

ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)
Юридичний факультет

Університет Коменського в Братиславі (м. Братислава, Словачька Республіка)
Юридичний факультет

Люблінський католицький університет Івана Павла II
(м. Люблін, Республіка Польща)
Факультет права, канонічного права та адміністрації

Університет Масарика (м. Брно, Чеська Республіка)
Юридичний факультет

Трнавський університет у Трнаві (м. Трнава, Словачька Республіка)
Юридичний факультет

Кельнський університет (м. Кельн, Федеративна Республіка Німеччина)
Юридичний факультет, Інститут державно-конфесійного права, кафедра публічного та державно-конфесійного права

Карловий університет в Празі (м. Прага, Чеська Республіка)
Гуситський теологічний факультет

Грацький університет імені Карла і Франца (м. Грац, Республіка Австрія)
Юридичний факультет, Центр східноєвропейського права

Західний університет ім. Васіле Голдіш (м. Арад, Румунія)
Юридичний факультет

Центр правової підтримки осіб постраждалих внаслідок військового вторгнення
Національної академії правових наук України
та ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)
Центр українсько-європейського наукового співробітництва
(м. Ужгород, Україна)

МАТЕРІАЛИ
XV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

**«ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ.
ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СТІЙКОСТІ
ТА РОЗВИТКУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ»**

Частина I

Присвячена 30 річниці заснування юридичного факультету
Ужгородського національного університету

27 квітня 2023 року

Львів – Торунь
Liha-Pres
2023

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 9 від 20 квітня 2023 року.

НАУКОВА РАДА КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова наукової ради конференції – **Лазур Ярослав Володимирович** – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;

Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «УжНУ»;

Ks. prof. dr hab. Sitarz Mirosław – проректор, завідувач кафедри публічного та конституційного церковного права Люблінського католицького університету Івана Павла II (Республіка Польща);

Doc. JUDr. Eduard Burda, Ph.D. – декан юридичного факультету Університету Коменського в Братиславі (Словацька Республіка);

Dr. hab. Herbet Andrzej, prof. KUL – декан факультету права, канонічного права та адміністрації Люблінського католицького університету Івана Павла II (Республіка Польща);

Doc. JUDr. Mgr. Škop Martin, Ph.D. – декан юридичного факультету Університету Масарика (Чеська Республіка);

Prof. JUDr. Mgr. Olšovská Andrea, Ph.D. – деканка юридичного факультету Трнавського університету в Трнаві (Словацька Республіка);

Doc. ThDr. Kamila Veveřková, Ph.D. – деканка гуситського теологічного факультету Карлового університету в Празі (Чеська Республіка);

Assoc. Prof. PhD. Remus Daniel Berlingher – декан юридичного факультету Західного університету імені Васіле Голдіу (Румунія);

Univ.-Prof. DDr. Dr. h.c. Wieser Bernd – директор Центру східноєвропейського права, заступник декана юридичного факультету Грацького університету імені Карла і Франца (Республіка Австрія);

Prof. Dr. Dr. h.c. Stefan Muckel – завідувач кафедри публічного та державно-конфесійного права, директор Інституту державно-конфесійного права юридичного факультету Кельнського університету (Федеративна Республіка Німеччина);

Ks. prof. dr hab. Piotr Stanisz – завідувач кафедри державно-конфесійного права факультету права, канонічного права та адміністрації Люблінського католицького університету Івана Павла II (Республіка Польща);

Doc. JUDr. Ing. Radvan Michal, Ph.D. – заступник декана з міжнародних та зовнішніх зв'язків юридичного факультету Університету Масарика (Чеська Республіка);

ThLic. Mgr. Moravčíková Michaela, Th.D. – заступник декана з розвитку юридичного факультету Трнавського університету в Трнаві (Словацька Республіка);

Prof. ThDr. Jan V. Lášek, Dr.h.c. – заступник декана гуситського теологічного факультету з наукової роботи та міжнародних зв'язків Карлового університету в Празі (Чеська Республіка).

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова організаційного комітету – **Смолянка Володимир Іванович** – доктор медичних наук, професор, ректор ДВНЗ «УжНУ»;

заступник голови організаційного комітету – **Менджул Марія Василівна** – докторка юридичних наук, професорка, заступниця декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;

заступник голови організаційного комітету – **Білаш Олександр Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;

Андрушко Андрій Васильович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;

Болдіжар Санора Олександрівна – докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;

Булеца Сібілла Богданівна – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»;

Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Зан Мирослава Іванівна – старша викладачка кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;

Карабін Тетяна Олександрівна – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;

Козут Марина Генадіївна – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;

Копча Василь Васильович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Котляр Ольга Іванівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;

Переш Іван Євгенійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;

Петрецька Наталія Іванівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;

Рошанюк Вадим Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»;

Савчин Михайло Васильович – доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;

Сийпюкі Микола Васильович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Сливка Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, керівник Освітнього провайдера «ЦПК ГРУП»;

Ступник Ярослав Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Черевко Павло Павлович – кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;

Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;

Хохлова Ірина Валеріївна – кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ».

3 – 18 **Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів** : Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27 квітня 2023 року р. Частина I. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. – 328 с.

ISBN 978-966-397-298-5

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на XV міжнародну науково-практичну конференцію «Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів», яка відбулась на базі Ужгородського національного університету 27 квітня 2023 р.

УДК 34(063)

ISBN 978-966-397-298-5

©Ужгородський національний університет, 2023

© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2023

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ

Притягнення Міжнародним кримінальним судом до відповідальності за вчинені та вчинювані міжнародні злочини в Україні, в тому числі щодо дітей (продовження огляду) Басиста І. В.	12
Засоби гібридної війни рф проти України Білічак О. А.	19
Міжнародно-правові інструменти захисту довкілля України від воєнної агресії рф Ващишин М. Я.	24
Інфодемія як різновид глобальної пандемії: проблеми становлення і реалізації Войтович А. О.	28
Операції ООН з підтримки миру: умови та порядок застосування Головач А. Й.	32
Глобальні проблеми, виклики міжнародному порядку та правопорядку і розвиток сучасного міжнародного права Забара І. М.	37
Правові аспекти сучасної системи міжнародної безпеки та її гарантій Калинюк С. С.	40
Ефективність реалізації статуту ООН на прикладі російсько-української війни Калько А. І.	43
Деякі питання міжнародно-правової відповідальності Ковальова М. В.	47
Концепція екосистемних послуг та її місце у механізмі компенсації шкоди, заподіяної довкіллю України внаслідок збройної агресії російської федерації Ковтун О. М.	54

Ключові загрози й виклики глобалізованого світу
Козьма В. В. 59

Деякі питання правового регулювання співробітництва України
та Європейського Союзу у сфері боротьби зі змінами клімату
Трагнюк О. Я. 62

НАПРЯМ 2. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Виконання принципу верховенства права
під час функціонування режиму воєнного стану
Абдель Фатах А. С. 66

Позитивні зобов'язання держави через призму
судової практики ЄСПЛ
Бадида А. Ю., Гартман М. Т. 69

Зловживання процесуальними правами
у цивільному процесі та засоби попередження
Баюрка Д. С. 74

Сучасний українець як суб'єкт ствердження верховенства права:
проблема формування правової ідентичності
Братасюк М. Г. 78

Вимога обґрунтованості судових рішень в умовах війни
Грига Н. В. 81

Чи може розмір «пенсійного забезпечення» бути вищим,
ніж розмір заробітної плати?
Задорожня Г. В., Задорожний Ю. А. 85

Понятійний апарат російської пропаганди:
історико-правовий вимір
Іванов О. Ю. 90

Необхідність очищення історії української державності
від промосковських наративів – як важливий крок
до повної перемоги над ворогом
Когут М. Г. 94

До питання наступності національної конституційної традиції у ХХ ст. Козаченко А. І.	97
Правова соціалізація особистості: поняття, способи та фактори Переш І. Є., Зан М. І.	100
Transhumanism in the context of war through the rule of law prism Porovych T. P., Baryska Ya. O., Maslyuk O. V., Telер Yu. V.	104
Композиція інститутів влади в Україні після війни Савчин М. В.	108
Верховенство права в умовах воєнного стану: історико-правові та теоретико-правові аспекти Цвілик К. О., Скаковський В. О.	113
Проблеми правового захисту військовослужбовців під час ведення бойових дій: досвід Хорватії та перспективи для України Шопіна І. М.	118
НАПРЯМ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ БУДІВНИЦТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОШУКИ ОПТИМАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ	
Правове просвітництво в умовах війни: на прикладі роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ужгородського національного університету Бисага Ю. М., Берч В. В.	123
Цифровий конституціоналізм як новий напрямок теорії і практики сучасного конституціоналізму Бочарова Н. В.	127
Роль медіації як альтернативного способу вирішення спорів під час війни в Україні Ворон Д. Л.	131
Співвідношення конституційного обов'язку захищати Вітчизну та невід'ємного права особи на життя Греца С. М., Греца Я. В.	134

Заборона використання джерел інформації держави-агресора в освітніх програмах і науковій діяльності Зозуля О. І.	138
Роздуми про пошук оптимальної форми правління в Україні Корж І. Ф.	142
Особливості забезпечення права на громадянство на тимчасово окупованих територіях Косілова О. І.	146
Справедливість як принцип юридичної відповідальності Шелевер Н. В.	150

НАПРЯМ 4. ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Законодавче визначення меж правосуб'єктності та питання реєстрації релігійних організацій в Чеській Республіці Білаш О. В.	153
Сучасні законодавчі ініціативи у сфері освіти як відповідь на виклики збройної агресії РФ проти України Боброва Ю. Ю.	157
Джерела медичного права Сполученого Королівства, Ірландії, США, Канади, Австралії та Нової Зеландії Болдіжар С. О., Пішта В. І.	161
Захист персональних даних: українські реалії та зарубіжний досвід Братасюк О. Б.	167
Процесуальна роль спеціаліста в адміністративному судочинстві щодо збирання та перевірки електронних доказів Будкевич В. А.	171
Фіскально-моніторингові функції нотаріату Вдовічена Л. І.	172

Врахування екологічно-правових та організаційних основ європейсько-правових вимог у містобудівній діяльності для України Гошовський Є. М.	177
Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у сфері охорони праці: дискусійні питання Дараганова Н. В.	182
Пошук резервів інституційної спроможності митних органів України в сучасних умовах Дорофєєва Л. М.	185
Види фінансового контролю за коштами релігійних організацій в Україні Карабін Т. О.	189
Іншомовна спроможність особи при вступі на державну службу в Україні: повинна бути обов'язковою умовою або ж тільки заохочуватися? Коломоєць Т. О.	194
Законодавчий аспект організаційного механізму відбудови руйнувань в Україні Мамонтов І. О.	197
Принципи офіційності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі: схожі прояви та концептуальні відмінності Писаренко Н. Б., Школик А. М.	200
Розвиток освіти для дорослих Хохлова І. В.	203
Надання особі, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, повної цивільної дієздатності Черевко П. П.	206
Особливості захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів за допомогою непрямого позову Щока С. В.	211

НАПРЯМ 5. ПРИВАТНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВІЙНИ

Taking up and pursuit of business activity in the Republic of Poland by a citizen of Ukraine as an individual entrepreneur on the basis of the act of March 12, 2022 on assistance to citizens of Ukraine in connection with armed conflict on the territory of that country

Pawel Widerski 215

Особливості правового регулювання дотримання законодавства про тишу на захищених об'єктах

Задоя І. І. 220

Науково-практичний аналіз законодавчих змін в сфері цивільно-правового регулювання відносин у зв'язку із воєнним станом

Короєд С. О. 224

Поділ майна подружжя, що є предметом іпотеки: чи зміняться підходи в судовій практиці в умовах війни?

Менджул М. В. 229

НАПРЯМ 6. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Зниження ставки податку на додану вартість як крок гармонізації українського законодавства до права Європейського Союзу

Атаманчук Н. І. 232

Цілі сталого розвитку та тенденції розвитку права

Баранов О. А. 237

Взаємозв'язок адвокатури та економіки в умовах євроінтеграції: правовий підхід

Габані І. І. 241

Особливості та стандарти захисту прав споживачів у Європейському Союзі

Гецько В. В. 247

Virtual asset in Ukraine in terms of means of payment

Hrytsai Serhii 249

Моделі забезпечення житлом у країнах ЄС: правовий вимір
Давидова Н. О......254

Усунення від права на спадкування
за законодавством країн ЄС
Кащук Д. А.258

Роль договірних застережень у недопущенні торгівлі з росією
Поєдинок В. В.262

Інноваційний розвиток та функціонування інтелектуальних
енергомереж в Україні
Россіхіна Г. В., Дяченко В. О., Мартовицький В. О.267

Передумови становлення та розвитку правового статусу
об'єднання євросерегіонального співробітництва
Фетько Ю. І......272

НАПРЯМ 7. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Кримінальні правопорушення проти особистої свободи
та гідності людини у проєкті КК України: окремі застереження
Андрушко А. В......276

Mecanisme de urmărire penală a agresiunii rusiei împotriva Ucrainei
Vzova L. H.281

Актуальні питання правозастосування погрози застосування
насильства у частині 3 статті 342 Кримінального кодексу України
в умовах російської агресії
Боровик А. В.285

Національні механізми гармонізації кримінально-правового
регулювання
Вереша Р. В.288

Насильство у сім'ї як негативний соціальний феномен
Вишневська М. М.291

Згвалтування в умовах воєнного стану: характеристика,
особливості розслідування
Волобуєв А. Ф.295

Єдність наукового і прикладного дискурсу в дослідженні проблематики реалізації прав засуджених до обмеження/ позбавлення волі у реаліях українського сьогодення Ворожбіт-Горбатюк В. В.	299
Дослідження показань дитини в суді в умовах воєнного стану: нові можливості та старі проблеми Гловюк І. В.	302
Геноцид в умовах воєнного стану Григор'єва М. Є.	306
Проблемні питання кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права в умовах військової агресії Денисов С. Ф., Коваленко Н. О.	306
Колабораційна діяльність у середовищі представників релігійних організацій: кримінально-правовий аспект Кубік В. С.	310
Реформування кримінального права України: виклики війни Петришин Н. А.	317
Окремі аспекти проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією в умовах воєнного стану Ступник Я. В.	321

НАПРЯМ 1. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-1>

ПРИТЯГНЕННЯ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕНІ ТА ВЧИНЮВАНІ МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ, В ТОМУ ЧИСЛІ ЩОДО ДІТЕЙ (ПРОДОВЖЕННЯ ОГЛЯДУ)¹

Басиста Ірина Володимирівна

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедр
адміністративного права та адміністративного процесу;
кримінального процесу та криміналістики
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

¹ Розпочато на шпальтах збірника Українська кримінальна юстиція в умовах війни: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2022. <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html> (Басиста І. В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності С. 17–44). Продовжено у розділі «Захист прав дітей та забезпечення їх безпеки за умов воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності» колективної монографії «Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense» (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs): Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 42–78. 552. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7881/16459-1> ; <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-2> та у розділі «Перспективи та невідворотність відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності (діяльність Спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (ІІТ); співробітництво із Міжнародним кримінальним судом; перспективи створення Міжнародного трибуналу ad hoc тощо) (продовження огляду)» колективної монографії «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика». 2023, а також у тезах доповідей: «Перспективи відшкодування росією шкоди внаслідок вчинених злочинів на українських теренах»: Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: матеріали науково-практичного семінару (Львів, 2 грудня 2022). Львів : ЛьвДУВС. 2022. С. 6–11. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html> ; «Порушення прав дітей в Україні та злочини щодо дітей, скоєні російською армією під час широкомасштабної війни, розв'язаної росією 24 лютого 2022 року (продовження огляду)»: Матеріали круглого столу «Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні. Факультет правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (27 січня 2023 року). Київ : НаУКМА, 2023. С. 4–11; «Злочини щодо дітей, скоєні російською армією під час широкомасштабної війни, розв'язаної росією 24 лютого 2022 року та перспективи притягнення до відповідальності (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом; кроки до створення Міжнародного трибуналу ad hoc)». VII Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти». 17 березня 2023 року. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2023; «Окремі проблеми притягнення до відповідальності за вчинення тяжких міжнародних злочинів, відшкодування завданої шкоди та кроки на їх вирішення (продовження огляду)». Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір». 31 березня 2023 року. м. Львів : ІІПО НУ «Львівська політехніка». 2023.

На запитання про масштаби вчинених та вчинюваних міжнародних злочинів на українських теренах, слід зазначити, що «...лише на Київщині окупанти вбили 1374 українців, 280 вважаються зниклими безвісти, загинуло 38 дітей, 34 зазнали поранень»² («Те, що сталося в Бучі рік тому, не було поодиноким випадком. Ці холоднокровні страти були частиною більшого Кремлівського плану знищення українців, їх національної ідентичності та їхнього буття»³). Національні правоохоронні органи проводять власні розслідування, кваліфікуючи протиправні діяння в межах чинного КК України, своєю чергою в інших країнах, де перебувають наші громадяни, котрі є потерпілими та свідками, теж тривають розслідування. Для прикладу, «Генпрокуратура Литви почала досудове розслідування агресії, воєнних злочинів і злочинів проти людяності в Україні 1-го березня 2022 року. Литовські прокурори разом з іншими посадовими особами та експертами вирушили в Україну, де разом із українськими прокурорами та слідчими взяли участь у процесуальних діях, записали показання потерпілих і свідків та провели огляд місць подій. Генеральна прокурорка Литви Ніда Грунскене повідомила, що у рамках розслідування литовськими правоохоронними органами російських воєнних злочинів в Україні визнано потерпілими понад 90 осіб, опитано понад 300 свідків, при цьому, основною проблемою залишається згода та готовність давати показання»⁴.

Варто навести й такі оприлюднені факти, що окупанти примушують полонених українців проходити так звані «сесії з денацифікації», що передбачають жорстокі побої. Крім того, полонених піддають ураженню струмом за допомогою військового телефону, що російські терористи називають «дзвінком путіну». Про це йдеться у доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. Жертви розповідали про застосування до них електрошокерів, гвалтування та тривале перебування на холоді. А в деяких випадках «катування супроводжувалися стратами»⁵.

² У Київській області росіяни вбили 1374 українців, зокрема 38 дітей, 280 осіб вважаються зниклими безвісти, – Небитов. ЦЕНЗОР. НЕТ. 31.03.2023. https://censor.net/ua/news/3409233/u_kyyivskiyi_oblasti_rosiyany_vbyly_1374_ukrayintsi_v_zokrema_38_diteyi_280_osib_vvajayutsya_znyklymu

³ Холоднокровні страти в Бучі були частиною кремлівського плану зі знищення українців – глава Єврокомісії. INTERFAX – Україна. 31.03.2023. <https://interfax.com.ua/news/general/901189.html>

⁴ Воєнні злочини РФ в Україні: у Литві розповіли про кількість жертв. UA.NEWS. 31.03.2023. <https://ua.news.ua/world/voennye-prestupleniya-rf-v-ukraine-v-litve-rasskazali-olikichestve-zhertv>

⁵ Оксана Зінченко «Дзвінок Путіну» і «сесії з денацифікації»: в ООН розповіли про страшні катування полонених українців. 18.03.2023. <https://tsn.ua/ato/dzvinok-putinu-i-sesiyi-z-denacifikaciyi-v-oon-rozpovili-pro-strashni-katuvannya-polonenih-ukrayinciv-2288593.html>

Належне розслідування цих та інших жакливиx фактів, а також покарання за вчинені міжнародні злочини, такі, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини є у компетенції Міжнародного кримінального суду (далі по тексті – МКС), як і агресія, котра у нашому випадку під його розслідування не підпадає через не ратифікацію Україною (як і росією) Римського статуту МКС. Поряд із вже раніше зазначеним⁶, варто підкреслити, що найвне логічне продовження до інформації практично річної давності про те, що у Києві заплановано відкрити офіс МКС⁷. Так 23 березня 2023 року Генеральний прокурор України Андрій Костін з секретарем МКС Пітером Льюїсом підписали в Гаазі угоду про відкриття представництва Міжнародного кримінального суду в Україні, пише УНН з посиланням на Офіс Генерального прокурора. «Це лише початок, але вагомий початок. Переконали, ми не зупинимося, допоки всі винні у міжнародних злочинах, скоєних проти України, не будуть притягнуті до відповідальності. Включно з вищим військово-політичним керівництвом злочинного режиму рф», – заявив Генпрокурор⁸.

Що ж стосується вчинених окупантами примусових депортацій дітей, то вже неодноразово наводився відповідний аналіз⁹, а на даний

⁶ Див. посилання № 1.

⁷ Венедіктова: Найбільша в історії МКС команда працює в Україні для притягнення до відповідальності воєнних злочинців. 30.05.2022. <https://interfax.com.ua/news/general/835776.html> ; Басиста І.В. Притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності. Українська кримінальна юстиція в умовах війни: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 року) / упор. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 17–44. <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

⁸ Слизавета Калітвенцева В Україні відкривають представництво МКС: у Гаазі підписано угоду. Українські Національні Новини. 23.03.2023. <https://www.unn.com.ua/uk/news/2020421-v-ukrayini-vidkrivayut-predstavnitstvo-mks-u-gaazi-pidpisano-ugodu>

⁹ Басиста І. В., Назар Ю. С., Хатнюк Ю. А. «Захист прав дітей та забезпечення їх безпеки за умов воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності» розділ до колективної монографії «Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense» (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs): Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Р. 42–78. 552. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7881/16459-1> ; <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-276-0-2> ; Басиста І. В. «Порушення прав дітей в Україні та злочини щодо дітей, скоєні російською армією під час широкомасштабної війни, розв'язаної росією 24 лютого 2022 року (продовження огляду)»: Матеріали круглого столу «Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні. Факультет правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (27 січня 2023 року). Київ : НАУКМА, 2023. С. 4–11; Басиста І. В. Злочини щодо дітей, скоєні російською армією під час

час правильно буде додати, що цих дітей психологічно цькували, а деяких навіть били за непокору (відмовлялися говорити російською мовою, вчити і співати російський гімн тощо), розповіла уповноважена президента з прав дитини Дар'я Герасимчук в ефірі проекту Радіо Свобода «Свобода. Ранок»¹⁰. Російський окупант, який потрапив в український полон, розповів шокуючий факт звірств його «товаришів по зброї» на захопленій території. Зокрема, загарбник розповів, що один з російських військових вбив 12-річного хлопчика¹¹.

На сьогоднішні повернення до України наших дітей є тим першочерговим завданням, котре більше року, на жаль, не мало активного поступу до вирішення. На 30 березня 2023 року верифіковано депортованих окупантами 19514 українських дітей («за фактом звернення локальних влад, і за фактом звернення родичів, батьків та свідків...», – сказала Герасимчук)¹². Міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірина Верещук запевнила, що Україна передає до МКС всю інформацію про такі випадки, яку отримує від прокуратури, розвідки та інших джерел. Для того, аби повернути в Україну дітей, потрібно посилити тиск міжнародної спільноти на Росію, санкції, а також «притягти до відповідальності тих, хто чинить злочин геноциду» проти них, зазначає Верещук¹³. При цьому, міністерка публічно звернулася до російського уповноваженого з прав людини та російського уповноваженого з питань прав дітей, закликаючи їх надати Україні списки дітей, яких російські окупанти насильно вивезли¹⁴. «Насильницька депортація українських дітей до РФ – це один із

широкомасштабної війни, розв'язаної росією 24 лютого 2022 року та перспективи притягнення до відповідальності (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом; кроки до створення Міжнародного трибуналу ad hoc)». VII Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти». 17 березня 2023 року. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2023.

¹⁰ «Діти свідчать, що їх били за непокору» – уповноважена президента про вивезених в Росію дітей. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vyvezeni-dity-herasymchuk/32341820.html>

¹¹ Росіянин заявив про втрату малолітньої дитини на окупованій території іншим загарбником. 31.03.2023. <https://tsn.ua/ato/na-zahopleniy-teritoriyi-okupant-vbiv-12-richnogo-hlopchika-shokuvalna-rozpovid-rosiyskogo-polonenoego-2297551.html>

¹² Уповноважена президента розповіла, в чому складність підрахунку викрадених Росією дітей. Радіо Свобода. 30.03.2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-uprovnovazhena-prezydenta-pidrahunok-vykradenyh-rosiieiu-ditei/32341772.html>

¹³ Росія викрала понад чотири тисячі дітей-сиріт – Міністерка реінтеграції. ZN.UA. 28.03.2023. <https://zn.ua/ukr/war/rosija-vikrala-majzhe-piv-tichi-ditej-sirit-minreintegratsiji-.html>

¹⁴ Верещук закликала Росію надати список всіх вивезених із України дітей. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchuk-dity-rosiya-deportatsiya-rosiya/32324290.html>

численних злочинів рф. І Путін обов'язково повинен відповідати за них особисто», – наголосив голова СБУ. Василь Малюк ствердив, що Служба працює над більш як 31 тис. проваджень щодо воєнних та інших російських злочинів, скоєних в Україні проти міжнародного гуманітарного права. Зокрема серед них – понад 16 тис. фактів незаконного вивезення дітей¹⁵.

Однак це не остаточні цифри, оскільки загалом йдеться про декілька сотень тисяч вивезених російською владою (йдеться й про примусово переміщених на окуповані території) українських дітей з початку повномасштабного вторгнення. Російська сторона заявила про те, що вони «евакуували» або «вивезли на оздоровлення» 744 тисячі українських дітей. Ці дані ніяк не підтверджені ні українській стороні, ні будь-якій міжнародній організації чи третій країні¹⁶. У Регіональному центрі з прав людини зазначили, що від 260 тисяч до майже 700 тисяч українських дітей, які мають батьків, були депортовані в Росію¹⁷. Правозахисники Human Rights Watch вказують на травматичний досвід війни і переміщення, а у 55-сторінковому звіті організації йдеться про ризики для дітей із установ у районах безпосередніх бойових дій, а також для дітей, евакуйованих до інших регіонів чи країн. Організація посилається на дані уряду України про те, що до повномасштабного вторгнення Росії в Україну в інтернатних установах перебувало понад 105000 дітей. За даними ЮНІСЕФ, майже половина з цього числа – діти з інвалідністю. За даними уряду України, 100 установ, у яких до 2022 року було понад 32000 дітей, перебувають у регіонах, частково або повністю окупованих Росією. У травні 2022 року російський парламент вніс зміни до законів, які дозволяють владі надавати російське громадянство українським дітям, «полегшуючи їхню опіку та усиновлення сім'ями в Росії». Міжнародні закони забороняють міждержавне усиновлення під час збройних конфліктів, нагадують правозахисники. У спільній заяві HRW та ще 42 організації засудили насильницьке вивезення та усиновлення, та закликали Росію надати ООН та іншим організаціям доступ для ідентифікації цих дітей, нагляду

¹⁵ Правоохоронці розслідують 16 тисяч випадків незаконного вивезення дітей, – СБУ. Судово-юридична газета. 18.03.2023. <https://sud.ua/uk/news/ukraine/264964-pravookhraniteli-rassleduyut-16-tysyach-sluchaev-nezakonnogo-vyvoza-detey-sbu>

¹⁶ Уповноважена президента розповіла, в чому складність підрахунку викрадених Росією дітей. Радіо Свобода. 30.03.2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-uprovnovazhena-prezydenta-pidrahunok-vykradenyh-rosiieiu-ditei/32341772.html>

¹⁷ Звіт Комісії ООН: визнали депортацію Росією українських дітей з окупованих територій воєнним злочином. GWARAMEDIA. 20.02.2023. <https://gwaramedia.com/zvit-komisii-oon-viznali-deportacziyu-rosiieyu-ukrainskih-ditej-z-okupovanih-teritorij-voennim-zlochynom/>

за їх добробутом та сприяння у поверненні в Україну¹⁸. То невже серед цих та й інших вже оприлюднених фактів не можливо розгледіти політики геноциду?¹⁹ Вже вказувалося²⁰, що на жаль Міжнародна слідча комісія з розслідування війни в Україні, яка діє під керівництвом ООН станом на 16 березня 2023 року не вбачала доказів геноциду, здійсненого росією²¹. Але вже 20 березня 2023 року, з посиланням на Доповідь Комісії (розглянула випадки переміщення 164 дітей віком від 4 до 18 років із Донецької, Харківської та Херсонської областей та зробила висновок, що в жодній із ситуацій це не відповідало вимогам міжнародного гуманітарного права) у ЗМІ з'явилось повідомлення, що «примусове переміщення та депортація Російською Федерацією українських дітей з окупованих територій є воєнним злочином»²².

Варто звернути увагу у цьому ланцюжку логічних заходів задля повернення наших дітей та покарання окупантів, і на той факт, що нещодавно Український Парламент звернувся до Комітету ООН із прав людини, Комітету ООН із прав дитини, Міжнародного суду ООН, Верховного комісара ООН у справах біженців щодо депортації українських дітей до Росії²³.

І як найбажаніший сьогоденний апогей у розвитку означених подій щодо реакції міжнародної спільноти на жахливі факти примусових

¹⁸ РФ має припинити депортацію дітей з України. Київ має подбати, щоб діти жили не в інтернатах – HRW. *Радіо Свобода*. 13.03.2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hrw-internaty-dity/32315058.html>

¹⁹ Басиста І. В. Окремі проблеми притягнення до відповідальності за вчинення тяжких міжнародних злочинів, відшкодування завданої шкоди та кроки на їх вирішення (продовження огляду)». Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір». 31 березня 2023 року. м. Львів : ІІПО НУ «Львівська політехніка», 2023.

²⁰ Басиста І. В. Окремі проблеми притягнення до відповідальності за вчинення тяжких міжнародних злочинів, відшкодування завданої шкоди та кроки на їх вирішення (продовження огляду)». Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір». 31 березня 2023 року. м. Львів : ІІПО НУ «Львівська політехніка», 2023.

²¹ Комісія ООН поки не знайшла доказів геноциду українців з боку рф. *Слово і Діло*. 16 березня 2023 року. <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/16/novyna/polityka/komisija-oon-poky-ne-znajshla-dokaziv-henocydu-ukrayinciv-boku-uf>

²² Звіт Комісії ООН: визнали депортацію Росією українських дітей з окупованих територій воєнним злочином. GWAREMEDIA. 20.02.2023. <https://gwaramedia.com/zvit-komisii-oon-viznali-deportacziyu-rosiieyu-ukrainskih-ditej-z-okupovanih-teritorij-voennim-zlochinom/>

²³ Звіт Комісії ООН: визнали депортацію Росією українських дітей з окупованих територій воєнним злочином. GWAREMEDIA. 20.02.2023. <https://gwaramedia.com/zvit-komisii-oon-viznali-deportacziyu-rosiieyu-ukrainskih-ditej-z-okupovanih-teritorij-voennim-zlochinom/>

депортацій українських дітей окупантами – Палата досудового провадження II Міжнародного кримінального суду 17 березня видала ордер на арешт президента Росії Володимира Путіна. «Його підозрюють у скоєнні воєнного злочину незаконної депортації та переміщення дітей з окупованих районів України до Російської Федерації. Також ордер на арешт видано на Марію Львову-Белову»²⁴.

²⁴ Звіт Комісії ООН: визнали депортацію Росією українських дітей з окупованих територій воєнним злочином. GWAREMEDIA. 20.02.2023. <https://gwaramedia.com/zvit-komisii-oon-viznali-deportacziyu-rosiieyu-ukrainskih-ditej-z-okupovanih-teritorij-voienim-zlochinom/>

ЗАСОБИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Білічак Олена Анатоліївна

*доктор юридичних наук, доцент
посольство України в Республіці Таджикистан
м. Душанбе, Таджикистан*

Одним із найкривавіших збройних конфліктів сучасності, за яким нині напружено спостерігає весь цивілізований світ, є широко-масштабна російська агресія, що розпочалася вранці 24 лютого 2022 року з масованого ракетного обстрілу об'єктів критичної інфраструктури України та вторгнення на її територію російських військ. Метою нападу стало повалення української влади та заміна її на ставлеників військово-політичної диктатури кремля, як наслідок, злам державно-політичного курсу держави, безпосередній захват територій та їх наступне поглинання агресором. На початку світ, затамувавши подих, чекав розв'язки подій. Однак шалений опір українського народу, багаточисленні факти порушень російськими військами правил та звичаїв ведення війни, серед яких незаконне поводження з полоненими, масові злочини проти мирного населення, а також повне ігнорування вищим політичним керівництвом рф рішень ООН, зобов'язуючих до негайного припинення бойових дій та повного виведення військ з території України, змусили світ зрозуміти, що єдиним розв'язанням цього конфлікту може бути лише повна перемога Збройних Сил України. Інших варіантів розвитку подій немає і не повинно бути, адже навіть пасивне потурання агресорові у розв'язанні політичних суперечок шляхом застосування зброї, мовчазна згода з фактом силового задоволення територіальних претензій ядерною державою, що відбувається у центрі Європи із цинічним нехтуванням норм міжнародних договорів, відкривають ящик Пандори, звідки на людство неминуче посиляться занепад, загибель та руїнація.

До початку повномасштабного вторгнення росією проти України велася гібридна війна, яка розпочалася від часу проголошення нею незалежності та виходу зі складу СРСР. Метою агресії виступала політична необхідність рф у контролі за державно-політичним життям України, недопущення її виходу зі сфери впливу. Реконструкція вузлових моментів російсько-українських відносин від часу проголошення незалежності України і дотепер дозволяє виявити низку закономірностей, що дезавуюють сукупність засобів агресивного впливу росії на її державне життя, та розкривають квінтесенцію

проваджуваної нею гібридної війни. У одному із тлумачних словників слово «засіб» тлумачиться як «спеціальна дія, що дає можливість здійснювати що-небудь, досягти чогось; служить знаряддям якій-небудь дії, справи»¹. Аналогічне за змістом тлумачення зустрічаємо в іншому словникові, де вказується, що засіб це «спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає змогу здійснити що-небудь; знаряддя якоїсь дії, справи»². З огляду на наявний досвід, основними засобами гібридної війни росії проти України стали: інформаційна війна з елементами пропаганди, кібернетична війна, економічний тиск та економічне рейдерство, застосування агентури, і врешті, ведення воєнних дій низької інтенсивності з приховуванням та маскуванню причетності до конфлікту. Усі ці методи використовувалися у поєднанні та з урахуванням ресурсу, доступного для використання агресорові на поточний момент часу.

Інформаційна війна, яка ведеться росією, полягає у комплексі заходів інформаційного характеру, що відбуваються із використанням відповідного ресурсу (ЗМІ, Інтернет, телебачення) задля здійснення психологічного впливу на визначену аудиторію та створення в неї певних психологічних установок, маніпуляції електоральними настроями та політичними уподобаннями задля побудови стратегії здобуття власних політичних переваг у міждержавному та/або геополітичному конфлікті. Основними інструментами інформаційної війни рф стала дезінформація та пропаганда. Безпосередньою складовою ідеологічної складової підготовки та ведення гібридної, а згодом агресивної війни проти України стала багаторічна загальнодержавна пропаганда, яка проводилася у рф задля розпалювання міжнаціонального протистояння серед росіян та українців, створення останнім образу ворога в особі неіснуючих «українофашистів», беручи за інформаційну основу існування в українському політикумі відповідних течій, які однак не були популярними та безпосереднього впливу на національну політику не мали. Також на замовлення політичної верхівки кремля посіпаки із числа псевдовчених створювали ідеологічне підґрунтя, яке б надалі дозволило виправдати перед лицем суспільства потенційну можливість розв'язання широкомасштабної агресивної війни проти України, частиною якого стало невизнання самобутності українського етносу як такого, заперечення існування його мови, історії та культури. Зокрема на сторінках своєї книги сумнозвісний автор О. Дугін стверджував, що

¹ Бусел В. Т. (2007). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун». С. 420.

² Яременко В. В., Сліпущко О. М. (2003). Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 2. Київ : «Аконіт». С. 96.

Україна як держава не має геополітичного значення та повинна бути анексована рф, а «її певні територіальні амбіції становлять величезну небезпеку для всієї Євразії і без вирішення проблеми «українського питання», говорити про континентальну політику взагалі безглуздо»³.

Активна фаза інформаційної війни рф проти України розпочалася після подій Євромайдану, у 2014 р. Метою інформаційних кампаній, які здійснювалися за участі всеросійської державної телевізійної і радіомовної кампанії (далі – ВДТРК), став підрив довіри населення України як до органів державної влади у цілому, так і до окремих державних чи політичних діячів, високопосадовців. Інформаційні маніпуляції були покликані генерувати загальне невдоволення й протестні настрої населення, та в цілому орієнтовані на провокацію соціальних вибухів аж до примусової зміни державної влади в Україні та політичного курсу держави. Цей факт офіційно було встановлено окружним адміністративним судом міста Києва, у рішенні якого зазначалося, що з боку певних російських ЗМІ, в тому числі ВДТРК, вбачається існування очевидної загрози для інформаційної безпеки держави, яка проявляється в поширенні завідомо спотвореної інформації, що розпалює національну ворожнечу, посягає на права та свободи людини та може привести до безповоротних процесів порушення територіальної цілісності України⁴.

Потужним інструментом дезінформації та пропаганди рф в Україні стала Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП), душпастирство якої використовувалось для пропаганди ідеї «руського міра», маніпуляцій свідомістю парафіян, коли під час церковних проповідей проголошувалися промови на підтримку дій уряду та президента росії у війні проти України, відправлялися церковні молебни за росію⁵. З моменту проголошення ведення «спеціальної військової операції» в Україні всередині самої УПЦ МП відбувся розкол: багато священнослужителів категорично засуджували російську агресію, на противагу цьому інші підтримували рф, іноді виступаючи коригувальниками вогню при обстрілах мирних мешканців України, передаючи російським військовим списки осіб, яких потрібно затримати⁶. Наразі питання

³ Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Основи_геополітики (2023, квітень, 10).

⁴ Рішення окружного адміністративного суду м.Києва від 29 травня 2018 року № 826/3456/14. <<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74322406> (2023, квітень, 10).

⁵ В.о. голови СБУ розповів про ворожі загрози УПЦ МП: 33 агенти і коригувальники вогню в рясах. <<https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/27/7373718/> (2023, квітень, 10).

⁶ У Бородянці священник УПЦ МП вказував окупантам кого з жителів треба затримати. <<https://df.news/2022/04/05/u-borodiansi-sviashchennyk-upts-mp-vkazuвав-okupantam-koho-z-zhyteliv-treba-zatrymaty/> (2023, квітень, 10).

присутності УПЦ МП на Україні, з огляду на взаємозв'язок із російською православною церквою (РПЦ), є предметом гострого суспільного резонансу та чекає на вирішення.

Беручи до уваги зростаючу цифровізацію усіх сфер суспільного життя, що є невід'ємною складовою сучасного технічного прогресу, великої ваги у міждержавних гібридних конфліктах набирає кібернетична війна. Засобами кібернетичної війни називають хактивізм, кібершпигунство та кібердиверсії⁷. З метою здійснення інформаційних вкидів, поширення через соціальні мережі фейкових новин від імені неіснуючих людей, рф активно використовуються фабрики тролів і ботів. За даними американського видання «Вашингтон пост» у 2014 російська військова розвідка створила більше 30 псевдо-українських груп і акаунтів у соціальних мережах, а також 25 «провідних англомовних» видань. Видаючи себе за простих українців, працівники спецслужб рф вигадували новини та поширювали коментарі, щоб налаштувати проросійських громадян проти протестувальників⁸.

Здійснення операцій гібридного впливу також мало на меті також руйнацію економіки України, оскільки знищена економіка продукує незадоволеність владою, трудову міграцію, соціальну напругу в суспільстві та підриває довіру до влади. Крім енергетичної (газової) війни росією широко використовувались різноманітні економічні інструменти впливу, серед санкції на ввезення до рф українських товарів, вплив на інші держави з метою прийняття ними рішень, що суперечать економічним інтересам України⁹. З використанням економічних механізмів гібридної війни російською федерацією реалізовувались заходи, спрямовані на доведення до банкрутства, знищення виробничих потужностей або вивезення інноваційних технологій стратегічно важливих підприємств України, зокрема українського виробника тракторів та військової техніки Харківського тракторного заводу.¹⁰

⁷ Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українська_кібервійна (2023, квітень, 10).

⁸ Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дезінформація_у_російсько-українській_війні (2023, квітень, 10).

⁹ Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, затверджена Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. <<https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (2023, квітень, 10).

¹⁰ Українсько-російський союз: О. Ярославський і О. Дерипаска поділили Харківський тракторний завод. <<https://www.unn.com.ua/uk/news/1569775-ukrayinsko-rosiyskiy-soyuz-o-yaroslavskiy-i-o-deripaska-podilili-kharkivskiy-traktorniy-zavod> (2023, квітень, 10).

Потужним засобом гібридної війни рф проти України виступає агентура. Російські спецслужби ведуть безперервний пошук осіб, які на конфіденційній основі можуть надавати допомогу та сприяння рф у війні проти України. Причому об'єктом заінтересованості спецслужб виступають як громадяни України, так і громадяни країн-партнерів. Підтвердженням тому є відносно недавній факт виявлення російського агента в лавах Федеральної розвідувальної служби Німеччини, який працював керівником підрозділу у відділі технічної розвідки, що за посадою мав доступ до великої кількості документів з високим ступенем секретності.¹¹

Фінансова та гуманітарна допомога, зброя та техніка, яку зараз надають Україні зарубіжні партнери, безперечно є вирішальним фактором, що забезпечить їй перемогу у цій війні. Водночас слід пам'ятати, що надалі неминуче постане питання трансформації європейської системи безпеки та визначення в ній місця Україні, яка на той момент матиме не лише саму потужну армію в Європі, але й вельми агресивного сусіда – росію, готового взяти реванш в будь-якій частині світу. Протидія розвідувально-підривним посяганням спецслужб рф на національну безпеку України сьогодні має стати пріоритетним завданням роботи національних розвідувальних і контррозвідувальних органів, яка має відбуватися у тісній взаємодії зі спецслужбами країн-партнерів у частині обміну інформацією, проведенні спеціальних операцій по локалізації та знешкодженню руйнівного впливу акцій супротивника, що в кінцевому підсумку допоможе ЗСУ здобути остаточну перемогу над ворогом.

¹¹ Викрили російського агента в Німеччині. <<https://33kanal.com/news/202474.html> (2023, квітень, 10).

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ ВІД ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ

Ващишин Марія Ярославівна

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Фундаментальними засадами усталеного міжнародного порядку є принципи мирного врегулювання міжнародних конфліктів і заборони застосування сили, поваги до державного суверенітету, прав та інтересів протилежної сторони, дотримання міжнародно-правових приписів та вимог справедливості. Однак усіма цими принципами міжнародного права знехтувала РФ, захоплюючи території суверенної України внаслідок неспровокованого вторгнення, руйнуючи все на своєму шляху, застосовуючи тактику «випаленої землі» у буквальному сенсі.

Особливістю правового статусу держави як суб'єкта міжнародних відносин є наявність у неї імунітету, який ґрунтується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції». Однак необхідною умовою дотримання цього принципу є взаємне визнання суверенітету держав, тож коли РФ заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань України поважати та дотримуватися суверенітету РФ немає. Водночас потрібно враховувати, що у цивілізованому світі відносини формуються у правовому полі, тому й реакція інших держав на агресію РФ повинна ґрунтуватися на нормах і принципах міжнародного права.

У основі сучасного підходу до розуміння причин, змісту та наслідків шкоди, завданої навколишньому природному середовищу внаслідок воєнних дій, повинен бути покладений фундаментальний принцип міжнародного права навколишнього середовища, окреслений у Конвенції ENMOD про заборону воєнного, чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. і Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р.

Принцип заборони воєнного використання засобів впливу на довкілля передбачає обов'язок держави при веденні воєнних дій дбати про «захист навколишнього середовища від значних, довготривалих і серйозних збитків» (ст. 55 Протоколу) і заборону використання

методів, чи засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти, чи можуть заподіяти збитки навколишньому середовищу, а також свідоме управління «природними процесами – динамікою, складом чи структурою Землі, включаючи її біологічне різноманіття, літосферу, гідросферу і атмосферу, чи космічний простір» (ст. 2 Конвенції) з метою заподіяння збитків збройним силам противника, цивільному населенню держави-суперника, її містам, промисловості, сільському господарству, транспортним і комунікаційним мережам чи природним ресурсам.

Яскравим прикладом порушення Росією цих норм є влучання у дамбу Каховського водосховища та відкриття його шлюзів, що загрожує безпеці Запорізької АЕС, адже знижується рівень води в технологічній водоймі, що використовується для охолодження її реакторів, також виникає проблема зі зрощенням сільськогосподарських угідь та суттєвим скороченням рибних запасів, що за прогнозами експертів може сумарно складати до 2 тис тонн риби.

Вже тільки ці факти порушення ENMOD можуть слугувати підставою звернення України зі скаргою до Ради Безпеки ООН. Однак зараз в Радбезі ООН головує країна-агресор, яка до того ж має право вето на ухвалення усіх рішень цього органу. Крім того, будь-яка країна-учасниця ENMOD може скерувати Генеральному секретареві ООН офіційний запит про скликання Консультативного комітету експертів для з'ясування та оцінки фактичних обставин та ризиків для довкілля.

Низкою міжнародно-правових норм і принципів, зокрема, принципом 21 Стокгольмської декларації 1972 р., ст. 194 Конвенції ООН з морського права 1982 р., ст. 3 Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 р. і ст. 2 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища й розвитку 1992 р. передбачено обов'язок держав згідно Статуту ООН і принципів міжнародного права забезпечувати, щоби діяльність, яка здійснюється під їхньою юрисдикцією чи контролем, не завдавала збитків навколишньому середовищу інших держав чи районів, що знаходяться за межами національної юрисдикції.

У 1994 році Міжнародним Червоним Хрестом було інкорпоровано систему міжнародно-правових норм щодо охорони довкілля у збірник Керівних принципів для військових статутів та інструкцій з охорони навколишнього природного середовища в умовах збройних конфліктів. Генеральна Асамблея ООН у резолюції A/RES/49/50 «Десятиріччя міжнародного права ООН» рекомендувала державам враховувати ці Керівні принципи, позаяк національне законодавство є одним із основних засобів, що забезпечує реалізацію норм міжнародного гуманітарного права щодо охорони довкілля, використання природних

ресурсів та гарантування екологічної безпеки під час воєнних дій та збройних конфліктів.

У міжнародній судовій практиці сформувалася така позиція: «держави не позбавлені можливості використовувати своє право на самооборону відповідно до норм міжнародного права через існуючі зобов'язання щодо захисту навколишнього середовища. Однак держави зобов'язані брати екологічні міркування до уваги, оцінюючи, що є необхідним і пропорційним при досягненні законних воєнних цілей¹. Сучасні зміни до Лісового кодексу України від 24.02.23 р. щодо охорони державного кордону засвідчують пріоритет оборонних заходів нашої держави над природоохоронними.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція 1992 р.), Конвенція про охорону й використання транскордонних водотоків і міжнародних озер та Протокол до цієї Конвенції з проблем води і здоров'я 1999 р. зобов'язують нашу державу інформувати інші держави про загрози транскордонного забруднення водотоків та морів від воєнної агресії РФ, спільно з ними розробляти план заходів щодо захисту цих водних об'єктів. Україна повинна використати потенціал та інструментарій цих Конвенцій для компенсації шкоди, заподіяної РФ забрудненням морського середовища Чорного моря у внутрішніх водах і територіальному морі України.

Для відшкодування екологічної шкоди, завданої територіям Смарагдової мережі, що охороняються відповідно до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція 1979 р.), може бути використаний механізм функціонування Постійного комітету Бернської конвенції та урегулювання суперечок Арбітражем, рішення якого є остаточним і має обов'язкову силу (ст. 18 Конвенції). Нещодавно, в грудні 2022 р. у Бернській Конвенції було обмежено участь Білорусі завдяки успішній роботі української делегації та заяві від України, підготовленій представниками МЗС, Міндовкілля та Постійного представництва України при ООН та інших міжнародних організаціях в Страсбурзі.

РФ створює перешкоди для повноцінної реалізації Азово-Чорноморської Рамсарської регіональної ініціативи у зв'язку з анексією Криму і прилеглих акваторій Чорного та Азовського морів, де зосереджена значна кількість водно-болотних угідь міжнародного значення, які включені до Списку бюро Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів 1971 р. У ст. 3 цієї

¹ Legality of the threat or use of nuclear weapons. Advisory opinion of the International Court of Justice, Report of Judgments, Advisory opinions and Order. № 8. July 1996. P. 242.

Конвенції передбачено обов'язок договірних сторін негайно інформувати Бюро, якщо екологічний характер водно-болотних угідь змінився в результаті технологічних подій.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. у ст. 6 передбачає зобов'язання кожної держави не допускати навмисного заподіяння прямої або опосередкованої шкоди культурній і природній спадщині, що знаходиться на території іншої держави-сторони цієї Конвенції. Україна, як сторона цієї Конвенції, має право звертатися до Комітету всесвітньої спадщини і залучати міжнародну підтримку для захисту національних культурних і природних цінностей, які свідомо знищуються країною-агресором.

Загалом міжнародні природоохоронні конвенції не містять уніфікованого підходу до відшкодування екологічної шкоди. Однак через зростання кількості інцидентів, що спричинили значне забруднення морського, прісноводного, повітряного середовища, окремі міжнародно-правові документи, зокрема, міжнародні конвенції про цивільну відповідальність, включили шкоду навколишньому середовищу окремим елементом відшкодування. Так, уперше екологічну складову шкоди було впроваджено в 1984 р. у Протоколі про зміну Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1969 р. Згадку про «екологічну» шкоду містить резолюція Ради Безпеки ООН № 687 про відповідальність Іраку за вторгнення в Кувейт 1991 р.² Практичне значення для України має також і те, що Компенсаційною Комісією ООН було застосовано методологію Оцінки еквівалентності природних середовищ існування (оселищ) Habitat Equivalency Analysis (HEA) для обчислення шкоди, заподіяної постраждалому природному середовищу від ведення бойових дій Іраком на території Кувейту.

Водночас варто констатувати низький рівень ефективності міжнародно-правових засобів у питаннях подолання збройних конфліктів та гарантій екологічної безпеки і охорони довкілля внаслідок бойових дій³. Існуючі організаційно-інституційні форми міждержавного співробітництва нездатні оперативно і ефективно реагувати на екологічні загрози від воєнної агресії РФ та дискредитували себе своєю бездіяльністю. Яскравим прикладом міжнародної неспроможності є толерування МАГАТЕ окупації російськими військовими Чорнобильської АЕС та спроби РФ від'єднати від енергосистеми

² Медведева М. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища. К. : «Фенікс». 2012. С. 133.

³ Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в діяльності Збройних Сил України : навчальний посібник. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2015. С. 103.

України Запорізьку АЕС, яка зараз не функціонує та використовується як воєнна база.

Тому необхідно підготувати та надіслати Генеральному секретареві ООН офіційний запит про скликання Консультативного комітету експертів для оцінки екологічної шкоди, завданої Росією доквіллям України, та вимагати від міжнародних юрисдикційних органів її відшкодування країною-агресором у загальному пакеті репарацій.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-4>

ІНФОДЕМІЯ ЯК РІЗНОВИД ГЛОБАЛЬНОЇ ПАНДЕМІЇ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ

Войтович Альона Олександрівна

*здобувач вищої освіти Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна*

Історія походження явища інфодемії, або епідемії дезінформації, дійсноцінна і складна. Воно має свої коріння в розвитку людської спільноти та засобів комунікації, а також впливів технології, соціальних мереж та культурних змін у суспільстві.

Перші ознаки інфодемії можна відслідкувати в історії людства. Наприклад, вірусні плакати та листівки, що містили неправдиву інформацію, були поширені під час пандемії віспи в XVIII столітті, коли вакцинація проти цієї хвороби тільки починала впроваджуватися. Однак з розвитком друкованих засобів масової комунікації, таких як газети, журнали та книги, можливість швидкої поширення дезінформації зростає значно.

З появою радіо та телебачення в XX столітті, вплив масових медіа на поширення інформації став ще більш значним. Пропаганда та маніпуляція інформацією використовувалися в політичних цілях, в тому числі під час світових війн та політичних криз.

З розвитком Інтернету і соціальних мереж у кінці XX – на початку XXI століття, дезінформація стала ще більш доступною і швидкою в поширенні. Соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter, Instagram та інші, стали платформами, де можна було поширювати фейкові новини, знедолену інформацію та конспірологічні теорії.

Під час пандемії COVID-19, інфодемія стала особливо актуальною, коли багато хибної, маніпулятивної та непідтвердженої інформації було

поширено щодо вірусу, його походження, способів передачі та лікування.

«Інфодемія» – термін, що з'явився в поєднанні слів: information + pandemic = infodemic, відображаючи поширення дезінформації та чуток, які підсилюють тривожний потік інформації. Термін «інфодемія» був введений Світовою організацією охорони здоров'я (World Health Organization, WHO) в березні 2020 року. Якщо дезінформація може впливати на політичну ситуацію під час виборів, то під час епідемії вона може впливати на вибір між життям та смертю. Інфодемію фахівці Всесвітньої організації охорони здоров'я розглядають як шкідливу епідемію чуток, що виникають під час спалахів надзвичайних ситуацій¹.

Дослідження феномену фейкових новин в сфері охорони здоров'я переконливо підтверджує, що інфодемія – це культурно універсальний явище, яке викликає недовіру до урядів, наукових досліджень та медичних рекомендацій у всьому світі. Це може становити загрозу для життя та фізичного й ментального здоров'я².

Одна з основних проблем інфодемії – це швидке поширення неперевіреної інформації через соціальні медіа та інші цифрові канали зв'язку. У світі, де кожен може створювати та поширювати власні думки, інформація може швидко стати вірусною, не залежно від її достовірності. Це може призвести до небезпечних наслідків, таких як поширення міфів про вакцини, ефективність різних методів профілактики, лікування та поширення вірусу. Це може призвести до неправильної інформації про діагностику та лікування COVID-19, що може шкодити здоров'ю громади та спричинити паніку та хаос.

Ще одна проблема інфодемії – це маніпуляція інформацією з метою політичної або фінансової вигоди. Зокрема, різні групи можуть активно поширювати неперевірену інформацію або фейкові новини, щоб використовувати її у своїх інтересах. Це може стосуватися відмивання грошей, продажу неперевірених ліків або вакцин. Це може призвести до подальшого загострення кризи і втрати довіри до офіційних джерел інформації.

Детальне вивчення та вдосконалення способів боротьби з інфодемією, яка виступає як шкідлива епідемія чуток, є необхідним завданням. Розвиток навичок розпізнавання неперевіреної інформації та

¹ Найдюнова Л. А. Медіапсихологічні феномени інфодемії. Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка. Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії covid-19 і карантину. 15 травня 2020 р. К. : ІСПП НАПН України, 2020. 121 с.

² Роветта, А., Кастальдо, Л. (2022) Новий інфодеміологічний підхід через Google Trends: лонгітудний аналіз наукових та інфодемічних назв COVID-19 в Італії. БМК Медична дослідницька методологія.

правильного ставлення до неї допоможе зробити обізнаний вибір під час епідемічних ситуацій³.

Також інфодемія може породжувати страх та тривогу серед населення. Велика кількість недостовірної або маніпулятивної інформації може викликати паніку, тривогу та посилення емоційного стану громадян. Це може призвести до масового поширення теорій змови, спекуляцій та неправдивих статистичних даних, що додатково ускладнює боротьбу з пандемією та її наслідками. Також може виникнути відчуття безпорадності та невизначеності відносно реальної ситуації, що впливає на психічне здоров'я громадян.

Ще одна проблема становлення інфодемії – це складність в перевірці інформації. В умовах великої кількості різноманітних джерел інформації, вірусних повідомлень та медіа-шуму стає важко відрізнити правдиву інформацію від фейкових новин. Це може вплинути на рішення, які приймають люди, а також на міжнародну співпрацю в боротьбі з пандемією.

Проте, становлення ефективної стратегії протидії інфодемії має свої виклики. По-перше, велику кількість інформації, що поширюється в мережі, може бути важко контролювати, і вірусні відео, заголовки «клікбейтів» та спекулятивні теорії змови можуть розповсюджуватися швидше, ніж фактично перевірена інформація. По-друге, відкритий характер інтернету дозволяє різним суб'єктам розповсюджувати свою інформацію без перевірки, що ускладнює встановлення правдивості інформації та визначення її джерел.

Керування соціальними мережами та інтернет-платформами також має важливе значення. Впровадження механізмів факт-чекінгу, обмеження розповсюдження неправдивої та маніпулятивної інформації, та сприяння відповідальній журналістики може допомогти знизити поширення інфодемії. Крім того, співпраця між владою, науковцями, журналістами та соціальними мережами може вести до розробки спільних стратегій протидії інфодемії та впровадження відповідних регуляторних заходів.

Вирішення проблеми інфодемії вимагає комплексного підходу, що поєднує зусилля від різних сторін. Основні заходи, які можуть допомогти в протидії інфодемії, включають:

1. Розвиток медійної грамотності: вміння критично оцінювати, аналізувати та розуміти інформацію, є ключовим компонентом

³ Моначин І. Інфодемія та її вплив на поведінку людей в період карантину [Електронний ресурс] / Інна Моначин, Віта Гуменюк. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 2(25). С. 149. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21milvpk.pdf>

в боротьбі з інфодемією. Індивідуальна медійна грамотність має бути вихована в школах, університетах та іншими освітніми інституціями. Це може допомогти людям розуміти різницю між фактами та дезінформацією, розпізнавати маніпулятивні техніки та аналізувати джерела інформації.

2. Посилення ролі наукових експертів: вони відіграють важливу роль у наданні наукової інформації та експертної думки. Вони можуть бути дієвими комунікаторами інформації про пандемію, роз'яснювати складні наукові концепції та відповідати на запитання громадськості. Влада має сприяти комунікації між науковими експертами та журналістами, щоб забезпечити швидку та точну передачу наукової інформації громадськості.

3. Підвищення відповідальності користувачів соціальних мереж: вони мають великий вплив на поширення інфодемії та мають брати на себе соціальну відповідальність за забезпечення достовірної інформації та боротьби з дезінформацією на своїх платформах. Розробка технічних рішень, таких як алгоритми виявлення дезінформації, встановлення механізмів перевірки достовірності новин та заборона поширення дезінформації може бути ефективними заходами для зменшення впливу інфодемії на громадськість.

4. Підтримка журналістської етики: журналісти відіграють важливу роль у боротьбі з інфодемією. Вони повинні дотримуватись високих професійних стандартів, включаючи перевірку фактів, різнобічність джерел та об'єктивність. Влада та журналістські організації мають сприяти незалежному журналістиці та підтримувати розвиток медіа, які надають достовірну інформацію громадськості.

5. Сприяння критичному мисленню: вміння аналізувати, оцінювати та перевіряти інформацію з різних джерел, є важливим інструментом в протидії інфодемії. Школи та університети мають включати в навчальні програми розвиток критичного мислення, щоб готувати молоде покоління до аналізу інформації та розпізнавання дезінформації.

6. Глобальна співпраця: інфодемія має глобальний характер, тому боротьба з нею вимагає співпраці між різними країнами, міжнародними організаціями та науковими співтовариствами. Обмін досвідом, координація заходів та спільні ініціативи можуть допомогти ефективніше впоратись з викликами, пов'язаними з інфодемією.

Отже, швидкий розвиток технологій засобів масової комунікації, зокрема Інтернету та соціальних мереж, суттєво збільшив можливості розповсюдження інформації, включаючи неперевірену та маніпулятивну. Інфодемія не є новим явищем, вона може спостерігатися протягом історії людства в різних формах, таких як поширення чуток,

міфів, легенд, загадок тощо. Інфодемія може призвести до негативних наслідків, таких як паніка, страх, прийняття неправильних рішень та загроза здоров'ю і безпеці громадян.

Забезпечення доступної, достовірної та науково обгрунтованої інформації, сприяння медіаграмотності серед населення, регулювання джерел соціальних мереж та сприяння співпраці між різними рівнями влади та міжнародними організаціями є важливими кроками в боротьбі з інфодемією.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-5>

ОПЕРАЦІЇ ООН З ПІДТРИМКИ МИРУ: УМОВИ ТА ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ

Головач Андрій Йожефович

*кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії
держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Операції з підтримки миру (далі ОПМ) розгортаються в зоні конфлікту головним чином з метою сприяння у виконанні угод про припинення вогню (часто – дуже не стабільних угод) або про всеосяжне мирне врегулювання, досягнуте в результаті міжнародного посередництва. У ряді випадків ОПМ засновувалися на прохання тієї чи іншої держави з метою сприяння в перехідний період формування легітимних національних органів влади без формальної угоди про встановлення миру. Розгортання операцій ООН з підтримки миру здійснюється на основі мандатів, наданих Радою безпеки ООН. Це є надзвичайно важлива умова проведення ОПМ. Без мандату вони не проводяться. Згодом спектр завдань, що доручаються ОПМ суттєво розширився у зв'язку зі зміною характеру конфліктів та необхідністю більш ефективного реагування на загрози міжнародному миру та безпеці.

При винесенні рішення про започаткування нової операції з підтримки миру Рада безпеки ООН враховує безліч різних факторів, у тому числі: чи виконується угода про припинення вогню і чи виявляють самі сторони прихильність до мирного процесу з метою досягнення політичного врегулювання; чи поставлена чітка політична мета, що може бути відображена в мандаті; є можливість сформулювати

чіткий мандат операції ООН; чи можна в розумних межах забезпечити захист та безпеку персоналу ООН¹.

Перед тим як прийняти рішення про проведення ОПМ Рада безпеки ООН може провести попередні консультації. Зокрема, по мірі розвитку, загострення чи наближення конфлікту до врегулювання ООН нерідко залучається до участі у низці консультацій, щоб визначити найефективніші заходи реагування міжнародного співтовариства. До ймовірних учасників цих консультацій входять: усі відповідні суб'єкти ООН; уряд потенційної приймаючої країни та сторони на місцях; держави-члени, включаючи держави, які могли б надати військові та поліцейські контингенти для операції з підтримання миру; регіональні та інші міжурядові організації; інші відповідні ключові зовнішні партнери. На цьому попередньому етапі Генеральний секретар ООН може попросити стратегічну оцінку, щоб визначити всі можливі варіанти участі ООН².

Не обов'язковим, але важливим етапом, що передує ОПМ є технічна оцінка ситуації. Так, якщо дозволяють умови безпеки, Секретаріат ООН направляє місію з технічної оцінки в ту країну або на територію, де передбачається розгорнути операцію ООН з підтримки миру. Місія з оцінки аналізує та оцінює загальну ситуацію в плані безпеки, політичну, військову та гуманітарну обстановку та становище у галузі прав людини на місцях, а також їх наслідки для можливої операції. На основі висновків та рекомендацій місії з оцінки Генеральний секретар ООН представляє доповідь Раді безпеки. У цій доповіді викладаються варіанти започаткування операції з підтримки миру залежно від обставин, включаючи чисельність її сил та обсяг ресурсів. У доповіді також зазначаються фінансові наслідки та попередній кошторис витрат.

Рада безпеки ООН започатковує ОПМ шляхом ухвалення резолюції. Робиться це тільки в тому разі, якщо Рада безпеки ООН встановить, що розгортання операції ООН з підтримання миру є найбільш вдалим заходом, що може бути застосований серед заходів мирного врегулювання спору в цій ситуації. У резолюції викладаються мандат і чисельність сил операції, і навіть докладно вказуються завдання, за виконання яких місія нестиме відповідальність. Потім бюджет та ресурси ОПМ мають бути затверджені Генеральною Асамблеєю.

¹ Скрипник О. Роль Ради Безпеки ООН у врегулюванні військових конфліктів. *Уманська старовина*. 2021. Вип. 8. С. 64.

² Forming a new operation. URL: <https://peacekeeping.un.org/en/forming-new-operation> (дата звернення: 09.04.2023).

У межах ООН після ухвалення рішення Радою безпеки політичне керівництво ОПМ доручається Генеральному секретарю, який регулярно представляє Раді безпеки ООН свої доповіді. Зазвичай Генеральний секретар призначає голову місії (як правило Спеціального представника) для здійснення керівництва операцією з підтримки миру. Глава місії звітує перед заступником Генерального секретаря з миротворчих операцій у Центральних установах ООН. Крім того, Генеральний секретар призначає командувача сил і комісара поліції операції з підтримки миру, а також старший цивільний персонал.

Планування та оперативне керівництво ОПМ здійснює Департамент з операцій з підтримки миру Секретаріату ООН. Структурно цей орган складається з трьох управлінь та одного відділу: Управління операцій, Управління у справах органів забезпечення законності та безпеки, Управління з військових питань та Відділ з питань політики, оцінки та навчальної підготовки. Основна роль Управління операцій полягає у підготовці для місій директивних вказівок з політичних, стратегічних та оперативних питань та надання їм підтримки.

Управління у справах органів забезпечення законності та безпеки було створено в 2007 році з метою зміцнення зв'язків між заходами Департаменту, що стосуються поліції, правосуддя та пенітенціарної системи, розмінування та управління запасами зброї/боєприпасів, роззброєння, демобілізації та реінтеграції колишніх секторів, безпеки та координації цих заходів. Управління з військових питань проводить роботу із забезпечення розгортання найбільш підходящих військових контингентів для підтримки вирішення завдань ООН щодо покращення показників та підвищення дієвості та ефективності діяльності військових компонентів миротворчих місій ООН.

До завдань Відділу з питань політики, оцінки та навчальної підготовки входять розробка політики та доктрини, що визначають порядок роботи миротворців, та розповсюдження відповідної інформації. Поряд із цим даний відділ відповідає за оцінку застосування зазначених політичних заходів на прохання глав департаментів, збір інформації про викладені уроки та найбільш ефективну практику та використання цих відомостей як орієнтир при розробці, погодженні та наданні стандартизованої підготовки, з тим щоб завершити цикл навчання. Указаний відділ також відповідає за налагодження та підтримку стратегічної співпраці з різними партнерами в системі ООН та зовнішніми партнерами.

Передача можливості прийняття рішення іншим структурам ООН не означає, що Рада безпеки усувається в подальшому від ОПМ. Так, Рада безпеки ООН здійснює постійне спостереження за діяльністю операцій ООН з підтримки миру, у тому числі шляхом розгляду періодичних

доповідей Генерального секретаря та проведення спеціальних засідань Ради безпеки ООН для обговорення роботи конкретних операцій. Рада безпеки ООН може проголосувати за продовження термінів дії, зміну або припинення мандатів місії, якщо вважатиме за необхідне. Таким чином, вона тримає руку на пульсі всієї ОПМ і може в будь-який момент втрутитися на будь-якому етапі проведення цієї операції.

Одночасно глава місії, Департамент операцій з підтримки миру та Департамент оперативної підтримки Секретаріату ООН керують плануванням політичного, військового, оперативного та допоміжного (тобто матеріально-технічного та адміністративного) аспектів операції з підтримання миру. На етапі планування в рамках Центральних установ зазвичай створюється спільна робоча група або комплексна цільова група місії за участю всіх відповідних департаментів, фондів та програм ООН. Потім у найкоротші терміни здійснюється розгортання операції з урахуванням обстановки у плані безпеки та політичних умов на місці. Часто розгортання ОПМ починається з висування передової групи для організації штаб-квартири місії та поступово розширюється, охоплюючи всі компоненти та регіони, передбачені у мандаті.

Порядок проведення ОПМ визначається її мандатом. Хоча кожна операція ООН з підтримки миру має свої особливості, завдання, покладені на миротворців Радою безпеки, схожі між собою. Залежно від мандату операції з підтримки миру можуть вирішувати такі завдання: розгортання сил запобігання конфлікту чи його перетікання через кордони; стабілізація конфліктної ситуації після припинення вогню, щоб створити умови для досягнення угоди про встановлення міцного миру між сторонами; сприяння здійсненню всеосяжних мирних угод; надання допомоги країнам або територіям у подоланні перехідного періоду до стабільного правління на основі демократичних принципів, доброго управління та економічного розвитку.

В останні десятиліття на зміну військовим місіям, які вирішували завдання спостереження за виконанням умов припинення вогню та розведення конфліктуючих сторін, прийшли комплексні багатоаспектні операції, яким доводиться вирішувати завдання, багато з яких належать до етапу встановлення миру. Так, з урахуванням конкретного кола проблем миротворцям ООН часто приділяється роль каталізатора у здійсненні наступних заходів, які по суті зводяться до діяльності з побудови мирного життя: роззброєння, демобілізація та реінтеграція колишніх комбатантів; розмінювання; реформування сектору безпеки та здійснення інших заходів, пов'язаних із забезпеченням верховенства права; захист та заохочення прав людини; допомога у проведенні виборів; підтримка заходів щодо відновлення та зміцнення державної влади; сприяння соціально-економічному відновленню та розвитку.

Мандати Ради безпеки включають також ряд наскрізних тематичних завдань, які регулярно доручаються ОПМ на основі найважливіших резолюцій Ради безпеки ООН.

У виняткових випадках (Косово та Східний Тимор у 1999 р.) Рада безпеки ООН наділяла міжнародні місії повноваженнями тимчасової адміністрації, що здійснює на тій чи іншій території функції законодавчої, виконавчої та судової влади аж до врегулювання всіх питань, що стосуються статусу відповідної території, та формування легітимних, дієздатних органів державного управління³.

³ United Nations Peacekeeping Operations. Principles and Guidelines. S. 21–26. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/capstone_eng_0.pdf (дата звернення: 09.04.2023).

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ ТА ПРАВОПОРЯДКУ І РОЗВИТОК СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Забара Ігор Миколайович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права*

*Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

У широкому спектрі проблем людства, які набули глобального характеру, фахівці налічують від десяти до сорока складових. Вони, як правило, привертають до себе увагу масштабними економічними і соціальними наслідками. Найактуальнішими з них продовжують виступати проблеми війни і миру, екологічні, сировинні, енергетичні, демографічні та продовольчі. Разом з тим зауважимо, що їх коло постійно і поступово розширюється. Фахівці звертають увагу на те, що усі глобальні проблеми тісно переплетені між собою і їх подолання можливо тільки при комплексному вирішенні. Привертає увагу і те, що спроба осмислити широку тематику глобальних проблем людства не залишає байдужими представників науки, мистецтва і культури (вважається, що один із термінів – «геоглобалістика», був запропонований ще у 1992 році Станіславом Лемом).

Глобалістика, народжена як наука про глобальні проблеми людства, (незважаючи на неостаточну визначеність її предмету), охоплює і досліджує їх доволі значне тематичне коло. Разом з тим, глобальні проблеми, крім їх визначення, класифікації, типології та ін., потребують ще і низки практичних заходів, спрямованих на їх розв'язання.

На нашу думку, розгляд цих проблем, а також викликів сучасному міжнародному порядку та міжнародному правопорядку з позицій міжнародного права значним чином розширить бачення варіантів їх розв'язання.

У контексті розгляду теми глобальних проблем людства, окремою складовою в цій широкій тематиці виступає коло питань, що пов'язуються із діяльністю міжнародного співтовариства держав.

Зокрема, зазначається, що «глобальними проблемами міжнародної спільноти»¹ виступають чотири складові:

а) превалювання економічних інтересів над міжнародними зобов'язаннями (навіть за зобов'язаннями, взятими за Статутом ООН);

б) зменшення ролі світового співтовариства (як товариства держав) та зростання ролі інших акторів міжнародних відносин – неурядових організацій, транснаціональних компаній та ін.;

в) слабкість світової спільноти та її головного гаранта – ООН;

г) зміщення центрів прийняття рішень з економічних питань від парламентів держав – у бік універсальних міжнародних організацій (МВФ, МБРР та ін.) що відбувається в умовах глобалізації (у найважливішій – фінансово-економічній сфері)².

До цього ж треба додати і інші чинники, що пов'язуються із діяльністю міжнародної співтовариства держав і залежать від них – необхідністю забезпечення спільного сталого розвитку людства, технологічними революціями, застосування сили та асиметричним застосуванням сили у міжнародних відносинах (тероризм), зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій³.

В цих умовах, незважаючи на численну критику, важливим і об'єднуючим органом з питань розв'язання глобальних проблем людства і організацією, що покликана відповідати на сучасні виклики до сьогодні залишається ООН.

ООН і зараз виступає важливою і з позиції впорядкування і керування світовими процесами і підтримкою міжнародного порядку.

Проте, в сучасних умовах йдеться про дієву і активну ООН.

У зв'язку з цим постає питання її реформування. Зауважимо, що проблема реформування ООН, якщо розглядати її в історичній ретроспективі, не виступає новою і актуальною. Пропозиції щодо реформ висувались протягом усього періоду її функціонування – від часу створення і до сьогодні. Змінювались тільки пріоритети в той чи інший період розвитку міжнародних відносин – миру і безпеки, прав людини, збереження екології, розв'язання глобальних проблем. Одними із принципових виступали і залишаються такими – питання щодо

¹ Буткевич, В. Г. (2012). Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу. *Право України*, 3–4. 20–21.

² Буткевич, В. Г. (2012). Виклики міжнародному праву в умовах глобалізації світу. *Право України*, 3–4. С. 20–21.

³ Забара, І. М. (2014). Інформаційні виклики, задачі міжнародних інституцій і міжнародно-правове регулювання в умовах глобалізації світу : збірник наукових праць присвячений 180-й річниці Київського університету та 70-літтю Інституту міжнародних відносин «Актуальні проблеми міжнародних відносин (Світове співтовариство: глобальні та регіональні виклики)». Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, ІМВ. С. 178–186.

відповідальності і санкцій у рамках ООН, реформування Ради Безпеки (серед інших – представництво у РБ найбільших держав-донорів ООН, право вето у РБ ООН). Крім цього, пропозиції мають і інше спрямування – зміни самого Статуту, системи і структури ООН, цілей, функцій організації, взаємовідносин із іншими суб'єктами. Чисельність таких пропозицій вражає.

Важливим виступає те, щоб реформовані положення Статуту ООН виступали дієвою основою для впорядкування сучасних та перспективних глобальних проблем людства і одночасно посилювали б роль і авторитет унікальної у світовій практиці міжнародній організації, якою до сьогодні виступає ООН.

Оскільки, як і ООН, інші міжнародні інституції постали перед викликами глобалізації, то набули актуальності питання щодо збереження міжнародного порядку і поліпшення міжнародного правопорядку.

Найактуальнішими і чисельнішими в колі питань, виявилися пропозиції щодо посилення ролі ООН її спеціалізованих установ у кодифікації і розвитку сучасного міжнародного права. Незважаючи на безпрецедентну за обсягом роботу міжнародних інституцій з кодифікації (міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, міжнародне економічне право, право міжнародних договорів, мирного вирішення міжнародних спорів, міжнародно-правової відповідальності та ін.) міжнародне право потребує вдосконалення, що відповідали б викликам як глобалізації, так і сучасного міжнародного правопорядку.

Пропозиції щодо посилення ролі міжнародного права через нові механізми, зміну тактики і стратегії його використання, викликані численними і значною мірою необґрунтованими звинуваченнями на адресу ООН (наприклад, з приводу глобальної кризи верховенства права, масштабних порушень прав людини, незабезпечення принципів міжнародного права, бездіяльності в окремих значущих питаннях – захисті навколишнього середовища, боротьбі із всесвітньою пандемією тощо), замість звинувачень безпосередніх винуватців – держав-порушників.

Концептуальне бачення розвитку міжнародного права, серед численних пропозицій і теорій, вбачається через «зміну парадигми» – спрямування його на розв'язання глобальних проблем з позиції як «права солідарності і спільного добробуту» і вже не з позицій окремих держав, а єдиної світової спільноти – міжнародного співтовариства (наділеного міжнародною правосуб'єктністю) з погоджувальним, об'єднуючим, координуючим і керуючим центром якого виступатиме ООН. Пріоритетними цілями виступатимуть забезпечення спільних інтересів і розвитку міжнародної спільноти.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ ГАРАНТІЙ

Калинюк Степан Степанович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Ми, народи Об'єднаних Націй,
сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління
від нещастя війни, яка двічі в нашому житті
принесла людству невимовне горе....
і заради цих цілей виявляти терпимість
і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди,
і об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру й безпеки
/Пreamбула Статуту ООН/

Міжнародна безпека і правопорядок – це головна соціальна цінність сучасного міжнародного співтовариства. Питання утвердження та гарантування міжнародного миру та безпеки є основним завданням міжнародного права, яке сьогодні, в умовах повномаштабного військового вторгнення росії в Україну стало як ніколи актуальним для всього суспільства.

Основи міжнародного правопорядку, миру і безпеки закладено в Статуті ООН¹. Подальшого розвитку дане питання отримало в Концепції всеосяжної міжнародної безпеки, закріпленої в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН від 5 грудня 1986 р. і 7 грудня 1987 р. «Про створення всеосяжної системи міжнародного миру і безпеки», а також – резолюції від 7 грудня 1988 р. «Всеосяжний підхід до зміцнення міжнародного миру й безпеки відповідно до Статуту ООН». Метою даних концепцій є забезпечення такої організації міжнародних відносин, яка б сприяла встановленню стійкого, безпечного й ненасильницького миру.

Питання вивчення основ міжнародного правопорядку і безпеки значну увагу приділяють багато вчених-правників як міжнародного, так і національного права. Зокрема, дане питання досліджується у працях В.Ф. Антипенка, М.О. Баймуратова, О.Л. Копиленка, В.В. Лемака, А.П. Мовчана, Ю.В. Чайковського тощо. Разом з тим, на нашу думку, сьогодні необхідно не просто вдосконалювати існуючу модель

¹ Статут ООН. UN Charter_Ukrainian.pdf

міжнародного правопорядку і безпеки, а докорінно її реформувати, створюючи по суті нову, дієву систему міжнародної безпеки.

Як вже зазначалося, питання гарантування міжнародної безпеки після 24 лютого 2022 року постало з неабиякою актуальністю. Але хіба досі міжнародне право справлялося з даним завданням? Здається що ні... Адже тільки за офіційною статистикою у період з 1945 по 2003 рр. у світі було зафіксовано більше 470 воєнних конфліктів, через які загинуло більше 30 млн². А станом на 2015 рік ці показники зросли до понад 600 збройних конфліктів міжнародного характеру та 35 млн їх жертв.

Ключова роль у гарантуванні міжнародного правопорядку і безпеки на сьогодні відводиться ООН та її Раді Безпеки.

За часи свого існування ООН та її Радбезу досить часто вдавалося «розряджати» напружені ситуації, сприяти нормалізації відносин між державами і відновлювати зупинені переговорні процеси. Вони на сьогодні є важливим елементом міжнародного механізму консолідації та підтримання миру, виконуючи функції світової превентивної дипломатії.

Однак, якщо незважаючи на це, збройний конфлікт розпочинався, дані інституції не мають достатнього впливу та повноважень, щоб швидко його зупинити. На цьому тлі питання найбільш разючими є дії російської федерації, що порушують міжнародний правопорядок, мир і безпеку. Ще починаючи з кінця 20-го століття дана держава-агресор системно порушує норми міжнародного права. Це війни в Чечні 1996 та 1999 років, Грузії 2006 та 2008 років і звичайно, що війни в Україні – анексія Криму і конфлікт на Донбасі 2014, а також повномасштабне вторгнення 2022 років.

Як бачимо, дана країна-агресор послідовно, впродовж довгих років грубо порушує засадничі принципи міжнародного права, а світ в той час окрім занепокоєння та осуду не вдається до рішучіших дій. Така інертність світової спільноти і в першу чергу ООН та її Ради безпеки, призвела до того, що росія відчула всюдозволеність та рік тому здійснила безпрецедентне військове вторгнення в іншу суверенну, незалежну державу, якою нажалі для нас виявилася Україна.

Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 року засудила дії росії та назвала їх агресією проти України³, а Міжнародний суд ООН 16 березня 2022 року⁴ зобов'язав росію припинити розпочаті 24 лютого 2022 року воєнні дії в Україні. Проте,

² Омелян Тарнавський Нігілізм Міжнародного Права в Умовах Російсько-Української Війни | VoxUkraine / [Електронний ресурс].

³ Текст рішення ООН про агресію РФ проти України. Коментований переклад | Європейська правда (eurointegration.com.ua).

⁴ Історичне рішення Міжнародного суду ООН (повний текст) :: Світ :: Інтент :: Регіональна мережа якісної журналістики (intent.press).

це агресора не зупинило, і тільки підтвердило наше твердження про те, що дієвість принципів міжнародного права на сьогодні є дуже сумнівною.

На сьогодні вбачається доцільним змінити процедуру членства країн в Радбезі ООН та права їх голосу і вето. Слід закріпити положення про те, що держава яка є учасником міжнародного збройного конфлікту позбавляється при голосуванні по ньому права як голосу, так і вето. При чому, мова йде про всіх держав-учасників конфлікту, незалежно від того чи це держава агресор, чи потерпіла-держава. Адже і в одному, і в іншому випадку, така країна є зацікавленою стороною конфлікту. Тому пропонується автоматичне позбавлення права держави-учасника збройного конфлікту права на участь у прийнятті рішень щодо нього.

Другим напрямком вдосконалення сучасного механізму забезпечення міжнародної безпеки є зміна реформування структури Радбезу ООН. Про цю необхідність впродовж останнього десятиріччя говорять всі (починаючи від науковців в університетах і закінчуючи Генеральним секретарем ООН). Так на 73-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, Генсек А. Гутерреш висловив думку про необхідність реформування Ради Безпеки Організації, що стане важливим внеском у триваючі в ООН широкомасштабні зміни⁵.

Реформування Радбезу ООН вбачається в кількох напрямках. Перша група питань пов'язана з реформуванням членського складу Ради Безпеки та процедурою прийняття (ветування) його рішень. Так, пропонується збільшенням як загальної кількості членів Радбезу до 24–30 країн (сьогодні 15), так і кількості постійних членів, які одноособово володіють правом вето.

Друга група питань стосується забезпечення дієвого механізму реалізації резолюцій Радою Безпеки. Адже, ООН, це не військово-політичний блок, він не має у своєму розпорядженні збройних сил. Тому доцільно було б визначити чітку кількість військової техніки та солдат, які повинні надавати члени Радбезу у розпорядження організації при виникненні міжнародного збройного конфлікту, для його припинення (так званий «миротворчий контингент»). Як зазначалося вище, держави-учасники такого конфлікту, на час його існування, призупиняють свою участь в організації, в тому числі не надаючи у розпорядження Радбезу свої війська.

Така модель забезпечення міжнародного правопорядку, миру і безпеки дасть змогу швидко досягнути основну мету ООН – припинити збройний конфлікт, припинити кровопролиття, запобігти жертвам та руйнуванням. А вже після цього, з'явиться можливість набагато простіше

⁵ Україна виступає за реформування Ради Безпеки ООН – Глава держави | Дніпропетровська обласна державна адміністрація (dp.gov.ua)

та швидше встановлювати винних у розв'язанні збройного конфлікту, проводити міжнародні розслідування та слухання справ про притягнення винних на трибуналах.

Звичайно, що підняті нами напрямки реформування системи гарантії міжнародного правопорядку не є вичерпними і навіть впровадження їх та інших реформ, не забезпечить повну відсутність збройної агресії. Однак, навіть маленькі кроки у напрямку посилення дієвості принципів міжнародного права – це великі кроки до миру у суспільстві. Кожне врятоване, в результаті уникнення чи швидкого припинення конфлікту, людське життя – це вже перемога правопорядку, крок до утвердження верховенства права.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-8>

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАТУТУ ООН НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Калько Анна Іванівна

*студентка III-го курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Науковий керівник: **Рошканюк Вадим Михайлович**
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

«Об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру й безпеки», – одна із цілей Організації Об'єднаних Націй, закріплена у преамбулі Статуту ООН, яка дала надію на мирне життя, взаємодію та процвітання. Україна є однією із держав-учасниць Організації Об'єднаних Націй, як така, що активно сприяла імплементації положень Статуту, а також похідних від нього конвенцій, пактів в національне законодавство. Наша держава брала участь у миротворчих місіях ООН, зокрема Збройні сили України брали і беруть участь у миротворчих операціях в Ліберії, Грузії, Косово, Іраку, Молдові та інших країнах, що є вагомим прикладом сприяння до миру та колективної безпеки, на якій базується діяльність Організації Об'єднаних Націй. Та питання полягає в тому, що має взамін Україна, коли порушено суверенітет, територіальну цілісність та національну безпеку через нахабне

вторгнення російської федерації (далі – країна-терорист). Варто зазначити, що «військовий конфлікт», який ми впевнено можемо назвати реальною війною, триває ще з 2014 року, але значну увагу міжнародної організації вдалося привернути лише після повітряних атак, жорстоких поведінь із мирним населенням та нападу з інших боків кордону країною-терористом. Все ж, підтримка ООН – це лише «глибоке занепокоєння» чи реальні дії?

4 березня 2022 року Рада ООН з прав людини створила незалежну міжнародну комісію з розслідування геноциду українців. Осередко проводилися й інші розслідування, ініціаторами яких були незалежні держави. Представники державної влади, військових сил, пособники та підбурювачі країни-терориста мають нести повну відповідальність за скоєні злочини на міжнародному рівні. Країна-терорист винна у вчиненні масових звірств щодо мирного населення на тимчасово окупованих територіях, особливо у містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь, Херсон та у багатьох інших населених пунктах України. Вони полягають у вбивстві, викраденні людей, депортації, позбавленні волі, тортурах, зґвалтуванні, а також оскверненні трупів. Окрім того російські окупанти під час бомбардування українських міст на Луганщині та Донеччині використовують фосфорні бомби, касетні боєприпаси. Їх застосування заборонено міжнародними угодами. Міжнародні угоди забороняють їх застосування, якщо цивільне населення потрапляє під вплив таких боєприпасів. 11 квітня 2022 року повідомлено про хімічну атаку на Маріуполь¹.

Зважаючи на вищевикладене, виникає питання, які дії Організації Об'єднаних Націй? Погоджуємося із думкою Білявського Д. С., про те, що драматичною виглядає кризова ситуація, яка склалася в Раді Безпеки ООН, що зумовлена двома факторами. По-перше, наявністю так званого права вето, яке належить його постійним членам, серед яких Франція, Китайська Народна Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки та Союз Радянськи Соціалістичних Республік (правонаступником якого проголосила себе Російська Федерація без належної юридичної процедури). З правової точки зору право вето постійних членів Радбези прямо не закріплено, проте частиною 3 статті 27 Статуту передбачено, що рішення Ради Безпеки з усіх інших питань (крім процедурних) вважаються прийнятими, якщо за них подано голоси дев'яти членів Ради, включаючи голоси, які

¹ Кухта М., Богів Я. Воєнна агресія російської федерації проти України в контексті міжнародного гуманітарного права. *Незалежність України: права людини та національна безпека*: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року). Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. 384 с.

збігаються, всіх постійних членів Ради, тобто у випадку, коли хоча б один постійний член Ради Безпеки голосує проти рішення, що розглядається, то воно вважається неприйнятним не дивлячись на кількість голосів за прийняття такого рішення. По-друге, Статутом ООН взагалі не передбачено системи запобіжників на випадок, коли до агресивних дій, що посягають на міжнародний мир та безпеку, вдаються постійні члени Радбезу. Тобто, у даній ситуації ми можемо визначити даний механізм недостатньо якісним та ефективним у разі збройного конфлікту на території однієї із держав-членів ООН².

З іншої сторони, ООН приділила значну увагу гуманітарній ситуації. Такі спеціалізовані установи ООН як ФАО, ЮНІСЕФ, ВООЗ, ПРООН, ЮНЕП та Верховний комісар ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН) наділені повноваженнями в сфері надання гуманітарної допомоги. Основним напрямом діяльності цих організацій не є гуманітарна допомога, проте вони можуть мати у своїй структурі підрозділи, що займаються виключно нею, або ж у випадках значних гуманітарних криз можуть долучатися до гуманітарних операцій. З 2014 року УВКБ ООН вимушено переорієнтували свою роботу в Україні. Окрім діяльності у сфері захисту біженців та осіб без громадянства, попередження безгромадянства, увага Управління також була привернута до сфери захисту ВПО (внутрішньо-переміщених осіб). Гуманітарна допомога УВКБ ООН має на меті доповнювати діяльність українського уряду, тому Кабінет Міністрів України, погодившись із пропозицією Міністерства соціальної політики, видав Постанову від 15.04.2022 р. № 445 «Про реалізацію спільного з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб»³. Варто згадати і про допомогу вразливим категоріям населення в часи війни. Зокрема, пенсіонери мали можливість отримати матеріальну допомогу від ООН⁴.

² Білявський Д. С. Криза Ради Безпеки ООН в умовах збройної агресії російської федерації. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.) / НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права. Одеса : НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права, 2023. С. 59–62.

³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію спільного з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки внутрішньо-переміщених осіб» від 15.04.2022 р. № 445. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/445-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення – 01.04.2023 р.)

⁴ Реньов С. В. Щодо окремих аспектів діяльності УВКБ ООН в Україні. Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду. *Збірник матеріалів Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 10 червня 2022 року). Чернігів : ГО «Науковоосвітній інноваційний

Важливим інститутом в структурі ООН є Міжнародний суд, який має компетенцію вирішувати спори, подані державами, які визнали його юрисдикцію, відповідно до міжнародного права, шляхом ухвалення рішень, які є обов'язковими та не підлягають оскарженню для зацікавлених сторін. Аналізуючи справу «Україна проти російської федерації», як зазначає у своєму аналізі Бойко Н. О. та Коваль В. М., російське виправдання війни, пов'язане з геноцидом, ґрунтується на основі тлумачення концепції гуманітарної інтервенції. Центральною в цьому є доктрина «відповідальність за захист», яка була розроблена у відповідь на звірства, скоєні в Руанді та колишній Югославії у 1990-х роках. На Всесвітньому саміті ООН високого рівня 2005 року держави-члени ООН взяли на себе зобов'язання захищати населення від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людства шляхом використання відповідних дипломатичних, гуманітарних та інших мирних засобів, схвалених Радою Безпеки, відповідно до розділу VII Статуту ООН. Це відповідає судовій практиці МС ООН. У справі Боснія і Герцеговина проти Сербії (2007 р.) Міжнародний суд заявив, що «кожна держава може діяти (для запобігання геноциду) лише в межах, дозволених міжнародним правом». Проте деякі країни, зокрема США і Великобританія, а також організації громадянського суспільства висловили підтримку гуманітарному втручання в екстремальних умовах без згоди ООН, коли Рада Безпеки виявляється недієздатною через вето постійного члена. На нашу думку, така підтримка є необхідною навіть попри порушення належної процедури, оскільки громадяни країни потерпають від прямого насилля ворога. Не варто забувати, що Росія не використовувала дипломатичні засоби, які були в її розпорядженні до війни, наприклад, передати свої звинувачення в геноциді до органів ООН. Важливим наслідком рішення МС ООН є те, що «в міжнародному праві немає норми, яка автоматично надає одній державі право вторгнутися в іншу, щоб зупинити геноцид»⁵.

Можна підсумувати, що ефективність реалізації Статуту ООН такої, якої хотілося б немає, проте саме цей нормативний акт дав змогу почати конкретні дії проти російської федерації, яка порушила територіальну цілісність, суверенітет та національну безпеку України, а також здійснив геноцид українського народу. На нашу думку, необхідно створити

центр суспільних трансформацій», 2022. 375 с. URL: https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_mult_06_2022 (дата звернення – 01.04.2023 р.)

⁵ Бойко Н. О., Коваль В. М. Справа Міжнародного Суду ООН «Україна проти російської федерації» в контексті юридичного протистояння України та РФ. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.). уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. М. Одеса : Фенікс, 2022. С. 74–78.

механізм, який буде автоматично запобігати та ліквідувати агресію, адже час йде, люди гинуть, а реалізація «миру» та «міжнародної безпеки» не відбувається. Перш за все, необхідно або відмінити право вето, щоб держава-агресор не зловживала таким правом, або застосувати прийняття рішень за умови кворуму. По-друге, варто пам'ятати, що словом силу не подолаєш, а тому застосування міжнародної сили проти держави-агресора є необхідним, щоб захистити мирне населення, територію та суверенітет держави-учасниці не лише від загарбницьких дій, а й від воєнних злочинів. По-третє, не варто забувати про економічний блок для держави-агресора, щоб зупинити її фінансування з метою запобігання розвитку конфлікту. Дане питання може регулюватися застосуванням абсолютного ембарго, тобто накладенням блоку на всі економічні процеси в країні.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-9>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ковальова Марина Вікторівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Постановка проблеми. Однією з основних тенденцій розвитку міжнародного публічного права на сьогоднішній день є становлення та розвиток міжнародно-правової відповідальності. Міжнародно-правова відповідальність являє собою одну з найбільш складних галузей сучасного міжнародного публічного права, оскільки саме від її розвитку безпосередньо залежить подальший вектор міжнародних відносин. Питання, пов'язані з міжнародно – правовою відповідальністю є найменш дослідженими, хоча, з кожним роком, проблема міжнародно-правової відповідальності набуває все більшого значення в практиці міжнародних відносин як один з основних інститутів, що сприяють підтримці світового правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, В.В. Мицика, О.В. Задорожного, В.Г. Буткевича, М.В. Буроменського, Г.Г. Диниса, Ю. С. Шемшученко,

та інших. Вагому роль відіграють висновки та рішення Міжнародного суду ООН та Комісії міжнародного права ООН.

Формулювання мети статті. Виходячи з цих міркувань, мета даної статті полягає в дослідженні такого специфічного виду юридичної відповідальності як міжнародно-правова відповідальність держав та її посадових осіб.

Виклад основного матеріалу. В доктрині міжнародного права, поняття відповідальності визначається як несприятливі (негативні) наслідки, що виникли внаслідок порушення суб'єктом міжнародного права своїх міжнародно – правових зобов'язань.

Міжнародно-правову відповідальність можна також визначити, як обов'язок правопорушника відшкодувати всі завдані правопорушенням збитки, а також право потерпілої сторони вимагати належне відшкодування збитків.

В практиці міжнародного права зафіксовано відмінність двох англomовних термінів: «responsibility» та «liability». Доволі часто, їх однаково перекладають як «відповідальність», проте термін «State responsibility» означає відповідальність держави відповідно до норм міжнародного права, тоді як термін «liability» – означає «цивільно-правову відповідальність» або зобов'язання держави сплатити, компенсувати або відшкодувати шкоду особам, поза межами національних кордонів держави, що завдані внаслідок діяльності в межах території держави або під її контролем¹.

В.М. Буроменський виділяє наступні цілі міжнародно-правової відповідальності: утримати потенційного правопорушника від учинення правопорушення; спонукати правопорушника належним чином виконати свої зобов'язання; забезпечити потерпілому компенсацію за завдану йому матеріальну чи моральну шкоду; вплинути на майбутню поведінку сторін з метою добросовісного виконання ними своїх зобов'язань. Комісія міжнародного права на підставі узагальнення теорії та звичаєвих норм визначила такі принципи міжнародно – правової відповідальності: відповідальність за будь-які міжнародно-правові діяння держави; визначення суб'єктів таких діянь; визначення умов наявності міжнародно-правових діянь; незастосування внутрішнього права для визначення наявності таких діянь².

Процес становлення міжнародно-правової відповідальності проходив довго та досить складно.

¹ Sompong Sucharitkul. State Responsibility and International Liability under International Law, 18 Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev. 821 (1996). P.822.

² Міжнародне право : [навчальний посібник] / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Академії правових наук України М.В. Буроменського. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

Так, починаючи з 1956 року, розпочато роботу над універсальним кодифікованим документом в сфері міжнародно-правової відповідальності, яка проводилася Комісією Міжнародного права ООН та в результаті якої з'явився Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (53 сесія Комісії міжнародного права ООН, 2001 рік) – далі по тексту «Проект». Це була одна з найбільш тривалих та суперечливих робіт Комісії Міжнародного права ООН.

Проект складається з наступних частин, а саме: частина 1 «Міжнародне протиправне діяння держави», частина 2 «Зміст міжнародної відповідальності держави»; частина 3 «Імплементція міжнародної відповідальності держави»; частина 4 «Загальні положення»³.

В даному документі містяться норми, що стосуються всіх основних інститутів права міжнародної відповідальності: відповідальність держави в зв'язку з діянням іншої держави; обставини, що виключають протиправність; зміст міжнародно-правової відповідальності; відшкодування збитків, тощо.

Також, заслуговує на увагу розділ про серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права. Однак, відповідні статті не стосуються індивідуальної відповідальності за міжнародним правом осіб, що діють від імені держави.

Станом на сьогодні, положення Проекту не є нормами імперативного характеру, не прийнято єдиного універсального, міжнародного правового акту, який би кодифікував норми міжнародно-правової відповідальності.

Питанню правового статусу Проекту було приділено значну увагу в процесі їх обговорення на сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Так, у резолюції 68/104 Генеральна Асамблея визнала важливість питання про відповідальність держав та знову звернула на них увагу урядів, не торкаючись при цьому питань їх майбутнього прийняття. Асамблея просила Генерального секретаря оновити збірку рішень міжнародних судів, трибуналів та інших органів, які містять посилання на зазначені статті, а також запропонувати урядам представити інформацію про їхню практику в зв'язку з цим і представити ці матеріали завчасно до її сімдесят першої сесії⁴.

³ Тексти проектів статей про відповідальність держав за міжнародно – протиправні діяння. Проект статей. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf

⁴ Відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння. https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/vidpovidal%60nist%60-derzhav-za-mizhnarodni-protyppravni-diyannya/

В резолюції Генеральної асамблеї ООН 74/180 від 18.12.2019 року згідно доповіді Шостого комітету (А / 74/421) повторно відмічалось, що питання відповідальності держав за міжнародні протиправні діяння має надзвичайно важливе значення у відносинах між державами, та вирішено продовжити роботу групи Шостого комітету з метою прийняття конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння чи інших належних заходів на основі статей.

Деякі норми, що регулюють питання міжнародно-правової відповідальності, закріплені в міжнародних договорах універсального характеру та отримали підтвердження в Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та актах інших міжнародних організацій.

Зокрема, статті 39, 41, та 42 Статуту ООН передбачають відповідальність держав за злочини проти міжнародного миру та безпеки. Крім того, діє ряд міжнародних договорів, присвячених питанням міжнародно-правової відповідальності: Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., Конвенція про відповідальність за збиток, заподіяний космічними об'єктами 1972 р., Міжнародна конвенція про припинення злочинів апартеїду та відповідальності за нього 1973 р., тощо.

На різних етапах розвитку міжнародного права, відповідальність визначалася як принцип (к. XIX ст. – поч. XX ст.), інститут (сер. XX ст. – поч. XXI ст.) і, нарешті, однією з останніх тенденцій розвитку міжнародного права є трансформація інституту міжнародно-правової відповідальності в самостійну галузь міжнародного права – право міжнародної відповідальності.

Право міжнародної відповідальності стосується порушення державою одного або декількох міжнародних зобов'язань. У міжнародному праві, відповідальність є наслідком зобов'язання; кожне порушення суб'єктом міжнародного права своїх міжнародних зобов'язань тягне за собою міжнародну відповідальність. Право міжнародної відповідальності визначає, коли має місце порушення міжнародного зобов'язання, а також наслідки відповідного порушення, включаючи те, які держави мають право реагувати, та допустимі засоби такої реакції.

На відміну від національного законодавства, де часто застосовуються різні правила відповідно до джерела порушення зобов'язання (наприклад, договірне право, кримінальне право), міжнародне право не кореспондується з джерелом порушення зобов'язання; теоретично (якщо не передбачено інше) ті ж самі правила застосовуються до порушення зобов'язання, незалежно від того, джерелом зобов'язання є договір, міжнародне звичаєве право, одностороння декларація або рішення міжнародного суду.

Міжнародні протиправні діяння, які виступають в якості підстави настання міжнародно-правової відповідальності, прийнято ділити на міжнародні делікти і міжнародні злочини. В якості останніх розглядаються найбільш небезпечні правопорушення, що посягають на основи міжнародного правопорядку: геноцид, акти агресії, апартеїд, військові злочини, тощо.

Необхідно відзначити, що специфіка механізму міжнародно-правової відповідальності, в порівнянні з різними видами відповідальності, характерними для внутрішньодержавного права, полягає в тому, що міжнародне право не передбачає її примусової реалізації.

Виняток становлять передбачені Главою VII Статуту ООН колективні санкції, введені за згодою Ради Безпеки, а також примусові дії, що вживаються для захисту миру і припинення актів агресії.

Однак, варто відзначити, механізм глобальної безпеки, заснований на рішеннях Ради Безпеки ООН, наразі майже не працює, що відобразилося в повній бездіяльності Ради Безпеки в міжнародних збройних конфліктах за останні роки.

Так, російська агресія на сході України актуалізує проблему участі Російської Федерації у роботі Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, оскільки ця держава, використовуючи право вето, блокує роботу ключового органу світової системи колективної безпеки. Це унеможлиблює виконання завдання, покладеного на РБ ООН Статутом Організації (нормою п. 1 і п. 2 ст. 24): нести основну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки, виконуючи повноваження, передбачені в Розділах VI, VII, VIII та XII Статуту⁵.

Міжнародно-правова відповідальність існує виключно в системі міжнародного публічного права, відповідно, тому в якості суб'єктів даного виду юридичної відповідальності можуть виступати тільки суб'єкти міжнародного права.

Відтак, основним суб'єктом міжнародно-правової відповідальності виступають держави.

При цьому, держава несе повну відповідальність за протиправну діяльність своїх органів та посадових осіб, за діяльність окремих осіб або груп осіб, якщо було доведено, що ці особи діяли від імені держави та за її дорученням.

Зазвичай, держава несе відповідальність за міжнародно-неправомірні дії своїх органів *ultra vires* (поза межами їх компетенції) в двох випадках: якщо держава могла перешкодити цим діям та не

⁵ Проблеми участі Російської Федерації у роботі ради безпеки Організації Об'єднаних Націй у зв'язку з військовою агресією проти України / О. В. Задорожній. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 6. С. 62–70.

зробила цього, і якщо, держава не вжила заходів щодо посадових осіб, винних у скоєнні неправомірних дій. По суті, всі дії держав виражаються на практиці в діях її органів та саме внаслідок дій органів держави виникає її міжнародно-правова відповідальність.

Питання про державу як суб'єкта міжнародно-правової відповідальності є досить складним та дискусійним, оскільки держава в будь-якому випадку діє за допомогою своїх органів, та будь-яка протиправна дія або бездіяльність відбувається державними органами або посадовими особами. Внаслідок тісного зв'язку держави, її органів та посадових осіб можна констатувати розбіжність суб'єкта правопорушення та суб'єкта відповідальності, що і становить специфіку права міжнародної відповідальності держав.

Міжнародно-правова відповідальність держав за дії індивідів є особливим випадком відповідальності і регулюється ст. 8 Проекту. Стаття 8 містить таке положення: «поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діють за вказівками, під керівництвом або контролем цієї держави при здійсненні поведінки». Дана норма передбачає три випадки, коли поведінка особи тягне міжнародно-правову відповідальність держави: якщо особа діяла за вказівками, під керівництвом або під контролем держави. Саме останній випадок – дії особи під контролем держави – є предметом дослідження в даній статті⁶.

На сьогодні, актуальним залишається питання й відповідальності індивідів, яке окремо вирішується в рамках міжнародного кримінального права.

Як показує досвід останніх десятиліть, не тільки протиправна діяльність держав загрожує міжнародному правопорядку, але й протиправна діяльність приватних осіб, які діють незалежно від державних органів. Міжнародно-правова відповідальність приватних осіб, не дивлячись на значний прогрес в області міжнародного кримінального права, аж ніяк не носить всеосяжного характеру. Наразі, кримінально-правова відповідальність приватних осіб обмежується вузько сферою таких міжнародно-правових порушень, як наприклад, геноцид, злочин проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

У компетенції Міжнародного кримінального суду (МКС) є переслідування в судовому порядку осіб, відповідальних за воєнні злочини, геноцид і злочини проти людяності. Тож МКС – шанс для

⁶ Тексти проектів статей про відповідальність держав за міжнародно – протиправні діяння. Проект статей. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf

України, що злочини на непідконтрольних та окупованих територіях будуть розслідувані, а винні у воєнних злочинах покарані. Суд може порушити розслідування проти будь-яких осіб, зокрема, військових і посадовців РФ, причетних до таких злочинів на території України. 17 березня 2023 року стало відомо, що судді Міжнародного кримінального суду видали ордер на арешт президента РФ та російської дитячої омбудсменки. Палата досудового провадження МКС має докази вчинення ними воєнного злочину, а саме незаконної депортації та переміщення дітей з окупованих територій України до РФ. Ордери на арешт були видані на підставі клопотань, поданих прокуратурою 22 лютого 2023 року. Ці ордери є таємними – щоб захистити потерпілих і свідків, а також забезпечити розслідування. Але враховуючи те, що викрадення українських дітей тривають, а обізнаність громадськості про ордери може сприяти запобіганню подальшого вчинення злочинів, Палата вирішила дозволити оприлюднити інформацію щодо існування ордерів, імен підозрюваних та злочинів, за які їх було видано. Інша інформація – конфіденційна⁷.

Станом на 14 березня 2023 року в Україні зареєстрували 71 147 воєнних злочинів, вчинених росіянами протягом року з початку повномасштабного вторгнення. По воєнним злочинам оголошено підозри майже 300 росіянам, щодо 105 осіб справи направлені до суду, і станом на сьогодні є 29 вироків українських національних судів по воєнних злочинах. Вже понад 20 країн світу відкрили, в межах свого національного законодавства, провадження по воєнним злочинам Росії в Україні⁸.

Висновки. Для захисту прав і свобод людини, для стабілізації міжнародних відносин, для забезпечення ефективності міжнародно-правового регулювання важливе значення має міжнародно-правова відповідальність. І хоча кодифікація норм міжнародно-правової відповідальності ще на завершена, а принцип відповідальності в міжнародному праві знаходиться ще поки в стадії становлення, початок розвитку вже закладено, а це дає підстави говорити про настання нового етапу в розвитку міжнародного права та суспільства в цілому.

⁷ Ірина Драбок. Ордер для путіна: Що важливо знати про МКС і до чого тут експрезидент Судану. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3685340-order-dla-putina-so-vazlivo-znati-pro-mks-i-do-cogo-tut-eksprezident-sudanu.html>

⁸ Анастасія Ізвозікова, Нікіта Галка. В Україні зареєстрували понад 71 тисячу воєнних злочинів з початку вторгнення РФ – Офіс генпрокурора. <https://suspilne.media/413421-v-ukraini-zareestruvali-ponad-71-tisacu-voennih-zlociniv-z-pocatku-vtorgnenna-rf-ofis-genprokurora/>

Норми, що регулюють міжнародно-правову відповідальність суб'єктів міжнародного права, давно вийшли за рамки існування в формі правового інституту. Формування особливої галузі – права міжнародної відповідальності демонструє, що міжнародне право знаходиться сьогодні на новому витку свого розвитку, що, в свою чергу, свідчить про зміцнення міжнародно-правової свідомості, а також про усвідомлення світовою спільнотою необхідності та важливості суворого дотримання міжнародно-правових норм.

Кожна держава зацікавлена в підтримці міжнародного правопорядку, в забезпеченні дотримання норм міжнародного права, які мають позитивний вплив на відносини між державами і, як наслідок, на населення цих держав, на права та свободи людини.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-10>

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ТА ЇЇ МІСЦЕ У МЕХАНІЗМІ КОМПЕНСАЦІЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДОВКІЛЛЮ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Ковтун Олена Миколаївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України
м. Київ, Україна*

Збройна агресія російської федерації проти України заподіяла значної шкоди довкіллю. Облаштування фортифікаційних споруд, вибухи боєприпасів і техніки в межах природоохоронних територій призводить до руйнування природних екосистем. Особливо складною є ситуація в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, що перебувають у тимчасовій окупації. Значну небезпеку для довкілля становлять пожежі на техногенних об'єктах (нафтобазах, будівельних гіпермаркетах, газопроводах, промислових підприємствах тощо). Активне застосування артилерії та авіації під час бойових дій спричиняє масові загоряння в природних екосистемах, зокрема в лісах. Масоване застосування різних типів озброєння призводить до викидів в атмосферу токсичних речовин під час вибухів боєприпасів та горіння ракетного пального. Велику загрозу для довкілля становить масове

захоронення та спалення трупів з порушенням санітарних норм. Загалом війна російської федерації проти України завдала шкоди довіклію на понад 2 трлн грн¹.

Нагальною необхідністю сьогодні є створення правової доктрини компенсації екологічної шкоди, заповідної збройною агресією російської федерації проти України. Наразі основним нормативно-правовим актом, що врегульовує відносини з визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, є постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326, якою був затверджений відповідний Порядок та на підставі якої було прийнято низку методик, зокрема: Методика визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (затверджено наказом Міндовкілля від 04 квітня 2022 року № 167); Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди (затверджено наказом України від 13 квітня 2022 року № 175); Методика визначення збитків, заповіданих внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами (затверджено наказом України від 21 липня 2022 року № 252); Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заповіданих державі внаслідок самовільного користування надрами (затверджено наказом Міндовкілля від 15 вересня 2022 року № 366); Методика визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації (затверджено наказом Міндовкілля від 18 травня 2022 року № 295); Методика визначення шкоди та збитків, заповіданих лісовому фонду внаслідок збройної агресії російської федерації (затверджено Наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414); Методика визначення збитків, заповіданих навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях (затверджено Наказом Міндовкілля від 19 серпня 2022 року № 309); Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії російської федерації (затверджено Наказом Міндовкілля від 13 жовтня 2022 року № 424).

¹ Шкоду довіклію від війни рф проти України оцінюють у понад 2 трлн грн. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2018839-shkodu-dovkillyu-vid-viyni-rf-proti-ukrayini-otsinyuyut-u-ponad-2-trln-grn> (дата звернення: 05.04.2023).

Але у зазначених вище Методиках практично не враховується фактор недоотримання екосистемних послуг, оскільки наразі в Україні відсутнє законодавче забезпечення концепції екосистемних послуг (зокрема, Закон «Про екосистемні послуги» та відповідні методики оцінювання конкретних видів екосистемних послуг). Принагідно зауважимо, що згідно Плану відновлення України (4–5 липня 2022 року, м. Лугано, Швейцарія) на Міндовкілля покладається обов'язок до 31 грудня 2023 року розробити проект Закону України «Про екосистемні послуги», а також протягом шести місяців з дати його прийняття розробити проекти підзаконних актів, які визначатимуть перелік екосистемних послуг, методики їх інвентаризації та оцінювання, інші механізми реалізації положень Закону.

Отже, наразі першочерговим завданням для України, є оцінка недоотриманих Українським народом екосистемних послуг з метою приєднання цієї суми до загального обсягу репарацій, що буде сплачено росією Україні. Чинні методики обчислення екологічної шкоди, про які йшлося вище, повною мірою не враховують шкоди, заподіяної внаслідок недоотримання екосистемних послуг через відсутність відповідних методик.

Екосистемні послуги – це всі корисні ресурси та вигоди, які людина може отримати від природи. Від екосистемних послуг залежить задоволення фундаментальних потреб людини в середовищі існування й продуктах харчування, а отже від них прямо залежить рівень нашого життя². Як відомо, ліси здатні виділяти кисень та поглинати вуглекислий газ, болота – очищати і примножувати воду, морські та інші природні території – позитивно впливати на клімат, врожайність і здоров'я людини. Це і є екосистемні послуги.

Втрата екосистемних послуг має доволі руйнівні наслідки. Наприклад, знищення та пошкодження лісосмуг призведе у майбутньому до масштабної вітрової ерозії і опустелювання цілих регіонів, неможливість відпочинку на азово-чорноморському узбережжі негативно вплине на стан здоров'я населення України.

У науці існує доволі багато класифікацій послуг екосистем. Нам імпонує класифікація, представлена у звіті “Millennium Ecosystem Assessment” (MEA), що підготовлений під егідою ООН міжнародним

² Василюк О., Ільмінська Л. Екосистемні послуги. Огляд. URL: https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/EcoPoslугy_web_new.pdf (дата звернення: 05.04.2023).

науковим колективом, де екосистемні послуги поділяються на чотири групи: 1) забезпечуючі (*provisioning services*) – послуги від продукції, яку надають екосистеми: продовольство, вода, деревина, волокно, паливо, генетичні ресурси, питна вода; 2) регулюючі (*regulating services*) – послуги регулюючих екосистемних процесів: формування клімату, захист від повеней та інших стихійних лих, контроль захворювань, поглинання відходів людської життєдіяльності, очищення води і повітря, боротьба зі шкідниками; 3) культурні (*cultural services*) – вклад екосистем у збагачення культурних, духовних та естетичних аспектів людського добробуту: емоції від спілкування з природою, відчуття місцевості, середовище для формування способу життя, звичаїв і традицій; 4) підтримуючі (*supporting services*) – послуги, які забезпечують основні екосистемні процеси: формування ґрунту, первинна продуктивність, базові біогеохімічні процеси (кругообіг поживних речовин, фотосинтез), середовище перебування³.

Усі екосистемні послуги безкоштовні, оскільки люди не оплачують їх використання або споживання. Частина таких послуг можна монетизувати, тобто оцінити у грошовому еквіваленті⁴. Така монетизація потрібна, щоб включити до суми репарацій, які сплачуватиме росія Україні, і вартість недоотриманих екосистемних послуг.

При створенні компенсаційного механізму маємо враховувати міжнародну практику компенсації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок воєнних дій, зокрема практику Міжнародного суду ООН. Так, концепцію екосистемних послуг було використано у справі «Певна діяльність, проведена Нікарагуа у прикордонній зоні (Коста-Ріка проти Нікарагуа)». Коста-Ріка для визначення розміру екологічної шкоди використала «підхід екосистемних послуг», згідно з яким цінність довкілля оцінюється через послуги та товари, які воно може надати і які можуть бути чи не можуть бути продані на ринку. Враховувати потрібно як пряму, так і непряму споживчу вартість екосистемних послуг і товарів з метою точного врахування цінності довкілля. Саме

³ Оцінка послуг екосистем, забезпечуваних лісами України, та пропозиції щодо механізмів плати за послуги екосистем. URL: https://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/evaluation_of_forest_ecosystem_services_and_proposals_on_pes_mechanisms.pdf (дата звернення: 05.04.2023)

⁴ Василюк О., Ільмінська Л. Екосистемні послуги. Огляд. URL: https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/EcoPoslugy_web_new.pdf (дата звернення: 05.04.2023)

такий підхід дозволяє врахувати повну і потенційно довготривалу шкоду, заподіяну довкіллю⁵.

Отже, в основу майбутнього компенсаційного механізму має бути покладено «підхід екосистемних послуг», що дозволить значно збільшити суму репарацій, що сплачуватиме російська федерація Україні. Для забезпечення правового регулювання концепції екосистемних послуг необхідно розробити та прийняти Закон України «Про екосистемні послуги» та зазначені вище нормативно-правові акти, спрямовані на його реалізацію (насамперед, методики інвентаризації та оцінювання екосистемних послуг).

⁵ Міжнародний суд. Вебсторінка справи «Певна діяльність, проведена Нікарагуа у прикордонній зоні (Коста-Ріка проти Нікарагуа)». URL: [Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area \(Costa Rica v. Nicaragua\) \(icj-cij.org\)](https://www.icj-cij.org/cases/12620) (дата звернення: 05.04.2023).

КЛЮЧОВІ ЗАГРОЗИ Й ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Козьма Василь Васильович

*доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник НОЦ
Національної академії СБУ
м. Київ, Україна*

За місяць до повномасштабного російського вторгнення на територію України в ООН назвали п'ять головних загроз які очікують людство у 2022 році. Про них розповів генеральний секретар Організації Об'єднаних націй Антоніу Гутерріш. «Пандемія коронавірусу, кліматична криза, стан світової фінансової системи, інтернет-беззаконня і загрози миру й безпеці – це найбільші виклики, що стоять перед світом прямо зараз», – заявив Гутерріш на Генеральній Асамблеї ООН в Нью-Йорку. За його словами, світ не може ігнорувати ці проблеми та вирішувати їх потрібно буде об'єднавшись¹.

Цікаво, що з вищепереліченого вдалося подолати, вирішити, зменшити за минулий рік і які виклики залишаються актуальними у 2023 році? Беручи до уваги різноманітні міжнародні дослідження, звіти провідних світових аналітичних центрів, неурядових організацій і міжнародних організацій, таких як Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), щодо їхніх прогнозів на поточний рік ми бачимо п'ять основних ризиків, які будуть становити загрозу для світу у 2023 році: перший – диверсифікація геополітичних ризиків і загроз глобального екстремізму; другий ризик – це ризик поглиблення політичної поляризації та збільшення кількості соціальних заворушень; по-третє, це зростання кіберзлочинності та ризик збою глобальної кібермережі; четвертий ризик – це операційні ризики та ризик поглиблення світової енергетичної кризи; п'ятий і останній ризик – кліматичні проблеми².

Отже, у порівнянні з минулим роком, акцент змістився на безпекову складову і значну роль у цьому відіграє розв'язана Російською Федерацією агресивна війна проти України. Як би це саркастично не звучало, але не було б щастя так нещастя допомогло. З початком повномасштабної російсько-української війни одна

¹ В ООН назвали п'ять загроз для світу в 2022 році. (б. д.). Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН. <https://www.unian.ua/world/v-oon-nazvali-p-yat-zagroz-dlya-svitu-v-2022-roci-novini-svitu-11679871.html>

² Alkin, K. (2022, 26 грудня). 5 main global risks for 2023 | Column. Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/5-main-global-risks-for-2023>

проблема була таки вирішена, – вдалося подолати пандемію коронавірусу. Можемо поставити галочку. А якщо серйозно, то вторгнення Росії до України стало найбільшим викликом для міжнародного порядку. З часів Другої світової війни світ не стикався з подібним цивілізаційним зіткненням. Перед цією загрозою всі інші загрози відійшли на задній план, ба більше «широкомасштабна військова агресія «братської» країни на Україну докорінно трансформувала світову політичну, економічну, безпекову, гуманітарну карту, розділила світову історію на «до» та «після», підняла питання війни і миру на новий рівень самовизначення людської цивілізації»³.

Виступаючи на саміті великої 20 міністр закордонних справ України наголосив: «Російський імперіалізм та агресія підривають усю архітектуру глобальної безпеки, економічної стабільності та торгівлі; вони провокують одну з найжорстокіших продовольчих та енергетичних криз у новітній історії»⁴.

Ми цілком поділяємо думку, що геополітичні та економічні наслідки цієї війни становлять серйозну загрозу не лише для України, а й для глобального миру та розвитку. По-перше, війна в Україні може призвести до скорочення виробництва у всьому світі, що, своєю чергою, може призвести до зменшення доступних коштів, що виділяються на сферу розвитку з державних і приватних джерел. Тривалі бойові дії та економічні санкції у відповідь на них стануть на заваді розвитку світової торгівлі та економічному зростанню, обмежуючи виділення коштів із держбюджетів на підтримку пріоритетних завдань у сфері розвитку як у межах країн, так і на міжнародному рівні. Таким же чином потоки приватного капіталу, які вже досягли критичної межі внаслідок пандемії COVID-19, можуть постраждати ще більше через послаблення довіри інвесторів. Надалі це може негативно вплинути на спроможність країн, особливо тих, де ситуація є нестабільною та уразливою до нинішніх катаклізмів, залучати необхідне фінансування у сферу розвитку. По-друге, оскільки більшість провідних країн-донорів намагаються впоратися з гуманітарною кризою в Україні, відбуваються серйозні зміни в політиці, які потенційно можуть мати серйозні наслідки для виділення міжнародної допомоги. Нещодавне збільшення оборонного бюджету в Європі у відповідь на підвищені ризики безпеки може вплинути на виділення міжнародної допомоги та інші бюджетні витрати. По-третє, ланцюгова реакція внаслідок гуманітарної кризи

³ Юрчишин В. (2022). Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. Київ : Центр Разумкова, 2022. С. 5.

⁴ (б. д.). <http://mfa.gov.ua/news/address-minister-foreign-affairs-ukraine-dmytro-kuleba-g20-foreign-ministers-meeting>

в Україні, що вплинула на ціни на сировинні товари та енергоносії, поширюється далеко за межі територій, де тривають воєнні дії. Зростання цін у поєднанні зі зростанням інфляційного та боргового тиску може спричинити нестабільність та невдоволення. На Росію та Україну припадає 30% світового експорту пшениці; воєнні дії в Україні загрожують спричинити глобальну продовольчу кризу. Зростання цін на газ також загрожує країнам, що розвиваються, які імпортують нафту, і може спричинити економічні труднощі та рецесію і по-четверте, прямі й непрямі наслідки війни в Україні погіршують стан багатосторонньої системи розвитку, яка і без того зазнає надмірного тиску⁵.

Ми живемо в епоху динамічного розвитку світових подій та глобальних зрушень які торкаються всіх сфер життєдіяльності людства. У зв'язку з російською агресією світ зіткнувся з рядом складних викликів, які поставили під сумнів міжнародний порядок та вимагають відповідних рішень та дій від міжнародної спільноти. Одним з першочергових викликів є відновлення міжнародного порядку і норм міжнародного права, створення дієвих та швидких механізмів реагування на будь-які загрози глобальному миру. Не секрет, що роль Радбезу ООН зводиться сьогодні лише до декларативних заяв і жодним чином не може вплинути на агресора, особливо якщо цим агресором є постійний член Ради Безпеки. Так світ намагається вплинути на Російську Федерацію шляхом введення міжнародних санкцій однак, Росія продовжує підтримувати військову присутність на території України й поки що не збирається припиняти війну. Ще одним викликом є гуманітарна ситуація. Війна між Росією та Україною призводить до евакуації мільйонів людей та поширення гуманітарної кризи. Необхідно забезпечити доступ до гуманітарної допомоги та захист прав людей, які були змушені покинути свої домівки. Нарешті, неабияким викликом є питання енергетичної та продовольчої безпеки мільйонів людей по всьому світу. Ціна такої безпеки – життя або смерть.

Ось так лише за один рік перед людством на додачу до старих загроз додалися призабуті старі. Знову як і вісімдесят років тому цивілізований світ змушений думати, що робити зі зхиленим на величі диктаторові, що зневажає існуючий світовий порядок. Правда, справа не лише в персоні сьогоднішнього російського фюрера. Наразі відкритим і недостатньо дослідженим залишається питання про причини стійкості російського експансіонізму та ступінь відповідальності росіян за дії путінського політичного режиму. Проте це тема зовсім іншої розмови.

Отже, важливо пам'ятати, що захист міжнародного порядку та забезпечення міжнародної безпеки є спільною відповідальністю всіх

⁵ (б. д.). <https://www.undp.org/blog/war-ukraine-call-investment-global-peace-and-development>

країн та міжнародних організацій. Як і тоді подолати глобальну загрозу можливо лише спільними зусиллями тепер уже антипутінської коаліції.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-12>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗМІНАМИ КЛІМАТУ

Трагнюк Олеся Янівна

*кандидат юридичних наук, професор,
доцент кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Наслідки зміни клімату в останні десятиліття набули значення проблеми планетарного масштабу, яка є одним із тих глобальних викликів, що визначають порядок денний як міжнародного співробітництва, так і міжнародної та національних політик більшості держав світу. Кліматична складова нині пронизує багато сфер суспільних відносин, зокрема таких як захист прав людини, забезпечення міжнародної та національної безпеки економічний розвиток тощо.

Зусиллями міжнародного співтовариства нині формується універсальний механізм протидії змінам клімату, у розвитку якого провідна роль належить Європейському Союзу, який є одним із лідерів у створенні світових стандартів у кліматичній сфері. Він не лише активно впливає на зміст універсальних норм у сфері охорони навколишнього середовища загалом, і захисту клімату зокрема, а й на своєму рівні створює нормативну базу з елементами наднаціональності, яка є зразком для усіх інших держав, та навіть впливає на розвиток законодавства третіх країн у відповідній сфері, передусім тих держав, які активно прагнуть набути членство у ЄС.

Україна 23.06.2022 р. на підставі Рішення Європейської Ради набула статус держави-кандидата на вступ до ЄС, що ставить перед нашим суспільством і народом нові завдання із подальшої адаптації національного законодавства України до права ЄС, зокрема і у сфері протидії змінам клімату.

Основним, центральним міжнародним договором, який визначає загальні засади співпраці України та ЄС у сфері, яка розглядається, є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р.¹ (УА). З набуття чинності Угодою 01.09.2017 р. відбувається активізація реформування законодавства України у екологічній та кліматичних сферах, що пов'язано з необхідністю виконання нашої державою тих зобов'язань, які випливають із положень Глави 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» (ст. ст. 360-366 УА). Водночас питання співробітництва щодо зміни клімату названо найпершим серед напрямків у рамках співпраці щодо навколишнього середовища (ст. 361 УА), що підкреслює його принципову важливість. Ключовими принципами взаємодії сторін за УА є принцип рівності та взаємної вигоди, а також принцип поваги до зобов'язань в рамках багатосторонніх угод Сторін у сфері захисту навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату.

Поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони довкілля здійснюється відповідно до Додатку XXX до УА, який спрямований на апроксимацію законодавства України до 29 директив та регламентів ЄС у 8 тематичних сферах². При цьому низка статей Глави 6 «Навколишнє середовище», Додатку XXXI щодо кліматичної політики, Глави 13 «Торгівля та сталий розвиток» залишаються поза увагою, хоча вони і містять окремі надважливі принципи й підходи, які мають застосовуватись до екологічної та кліматичної політики і права в Україні. Це, серед іншого, стосується інтеграції екологічної політики в інші сфери, виконання багатосторонніх екологічних угод, інституційної реформи, впровадження принципу «забруднювач платить» та принципу перестороги.

Серед односторонніх зобов'язань, які повинна виконати Україна за Додатком XXXI, названі такі: імплементація Україною Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 року, включаючи всі критерії відповідності для

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 75. Ст. 212.

² Зокрема у додатку XXX до А у секторі «Зміна клімату та захист озонового шару» визначено три нормативно правових акти ЄС, до яких повинно бути адаптованим національне законодавство України, це, зокрема: Директива 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства; Регламент ЄС №842/2006 про певні фторовані парникові гази; Регламент ЄС №2037/2000 про речовини, що руйнують озоновий шар.

повного запровадження кіотських механізмів; розроблення плану дій на довготермінову перспективу стосовно пом'якшення змін клімату та адаптації до них; розроблення та запровадження довгострокових заходів, спрямованих на скорочення викидів парникових газів.

Виконання Україною положень Угоди про асоціацію, зокрема і тих, що стосуються питань зміни клімату, є предметом моніторингу з боку Європейської Комісії, яка на основі звіту нашої держави визначає сфери, де досягнуто прогрес, та ідентифікує ті сфери, де відмічається відставання (останній звіт щодо виконання Україною УА був оприлюднений 07.03.2023 р).

Досягнення певного прогресу Україною у проведенні реформ у сфері екологічного законодавства дав можливість Україні одній із перших підтримати ініціативу Європейського Зеленого курсу³ та започаткувати діалог з Європейським Союзом щодо долучення України до нього. Що у свою чергу дало можливість Україні розпочати зелену трансформацію свого економічного розвитку⁴.

В умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти України співробітництво між нашою державою та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату не лише не припинилося, а й набуло подальшого розвитку у контексті нових викликів та загроз. Не дивлячись на значні труднощі, наша держава продовжує виконувати взяті на себе зобов'язання у кліматичній сфері за Угодою про асоціацію та в рамках інших організаційно-правових утворень, таких як програма Східне партнерство та Енергетичне співтовариство, до якого Україна доєдналася ще у 2011 р.

Необхідно звернути увагу, що на фоні подій, що відбуваються у нашій країні, розпочалося співробітництво України з Європейським Союзом за новим напрямком – допомога Україні. 18.05.2022⁵ Європейська Комісія оприлюднила Стратегію відновлення та реконструкції нашої держави. У цьому документі вказано поміж іншим, що підтримка України відбуватиметься у світлі засад та стандартів кліматичної та екологічної політик ЄС. У Європейському Союзі усвідомлюють, що «наслідки збройного вторгнення матимуть тривалий

³ European Commission (2019). Communication from the commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/>

⁴ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf>

⁵ Ukraine Relief and Reconstruction: Communication of the European Commission of 18.05.2022 COM(2022) 233 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ukraine-relief-reconstruction_en.pdf

негативний вплив на здатність національної економіки запобігати та адаптуватися до зміни клімату»⁶. Тому надання міжнародної фінансової допомоги та інвестування, які надаватиме ЄС для відновлення зруйнованої інфраструктури та структурної перебудови економіки на основі чистих низьковуглецевих та енергоефективних технологій, має важливе значення для повоєнної економічної відбудови України.

Важливе значення для розвитку співробітництва України з ЄС з питань боротьби зі зміною клімату має укладена 24.06.2022 р. Угода про приєднання України до Програми LIFE. LIFE – програми дій з довкілля та клімату, що розрахована на 2021-2027 р.р., метою якої, яка, є «сприяння переходу до стійкої, циркулярної, енергоефективної, заснованої на відновлюваній енергії, кліматично нейтральної та стійкої економіки...» (ст. 3 Регламенту 2021/783⁷).

Україна є першою країною, яка не входить до ЄС та яка приєдналася до цієї Програми. За ст. 1 Угоди LIFE Україна бере участь як асоційована країна у всіх частинах програми LIFE відповідно до ст. 6 Регламенту 2021/783. Зокрема, представники України мають право брати участь у ролі спостерігачів у комітеті, зазначеному у ст. 22 Регламенту 2021/783 про створення комітету Програми LIFE, без права голосу і щодо пунктів, що стосуються України. Юридичні особи, зареєстровані в Україні, можуть брати участь у діях Програми LIFE за умов, еквівалентних тим, що застосовуються до юридичних осіб, зареєстрованих у ЄС, зокрема -дотримання обмежувальних заходів ЄС (ч. 2 ст. 2 Угоди LIFE), що в свою чергу сприятиме розвитку національного бізнесу.

Необхідно також зазначити, що попри те, що в Україні досі не прийнятий спеціальний «кліматичний» закон та не запроваджена система торгівлі квотами на викиди парникових газів, результат роботи нашої держави у сфері адаптації національного законодавства України до кліматичного *aquis* ЄС можна назвати позитивним.

⁶ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf>

⁷ Regulation 2021/783 of 29.04.2021 establishing a Programme for the Environment and Climate Action (LIFE), and repealing Regulation (EU) No 1293/2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2021.172.01.0053.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2021%3A172%3ATOC

НАПРЯМ 2. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-13>

ВИКОНАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПІД ЧАС ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Абдель Фатах Анна Станіславівна

*старший викладач кафедри цивільного та господарського права
Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кривий Ріг, Україна*

Верховенство права, є основоположним поняттям у сучасних демократичних суспільствах. Це стосується принципу, який гарантує, що ніхто не стоїть вище закону, включаючи тих, хто займає владні посади. Цей принцип стверджує, що влада уряду завжди зв'язана законами, які народ схвалив спільно і демократично.

Під час війни країни стикаються зі складною дилемою: як підтримувати верховенство права, одночасно захищаючи національну безпеку. Під час війни багато громадян вимагають суворішого, рішучішого та швидшого застосування всіх типів «поліцейських» правил, ніж вони терпіли б у мирний час. Але ця тенденція може легко вийти з-під контролю. Нерідко можна почути, що під час війни ми залишаємо верховенство права і керуємося необхідністю. Концепція верховенства права є наріжним каменем сучасних правових систем, але в умовах надзвичайного стану, такого як війна, може бути важко поєднати захист прав особи з необхідністю для держави захищати свої інтереси.

Юридичні аспекти верховенства права можна розглядати з різних точок зору. З теоретичної точки зору верховенство права є принципом, який виходить за рамки національних кордонів і був закріплений у міжнародному праві. Концепція ґрунтується на припущенні, що суспільство, кероване верховенством права, є більш стабільним і безпечним, ніж суспільство, де править свавілля. У цьому сенсі верховенство права можна розглядати як фундаментальне право людини, оскільки воно забезпечує рамки, необхідні для реалізації інших прав

і свобод, забезпеченні балансу інтересів у відносинах індивідів, індивіда з суспільством, громадянина з державою на підставі правових норм¹.

Але найголовнішим є те, що даний принцип зобов'язує державу створити правові механізми, що гарантують конституційні права і свободи людини. Це означає, що уряд повинен створити правові рамки, які запобігатимуть порушенню прав особи, включаючи право на свободу, рівність і безпеку. Крім того, верховенство права формує правову основу захисту прав людини. Це означає, що права людини є частиною законодавчої бази і що особи можуть шукати засобів правового захисту, коли їхні права порушуються. Це створює культуру, де права людини цінуються, поважаються та підтримуються. Крім того, принцип верховенства права забезпечує повагу та застосування міжнародного права в національних правових системах.

У наш час цей принцип регулярно перевірявся під час війни. Історична перспектива показує, що верховенство права під час війни було суперечливим і динамічним поняттям протягом всієї історії. Крім того, історичні дані показують, що порушення прав особи під час війни не є достатньою причиною для відмови від верховенства права. Натомість держава зобов'язана забезпечити правовий захист своїх громадян навіть під час кризи. Хоча права особи можуть бути обмежені за деяких обставин, ці обмеження мають бути пропорційними та виправданими, а не довільними чи необґрунтованими.

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022, статтею 3 якого передбачено, що на період дії воєнного стану конституційні можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. До таких прав зокрема відносяться: недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, встановлених законом; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної і творчої діяльності; право на працю; право на страйк; право на освіту².

Окрім того, статтю 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII встановлено такі обмеження як запровадження комендантської години; перевірка документів у осіб, а в разі потреби проведення огляду речей,

¹ Шилінгов, В. (2009). Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*, (2), 26–29.

² Про введення воєнного стану в Україні, Указ Президента України № 64/2022 (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень, житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України; встановлення спеціального режиму у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, що містять наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; встановлення військової квартирної повинності для проживання військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту та евакуйованого населення³.

Але вкрай важливим є те, що попри воєнний стан будь-які обмеження прав і свобод передбачені спеціальним законодавством повинні бути виправдані реальними обставинами та потребами. Адже принцип верховенства права однаково поширюється як на воєнний, так і на мирний час. Тому захист прав особи повинен залишатися центральним питанням навіть під час війни. Навіть у найекстремальніших ситуаціях держава повинна продовжувати підтримувати верховенство права та гарантувати, що її дії відповідають правовим та етичним стандартам.

Навіть під час воєнного стану не можуть бути порушені основні конституційні права такі як: право мати рівні з іншими конституційні права і свободи та бути рівними перед законом (стаття 24 КУ); право на життя (стаття 27 КУ); повага до гідності (стаття 28 КУ); право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29 КУ); право на житло (стаття 47 КУ); право на судовий захист (стаття 55 КУ); право знати свої права і обов'язки (стаття 57 КУ) тощо⁴.

Під час воєнного стану одним із важливих викликів є баланс між потребою в безпеці та захистом прав особи. Виклики підтримки верховенства права під час війни ускладнюються тим фактом, що воєнний час може суттєво змінити соціальний та економічний контекст. Наприклад, воєнний час може призвести до змін у ролі уряду, розподілі ресурсів і функціонуванні судової системи. Ці зміни можуть призвести до значної правової невизначеності, і застосування принципу верховенства права може ускладнитися.

Незважаючи на виклики, пов'язані з воєнним станом, важливо підтверджувати принцип верховенства права. Це твердження є особливо важливим з огляду на високу ймовірність порушення прав людини під час війни. У цьому сенсі верховенство закону служить гарантією, яка захищає індивідів від свавілля. Крім того, підтвердження верховенства

³ Про правовий режим воєнного стану, Закон України № 389-VIII (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁴ Конституція України, № 254к/96-ВР (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

права під час війни посилає яскраве повідомлення про цінності, які підтримує країна. Суспільство, яке цінує верховенство права та права людини, з більшою ймовірністю сприйматиметься як легітимне та гідне довіри навіть під час кризи.

Підсумовуючи важливо зазначити, що верховенство права під час воєнного стану є складним поняттям. Виклики, пов'язані з воєнним станом, ускладнюють реалізацію верховенства права. Проте підтвердження верховенства права під час війни є важливим. Підтвердження принципу демонструє відданість правам людини та верховенству права, а також посилає повідомлення про легітимність і надійність навіть під час війни. Додержання принципу верховенства права під час війни посилає чітке повідомлення про цінності, які підтримує країна. Суспільство, яке цінує верховенство права та права людини, з більшою ймовірністю сприйматиметься як легітимне та гідне довіри.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-14>

ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Бадида Андріанна Юрївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Гартман Мар'яна Тарасівна

*кандидати юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Права людини у XXI столітті слід розуміти як безпосередньо діюче право. Таку формулу закріпив Основний Закон ФРН 1949 року, встановивши, що для трьох гілок влади права людини є обов'язковими «як безпосередньо діюче право». На державу покладаються обов'язки як негативного, так і позитивного характеру. Доктрина позитивних

зобов'язань держави як категорія належить поки що до найбільш нерозроблених у науці проблем.

Європейський суд з прав людини поступово виробив доктрину позитивних зобов'язань держави. Згідно неї першою характеристикою позитивних зобов'язань держави є схвалення необхідних заходів, які на практиці вимагаються від національних публічних властей для захисту права, точніше вжити необхідних заходів для захисту права, зокрема, схвалити розумні і відповідні заходи з метою захисту прав індивідів. Такі заходи можуть бути правовими (judicial), коли держава видає правові санкції для фізичних осіб, які порушують права людини, однак, вони можуть складатися з практичних заходів. Перешкода як факт може порушувати права людини, встановлені Конвенцією, так само як і юридична перешкода (наприклад, неврегулювання певного питання). Усунення таких перешкод вимагає здійснення позитивних зобов'язань.

Позитивні зобов'язання, які завжди властиві для публічних властей, впливають із комбінації нормативних положень і загального принципу верховенства права або «держави, заснованої на верховенстві права», який розглядається Судом як «основоположний принцип Конвенції» і який притаманний всім її статтям. Виходячи з цього, позитивні зобов'язання переслідують мету – ефективне застосування Європейської Конвенції і ефективність тих прав, яким вона забезпечує захист (суд неодноразово підкреслював, що «Конвенція покликана гарантувати права, які не є теоретичними або ілюзорними, а права, які є практичними і реальними»). Відтак, у будь-якій справі позитивні зобов'язання властей є присутніми у забезпеченні матеріальних умов і судових механізмів для справжнього здійснення прав людини, захищених Конвенцією¹.

Ще один важливий момент: зазвичай, вважається, що позитивні і негативні зобов'язання є абсолютно відмінними, більше того – вважається, що позитивні зобов'язання є додатковими до негативних. Практика ЄСПЛ неоднозначно окреслила позицію Суду з цього питання, запропонувавши, по суті, "третій підхід", який у рішеннях у справі «Пла і П'юнсерно проти Андорри» (2004 р.) проявився в такий спосіб: «Власті Андори не можуть бути притягнуті до відповідальності за будь-яке втручання до приватного і сімейного життя заявників більше, ніж держава Андорра може бути притягнута до відповідальності за порушення будь-якого позитивного зобов'язання щодо забезпечення

¹ Positive obligations under the European Convention on Human Rights A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights Jean-François Akandji-Kombe Human rights handbooks. No. P. 6–8. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007f4d>

ефективної поваги до сімейного життя»². Іншими словами, йдеться про загальний тип порушення Конвенції, який не "вписується" як відмова від одного з наведених видів зобов'язання. Слід погодитися, що кожне порушення Конвенції може бути результатом недотримання з боку держави зобов'язання, яке може бути тільки позитивним, або водночас і позитивним, і негативним³.

Проблема розуміння сутності і окреслення меж позитивних зобов'язань держави постала і в практиці ЄСПЛ. Як уже було відзначено, хоча текст Конвенції акцентує на громадянських і політичних правах, практика Суду засвідчила розуміння ним значення позитивних зобов'язань держави. Слід погодитися, що загальною юридичною підставою позитивних зобов'язань держави в межах європейської системи правозахисту виступає ст. 1 «Зобов'язання поважати права людини» Європейської конвенції, в якій прямо вказується, що держави гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією. Практика Європейського суду свідчить, що ця стаття виступає не просто «основою» всієї конвенційної системи, а самостійним джерелом загальних зобов'язань держави в галузі прав людини, у тому числі юридичною підставою позитивних зобов'язань⁴.

Варто навести приклад рішення ЄСПЛ у справі «Осман проти Сполученого Королівства» (1998 р.), в якому заявники скаржилися на те, що Сполучене Королівство не забезпечило захисту права на життя для другого заявника та його покійного батька. У рішенні відзначається (підкреслення автора):

«115. Суд зазначає, що перше речення статті 2 (1) зобов'язує державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й уживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією. Сторони погоджуються з тим, що зобов'язання держави у цьому відношенні виходить за межі її основного обов'язку із захисту права на життя, що забезпечується запровадженням ефективних кримінально-правових норм, які стримують від вчинення правопорушень проти особи за допомогою правоохоронного механізму, призначеного для запобігання порушенню таких норм, припинення цих

² Case of Pla and Puncernau v. Andorra (Application no. 69498/01). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61900>

³ Positive obligations under the European Convention on Human Rights A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights Jean-Francois Akandji-Kombe Human rights handbooks. No. P. 10. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007ff4d>

⁴ Христова, Г. О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. X. : Право. 2012. № 2(69) С. 37.

порушень та покарання за них. Таким чином, присутні в Суді погодилися з тим, що зі статті 2 Конвенції, за певних чітко визначених обставин, може також впливати позитивний обов'язок органів влади вживати превентивних оперативних заходів із захисту людини, життю якої загрожують кримінальні дії з боку іншої особи. Межі такого зобов'язання є предметом спору між сторонами.

116. На думку Суду, якщо зважати на труднощі, з якими пов'язані поліційні заходи з охорони правопорядку в сучасному суспільстві, на непередбачуваність людської поведінки та на оперативність вибору, який має бути зроблений стосовно пріоритетів і ресурсів, тлумачення зазначеного зобов'язання має бути таким, що не покладає нездійснений і непропорційний тягар на органи влади (підкреслення автора). Отже, не кожний стверджуваний ризик для життя може означати конвенційну вимогу для органів влади вжити оперативних заходів з недопущення матеріалізації такого ризику. Доречно також зазначити необхідність дбати про те, щоб поліція здійснювала свої повноваження з контролю та запобігання злочинності у спосіб, який повністю відповідає належній правовій процедурі та іншим гарантіям, які встановлюють законні межі стосовно їхніх дій з розслідування злочинів і притягнення правопорушників до суду, включаючи гарантії, передбачені статтями 5 і 8 Конвенції»⁵.

Суд неодноразово підкреслював у рішеннях, що незважаючи на те, що однією з найважливіших цілей багатьох статей Конвенції визначено захист особи від довільного втручання з боку публічної влади, можуть виникати також і "позитивні" обов'язки (positive obligations), необхідні для забезпечення поваги відповідних прав. По суті, ефективне здійснення прав на цілий ряд свобод залежить не лише від виконання державою своїх зобов'язань щодо невтручання, але може також вимагати вживання низки позитивних заходів щодо захисту навіть у сфері міжособистісних відносин. ЄСПЛ зробив висновок про наявність позитивних зобов'язань у таких випадках: а) необхідно стежити за дотриманням справедливого балансу між інтересами суспільства в цілому і інтересів приватної особи; б) обсяг зобов'язань залежить від ситуації, яка склалася в кожній із держав-учасників Конвенції, від складностей, які постають при управлінні сучасним суспільством, а також від вибору необхідних пріоритетів та використовуваних у зв'язку з цим ресурсів; в) зобов'язання не слід тлумачити в такий спосіб, щоби накладати на органи державної влади вирішення нездійснених або невиправданно складних завдань⁶.

⁵ Osman v. the United Kingdom (1998). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-163886>

⁶ Case of Rees v. the United Kingdom (Application no. 9532/81). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57564>

Конструкції «позитивних» і «негативних» зобов'язань держав у сфері прав людини не є прийнятними. У назві статті 1 Конвенції вживається інший підхід і інша юридична конструкція – «зобов'язання поважати права людини»⁷. «Зобов'язання поважати», власне «повага» до прав людини охоплює обидва види обов'язків держави: і негативні, і позитивні. Навіть теоретично, там де правова норма містить заборону, то з цього не випливає лише обов'язок «утриматися», а й також обов'язок «припинити порушення» та обов'язок «відновити право людини».

Права людини в сучасних умовах слід сприймати як безпосередньо діюче право, яке забезпечується системою позитивних обов'язків держави.

Дихотомія «позитивних» і «негативних» обов'язків держав у сфері прав людини не відповідає сучасним уявленням щодо обов'язків держави у сфері гарантування прав людини.

У статті 1 ЄКПЛ вживається інший підхід і інша юридична конструкція – «гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією». Зобов'язання «гарантувати» охоплює обидва види обов'язків держави: і негативні, і позитивні.

⁷ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome. 4.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Баюрка Денис Сергійович

*студент 3 курсу Факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Судова реформа України має на меті забезпечення конституційних прав громадян та юридичних осіб на судовий захист. У зв'язку з цим необхідно створити такі передумови, які дозволили б організувати ефективне судочинство, що максимально зможе досягти своєї головної мети – захистити порушені або оспорювані права, свободи та законні інтереси.

Чинне конституційне та інше вітчизняне процесуальне законодавство містить широкі гарантії забезпечення права на юридичний захист. Утім здебільшого вказані можливості закріплені у законодавстві таким чином, що відповідні особи або їх представники практично жодним способом не обмежені у виборі й реалізації форм та засобів юридичного захисту, у тому числі таких, метою яких насправді є не відстоювання власної правової позиції, а отримання переваг, вигод через заподіяння шкоди іншим учасникам процесу. Такі засоби юридичного захисту не спрямовані на відстоювання правової позиції, а є неправомірними діями – зловживаннями правом.

Саме для цього новими процесуальними кодексами вперше на законодавчому рівні був закріплений принцип недопущення зловживання процесуальними правами, метою якого є розвантаження судової системи та пришвидшення процесу. Також був визначений перелік дій, які залежно від конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами, що суперечать завданням судочинства. Зловживання процесуальними правами не лише призводить до затягування судового провадження, а й свого роду спотворення права в цілому.

Напевно, найпоширенішим способом зловживання процесуальними правами у 2018 р., одразу після введення в дію нових процесуальних кодексів, було заявлення недобросовісними учасниками процесу завідомо безпідставних відводів складу суду. Право на подання заяви про відвід судді є однією з гарантій законності здійснення правосуддя, об'єктивності та неупередженості розгляду справи, оскільки ст. 6 Конвенції про захист

прав і основоположних свобод людини закріплені основні процесуальні гарантії, якими може скористатися особа під час розгляду її позову в національному суді, до яких належить розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Натомість суди не визнавали завідомо безпідставні відводи зловживанням, а лише робили висновок про необґрунтованість заявлених відводів.

Ще одним способом є зловживання правом шляхом подачі кількох аналогічних позовів. З матеріальної позиції, позов – це право на задоволення своїх позовних вимог. З процесуальної позиції, позов – це звернена до суду вимога про захист своїх прав та інтересів. Подання позовної заяви є формою реалізації права на позов. Водночас право подання позовної заяви, як будь-яке суб'єктивне право, яким є міра свободи, тобто міра можливої поведінки правомочної особи у правовідносинах, має межі свого здійснення. Об'єктивним критерієм визначення межі здійснення суб'єктивного права є неможливість використання його на шкоду правам інших осіб. Таке використання свого права вважається зловживанням, застереження щодо неприпустимості такої поведінки містить процесуальний закон.

Як варіант поширеною є практика зловживання правом шляхом подачі безпідставного позову. Право на звернення до суду гарантується. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів у порядку, встановленому процесуальним законом. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд справи в суді, до юрисдикції якого його віднесено законом. Однак подача завідомо безпідставного позову за відсутності предмета спору або у спорі, що має вочевидь штучний характер, не спрямована на реальний захист прав, адже особа зловживає своїм правом на судовий захист, не маючи на меті захисту будь-якого охоронюваного законом інтересу.

Також, у вітчизняній юридичній практиці найпоширенішими процесуальними зловживаннями є такі: недобросовісне неодноразове подання клопотань, скарг та заяв; оскарження не оскаржуваних судових актів; неодноразове безпідставне оскарження дій державного виконавця; неподання або несвочасне подання доказів чи інших матеріалів на законну вимогу уповноважених суб'єктів; – неодноразове нез'явлення до суду з різних «поважних» причин; затягування з ознайомленням із матеріалами справи; повідомлення суду неправди у поясненнях сторін (не прямий виклад неправдивих фактів, а заперечення певних обставин, скеровування спору в іншу площину, висвітлення факту в іншому ракурсі); подання доказів з якими не ознайомлена друга сторона

наприкінці судового розгляду (у випадку, якщо такі докази були отримані першою стороною значно раніше); умисна доказова пасивність сторін^{1,2}.

У процесуальних правовідносинах заборона зловживання правом найчастіше здійснюється через заборону «недобросовісної» поведінки. Власне недобросовісна поведінка, порушення принципу «добросовісності» вважається зловживанням правом. Загалом добросовісність – це властивість, що передбачає чесне, старанне і сумлінне виконання своїх обов'язків за належного і сумлінного здійснення наданих прав³. У контексті характеристики зазначеного вище цивільного процесуального обов'язку таку властивість належить розуміти як використання наданих особі прав виключно для досягнення встановленої законом процесуальної мети. Тому невиконання особою, яка бере участь у справі, обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання ними. Зловживання процесуальними правами прямо заборонено законодавством у будь-якому його прояві, і судді, знаючи мотиви представників сторін, можуть застосувати, наприклад, заходи примусу, або інші передбачені законом заходи.

Можна сказати, що «зловживання процесуальними правами» – особливий різновид процесуального правопорушення, що складається з протиправного, несумлінного та неналежного використання особою або її представником, яка бере участь у справі, належних їй процесуальних прав, що відображається у винних процесуальних діях або бездіяльності, які зовнішньо відповідають вимогам процесуальних норм, однак здійснюються з корисливим або особистим мотивом, завдаючи шкоди інтересам правосуддя та (або) інтересам осіб, які беруть участь у справі, а також недобросовісна поведінка в інших формах, що тягне за собою застосування заходів процесуального примусу.

Важливою є роль суду у контексті запобігання зловживання процесуальними правами. Належне реагування суду та недопущення зловживання процесуальними правами учасниками провадження має прямий вплив на ефективність такого судового розгляду. Відповідно до прецедентної практики Суду, саме на національні суди покладається роль організувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними (пункт 28)⁴. Роль суду у попередженні

¹ Капліна, О. В. (2010). Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*, 3(62), 286–295.

² Павленко, Д. Г. (2005). Добросовісність сторін як принцип господарського процесуального права. *Юридичний журнал*, 5(62), 118–124.

³ Панченко, М. В. (2006). Добросовісність, розумність і справедливість – правові засади цивільного права України. *Підприємництво, господарство і право*, 12, 147–150.

⁴ Справа "Шульга проти України" (Заява № 16652/04), Рішення Європейського суду з прав людини (2010). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625#Text

зловживань процесуальними правами та запобіганні ним розкрита у низці рішень Суду. Наприклад, у справі «Мусієнко проти України», в пункті 24 наголошено на тому, що запобігання неналежній і такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів⁵. Більш того, у розглядуваному рішенні Суд установив відсутність сумнівності національного суду стосовно розгляду справи, оскільки така організація судового провадження, щоб воно було без затримок та ефективним, є функцією національних судів. Таким чином, неможливість суду ефективно протидіяти недобросовісному створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Таким чином, діяння, що мають ознаки зловживання правом, неможливо заборонити повністю, через наведення чіткого переліку у нормативних актах. При цьому підхід, який здебільшого превалює у сучасному законодавстві та полягає у спробі заборони цих діянь через зобов'язання учасників процесу здійснювати свої права та обов'язки «добросовісно», «не зловживаючи ними», теж, як впливає із практики, не є достатньо ефективним. Більше того, поняття «добросовісність», «зловживання правом» не є такими, що не потребують додаткового тлумачення, а навпаки, багатозначними оціночними поняттями.

Також, активна роль суду у попередженні зловживань процесуальними правами та протидії ним проявляється у професійному керівництві ходом судового провадження, чіткому роз'ясненні прав та обов'язків суб'єктів судового процесу, реагуванні на будь-які спроби зловживання правами, стимулюванні добросовісної реалізації процесуальних прав, наголошенні на неприпустимість поведінки, яка порушує права інших осіб або створює перешкоду у їх реалізації.

⁵ Справа "Мусієнко проти України" (Заява N 26976/06), Рішення Європейського суду з прав людини (2011). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635#Text

СУЧАСНИЙ УКРАЇНЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ СТВЕРДЖЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Братасюк Марія Григорівна

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії*

*Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

1. Ствердження принципу верховенства права – це і суть правового реформування, що означає гуманізацію всієї правової реальності. Реформи необхідні для того, що наповнити правову реальність гуманістичним виміром, якого в ній нині так не вистачає. Українське суспільство здійснивши правове реформування, зможе інтегруватися в європейський правовий простір. Загалом євроінтеграція є для нас доволі складним і тривалим у часі процесом. Втім то й річ, що навіть зрозуміти в чому її суть, напр., в правовій сфері не відразу змогли наші правники і політики, не кажучи вже про звичайних громадян. Ще не так давно євроінтегруватися для наших правників означало адаптувати національне законодавство до європейського. Про верховенство права як про щось відмінне від верховенства закону не мовилося. Отак механістично, поверхово і частково було трактовано цей процес. Це не дивно, бо ж відповідно до законницької доктрини, на засадах якої вони всі були сформовані як фахівці, право вичерпувалося законодавством, ототожнювалося із ним, тому так і трактувалася правова євроінтеграція – адаптуємо законодавство. Його в значній мірі змінили, проте Україна так і не стала частиною європейського правового простору. Очевидно, справа не лише у зміні законодавства. Очевидно євроінтеграція в праві – це системний складний феномен, складовими якого, окрім адаптованого законодавства, є і інші елементи. Поволі до наших реформаторів дійшло, що треба реформувати правові інституції, найперше суд, проте робити це відповідально не хотілося, бо ж прийшлося б робити зміни доволі істотні, які зачепили б засади олігархічного режиму. Тому обійшлися змінами декоративними, поверховими, частковими, змінили «фасад», і це, зрозуміло, не дало і не могло дати жодного ефекту. Проблема ствердження верховенства права, прав людини, їх реалізації і захисту в таких умовах, коли немає незалежної судової влади, коли міліція, хіба, форму і назву змінила на

поліцію, коли виконавча влада домінує над законодавчою тощо, залишилася не вирішеною. Нині захід все більше і більше акцентує на реформі судової влади, проте віз і нині там.

2 Законодавство із правовими інституціями не вичерпують права, воно багатогранніше, складніше, аніж мислилося багатьма українськими правниками недавно. Право – це найперше духовно-культурний феномен, форма буття загальнолюдських цінностей, тому, очевидно, в контексті правового євроінтегрування варто було б найперше докорінно змінити інтелектуально-духовну складову, а це стосується людей як суб'єктів права, їх правової свідомості, правового мислення, емоційного інтелекту в правовій сфері тощо. Законницьку свідомість і мислення, що продукувалися на засадах легізму, виходили із принципу тотожності права і закону треба змінити на реально *правові* свідомість і мислення, бо інакше навіть правники не зможуть відрізнити право від закону, верховенство права від верховенства закону, пояснити витoki стандартів права, зрозуміти, чому людина є найвищою цінністю в праві і в державі тощо. А це необхідно робити, бо в цьому суть демократичної держави. Тому необхідно створити сучасну теорію права, яка замінила б еkleктичну існуючу нині теорію держави і права. Благо, хоч із значним запізненням, але ця робота, все-таки, ведеться, хоча бажано було б її інтенсифікувати. Необхідна повна відмова від легістської доктрини, яка стверджує державоцентризм, а не часткова, як це нині відбувається. Та у нас, як завжди, старе, збанкрутіле адаптується до нових умов життя і заважає демократичним змінам.

Ще на початку 90-х років минулого століття окремі науковці (Л. Петрова та ін.) застерігали проти часткових декоративних змін в світоглядно-методологічному вимірі правового реформування, наголошуючи, що спотворення світоглядно-методологічного підґрунтя цього реформування зумовить спотворену правову сферу і спотворене національне державне будівництво. Схоже, що вони не помилилися, бо ми за понад три десятка років незалежності так і не спромоглися ствердити демократичні засади життя, захистити українську людину з її правами і свободами, створити правову державу. Навпаки, маємо державу олігархічного тоталітаризму, тобто, державу середньовічного типу, а не сучасну, маємо тотальну корупцію, яка стала хронічною, тотальне порушення прав людини тощо.

3. Чи не найскладнішою проблемою в контексті ствердження верховенства права, а, отже, правової євроінтеграції є проблема формування людини-особистості як реального суб'єкта права. Бо саме від неї залежить, буде Україна мати незалежну судову владу чи ні, ствердить вона демократичні цінності, стандарти права, верховенство права, чи не ствердить. Україні потрібно *правове реформування «знизу»*,

бо «зверху» воно малореальне, що засвідчив уже попередній досвід «реформування» міліції, судової влади тощо.

На перший погляд, все доволі просто: прийняли Конституцію України як волеустановлений акт народу, кожного українця задекларували як суб'єкта права і проблема вирішена. Але насправді все набагато складніше в реальному житті, бо нам потрібний не просто формальний суб'єкт права, а реальний. Несформовані, незрілі, формальні суб'єкти права не вимагають поки що незалежного суду, не усвідомлюють, що саме від нього найбільше залежить захист прав людини, притерпілися до безправ'я, принижень. Вони взагалі не вимагають глибокої правової реформи, яка зачепила б глибинні пласти свідомості, глибинні її конструкти, торкалася стереотипів та кодів мислення тощо. Складно уявити в сучасній Україні мільйонний протест в центрі столиці, як це було рік тому у Варшаві, коли виконавча влада Польщі захотіла здійснювати контроль за Верховним Судом цієї держави. Українці, на жаль, попри хронічне незадоволення судовою владою, навряд, чи здатні на таку громадянську акцію. І це свідчить про незрілість українців в правовому сенсі, нерозуміння ними того, що лише незалежний суд може захистити їх права, а, отже, верховенство права. Влада такий суд створити не спроможна, отже, громадянству необхідно виборювати його. Але для цього необхідний певний рівень готовності громадян, їх правової культури, а їх явно не вистачає.

Державна влада, будучи реально зацікавлена в правовому реформуванні, мала б проводити відповідну політику, спрямовану на вирішення проблеми формування українців як свідомих суб'єктів права. Цю роботу треба було б розпочати зі школи, де права освіта нині дуже умовна, проводиться нефахівцями, ґрунтована на легістських засадах. Схожа ситуація в закладах вищої освіти. Навіть правнича освіта в значній мірі залишилася державоцентристською. В кращому разі вона ґрунтована на міксі легізму та юснатуралізму. Право у поєднанні із державою, тобто, законодавство і держава – ця домінанта буквально пронизує ніби правничу, а насправді нашу законницьку освіту. Людина і право присутні в ній дуже фрагментарно, на жаль. Тому і випускають наші університети не так правознавців, як законознавців, що не одне і те ж. Тому і нікому робити глибинні правові зміни в країні замість поверхових, камуфляжних.

Інтенсифікувати роботу по формуванню зрілих розвинених правосвідомих, а не просто законослухняних, громадян повинне і громадянське суспільство, тобто, та частина суспільства, яка складається з активних людей зі зрілим особистим «я», які є носіями реально сформованої правової ідентичності, агентів змін. Для цього можна використати безліч різних форм і способів, які в кінцевому

підсумку дадуть якісний результат. Це комплексна робота, яку мають здійснювати разом і держава, і громадянське суспільство систематично і цілеспрямовано і відкладати її на потім, бо нині не час, не можна, бо це тільки загострить і без того доволі гострі проблеми нашого правового життя.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-17>

ВИМОГА ОБҐРУНТОВАНОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

Грига Наталія Вікторівна

*студентка II курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Виклики війни, які сьогодні активно постають перед державою, безпосередньо стосуються важливості надання адекватної реакції на правопорушення. Насамперед злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які повинні знайти зовнішнє відображення в обґрунтованому та вмотивованому судовому рішенні.

Вимога справедливого суду є фундаментальною вимогою задля врегулювання правових спорів, які віднесені до компетенції судів. Як вказав в своєму рішенні Конституційний суд України «право на судовий захист передбачає не тільки можливість звернення особи до суду, а й, зокрема, право на обґрунтоване судове рішення»¹. А Основний закон відображає базисні демократичні принципи становлення українського суспільства. Утвердження України, як правової держави, передбачає формування судової влади, що здатна ефективно захистити та виконати вимоги стосовно захисту прав і свобод громадян, керуючись вимогами встановленими законодавством та принципами верховенства права й законності. В цьому контексті засада обґрунтованості виступає важливою вимогою якісного захисту прав та свобод людини і громадянина.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 17 червня 2020 року. № 4-р(П)/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2020.pdf (дата звернення: 25.03.2023).

Виходячи із загальноправових принципів жодні умови не можуть поставити під загрозу людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, що визнається в Україні найвищою соціальною цінністю. Це стосується забезпечення права на обґрунтоване судове рішення, адже особа не може бути піддана не обґрунтованому та свавільному покаранню, навіть в умовах воєнного стану та обмеження низки її громадянських прав, яке встановлюватиметься рішенням суду.

Всеволод Князев, очільник Верховного Суду, наголосив що стаття 64 Конституції України гарантує, що права особи на судовий захист не можуть бути обмежені навіть в умовах війни. Отже, суд не може відмовити у прийнятті позовних чи інших заяв (або скарг), які відповідають встановленим законом вимогам.²

У рамках демократичної держави принцип обґрунтованості судових рішень є не тільки гарантією захисту прав і свобод громадянина та контролем людей за судовими рішеннями, а також і гарантією у процесуальному праві, що забезпечує принцип прозорості у правосудді.

Конституційний Суд в своєму рішенні № 8-рп/2002 зазначає, що судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина, а тому сама держава бере на себе обов'язок захисту громадян відповідно до частини другої статті 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. За змістом частини другої статті 64 Конституції України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.³

Керівниця проєкту ЄС «Право-Justice» в Україні Оксана Цимбрівська вказала, що воєнний стан є викликом не лише в контексті забезпечення безпеки країни, а й у контексті реалізації прав людини, які можуть бути обмежені. Після повномасштабного вторгнення агресора, Україна тимчасово не виконує деякі зобов'язання за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, але це не становить порушення міжнародних договорів. Проте, при обмеженні прав людини в умовах воєнного часу надважливо максимально зберігати баланс публічного державного інтересу та поваги до індивідуальних прав

² Обмеження конституційних прав людини у воєнний час мають бути виваженими законними та легітимними. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1354823/> (дата звернення: 25.03.2023)

³ Рішення Конституційного Суду України від 7 травня 2002 року. № 8-рп/2002_URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8-pn_2002.doc (дата звернення: 25.03.2023).

людини і громадянина. А тому такі обмеження мають бути законними, легітимними та бути необхідними в конкретний період⁴.

Судове рішення визначається як акт правосуддя у справі, яким підтверджується факт порушення прав та законних інтересів учасників правовідносин і визначається шлях його відновлення, що становить зміст системи правової охорони. До обов'язкових ознак судових рішень належить необхідність дотримання відповідної процедури їх прийняття⁵.

Аргументація у судовому рішенні також вимагає системи, яка дозволяє вирішувати справу відповідно до прецедентів справи та її розвитку. Виходячи з дедуктивної логіки суддів та їх мотивації для прийняття рішень необхідно провести оцінку, щоб визначити, чи відповідає цей аргумент характеристикам, необхідним для встановлення судового рішення.⁶

Розкриваючи поняття обґрунтованості, М.І. Бажанов вважає, що ця ознака є обов'язковою для встановлення судового рішення та визначає такі характеристики:

1) судове рішення може бути обґрунтованим, якщо обставини справи, необхідні для його винесення, встановлені з достатньою повнотою;

2) докази, якими встановлюються обставини справи, мають бути отримані із джерел, вказаних в законі;

3) докази, на яких ґрунтується процесуальний акт (судове рішення), мають бути достовірними; достовірність цих доказів визначається дотриманням процесуального порядку їх збору і закріплення та правильною їх оцінкою слідчим, прокурором, судом.

Таким чином, варто зазначити, що поняття обґрунтованості базується на доказах, які були зібрані у досудовому розслідуванні. Вони повинні бути проаналізовані відповідними органами в підсумкових документах – обвинувальному акті чи клопотанні.

⁴ Обмеження конституційних прав людини у воєнний час мають бути виваженими законними та легітимними. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1354823/> (дата звернення: 25.03.2023)

⁵ Бояринцева М. Поняття та види судових рішень адміністративних судів. *Підприємництво, господарство і право. Серія : Адміністративне право і процес.* Вип. 6. 2019. С.130. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/24.pdf> (дата звернення: 25.03.2023 р.).

⁶ Гуйван П. Д. Обґрунтованість судового рішення як запорука його справедливості й законності. *Актуальні проблеми держави і права.* 2018. Вип. 80. С. 238. URL: <http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/71/76> (дата звернення: 23.03.2023 р.)

Велика палата Верховного Суду в рішенні по справі №11-987 САП-18, посилаючись на Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень, роз'яснила, що чітке обґрунтування та аналіз є базовими вимогами досудових рішень та важливим аспектом права на справедливий суд, та визначила, що судові рішення високої якості – це рішення, яке досягає правильного результату, наскільки це дозволяють надані судді матеріали, у справедливий, швидкий, зрозумілий та недвозначний спосіб. Виклад підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а є насамперед гарантією проти свавілля. А це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати доводи, що лежать в основі рішення і забезпечують його правомірність. Підстави прийняття рішення повинні бути узгодженими, чіткими, недвозначними, несуперечливими і давати можливість простежити логіку міркувань, з яких суддя ухвалив рішення⁷.

Отже, обґрунтованість повинна виступати як елемент доведення в правовому судовому рішенні із аргументованими висновками та посилаючись на конкретні норми права, зібрані належні докази та підтверджувати підстави вмотивованості такого рішення. Обґрунтоване рішення стає гарантією учасників на справедливий суд, адже захищає від прийняття незаконних рішень та забезпечує право на оскарження.

Мотивація та обґрунтування судового рішення повинні бути в належний спосіб здійснені саме національним судівництвом. За позицією ЄСПЛ, це має визначальний вплив на забезпечення справедливого судового розгляду в контексті належного доказування. Адже необхідний результат досягається лише за наявності в судовому рішенні достатніх підстав та аргументів, на основі яких воно ухвалене⁸.

Україна, на відміну від агресора рф, не лише декларує, й здійснює захист прав і свобод людини, виходячи із статусу соціальної та правової держави, навіть в умовах війни. Проте, досі необхідно проводити якісне спостереження за дотриманням законних вимог під час винесення судами свого рішення.

⁷ Про залишення без змін рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 19 липня 2017 року № 261/0/15-18 про притягнення Особа 1 до дисциплінарної відповідальності: Рішення Великої 203 Палати Верховного Суду України від 30 січня 2018 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/velyka_palata/ (дата звернення: 25.03.2023 р.).

⁸ Гуйван П. Д. Обґрунтованість судового рішення як запорука його справедливості й законності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 80. С. 45. URL: <http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/71/76> (дата звернення: 25.03.2023 р.).

Вимоги, які закріплені в законодавстві насамперед обґрунтованість судових рішень, зокрема під час обмежень воєнного стану, дають змогу наголосити на тому, що саме конституційні засади винесення судових рішень служать гарантією захисту законних інтересів, прав і свобод людини і громадянина стосовно вирішення правових конкретних питань, а зловживання чи нехтування цим громадянським правом є порушенням як національного законодавства, так і конвенційного права на справедливий суд.

А виклад судом підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а є насамперед гарантією проти свавілля. Що зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати доводи, що лежать в основі рішення і забезпечують його правомірність та унеможливорює умови, при яких особа піддається не обґрунтованому та свавільному покаранню, що може поставити під загрозу людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, які визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-18>

ЧИ МОЖЕ РОЗМІР «ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ» БУТИ ВИЩИМ, НІЖ РОЗМІР ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ?

Задорожня Галина Володимирівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Задорожний Юрій Анатолійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна*

Формулюванню відповіді на питання, що водночас слугує назвою цієї публікації, має передувати окреслення загальнодержавної правової проблеми, з «надр» якої це питання *a priori* висновується.

Однією з кричущих проблем правової системи України і національного державотворення загалом є багаторічне безвідповідальне реформування юридичних осіб публічного права, за результатами якого нерідко роками продовжують одночасно співіснувати «нові» і «старі» державні органи фактично з одним і тим же функціоналом, що зумовлює подвійні бюджетні витрати на утримання осіб, що входять до «штатного розпису» цих державних органів. При цьому, тим особам, які входять до штату «старого» державного органу заборонено виконувати будь-які професійні функції, проте дозволено роками отримувати заробітну платню, яка здебільшого є значно вищою за середню заробітну плату в державі. До прикладу, такими державними органами є: Державна архітектурно-будівельна інспекція і Державна інспекція архітектури та містобудування України; Верховний Суд України і Верховний Суд; Окружний адміністративний суд міста Києва і Київський міський окружний адміністративний суд та ін. Так, до прикладу, ВАС України з 15 грудня 2017 року і донині перебуває у стані ліквідації.

Отже, постає питання: державні кошти – це «нічий» кошти, тому їх не шкода, а, відтак, можна витратити куди і як заманеться? Проте це не так. «Державні» кошти – це зрештою кошти кожного із нас. Ми – це платники податку, які не лише мають право, а й повинні вимагати від держави розумного, збалансованого, перспективного і головне справедливого використання державних коштів, натомість винні особи, незалежно від посад і партійної належності, зобов'язані нести політичну, конституційно-правову і навіть кримінальну відповідальність за свою «антидержавницьку» та «антибюджетну» політику і діяльність. Будь-яка держава не може бути економічно успішною, соціально розвинутою і забезпеченою у разі якщо вона є таким поганючим господарем і розпорядником коштів свого народу. Особливо це питання вкрай гостро стоїть в Україні, яка вже дев'ятий рік поспіль перебуває у стані наджорсткої війни, витрати на яку в рази перевищують її власний бюджет. Це, *по-перше*.

По-друге, вочевидь, що представники держави й самі добре усвідомлюють наявність проблеми, що пов'язана є реорганізацією, припиненням чи утворенням суб'єктів публічної влади. Нагадаємо, що в лютому 2022 року Президент України підписав Закон України «Про адміністративну процедуру», який набере чинності 15 грудня 2023 р. Однією з його новел є інститут «правонаступництва адміністративного органу»: «Правонаступництво адміністративного органу – це повний або частковий перехід компетенції (функцій, повноважень та відповідальності) від одного адміністративного органу

до іншого, що здійснюється в порядку, визначеному законом» (стаття 25)¹.

Цитована вище стаття 25 «увійшла» до тексту Закону України «Про адміністративну процедуру» за ініціатики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, який з власного досвіду знає наскільки складно вирішувати судові спори «реорганізаційно-ліквідаційного» формату, позивачами в яких здебільшого є особи «штатного розпису» реорганізованих/ліквідованих органів державної влади, які претендують на свою частку відповідних виплат із бюджету державу. Предметний аналіз правомірності чи неправомірності вимог клопотальників щодо таких виплат у кожному конкретному випадку встановлює суд.

Повертаючись до питання: «Чи може розмір «пенсійного забезпечення» бути вищим ніж розмір заробітної плати?», одразу скажемо «ні».

Така відповідь вбачається з аналізу, до прикладу, судової справи № 640/26846/20 за позовом судді Вищого адміністративного суду України у відставці². Поява цього судового клопотання пов'язана з конституційно-судовою реформою 2016 р., невід'ємним складником якої став Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон № 1402-VIII)³, який унормував створення Верховного Суду (Глава 5) і водночас у пункті 7 перехідних і прикінцевих положень визначив, що «з дня початку роботи Верховного Суду у складі, визначеному цим Законом, Верховний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України **припиняють свою діяльність та ліквіднуються** [Вид. – автори] у встановленому законом порядку».

Водночас Рішенням Конституційного Суду України № 2-р/2020 від 18.02.2020 р. положення пункту 7 розділу XII «**та ліквіднуються**» в частині Верховного Суду України визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)⁴. Таким чином, Верховний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий

¹ Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

² Постанова ВП ВС від 16 лютого 2023 р., справа № 640/26846/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303277>

³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>

адміністративний суд України *припинили свою діяльність*, проте і донині ці суди *не ліквідовані* і надалі перебувають в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що поряд з іншим, слугує підставою для неприпинення трудових відносин осіб зі «штатного розпису» цих державних органів та виплаті таким особам заробітних плат, винагород за рахунок Державного бюджету України. Відтак, складається дивна ситуація, за якої держава роками виплачує бюджетні кошти тим, кому вона заборонила працювати. Водночас означені особи нерідко покликаються до суду з метою отримання максимально можливих виплат, грошових утримань від держави.

Так, позивач у справі № 640/26846/20 в 2016 році пішов у відставку з посади судді ВАС України, отримавши грошове утримання, виходячи з посадового окладу судді ВАС України, який складав 37 836 грн (розмір складової суддівської винагороди обраховувався на підставі встановленого розміру посадового окладу для судді місцевого суду в розмірі 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб та коефіцієнта 1,2 для судді вищого спеціалізованого суду), проте в 2020 році він звернувся з позовом до суду з метою «обчислення і перерахунку щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці» відповідно до «суддівської винагороди, яка вираховується при призначенні / перерахунку щомісячного грошового утримання судді у відставці, і складає 238 275 грн, з яких: посадовий оклад (з урахуванням коефіцієнта 1,255) – 132 375 грн (2118*50*1,25); доплата за вислугу років (80%) – 105 900 грн; перебування на адміністративній посаді – 0, науковий ступінь – 0; робота, що передбачає доступ до державної таємниці, – 0». Позивач зважив, що 18 лютого 2020 р. Конституційний Суд України ухвалив Рішення № 2-р/2020, яким визнав такими, що не відповідають Конституції України, окремі положення (до прикладу, пункт 25) розділу XII Закону № 1402-VIII. З огляду на це, позивач дійшов висновку, що в нього виникло право на перерахунок щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці відповідно до вимог статті 135 Закону № 1402-VIII. Наразі ця справа по суті не вирішена, вона направлена на новий судовий розгляд до суду першої інстанції⁵.

Узагальнюючи вище наведене, вкажемо : а) суд, вирішуючи означену вище справу по суті, має зважити, що у сфері пенсійного забезпечення справедливим має визнаватися універсальний підхід «пропорційного співвідношення між страховими внесками та

⁵ Постанова ВП ВС від 16 лютого 2023 р., справа № 640/26846/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303277>

призначеним розміром пенсійних виплат» (рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 р. № 1-р/2018 (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання)⁶, інакше – кошти з Пенсійного фонду держави будуть несправедливо виплачуватися одним за рахунок інших, що є неприпустимим у правовій, соціальній державі⁷; б) держава зобов'язана забезпечити формування усталеної практики щодо механізму реорганізації/ліквідації державних органів у разі об'єктивної необхідності її здійснення, визначити чіткий «дедлайн» проведення цієї процедури у часі і просторі і щоразу притягувати до юридичної відповідальності тих суб'єктів, чия дії, бездіяльність або правові акти яких призвели до порушення національного законодавства у цій сфері правовідносин.

⁶ Рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>

⁷ Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України : навч. посіб. Запоріжжя : Дике поле, 2012. 480 с. С. 405.

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Іванов Олександр Юрійович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави
і права Національної академії Служби безпеки України
м. Київ, Україна*

Лексика російського пропагандистського дискурсу сформувалася в найбільш близькому до сучасного вигляді наприкінці першої чверті XIX ст., а саме в контексті подій, відомих як облаштування Європи після Віденського конгресу 1815 р. Проведений за результатами наполеонівських воєн, цей один із перших міжнародних форумів легітимізував кордони повоєнних держав як непорушні та гідні поваги. Суголосні ідеї висловлювалися в ході переговорів держав-учасниць Тридцятилітньої війни в межах ухвалення тексту Вестфальського миру 1648 р., однак тоді вони були марковані деякими рисами феодалізму (зокрема, щодо васальної залежності держав одна від одної). Зазначене свідчить про доволі стрімкий прогрес європейської суспільно-політичної думки щодо міжнародної суб'єктності державних утворень. У той же час, саме на рубежі XVIII–XIX ст. російські володіння найскоріше, ніж будь-коли, приростали новими територіями, і процес цей, попри явно експансіоністські методи, використані в ході нього, до сьогодні подається в московській історіографії як «природний і закономірний».

Сучасні західні фахівці, зокрема патріарх англійської історичної науки Н. Дейвіс, характеризують зовнішньополітичну стратегію російської імперії в досліджуваній період за допомогою терміна «блискавична експансія». Разом з тим, представник вітчизняної наукової діаспори О. Субтельний підрахував, що впродовж зазначеного часу щорічний приріст території російської імперії складав близько 120 км². Також цей дослідник установив, що загальна площа московії з середини XV ст. до 1914 р. збільшилася майже в 1000 разів. Ці та ряд інших фактів переконливо засвідчують, що подібна динаміка була би неможливою без застосування примусових заходів до народів, що попередньо населяли землі, включені до імперських володінь. У зв'язку з цим закономірно постає питання про особливий набір засобів та методів експансії, яка набувала систематичного характеру і, відповідно, вимагала належного ресурсного забезпечення. Істотно, що обсяг

застосованого в кожному випадку інструментарію мав бути виправданим з точки зору цілей, які передбачалося досягнути.

Назагал московська державність формувалася загарбницьким способом ще від часів свого зародження наприкінці XIII ст., а на момент першої чверті XIX ст. вже мала у своєму арсеналі відпрацьовані ідеологічні постулати, що становили базис її звичного існування. Позаяк саме в означеному вимірі складалася канва механізму російської експансії, то сутність останнього може бути розкрита виключно з урахуванням особливостей московитського ідеологічно-пропагандистського інструментарію. Зокрема, джерелознавче дослідження документального корпусу, масово продукованого імперським державно-владним апаратом, засвідчує широке використання придворними високопосадовцями загальноприйнятого для країн європейської цивілізації понятійного апарату в не властивому для нього значенні. Наперед зазначимо, що подібний підхід укорінився в московському експансіонізмі достатньо глибоко, продовжуючи зберігати домінуюче становище й до сьогодні.

Висвітлюючи вкорінення в російському імперському дискурсі прийому підміни понять, доцільно звернутися до кількох крайніх десятиліть XVIII ст., що безпосередньо передували утвердженню відверто експансіоністських рис у зовнішньополітичному курсі імперії Романових. Так, наприклад, значний дослідницький інтерес у цьому плані становить політика царського двору щодо молоді держави США, становлення котрої в якості самостійного суб'єкта міжнародних відносин якраз відбувалося на той час. Доцільно взяти до уваги положення «Декларації Катерини II урядам Англії, Франції та Іспанії» від 28 лютого 1780 р., де, серед іншого, наголошувалося на «первісному праві народів, яке кожна нація може справедливо вимагати для себе». Виходячи зі змісту англійських, французьких та іспанських інтересів того часу щодо американського регіону, стає очевидною позиція російського двору як своєрідного арбітра, що нібито стає на допомогу новоствореному союзу колоній, які прагнуть утвердити своє право на незалежне існування. Разом з тим, хронологічно суміжні з виданням зазначеного документа відверто загарбницькі заходи Катерини II щодо Речі Посполитої, Кримського ханства та Гетьманщини ставлять під сумнів змістове наповнення згаданого «первісного права народів» у розумінні царедворців. Йдеться не про що інше, як винятково про створення інформаційного приводу для відволікання світової спільноти від експансіоністських дій росіян в інших регіонах.

Спекуляція терміно-поняттям «право» ставала для урядовців російської імперії тим більш властивою, що сильніше віддалялися від мірил законності та справедливості їхні дії. Зокрема, у «Маніфесті про

прийняття під російську державу півострова Кримського, острова Тамань і всієї Кубанської сторони» від 8 квітня 1783 р. та ж таки Катерина II проголошувала належність усіх цих територій російській короні на підставі «перемог російської зброї». Видання цього маніфесту було лиш символічною дією, що вінчала багаторічні акції московитів із підриву внутрішньої стабільності кримськотатарської держави з метою окупації належних їй стратегічно привабливих земель. Зазначення про здобуття воєнної переваги над попередніми володільцями окупованих росією регіонів у якості начебто юридичної підстави панування над ними є проявом нічого іншого, як самостійного визначення московським режимом критеріїв законності чи незаконності власних дій на міжнародній арені. Такий підхід цілком узгоджується з уподібненням волі російського монарха та проявів вищої (божественної) справедливості у вигляді вседозволеності керманіча московії та зневажання ним будь-яких принципів світового порядку.

Перекручування розуміння права та пов'язаних із ним понять у руках кремлівських ідеологів перебуває в нерозривному зв'язку з апелюванням до релігійної тематики, а саме московського православ'я як однієї з так званих «скреп» російського режиму. Наріжним каменем у цьому плані є трактування війни та миру крізь призму біблійного тлумачення. У тексті священної книги християн війна згадується як одна з «хвороб людства», що нібито повинні визнавати й московські священнослужителі. Водночас, проголошена в обхід канонічного порядку церква у своєму служінні виходить з того, що «не забороняє своїм чадам брати участь у війнах на захист православної віри, Вітчизни і одновірців». Очевидне уподібнення захисту віри і вітчизни, що аж ніяк не узгоджується зі статусом православ'я як релігії без «національного» забарвлення. Більше того, виправдані в наведений спосіб агресивні дії в устах московитів називаються «священною війною», а їх безпосередні учасники розглядаються як «сподвижники жертвовної християнської любові». Йдеться фактично про своєрідне благословення будь-яких воєн, ініційованих за волею московського правителя. «Жертвовність» воїнів – ніщо інше, як їхня повністю сліпа покірність монархові та його забганкам.

Наріжним каменем російської пропаганди саме в першій чверті XIX ст. стало поняття вітчизни, а точніше той зміст, який у нього вкладали імперські урядовці. Як зазначалося вище, стрімке зростання територіальних просторів московського царства, а потім і російської імперії заперечує миролюбний характер цього процесу. Підтверджують це й історичні факти щодо «примусу до послуху» тих народів, які на сьогодні умовно групуються в тюркські та фіно-угорські. Процес їх підкорення розпочався з середини XVI ст., коли за доби Івана Грозного

так звані «експедиції» провадили експансію у східному напрямі, дійшовши аж до просторів Сибіру та Крайньої Півночі. Позбавлені власної державності та батьківщини поза межами московських володінь, ці етноси піддавалися планомірній національній асиміляції. Апогеєм останньої стало «присвоєння» підкореним етнічним групам найменування «росіян» (пізніше – «етнічних росіян») із проголошенням Петром I російської імперії в 1721 р. Виходить, що новоспеченим «росіянам» нав'язувалося розуміння держави-окупанта в якості їхньої вітчизни з усіма похідними від цього атрибутами (зокрема, згаданим вище сакралізованим обов'язком брати участь у «священній війні»).

Керуючись наведеною логікою, розглянемо поняття вітчизняної війни з точки зору його сутнісної інтерпретації в російському імперському дискурсі. Зокрема, саме так іменується в московській історіографії широко відоме франко-російське протистояння 1812 р. Версія про те, що це були буцімто «вимушені заходи» для захисту російської імперії від підступного Наполеона Бонапарта, руйнується буквально одним аргументом. Суть його полягає в тому, що приводом для воєнних дій стало порушення царем Олександром I умов Тільзітського договору 1807 р. шляхом створення загрози нападу на Пруссію. Як гарант її безпеки, Французька імперія вимушена була вдатися до дій у відповідь на такі кричущі провокації. Карта розгортання російського війська в 1810–1812 рр. засвідчує його спрямування на взяття під контроль придунайського регіону з метою забезпечення доступу до судноплавства найдовшою європейською річкою. Виходить, що вітчизняна війна в тому розумінні, як її трактують московіти, зводиться до участі окупованих народів під прапором свого загарбника в утвердженні його хижачьких інтересів поза межами територіальних володінь російської монархії. Останнє є ключовим при визначенні поняття захисту вітчизни, здійснення якого поза її територією виглядає щонайменше абсурдно.

Таким чином, побудова понятійного апарату російського імперського дискурсу впродовж періоду на рубежі XVIII–XIX ст., відомого як «блискавична експансія», позначена вкоріненням у ньому такої невід'ємної риси, як спотворення сутності загальноприйятих категорій – держави, права, моралі, церкви, християнства, війни, миру, вітчизни та її захисту. Головним чинником, що спровокував такі тенденції, виступає ніщо інше, як загарбницька сутність російської держави, яскраво і чітко відображена в її експансіоністській ідеології. Пропаганда та дезінформація усталились як невідмінні рушії формування фейкової національної ідеології населення цієї країни, підміняючи собою його ціннісно-культурний світогляд (у тому числі, правовий). Викладені в доповіді положення складають методологічну

основу для джерелознавчого дослідження російських документів державного походження в історії та сучасності.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-20>

НЕОБХІДНІСТЬ ОЧИЩЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ВІД ПРОМОСКОВСЬКИХ НАРАТИВІВ – ЯК ВАЖЛИВИЙ КРОК ДО ПОВНОЇ ПЕРЕМОГИ НАД ВОРОГОМ

Когут Марина Геннадіївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Історія України багата на різноманітні події, які впливали на формування нашої національної свідомості та ідентичності. Але, на жаль, в історії України також існують московські (промосковські) наративи, які є несправедливими та спотворюють дійсність. Це відчувається як в загальних історичних тенденціях, так і в питанні розвитку державно-правових відносин на теренах нашої держави.

Одним із прикладів московських наративів є ідея, що Україна – це частина московії та, що українська нація не має власної історії державотворення. Однак, якщо попередній наратив є дуже явним і в пересічній освіченої людини викликає обурення, то існують і більш продумані приховані тези, які вимагають ширшого дослідження з метою відновлення історичної пам'яті та справедливої історії.

Один із шляхів боротьби з московськими наративами – це усунення їх із джерел інформації та заміна їх правдивою історією. Наприклад, в освітній сфері необхідно використовувати підручники, які відображають історію України очищену від викривлених фактів та доповнену тими історичними подіями, які справді мали місце.

Саме з цією метою, одним із аспектів дослідження правдивої історії є аналіз витоків української державності не від Київської Русі (як нам нав'язували промосковські наративи), а ще задовго до виникнення цього державного утворення. Відновлення даної історичної справедливості дасть змогу не лише позбутись нав'язаної ідеї про братність українців з теперішніми москoviтами, але й допоможе

осягнути становище та історичне значення України на міжнародній арені, підтвердить факт того, що праукраїнські народності були не просто частиною розвитку Європи, але й виступали активними учасниками творення її історії.

Власне, один із етапів, який в розрізі даного дослідження вибраний для аналізу відноситься до періоду Середньовіччя. Даний термін автор використовує базуючись на аргументах, які в своїх працях наводить український історик та дослідник Дмитро Гордієнко¹. Зокрема, він вказує на те, що відсутність в хронометрії історії України такого терміну як «Середньовіччя», який заміняють поняттям «період Київської Русі» або ж «Київська Русь», відкидає зі сторінок підручників з історії України згадування про розвиток державницьких утворень на території сучасної південної України чи західних областей. Саме тому, автор повністю підтримує ідею введення терміну «Середньовіччя» для опису періоду між V та XV століттями розвитку державності на Українських землях.

Аналізуючи у своєму науковому доробку розвиток гунських племен на території України, автор зауважую про майже цілковиту відсутність згадок про них на сторінках підручників з Історії України та Історії держави і права України². Досліджуючи праці вітчизняних та зарубіжних вчених, вдалось дійти висновку, що гунни, які населяли територію сучасної України не є кочовими племенами тюркського походження (як зазначають у своїх дослідженнях багато московських та промосковських істориків). Як народність, гунни є місцевими племенами, які у розвитку своєї державності, за загальними рисами побудови органів влади та рядом інших ключових ознак є дуже схожими з Руссю (Київською). Так, гунська держава сформувалась шляхом об'єднання малих князівств (тотожно удільним князівствам Київської Русі) навколо стольного князівства зі стольним градом (у гунів – це Вишгород, зараз місто у Київській області). Найважливіші рішення приймалися на з'їздах князів (можемо зустрічати в працях тогочасних істориків термін «вождів»), що перегукується із системою «снемів» як колегіального органу управління Київською Руссю в період феодалної роздробленості. Важливим елементом управління державою як в державі гунів, так і в Київській Русі були народні збори («віче»), що виступали своєрідною формою демократії (як форми вираження влади народу).

¹ Гордієнко Д. Міфи про Середньовічну Україну: між норманами та Візантією. *Локальна Історія*. 2023. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/mifi-pro-serednovichnu-ukrayinu-mizh-normanami-ta-vizantiieiu-dmitro-gordienko/>

² Когут М. Г. Витоки формування державних інституцій в Україні періоду Середньовіччя через аналіз державно-правових утворень гунів. *«72 щорічна професорсько-викладацька конференція»: збірник тез*. Ужгород, вид-во УжНУ. 2023.

У цьому розрізі важливими є два моменти: по-перше, сепарування гунів як народності, що проживала на території України від тюркських племен з якими їх помилково ототожнюють багато авторів (пояснення даної відмінності автор наводить в одній із своїх праць³); по-друге, повернення історичної справедливості та визнання Україною свого правонаступництва не лише щодо Київської Русі, але й щодо більш ранніх державних утворень на території України. Такі зміни важливі для розуміння історичних передумов формування тих правових засад і цінностей, які зараз наповнюють нашу суспільну правосвідомість, та дасть можливість чітко відмежувати від історії України історію московії, котра є спадкоємицею саме тюркських правових традицій.

Відновлення правдивої історії України запобігатиме повторенню подій, які виникли під час вторгнення, та забезпечити мир та стабільність в регіоні. Історія є циклічним предметом і всі події мають властивість повторюватись у своїй основі. Те, що зараз чинить агресор в українських містах ми спостерігали під радянської окупації, в козацький період (візьмемо для прикладу Батуринську трагедію, коли було вбито всіх жителів міста), в період Середньовіччя (пограбування і спалення Києва і прилеглих поселень в 1241 році монгольською навалою). І цей ланцюг не завершується на 1241 році, його можна продовжувати в регресивному напрямку ще далі і далі. Про що це свідчить? Про єдине! Історію потрібно знати, щоб не допускати повторення її страшних періодів. Але знати потрібно саме справжню історію, щоб розуміти, що московія – не братній народ, а Україну формували не запрошені варяги (як це нам нав'язували у промосковських теоріях походження Київської Русі). Історія України є куди глибшою і фундаментальнішою, ніж нам розказують зараз. Інакше, задаємо собі питання, як так сталось, що таку велику територію в центрі Європи з надзвичайно родючими чорноземами змогла захопити чи не наймолодша в Європі нація, котра (знову ж таки, згідно промосковських наративів), майже основний час свого існування була під владою інших держав?

Правильне розуміння історії України та вивчення історії української державності є важливим для збереження національної ідентичності та національної єдності, особливо в умовах вторгнення та агресії. Історія України – це складна та різнопланова історія, яка складається з різних періодів та етапів. Збереження та відновлення історії України допоможе українському народу зберегти свою культуру, мову та національну самобутність.

³Когут М. Г. Витоки формування державних інституцій в Україні періоду Середньовіччя через аналіз державно-правових утворень гунів. «72 щорічна професорсько-викладацька конференція»: збірник тез. Ужгород, вид-во УжНУ. 2023.

Відновлення історичної справедливості є важливим для забезпечення правосуддя та відновлення справедливості шляхом притягнення до відповідальності винних за злочини проти людяності, які були вчинені під час цього вторгнення. Українські військовослужбовці та цивільні стали жертвами війни, котру розв'язала країна, яка всю свою історію намагається лише поневолювати та нищити. Це потрібно усвідомлювати, щоб у підсумку знову не повірити у добрі наміри їх нової влади (яка прийде на зміну вже існуючій).

Відновлення історичної справедливості також є важливим для забезпечення майбутнього країни, оскільки витоки української державності завжди базувалися на основі повDOІги до прав людини, демократії та свободи. Очищення нашої історії від промосковських наративів та викривлених фактів дасть можливість оцінити той величезний внесок, який українці (чи праукраїнці) зробили в розвиток світової історії, в тому числі в сфері державно-правових відносин. Це, також, допоможе зберегти духовне багатство та національну самобутність, що є ключовими компонентами сучасної української ідентичності.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-21>

ДО ПИТАННЯ НАСТУПНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ У ХХ СТ.

Козаченко Анатолій Іванович

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін

Полтавського юридичного інституту Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

м. Полтава, Україна

Після Революції Гідності 2014 р. в Україні відбувається процес формування сучасної європейської моделі конституціоналізму. Історично цей процес знаходиться у тісному зв'язку із відродженням української національної державності за доби визвольних змагань 1917–1920 рр. та спроби запровадження в Україні таких конституційних стандартів, які на початку ХХ ст. визнавалися міжнародною юридичною спільнотою демократичними. Такий зв'язок є свідченням наступності національної конституційної традиції.

Але конституційне будівництво радянської доби носило специфічний характер. У цей час було прийнято чотири конституції УРСР, які не відповідали європейським принципам конституціоналізму, а конституційні явища цього періоду слід кваліфікувати як псевдоконституціоналізм. У радянський період українська конституційна традиція була знехтувана, адже радянські конституції розроблялися виключно на основі більшовицької (комуністичної) ідеології, яка лише декларувала ідею обмеження державної влади.

Тому слід вважати, що після поразки Української Народної Республіки у війні проти більшовицької Росії наступність національної конституційної традиції забезпечував уряд УНР в еміграції, який отримав назву Державний Центр Української Народної Республіки¹. Він діяв, керуючись конституційними законами «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» та «Про Державну Народну Раду УНР» від 12 листопада 1920 р.

Після закінчення Другої світової війни постала необхідність об'єднання різних політичних сил української еміграції задля боротьби за відновлення національної держави². За участі громадських організацій та політичних сил в еміграції уряд УНР у 1948 р. ухвалив новий конституційний закон «Тимчасовий Закон про реорганізацію Українського Державного Центру» (далі – Тимчасовий Закон 1948 р.). Тимчасовий Закон 1948 р. не мав юридичної сили на території України, яка на той час перебувала у складі СРСР. Проте він був важливою складовою національної конституційної традиції, результатом розвитку конституційно-правової думки.

Тимчасовий Закон 1948 р. врегульовував діяльність вищих органів влади Державного Центру УНР в еміграції Президента, Віцепрезидента, Уряду і Української Національної Ради³. Українська Національна Рада «виконувала функції тимчасового законодавчого представництва аж до скликання на звільненій від окупації українській національно-державній території Установчих Зборів»⁴. Вона формувалася з числа обраних представників від українських політичних партій терміном на 4 роки. До повноважень Української Національної Ради відносилось ухвалення

¹ Панова, І. (2009). Утворення державного центру УНР в екзилі: Політико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*, (3). С. 78–79.

² Решетченко, Д. (2018). Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Передумови реорганізації (1945–1948 рр.). *Український історичний журнал*, (3). С. 113.

³ Винар, Л., & Пазуняк, Н. (1993). Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. Інститут дослідження модерної історії України. С. 311.

⁴ Там само. С. 311–312.

законів та державного бюджету, затвердження звіту уряду, обрання Президента та Віцепрезидента терміном на 5 років, Голови та Президії Ради, членів Контрольної ради і Конституційного трибуналу⁵.

Стаття 17 Тимчасового Закону 1948 р. містить перелік повноважень Президента, який мав статус верховного командувача військ УНР, призначав голову і членів уряду, затверджував закони, ухвалені Українською Національною Радою, здійснював зовнішньополітичну діяльність. У виняткових випадках Президент міг за пропозицією уряду розпустити Українську Національну Раду⁶. Розділ 4 закріплював діяльність уряду УНР, який ніс відповідальність перед Українською Національною Радою і Президентом. Голова уряду спільно із Президентом визначав напрямки діяльності уряду, вносив на розгляд Української Національної Ради ухвалені урядом законопроекти⁷.

Таким чином, діяльність Державного Центру УНР в екзилі засвідчувала наступність національної конституційної традиції правового обмеження державної влади, ідей народного суверенітету, демократії та парламентаризму. Згідно Тимчасового Закону 1948 р. про реорганізацію Українського Державного Центру уряду УНР в еміграції організація державної влади будувалася на принципах поділу влади на три гілки та системі стримувань і противаг.

⁵ Винар, Л., & Пазуняк, Н. (1993). Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. Інститут дослідження модерної історії України. С. 312–313.

⁶ Там само. С. 319.

⁷ Там само. С. 323.

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ПОНЯТТЯ, СПОСОБИ ТА ФАКТОРИ

Переш Іван Євгенійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Зан Мирослава Іванівна

*старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Особистість – це той феномен, який з різних позицій вивчається практично всіма науками, включаючи юриспруденцію. Теорія права, розглядаючи питання правосуб'єктності особи, не ставить питання про те, яким чином та через які механізми людина набуває цих якостей, під впливом яких соціальних факторів вона стає активним, вольовим учасником суспільних відносин в цілому і правовідносин зокрема, бере участь у правотворчому та правозастосовчому процесах. На ці запитання дає відповідь соціологія права, в межах якої склалася окрема теорія правової соціалізації особистості, предметом якої є дискусійні питання формування особистості під впливом права.

Правова соціалізація є складовою частиною загальної соціалізації, її проявом у сфері формування і розвитку індивідуальної правосвідомості та правової культури. Вона направлена на усвідомлення особою своєї соціальної ролі, місця у суспільстві, приєднання до правових норм, цінностей, правової практики загалом¹. Через процес правової соціалізації людина долучається до соціально-правової сфери життя.

Правова соціалізація відбувається у тому випадку, коли індивід не тільки знайомиться із змістом правової норми, але й робить її внутрішньо-особистісним правилом поведінки. У соціології права такий процес отримав назву інтеріоризації. Він направлений на формування

¹ Купіна Л. Ф. (2020). Соціалізація молоді та ефективність норм трудового права. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 2. С. 94.

внутрішньої мотивації, що орієнтує особистість на додержання правових норм.

У юридичній літературі існує ряд поглядів на способи правової соціалізації, серед яких варто виділити наступні:

– *правова соціалізація шляхом виховання та навчання*. При даному способі правової соціалізації індивід засвоює певну суму правових знань, зокрема норми права, інформацію про діяльність правових інституцій, певні юридичні процедури тощо. При цьому, процес навчання виступає не як пасивне засвоєння правових знань, оскільки отримані індивідом правові знання весь час зіставляються, порівнюються з уже наявними знаннями та піддаються оцінці. Така оцінка може бути як позитивною, так і негативною, і напряму залежить від рівня правової культури особи. Для засвоєння правових знань необхідні також власні зусилля, тобто самостійне навчання та самовиховання. Варто зазначити, що отримані правові знання будуть використовуватися особою при здійсненні дій процедурного характеру, у процесі професійної діяльності та під час реалізації своїх прав та обов'язків по відношенню до інших осіб, держави та суспільства².

У процесі отримання правових знань чільне місце посідає правова інформованість, яка виступає однією з важливіших умов нормальної діяльності індивідів та суспільства в цілому. Основними джерелами правової інформації виступають телебачення, радіо, преса, інтернет та неформальне спілкування. Однак, емпіричні дослідження свідчать про те, що більшість індивідів не ознайомлюються з текстами нормативно-правових актів, особливо підзаконних актів, а дотримуються правових норм не в силу знання права, а у силу випадкових причин, котрі напряму залежать від рівня її правової поведінки.

Знання нормативного акту особою не означає, що його приписи одразу стають нормою поведінки індивіда. Сам факт знання права не є достатнім для здійснення процесу правової соціалізації. Реальне відношення особи до права і закону формується не стільки на стадії ознайомлення з правом, скільки на стадії застосування одержаних правових знань у суспільній практиці;

– *правова соціалізація шляхом передачі та засвоєння досвіду*. Передача та засвоєння досвіду відбуваються у процесі правової поведінки особи. При цьому особа засвоює правову інформацію, одержану у процесі навчання, зіставляє її з правовою дійсністю. Співпадіння чи, навпаки, неспівпадіння правових знань і правового досвіду формує в індивіда певні установки, які суттєво впливають на

² Переш І. Є. (2013). Основи соціології права: короткий навч. курс для студентів юридичних вузів. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла». С. 80.

модель його правової поведінки. Характерною ознакою такого способу правової соціалізації є конфліктність. Вона пов'язана з тим, що особа може одночасно належати до декількох соціальних спільнот та інститутів (або переходить із однієї спільноти до іншої) із різними, часто несумісними, системами норм і цінностей;

– *запозичена правова соціалізація*. Такий спосіб правової соціалізації передбачає, що індивід обирає певну модель правової поведінки, опираючись не на власні правові знання чи наявний власний правовий досвід, а на знання, оцінки та досвід інших членів певної соціальної групи, наприклад, політичної партії чи суспільства в цілому.

У межах правової соціалізації розрізняють два окремі орієнтири на право: примусовий та консенсуальний. Примусова орієнтація ґрунтується на застосуванні сили та покарання, що зрештою призводить до виникнення відносин, побудованих на домінуванні одних інтересів над іншими³. Консенсуальна орієнтація ґрунтується на набутті цінностей, що охоплюють інтереси всіх сторін правовідносин шляхом прийняття узгоджених рішень та визначенні погоджувальних меж (обмежень) реалізації суб'єктивних прав.

Серед основоположних факторів, які впливають на процес правової соціалізації, визначають її спрямованість та зміст, можна виділити:

– правову систему, під якою варто розуміти сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток і правонаступність;⁴

– рівень розвитку правосвідомості, до якого належать рівень правової інформованості окремих індивідів, соціальних груп та населення в цілому, психологічне ставлення населення до нормативно-правових актів, судів, правоохоронних органів, установка громадян на дотримання чи недотримання правових приписів.

Рівень розвитку правосвідомості проявляється у тому, наскільки населення засвоїло такі правові феномени, як цінність прав і свобод людини, цінність правових процедур при вирішенні спорів тощо⁵;

³ Rick Trinkner, Tom R. Tyler. (2016, October) *Legal Socialization: Coercion versus Consent in an Era of Mistrust*. *Annual Review of Law and Social Science*. Vol. 12. P. 418. Retrieved from <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev-lawsocsci-110615-085141>

⁴ Бариська Я., Погорелова З., Попович Т. (2021) Загальна теорія права і держави : навч. посіб. Ужгород : Вид-во Олександрії Гаркуші. С. 392.

⁵ Максимов С. І. (2011). Правова культура та її роль у реформуванні правової системи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. № 8. С. 212.

– правову культуру, під якою слід розуміти процес діяльності людини у сфері права та його результат, який характеризується створенням та утвердженням правових цінностей суспільства. Вона включає в себе матеріальні фактори (правові інституції, діяльність правотворчих органів, ступінь гарантованості прав і свободи людини, тощо) та нематеріальні фактори (наприклад, рівень правосвідомості, моральність, тощо).

Правова культура виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, послідовне набуття правових знань, залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, що в результаті впливає на правомірну поведінку суб'єкта, його правову активність⁶;

– систему правової освіти, котра складається зі спеціальної юридичної освіти і правової просвіти населення (системи правового виховання). У свою чергу, функціонування системи правової освіти неможливе без вироблення правових концепцій соціального розвитку, та без формування окремих юридичних термінів – тобто без наукового дослідження правової дійсності.

Вплив вищезазначених факторів на процес правової соціалізації особистості можна звести до наступних проявів:

1) у процесі соціалізації індивід засвоює та відіграє певні соціальні, в тому числі і правові, ролі (наприклад, законотворчого громадянина, правопорушника, тощо);

2) в індивіда формується система соціальних цінностей. Цінністю називають дійсне чи уявне явище, ідею чи інститут, яким індивіди надають важливого значення і яких прагнуть досягти. Правова культура, правовий нігілізм та правовий ідеалізм формують в індивіда розуміння чи заперечення цінності права, значення норм права у правовій поведінці особи;

3) формування зразків та стереотипів правової поведінки. Як правило, такі стереотипи уніфікують поведінку людей та спрощують, а інколи і упорядковують, стосунки між ними;

4) формування певних ідеалів, під якими розуміють символічні уявлення про майбутнє та про бажаний стан речей. Такими ідеалами є, наприклад, громадянське суспільство та правова держава.

Таким чином, правова соціалізація здійснюється у руслі загальної соціалізації, але має свої специфічні особливості. Вона є функціональною потребою суспільства та держави і здатна безпосередньо впливати на життєдіяльність індивіда з метою включення його, як дієздатного суб'єкта, в систему правовідносин. У процесі правової соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички,

⁶ Уханова Н. С. (2019). Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. № 2(29). С. 157.

вміння індивіда, внаслідок чого він стає активним та свідомим учасником правових відносин.

Якість процесу правової соціалізації безпосередньо залежить від факторів правової соціалізації особистості, котрі поряд із суб'єктивними особливостями індивіда створюють умови для реального правового регулювання суспільних відносин, дозволяють виробити та зайняти мотиваційну позицію індивіда щодо власної соціальної ролі у суспільстві.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-23>

TRANSHUMANISM IN THE CONTEXT OF WAR THROUGH THE RULE OF LAW PRISM

Popovych Tereziia Petrivna

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and History
of State and Law
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

Baryska Yana Oleksandrivna

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and History
of State and Law
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

Maslyuk Oksana Vasylivna

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and Process
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

Telep Yuliia Vasylivna

*PhD student,
Assistant at the Department of Theory and History of State and Law
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

Transhumanism is based on the idea of respect for human dignity in terms of freedom of individual development, which should be facilitated by modern technologies aimed at ensuring health and improving the individual's abilities. This raises a number of ethical issues that are complicated in wartime. However, it should be noted that the results of inhuman experiments on concentration camp prisoners by Nazi doctors during World War II gave rise to further research, including in the field of health care.

Now this issue is shifting to a different plane, which mainly in Russian concentration camps like Olenivka is manifested not so much in the conduct of inhumane medical experiments as in the trivialization of torture of prisoners of war. In particular, the lack of access to prisoners of war and information about them for representatives of the International Red Cross is a violation of Article 23 of the Geneva Convention, which guarantees the rights of prisoners of war and their detention in places close to hostilities (Article 19 of the Geneva Convention). It should be noted here that the Russian Federation also grossly violates the requirements of the I and II Geneva Conventions, which guarantee the rights of servicemen of the army and naval units, as numerous cases of inhuman and degrading treatment and punishment have been recorded.

At the same time, the use of modern technologies in the provision of medical care to wounded soldiers of the Armed Forces of Ukraine and their rehabilitation is directly on the agenda.

This issue should be viewed through the prism of legal certainty and respect for human rights as components of the rule of law and due process as a criterion for meeting certain moral requirements for the use of modern technologies. Here we will talk about two components: the use of (1) modern technologies to restore the health of military personnel and (2) artificial intelligence in the conduct of military operations.

The use of modern advances in neuroscience, genetic engineering, and the treatment of mental disorders is important for the treatment and rehabilitation of military personnel. At first glance, it is based on the principle of consent and individual integrity. However, differentiation is required here, given the peculiarities of martial law, which is characterized by limited access to resources (in fact, the above-mentioned technologies), and the need to provide immediate and effective medical care.

That is, the issue here is not only a kind of hedonism, like the statement by João de Fernandes Teixeira, according to which: "One of the biggest bets of contemporary transhumanists is to manipulate the genetic code and with it interfere with the course of evolution to improve future human generations"¹.

¹ Teixeira J. de F. (2020). Transhumanism, immortality and the question of longevity. *Revista de Filosofia Aurora*. 32(55). P. 29.

In fact, the prose of life is harsher due to limited resources and the use of humanity's technological heritage, which is primarily related to providing quality medical care to wounded soldiers, even saving their lives with subsequent rehabilitation.

The point is to scale up the need to take measures to apply modern diagnostics and treatment methods based on the achievements of modern genetic engineering, neuroscience, and new medicines. In times of war, due to severe injuries that may require prosthetics, doctors have more opportunities to introduce new technologies to ensure the most effective rehabilitation of patients and restore the capabilities of their bodies, including individual organs that may have been damaged.

As noted in the scientific literature, important bioethical issues include ensuring individual integrity, the fundamental principle of which is the prohibition of medical experimentation without consent, based on respect for human dignity and private autonomy (the possibility of free choice without outside pressure). Procedural justice plays a significant role here, which includes the right of interested parties to be heard and the expression of free will by the person subject to certain medical measures ². These things are measured through the prism of the rule of law. At the same time, they should be understood in the context of martial law. If we consider this in the context of legal certainty, which in this case is manifested through the standard of prohibition of medical experimentation without consent, there is a conflict with individual integrity. This is due to the need for urgent and effective medical care and the provision of the highest quality rehabilitation for a person who has suffered wounds and injuries as a result of hostilities. In times of war, there is a need to provide immediate and effective medical care and ensure the highest quality rehabilitation of wounded soldiers. This applies equally to civilians.

With regard to the criterion of individual integrity, despite the absence of specific constitutional provisions (which is typical for both Ukraine and the vast majority of foreign countries) on bioethical issues, the application of the concepts of dignity and freedom of research can help in interpreting and analyzing the legal framework for the use of new technologies³ to achieve socially significant goals and ensure the rights of patients. As noted in the Transhumanist Movement Manifesto, modern transhumanism is based on a combination of nanotechnology, biotechnology, information technology, and

² Савчин М. (2020). Порівняльне конституційне право : підручник. Київ : ВАІТЕ, С. 430–431.

³ Rosenfeld M., Sajo A. (2010) The Oxford Handbook of the Comparative Constitutional Law. 1146 p.

cognitive science, which is associated with certain risks that are offset by the task of rehabilitating patients⁴.

Thus, the use of the latest technologies in war is being transformed to meet humanitarian objectives and the need to restore health, which necessitates urgent measures to save both combatants and civilians wounded in a military setting. Similarly, the principle of consent in all medical procedures and the use of new drugs and technologies is changing, as military medicine prioritizes saving as many people as possible. The actual scale of clinical cases significantly changes the application of the fundamental principles of law, precisely because of the humanitarian dimension of law – respect for human rights. If we talk about the principles of patient information and consent, Ukrainian legislation is quite flexible in this aspect. When we talk about artificial intelligence in wartime, we primarily mean robotization and the use of weapons that are at least remotely controlled, such as drones. The possibility of using weapons in space should also not be ruled out, as Russia even threatened to do at the beginning of its full-scale invasion of Ukraine, while simultaneously conducting cyberattacks on satellite communications systems.

In the 2019 Club of Rome report "Come On! Capitalism, Short-Sightedness, Population and the Destruction of the Planet" ("Come On! Capitalism, Short-Termism, Population and the Destruction of the Planet" considers the main challenges of humanity to be the harmony of humanity with nature, relations with artificial intelligence, the achievement of which can be used by the wealthy part of the population to introduce a strict caste hierarchy through neurocomputer interfaces to form a race of superhumans.

If we extrapolate humanity's achievements in the field of artificial intelligence for military use, the key is the consensus that it is the human who must make the final decision. In other words, we are talking about the use of robots or other devices that should be controlled by humans, although the potential threat of machines to humanity is assumed. Currently, the situation is such that the use of artificial intelligence is limited and it is used for intelligence purposes, processing a certain amount of data. In today's conditions, artificial intelligence is not able to operate and weigh values, which are qualitative characteristics of human consciousness, given the obvious obstacles to reading different modes of interaction of human brain neurons, which indicate these logical operations⁵. Everything will also

⁴ The Transhumanist Manifesto. URL: <https://www.humanityplus.org/the-transhumanist-manifesto>

⁵ Кайку М. (2020). Майбутнє розуму. Наукові спроби осягнути, вдосконалити і підсилити інтелект (пер. з англ.) Львів : Літопис, С. 64.

depend on the course of the Russian-Ukrainian war, as the use of artificial intelligence capabilities will increase the longer this military conflict lasts.

And finally, we note that the experience of the Russian-Ukrainian war shows that humanity has gained considerable experience in using the latest technologies (genetic engineering, artificial intelligence) to enhance the abilities of the human body. However, the use of this potential is still unfolding and will contribute to the progressive development of humanity based on the rule of law, respect for human dignity and integrity of the individual. The crimes against humanity and peace committed by the Russian Federation require investigation and assessment by the Special International Tribunal.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-24>

КОМПОЗИЦІЯ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Савчин Михайло Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного
права та міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Руссо-українська війна поставила на порядок денний побудову інституційно спроможної держави. Її критерій доволі простий, як закарпатська гостина – така організація влади, яка забезпечує простір безпеки для вільних громадян. Іншими словами, інституційно спроможна держава покликана забезпечити гідність людини, зокрема можливість її вільного розвитку як індивіда.

І, як завжди, диявол приховується у деталях. Тому далі про ці деталі.

Принцип верховенства права вимагає такої організації публічної влади, яка би виробляла стабільні правила гри в умовах обмежених ресурсів. Це пов'язано із глобальними проблемами людства – збереження довкілля у контексті відповідальності людства перед прийдешніми поколіннями, забезпечення національних інтересів через взаємовигідне мирне співробітництво між державами та створення універсального механізму запобігання агресії замість партикулярного наразі механізму в рамках ООН.

Принцип верховенства права ніби ще не визнається як універсальна засада глобального правопорядку, хоча саме він надає достовірну відповідь на підстави та легітимність визнання певних правил як нормативної основи людського співжиття. Оскільки йде мова про межі правового регулювання, то саме інструментарій верховенства права дає достовірну відповідь щодо запровадження обмежень, пов'язаних із довіллям, узгодженням національних інтересів та формування глобального правопорядку. Згідно із засадою юридичної визначеності запровадження певних обмежень та обтяжень не можуть мати довільний характер, а ґрунтуватися на повазі до прав людини. Особливо гостро це питання стоїть із обставинами та підставами обмеження прав людини в умовах воєнного стану. При відновленні України після війни гостро стоятиме питання про збереження балансу щодо забезпечення базових потреб громадян та забезпечення динамічного розвитку національної економіки на інноваційних началах, що змінить структуру споживання громадян. Насамкінець, виходячи із національних інтересів виникне необхідність припинення громадянства України із колаборантами та їх видворення, а також запровадження спеціального адміністративного режиму на звільнених територіях від окупанта задля поновлення нормальної діяльності цивільної адміністрації та гарантування безпеки жителів місцевих громад для формування органів публічної влади локального і регіонального рівня. Водночас багато із цих речей слід робити буквально на марші, тобто протягом війни.

Тренд до посилення мережецентричності влади полягає в тому, що в економічній і військовій сфері критерієм ефективності вироблення рішень є не лише відносини ієрархії. Часто їх вироблення потребує взаємодії по горизонталі, виходячи із наявної обстановки чи ресурсів, або ці чинники комбінуються певним чином і потребують оперативного вирішення. Якщо ми беремо поділ влади по горизонталі, то конституційне виділення функцій влади на законодавчу, виконавчу і судову є вочевидь недостатнім. Це, зокрема, виражається в архаїчній юридичній позиції Конституційного Суду щодо незалежних регуляторів, які переважно поєднують у собі всі ці функції, однак воно є аполітичними і побудовані насамперед за критерієм професійності. Задля цього згідно з принципом поділу влади ці інституції (на кшталт від Антимонопольного комітету чи Нацбанку до Національної комісії енергетики і комунальних послуг) мають формуватися через узгоджувальні процедури парламентом і президентом, а у разі порушення їх посадовцями закону має проводитися дисциплінарне розслідування цих обставин під судовим контролем. Інша реперна точка посилення мережецентричності влади – утвердження засад

парламентаризму; при цьому сам парламент не використовує інструменти парламентського контролю над діями уряду, хоча впровадження інтерпеляції, конструктивного вотуму уряду та деяких інших інструментів підзвітності і підконтрольності виконавчої влади все ж таки вимагатиме принаймні внесення змін до Конституції України. Ще одним важливим аспектом є визначення статусу публічних службовців як незалежних та аполітичних і гарантій їх діяльності, а також визначення системи публічної адміністрації як на рівні міністерств і відомств, так і на регіональному рівні, які покликані забезпечувати єдність правозастосування та вирівнювання розвитку регіонів через загальнонаціональні і регіональні програми розвитку.

У свою чергу, це викликає потребу в поглибленні децентралізації влади та балансування у системі урядування по вертикалі на засадах пропорційності та субсидіарності. Принцип субсидіарності завжди викликав доволі неоднозначні дискусії у зв'язку із невизначеністю щодо його розуміння в українській доктрині, незважаючи на його дефініцію у Протоколі про субсидіарність і пропорційність, який став невід'ємною частиною Лісабонського договору як установчого акта ЄС. Будучи прихильником думки, що Конституція не місце для дефініцій та визначень, хоча би зважаючи на те, що це є формальним джерелом для рестриктивних практик влади у сфері прав людини, я надаю перевагу позиції, що такого роду поняття мають динамічно розроблятися у доктрині та релевантній судовій практиці. Це впливає із концептуального розуміння конституції як «відкритого тексту», герменевтика тлумачення якого є еволютивною з урахуванням соціального контексту та ефективності захисту прав людини. Іншим прикладом негативного досвіду конституційного визначення є поняття місцевого самоврядування (стаття 140), в якому з незрозумілих причин існує ніби то можливість об'єднання лише сільських громад, хоча на практиці та із засад розумності можуть мати місце об'єднання громад і міських, і селищних, і сільських. Оскільки Конституція не може атакувати конституційну демократію, то напевне вже сьогодні її стаття 140 має тлумачитися у світлі гарантій права на вільний розвиток громад відповідно до засад унітарного державного устрою. Також потребує розширення розуміння місцевого самоврядування як місцевого, так і регіонального. Остаточного слід поставити крапку у дискусії щодо рівнів організації публічної влади: громада – повіт – регіон чи громада – регіон, де під регіоном маються на увазі області, міста зі спеціальним статусом Київ і Севастополь (чи ні) та Автономна Республіка Крим. Не виключені дискусії після війни щодо трансформації автономного статусу Криму. Насамкінець звільнення від московитського агресора окупованих територій викличе необхідність впровадження спеціального

адміністративного режиму на цих територіях. Цей режим має носити тимчасовий характер (від 5 до 15 років) з метою проведення люстраційних заходів щодо колаборантів, їх притягнення до юридичної відповідальності з подальшою депортацією, поновлення функціонування цивільних служб органів локального самоврядування та представництв держави на локальному рівні з подальшим проведенням муніципальних виборів і повернення їх до нормальної життєдіяльності.

Гарантії конституційного порядку логічно напрошують унормування у структурі тексту Конституції якісно нових положень. Економічна рецесія 2008/9, пандемія коронавірусу 2020/22 та війна засвідчили, що має існувати спеціальне правове регулювання питань гарантії засад конституційної демократії. Напевно, за таких обставин може бути трансформовано засади парламентаризму, оскільки можуть виникати різні надзвичайні обставини, що зможуть перешкодити функціонуванню парламенту. Те, що український парламент містить совіцьке кліше із його ієрархією рад – Верховна Рада – потребує зміни його назви на зразок Сейму, Національної ради чи Національної асамблеї. У разі надзвичайних обставин, коли парламент не може зібратися, то може скликатися Оборонний комітет, який складатиметься із певного числа народних послів. Якщо буде впроваджено двопалатний парламент (що аж ніяк не можна розцінювати як атаку на унітаризм, хоча би зважаючи на досвід Польщі чи Чехії), то Оборонний комітет може складатися на дві третини з числа послів Сейму та на третину із senatorів. На випадок воєнного стану має виробитися традиція формування уряду національної єдності, в якому мають бути репрезентовані авторитетні професіонали у відповідних сферах публічного урядування через проведення консультацій зі всіма фракціями парламенту, оскільки на період воєнного стану вибори не проводяться. Стосовно конституційної юстиції необхідно посилювати її функціонал, оскільки незалежний Конституційний суд є серцевиною поділу влади та системи стримувань і противаг. Зокрема, саме Конституційний суд має постановляти рішення щодо розпуску політичних партій, які атакують засади конституційної демократії, надавати висновок щодо неможливості виконувати Президентом своїх обов'язків за станом здоров'ям або обставин, що загрожують засадам конституційної демократії, а також розглядати індивідуальні конституційної скарги (нинішня то є лише тінь конституційного контролю і не більше) щодо порушення органами публічної влади прав людини і основоположних свобод. Іншим аспектом конституційних гарантії є запровадження інституцій та відповідних процедур щодо реквесту Державного бюджету та оголошення стану економічної необхідності, у разі зволікання прийняття життєво важливих законів у

сфері прав людини оголошувати стан законодавчої необхідності, які би вносилися президентом і розглядалися парламентом невідкладно на засадах пропорційності. Насамкінець, при реформі територіальної організації публічної влади має бути збалансовано повноваження префектів/урядників щодо зупинення актів органів місцевого самоврядування та АРК, якщо вони атакують засади унітарного державного устрою, із правом громад та органів місцевого самоврядування і АРК звертатися до Конституційного суду із заявою про захист прав місцевого самоврядування.

Входження України у регіональні та глобальні безпекові структури пов'язані із кризою світового порядку, в якому закладені інституційні міни. Навіть текстуально аналізуючи Хартію ООН (переклад англійського Charter як Статут не відповідає багатосторічній правовій традиції прийняття хартій, якими наділялися міста самоврядними правами, а окремі верстви людей – свободами і привілеями) слід виділити невдалі формулювання про «ворожі держави» та конструювання рішень у рамках Ради безпеки ООН. Справа в тім, що світовий правопорядок не можна базувати на ідеологемі переможців, оскільки це породжує ресентимент серед переможених, а коаліції переможців мають властивість розпадатися і їхні національні інтереси можуть суперечними. Таким чином, Хартія ООН у цьому аспекті не відповідає юридичній визначеності та передбачуваності правил як компонентів верховенства права і вона була схвалена 24 жовтня 1945 року, коли у переможених Японії проводилася демілітаризація, а в Німеччині – денацифікація, паралельно із встановленням нового конституційного порядку, які виявилися вдалимi із врахуванням національних правових традицій. Слід зважати на досвід Речі Посполитої, однією із причин інкорпорації якої у склад Російської імперії було зловживання послами Сейму *liberum veto*, аналогом якого тепер у РБ ООН виступає право вето з боку РФ і КНР як її постійних держав-членів. Натомість у РБ ООН має існувати певний механізм ухвалення рішень кваліфікованою більшістю. Право вето у РБ ООН є однією із ключових причин, що до тепер так і не створено Сили швидкого реагування ООН на випадок актів агресії, запобігання яким є основою метою діяльності ООН згідно з її Хартією. Також потребує ревізії підхід, згідно з яким держава має надавати свою згоду на юрисдикцію Міжнародного суду ООН у разі звернення іншої держави-члена ООН на її дії чи акти. Справа полягає в тому, що причиною такої заяви є невиконання деліквентом своїх зобов'язань згідно із міжнародним договором, який згідно із міжнародно визначеною та національною конституційною процедурою імплементовано у національний правовий порядок. Іншими словами, юрисдикція МС ООН як судової

установи має бути універсальною на підставі міжнародних договорів, які держави покликані добросовісно додержуватись згідно із Віденською конвенцією про право міжнародних договорів.

У цій короткій презентації я окреслив основні тренди трансформації публічної влади на засадах верховенства права, світового порядку, заснованого на сталих правилах, та мережецентричності, що сприятиме посиленню її інституційної спроможності саме в аспекті ефективного захисту прав людини, що є сенсом існування будь-якого публічного порядку.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-25>

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Цвілик Катерина Олегівна

здобувач освіти кафедри права

*Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

Скаковський Владислав Олександрович

здобувач освіти кафедри права

*Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

Актуальність даного питання полягає у існуванні складної системи структуризації та пріоритетності нашого законодавства, що мало б допомагати уникненню колізій та конкуренції права. Дане визначення «верховенство права» є складною системою з існуванням чималих моральних звичаїв, що на законодавчому рівні закріплені з певним закладенням ідей та мотивів, що у житті можуть трактуватись по різному певними суб'єктами, тому і виникає проблема визначеності цього апарату. На цей період часу існування верховенства права є необхідною мірою забезпечення правоздатності існування України, як держави, що може забезпечити правове врегулювання складних політичних та правових питань, які такою чи іншою мірою вирішують подальший розвиток та спроможність прогресу цієї держави, але чи є це можливим до виконання у реаліях окреслених у нашому законодавстві ще доведеться дослідити.

Це питання було досліджено такими науковцями, а саме це Рябченко Ю.Ю. доктор юридичних наук, також це були: Луковицький Д., Михайленко В.В., Верланов С., Гончаров В., Музика Я.І., що є кандидатом юридичних наук, Рєпін Д.А., Грица Ю.І., Новоселова В.В.

Метою створення цієї наукової роботи є загальне окреслення поняттєвого підґрунтя та з'ясування особливостей цього терміну, а також визначення того, що саме може бути в основі цього принципу та особливості його реалізації під час воєнного стану та в умовах сьогоденного існування українського суспільства.

Маємо визначити, що термін верховенство права – це безпосередньо фундаментальний принцип, що зауважує про рівність фізичних та юридичних осіб і в загальному понятті визначає відповідальність кожного перед законом та фіксує покарання за порушення цього закону. Систематично саме цей принцип верховенства права є базовим для розвитку законослухняного суспільства, що неодмінно зберігає ознаки Конституційної обізнаності. Принцип верховенства права був встановлений частиною першою ст. 8 Конституції України, та поява цього терміну частіше за все пов'язана з 17 століттям, хоча також є велика ймовірність існування задовго до цього часу. Якщо звертатись до історичного аспекту розвитку даної концепції, то свою природу вона бере від англосаксонського права, що у подальшому буде мати свій розвиток і у інших країнах світу. Також необхідно зазначити, що зародки принципу верховенства були притаманні і більш раннім науковцям, що дотично визначали ознаки початкового вияву верховенства певного законодавчого акту, наприклад держава Платона будувалась на тих самих принципах, що сьогодні й знаходять своє виявлення у Конституції України, а саме ідеї справедливості та самого існування доброго закону, що на цьому етапі вже показує схожість рис цих понять та дає можливість їх прирівняти, а в деякій мірі і отожднити, вказавши, що саме так і зародилось це явище.

Поняття «верховенство права» вперше було застосовано у 1656 році англійським публіцистом Д. Гарінгтоном (1611–1677), а сама доктрина формувалася протягом XVII–XIX сторіч¹.

Еволюція цього поняття лише з часом знайшла своє відтворення та закріплення у нормативно-правових актах, але його реалізація у сьогоденні перетнулася з деякими проблемами існування воєнного стану на території сучасної України. Для початку необхідно зазначити

¹ Михайленко В. В. Реалізація засади Верховенства права у Кримінальному проваджені. *Електронний репозитарій НАВС*. 2019. С. 28–28.

принципи та ознаки верховенства права, щоб згодом доцільно було здійснення порівняння істини та правдивості реалізації цього принципу.

Венеціанська комісія, проводячи аналіз і дослідження принципу верховенства права в різних європейських правових системах з точки зору 67 Цивілістика практики його втілення зазначила, що верховенство права поєднує в собі шість самостійних, але взаємозалежних між собою елементів. До таких елементів відносяться: 1) законність, в особливості загальний порядок проведення процесу правотворчості та створення зрозумілих та структурованих нормативно-правових актів; 2) правова визначеність, у цьому розумінні є коректне тлумачення закону чи законопроектів, щоб громадяни могли скористатися правом у передбачених ситуаціях законодавцем; 3) заборона довільності у прийнятті рішень, цей пункт трактується як розуміння того, що спеціально уповноважені особи або органи не можуть перевищувати свої повноваження та зловживати правом; 4) доступ до правосуддя, визначене поняття дає глибоке розуміння, що кожен має право на справедливий суд, на адвоката та захист у суді, а також на обов'язкове виконання судових рішень в особливому порядку здійснення вироків та їх виконання; 5) повага до прав людини, у особливому порядку здійснення даного елемента бере свій початок від основних, а саме базових прав кожної людини, перед усім це є гарантією на здійснення ефективних засобів правового захисту, також це гарантія здійснення презумпції невинуватості та здійснення гуманізації сьогоденного суспільства у якому не може існувати зворотня дія норм права, що скасовують чи пом'якшують юридичну відповідальність; 6) недискримінація і рівність всіх перед законом, що передбачає відсутність нормативно-правових актів, які дискримінують певних осіб, організацій чи надає певним суб'єктам права привілеїв².

В основі принципу верховенства права лежить розуміння того, що жити під владою закону означає не бути жертвою непередбачуваних примх інших індивідів безвідносно до їхнього соціального статусу – звичайних співгромадян, посадових осіб, суддів, можновладців тощо. Іншими словами, в цьому випадку увага акцентується на захищеності від поширених людських вад – пристрастності, жадібності, упередженості, невігластва тощо³.

² Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) – Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеціанською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 26–26 березня 2011 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

³ Грица Ю. І. Принцип верховенства права як функціональний стрижень правової держави і громадянського суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2011.

Для українського уряду створення середовища для рівних умов загальної відповідальності за діяння, що входить в їхнє завдання є головною задачею, боротьба зі зловживаннями та хабарництвом на всіх рівнях. Законодавець впроваджує багато законопроектів, щоб гарантувати верховенство права, в умовах повномасштабної агресії РФ, який порушує головну ідею верховенства права, вносять свої корективи. Законодавець передбачає, наприклад, комендантська година, яка порушує право на свободу, за нормою статті 3 розділу першого Конституції України. Також громадян може бути позбавлено матеріальних речей, що є грубим порушенням права на власність, шляхом відбирання авто, квартири, електронних пристроїв тощо. Обмеження фізичних осіб, позбавивши їх різних джерел інформації, що передбачено Законом України “Про інформацію” необхідної для суспільного спокою. Це все базові засади верховенства права, що є всесвітньо визнані та затверджені у міжнародних договорах, які порушуються під час воєнного стану.

Безперечно те, що в основному ознаки та принципи існування воєнного стану вводять певні обмеження, що якимось чином при здійсненні конкретного аналізу і кваліфікаційних меж може накладатись та протирічити Конституції України та принижувати принцип верховенства. Таку базову проблему не можна розглядати лише з одного боку, адже введення такого стану становить убезпечення прав та свобод громадян, які перебувають на цій території, але в супереч до усього це також у своєму руслі обмежує ті самі права, які намагаються убезпечити.

Принцип верховенства права є цілковитим гарантом здійснення гуманізації права та просування ідей саме існування правових держав. У будь-якій системі існують, як позитивні сторони, які будуть завжди висвітлюватись у найкращому вигляді, а також негативні сторони, які викликають багато суперечностей та дискусій, що будуть безпосередньо націлені на вирішення даного питання. Актуальність існування принципу верховенства права буде незмінною темою для дискусій та будуть досліджуватись шляхи вирішення та саме узгодження певних правових актів, і це буде існувати ще довгий час. Отже, проблемою здійснення принципу верховенства права є складним етапом його тлумачення офіційними та неофіційними джерелами, що у свою чергу мають різні регулятори їх застосування. Вирішенням даного поставленого питання має бути зміна правосвідомості усіх суб’єктів, які тим чи іншим чином приводять цю норму у активне правове діяння. Як уявлення так і роз’яснення правових приписів має стати ще більш доступним та зрозумілим для звичайних людей, яким складно зрозуміти різницю між основними засадами та принципами. У правових державах

здійснення заходів для поліпшення законодавства та правосвідомості свого населення має бути базовим принципом. Соціальні відносини розвиваються і весь час випереджають норми та роблять їх не дійсними або застарілими, тож зміни законодавства є неминучими. В особливості за допомогою правотворчості можна створити нові нормативно-правові акти та позбутись їх колізії та конкуренції у певних правових норм. Також узгодити певні ознаки, які можуть бути спільними, що в подальшому і викликає проблематичність здійснення кваліфікації та остаточного вироку щодо задіяння певного законодавства. Наслідком цього буде зменшення корупції, колізії, конкуренції та буде поліпшено дієвість українського законодавства. У сучасних реаліях України та даній ситуації цілковитим було б застосування імперативного методу до свого правотворчого процесу, адже таким чином можна унеможливити відмінність трактування інших осіб та органів, у випадку застосування саме такого методу правнича діяльність набуде більш конкретного процесуального порядку та буде більш простіше здійснення кваліфікаційних меж до певних випадків. Але також необхідно пам'ятати, що у час воєнного стану здійснення радикальних змін не є можливим методом подолання правових проблем, одним із найбільш гуманним та справедливим рішенням буде намагання здійснення певних дій лише з узгодженням у осіб, гарантія мінімальних прав людей, що на певний період дасть подолати усі правові проблеми даного питання, а от згодом можна буде вживати і більш впевнені кроки до зміцнення структури нашого закону.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Шопіна Ірина Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Будь-які бойові дії мають своїми наслідками спричинення шкоди цивільному населенню цивільному населенню та цивільній інфраструктурі. Така шкода може мати фізичний, психологічний або матеріальний характер та тягнути за собою юридичну відповідальність осіб, які порушили норми національного законодавства або міжнародного гуманітарного права.

Фахівці у сфері міжнародного гуманітарного права виокремлюють як ознаку складу воєнних злочинів вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права. Діяння повинне становити грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права, а саме: Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів до них 1977 р., Гаазьких конвенцій 1899 р. та 1907 р., Гаазької конвенції 1954 р., Протоколу про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 р., Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р. та ряду інших документів в сфері міжнародного гуманітарного права, а також грубі порушення звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права. На даний час існує близько сотні окремих складів злочинів, які вважаються воєнними. Такі дії завжди пов'язані зі збройним конфліктом, і, як правило вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази¹.

Збройні Сили України та інші військові формування укомплектовані переважно особовим складом, який відрізняється високим рівнем правосвідомості та гуманізму, і з глибокою повагою ставиться до норм міжнародного гуманітарного права. Разом з тим процес ведення бойових дій пов'язаний з наявністю великої кількості ризиків для життя і здоров'я як цивільних осіб, так і військовослужбовців.

¹ Репецький В. М., Лисик В. М. (2009). Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*, 1, 120–125.

Кількість супутніх втрат залежить від вибору зброї для знищення цілей противника. Так, значні відмінності існують під час використання високоточних та звичайних озброєнь: точність ураження у першому випадку може вимірюватися метрами, у другому – кілометрами.

Рішення під час ведення бойових дій часто приймаються в умовах недостатності інформації та в умовах дефіциту часу. Однак від оперативної відданих та успішно виконаних бойових наказів залежить нині майбутнє нашої держави. Але з іншої сторони обрання найбільш оптимального варіанту застосування зброї зменшує ризики нанесення шкоди цивільному населенню та інфраструктурі.

Правоохоронні органи України у співробітництві з міжнародними організаціями активно здійснюють нині збирання доказів щодо злочинів, вчинених військовослужбовцями РФ. Так, Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами здійснює документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених російською армією в Україні. Передбачається, що ця інформація буде використана для притягнення до відповідальності осіб, винних в найтяжчих міжнародних злочинах, як в українських судах, так і в у Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та в спеціальному трибуналі після його створення².

«У повноцінній відповідальності росії має бути три елементи. Перший – це національне правосуддя України, яке забезпечить відповідальність основної маси російських вбивць і терористів. Другий – це Міжнародний кримінальний суд, здатний притягти до відповідальності російських воєнних злочинців різного рівні в межах своєї юрисдикції. Третій – обов'язковий – елемент – це спецтрибунал для окремих лідерів. На ньому будуть притягнуті до відповідальності винні у первинному злочині агресії, який уможливило всі інші злочини», – заявив на Бучанському саміті «Faces of Justice», присвяченому обговоренню механізмів притягнення до відповідальності держави-агресора, Президент України Володимир Зеленський³. Ідею щодо створення спеціального міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, винних у серйозних порушеннях норм міжнародного гуманітарного права на території України, поділяє багато представників міжнародної спільноти.

Однак слід пам'ятати, що держава-агресор в притаманній їй передбачливістю і активністю також збирає факти спричинення шкоди цивільному населенню на окупованих територіях України. Так, Слідчий

² Офіс Генерального прокурора України. <https://warcrimes.gov.ua/>

³ Зеленський: У повноцінній відповідальності росії має бути три елементи. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3690100-zelenskij-u-povnocinnij-vidpovidalnosti-rosii-mae-buti-tri-elementi.html>

комітет Росії 14 березня 2023 року заявив, що військовослужбовці Збройних Сил України та інших українських військових формувань застосували тактичний ракетний комплекс «Точка-У» з касетним зарядом під час обстрілу об'єктів цивільної інфраструктури у місті Донецьку в районі вулиць Університетської та Артема. В результаті не менше 23 мирних жителів, які не беруть участі у збройному конфлікті, у тому числі діти, загинули, і не менше 18 отримали поранення різного ступеня тяжкості. Як повідомляє держава-агресор, за цим фактом порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 356 КК РФ (жорстоке поводження з цивільним населенням; застосування у збройному конфлікті коштів та методів, заборонених міжнародним договором Російської Федерації). Як цинічно вказує Слідчий Комітет Російської Федерації, українські націоналісти, з мотивів ненависті та ворожнечі, пов'язаної з виходом Донецької Народної Республіки зі складу України та проголошенням самостійної суверенної держави, виконуючи злочинні накази вищого керівництва, вкотре порушили положення Загальної декларації прав людини, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН, Конвенції про захист цивільного населення під час війни та додаткові протоколи до неї, Конвенції (IV) про закони та звичаї сухопутної війни. У рамках кримінальної справи встановлюються українські військовослужбовці, які надали наказ про застосування проти мирного населення ракетного озброєння⁴.

Схожі новини держави-агресора є звичними і не викликають якихось емоційних реакцій в Україні. Об'єктивність слідчих СК РФ викликає сумніви, правові наслідки порушення кримінальної справи по відношенню до військовослужбовців ЗСУ вбачаються нікчемними. Ми віримо у нашу перемогу і підтримуємо морально, емоційно і матеріально Збройні Сили України. Але спробуємо відповісти на питання: чи достатньо захищені наші військові від кримінальної відповідальності за свою самовіддану боротьбу з ворогом? Для цього згадаємо досвід Хорватії.

Під час війни Хорватії за незалежність 1991–1995 рр. загинуло більш ніж 21 тис. осіб: 13 583 с хорватської сторони і 8 039 с сербської. Руйнування охопили 54% території держави, 26% хорватських земель були окуповані⁵. При цьому жоден хорватський солдат не увійшов на

⁴ Возбуджено уголовное дело по факту гибели жителей ДНР в результате применения украинскими националистами ракеты «Точка-У». <https://sledcom.ru/news/item/1664027/>

⁵ Ratne štete, izdatci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj Revija za socijalnu politiku, Svezak 8, Br. 2(2001). Perković. <https://www.revija-socijalna-politika.com/>

територію Сербії. Станом на 1991 рік 550 тис. громадян Хорватії стали переміщеними особами, а 150 тис. набули статусу біженців за кордоном⁶.

Після перемоги Хорватії у визвольній війні було створено Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року. Цей орган був створений Радою Безпеки ООН 25 травня 1993 року на основі резолюції № 827 Ради Безпеки ООН. Цей трибунал, який функціонував 24 роки, мав мандат Ради Безпеки ООН, що відрізняло його від міжнародних судів, правовими підставами набуття помножень якими є міжнародні договори.

Міжнародний трибунал, відповідно до ст.3 його Статуту, був уповноважений здійснювати у тому числі судове переслідування осіб, які порушують закони та звичаї війни. Такі порушення включали: а) застосування отруйних речовин або інших видів зброї, призначених для заподіяння зайвих страждань; б) безглузде руйнування міст, селищ чи сіл або руйнування, не виправдане військовою необхідністю; с) напад на незахищені міста, села, житла або будівлі або їх обстріл із застосуванням будь-яких коштів; d) захоплення, руйнування або умисне ушкодження культових, благодійних, навчальних, художніх та наукових установ, історичних пам'яток та художніх та наукових творів; е) розграбування суспільної чи приватної власності. При цьому у Статуті визначалося, що наведений вище перелік не є вичерпним. До компетенції Міжнародного трибуналу входило також судове переслідування за вчинення низки інших злочинів⁷.

Після створення Міжнародного трибуналу за активної підтримки Російської Федерації почала формуватися міжнародна позиція, відповідно до якої до юридичної відповідальності мають бути притягнуті представники всіх воюючих сторін. Така позиція була підтримана державами, що входять до Ради Безпеки ООН, і до юридичної відповідальності було притягнуто 38 військовослужбовців та посадових осіб Хорватії. Так, головнокомандувача Армії Хорватії Мілівоє Петковича було засуджено до 20 років позбавлення волі, його наступника на посаді Берислава Пушича – до 10 років позбавлення волі, командира спецназу армії Хорватії Анто Фурунджия – до 10 років позбавлення волі, генерал Сухопутних військ Хорватії, член Хорватської ради оборони Слободан Праляк був засуджений до 20 років позбавлення волі і скоїв самогубство у 2017 році після невдалої

⁶ Home again, 10 years after Croatia's Operation Storm. UNHCR. 5. kolovoza 2005. Pristupljeno 2. listopada 2009. <https://www.unhcr.org/42f38b084.html>

⁷ Statute of the Tribunal. <https://www.icty.org/en/documents/statute-tribunal>

апеляції. Начальник Генерального штаба армії Хорватії Янко Бобетко помер до прийняття рішення про екстрадицію⁸.

Враховуючи, що історія визвольної боротьби хорватського народу має багато спільного з історією України, беручи до уваги наміри міжнародної спільноти створити спеціальний Міжнародний трибунал для притягнення до відповідальності за вчинення на території України воєнних злочинів та злочинів проти людяності, з урахуванням більших масштабів спричинення шкоди населенню України внаслідок бойових дій, можна спрогнозувати, що міжнародна практика піде шляхом рівності та пропорційності, тобто буде здійснено притягнення до відповідальності всіх осіб, у діях яких вбачаються ознаки воєнних злочинів і злочинів проти людяності, у тому числі й українських військовослужбовців. Нагадаємо, що Хорватія погодилася на такий крок, коли це стало умовою прийняття її до складу Європейського Союзу.

Отже, нині постає з усією гостротою питання щодо правового захисту військовослужбовців, у першу чергу – командирів, керівників органів військового управління, які віддають накази про застосування сили. Як свідчить досвід США, здійснення цього складного завдання цілком можливо у межах нового для нашої правової реальності напрямку – операційного права.

Фахівці у галузі операційного права беруть участь при плануванні та прийнятті рішень військовим командуванням, виборі цілей та засобів ураження, опрацювання варіантів виконання бойових завдань, операцій з метою мінімізації супутніх втрат.

Участь операційного юриста в процесах планування бойових дій та його резолюція на бойових документах управління унеможливує у майбутньому висунення обвинувачень командирам щодо скоєння воєнних злочинів чи злочинів проти людяності.

У теперішній час ведеться робота із запровадження нової військово-облікової спеціальності «операційне право», представниками якої мають бути укомплектовані штаби всіх рівнів.

⁸ Cases. <https://www.icty.org/en/cases>

НАПРЯМ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ БУДІВНИЦТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОШУКИ ОПТИМАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-27>

ПРАВОВЕ ПРОСВІТНИЦТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ КАФЕДРИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Бисага Юрій Михайлович

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Берч Вероніка Вікторівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Течія Просвітництва вважається ерою філософів, науковців, митців. Дослідницька галузь доби «Просвітництва» висуває проекти, які зосереджуються на філософських концепціях, аргументах і системах (в найширшому можливому сенсі) в «епоху розуму» з історичної та систематичної точки зору. Так, вказана ідейна течія являє собою філософський, соціальний та культурний рух, що активно розвивався в Європі XVIII століття. Відправною точкою епохи став розвиток науки, раціональності та свідомості у громадян з метою забезпечення соціального прогресу та розвитку¹.

У свою чергу, підкреслимо, що серед векторів епохи Просвітництва визначальну роль та доволі широкий попит мали:

¹ Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.

– *книговедення та оприлюднення концептуальних підходів.* Зазвичай, просвітники надавали велику увагу письменним джерелам та розповсюдженню знань саме через книги та опубліковані доробки². До прикладу, Вольтер видавав свої твори великими тиражами, щоб зробити їх більш доступними для широкого кола аудиторії³.

– *енциклопедизація*, що заклала міцний фундамент розвитку та просування колективних зусиль задля систематизації всіх знань того часу в одному місці. Серед найбільш відомих напрацювань того часу можемо згадати «Encyclopédie», що заснована Дідро і д'Алембером у Франції у 18 столітті⁴.

– *раціоналізм*, що включав в першу чергу розуміння світу та людського розуму, посідаючи важливе становище просвітницької філософії. Такі філософи, як Іммануїл Кант, Бенедикт Спіноза та Жан-Жак Руссо, зробили важливий внесок у розвиток просвітницької філософії⁵.

– *освіченість та культура знань* які пропагували ключову мету просвітників. Вони вірили, що знання повинні бути доступні для всіх людей, а не тільки для правлячої еліти. У багатьох країнах було створено школи та університети для забезпечення вільного доступу до освіти⁶.

– *масова комунікація та вплив на громадську думку*, що забезпечувалося в першу чергу за допомогою різноманітної кореспонденції, в тому числі газет та журналів. Наприклад, «The Spectator» та «The Tatler» в Англії, а також «Journal des savants» у Франції⁷.

Крізь призму розгляду ключових інструментів доби Просвітництва розглянемо правове просвітництво на сучасному етапі, як процес синергії та розповсюдження знань про право, правову систему та правову культуру серед населення. Парадигма правового просвітництва є вкрай важливою відповіддю на нагальні питання сьогодення, невід'ємним інструментом пропагування правової освіченості,

²John Robertson. The Enlightenment: A Very Short Introduction. OUP Oxford; 1st edition. 2015. 167 p.

³Ian Davidson. Voltaire: A Life. Pegasus. 2010. 512 p.

⁴Jean Le Rond d'Alembert, Richard N. Schwab. Preliminary Discourse to the Encyclopedia of Diderot. University of Chicago Press. 1st edition. 1995. 224 p.

⁵Малик В. Історія філософії: Навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «КМ-БУКС», 2009. 544 с.

⁶Муранова Н. П., Волярьська О. С., Літвінук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті : монографія. К. : ТОВ НВФ Славути-Дельфін. 2020. 154 с.

⁷James W. Carey, G. Stuart Adam. Communication as Culture, Revised Edition: Essays on Media and Society. Routledge; 2nd edition. 2008. 212 p.

забезпечення доступності громадян до інформації про їх права та обов'язки, правозахисних інституцій тощо.

Серед основних підручних засобів правового просвітництва можемо назвати: проведення навчальних курсів та тренінгів, публікації відповідної літератури, організація інформаційних кампаній та інших заходів з метою забезпечення доступу до правової інформації та її розуміння громадянами⁸.

Вище наведене дає всі підстави зазначити, що правове просвітництво є невід'ємним та вкрай важливим елементом розвитку суспільства, оскільки воно сприяє формуванню правової культури та свідомості громадян. Знання про права, свободи та інтереси громадян продукує громадянам можливість захищати свої інтереси та вести активну участь у розвитку демократії та правової держави.

Відтак, впливає умовивід, згідно якого доба Просвітництва та правове просвітництво є взаємопов'язаними ідеями, які сприяють розвитку суспільства, формуванню свідомих та активних громадян, які спроможні відстоювати свої законні права та інтереси.

Підкреслимо, що колективом кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» на чолі із завідувачем кафедри, доктором юридичних наук, професором, Заслуженим юристом України – Бисагою Юрієм Михайловичем, правопросвітницька робота із моменту запровадження воєнного стану в Україні ведеться стабільно, безперебійно та дає свої плідні результати. Зокрема, у електронних збірниках напрацьовань міжнародних круглих столів та конференцій опубліковано понад 200 тез, де участь взяли пів тисячі вітчизняних та зарубіжних вчених-конституціоналістів. Кафедрою забезпечуються стабільні та безперебійні умови підключення до заходів усіх бажаючих, вступні та вітальні слова поважних осіб університету, обласного, міського управління та зарубіжних колег. Кожен захід супроводжується змістовними та актуальними доповідями працівників кафедри та запрошених осіб-спеціалістів в конкретному колі проблематики. Зокрема, наведемо деякі із проведених заходів:

– міжнародна науково-практична конференція *«Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна»* (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.);

⁸ Татаренко Г.В., Татаренко І.В. Правова просвіта населення як елемент правової культури суспільства. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 1(37). 2019. С. 87–94.

- міжнародний круглий стіл «*Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії*» (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Функціонування України на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз*» (м. Ужгород, 14 липня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни*» (м. Ужгород, 23 серпня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Освіта та наука в умовах війни: конституційно-правові стандарти та сучасні українські реалії*» (м. Ужгород, 22 вересня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Право в умовах війни: пріоритети, завдання, функції*» (м. Ужгород, 14 жовтня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Функціонування судових і правоохоронних органів в умовах війни: конституційні та міжнародно-правові маркери*» (м. Ужгород, 27 жовтня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Праця та її оплата, відпочинок в умовах війни: конституційні гарантії та раціональні можливості*» (м. Ужгород, 18 листопада 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Конституційні та міжнародно-правові засади забезпечення екологічної безпеки в умовах війни: шляхи подолання сучасних викликів та потенційних загроз*» (м. Ужгород, 23 листопада 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Ювенальна юстиція в умовах війни: правові аксіоми та українські реалії*» (м. Ужгород, 20 грудня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*«Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій»*» (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Діяльність політичних партій та громадських об'єднань в умовах війни: особливості конституційно-правового регулювання та реалії українського сьогодення*» (м. Ужгород, 20 січня 2023 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Реалізація конституційного права на охорону здоров'я в умовах війни: український досвід та міжнародні стандарти*» (м. Ужгород, 10 лютого 2023 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Реалізація конституційного права на свободу пересування в умовах війни: правові стандарти та практичні можливості*» (м. Ужгород, 24 лютого 2023 р.);
- міжнародний круглий стіл «*Виконання конституційних обов'язків в умовах війни: сучасна українська практика та міжнародний досвід*» (м. Ужгород, 14 березня 2023 р.);

– міжнародний круглий стіл «*Право на достовірну інформацію, інформаційна безпека в умовах війни*» (м. Ужгород, 31 березня 2023 р.).

Отже, правове просвітництво є пріоритетним інструментом в пропагуванні правової культури і забезпеченні доступності громадян до інформації про їх права та обов'язки, в тому числі в провадженні роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства. Воно допомагає збільшити рівень правової свідомості серед населення та зменшити і запобігти можливим правопорушенням.

Проте, важливо розуміти, що правове просвітництво не є панацеєю на всі правові проблеми та виклики. Для ефективної роботи правової системи необхідно поєднувати правове просвітництво з ефективною правовою практикою, яка забезпечує належний захист прав, свобод та інтересів громадян.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-28>

ЦИФРОВИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК НОВИЙ НАПРЯМОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Бочарова Наталія Василівна

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля
м. Дніпро, Україна*

Конституційно-правове будівництво навіть у екстремальних умовах воєнного стану в Україні повинно враховувати сучасний досвід світового конституційного розвитку і гуманістичні традиції вітчизняного конституціоналізму. Однією з актуальних проблем сучасного конституційного розвитку є проблема старіння та оновлення конституцій, зокрема їх адаптація до реалій 21 століття, пов'язаних з прискореним технологічним розвитком і пануванням інформаційно-комунікаційних технологій. Так, у текстах Конституцій Греції (ч. 2 ст. 5А) і Португалії (ст. 35) право на доступ до Інтернету визначено в якості конституційного права. В новітній редакції Конституції Мексики (від 27.08. 2018 р.) у ст.6 держава гарантує право на доступ до інформаційних технологій і бере зобов'язання створити для цього необхідні умови. Віднесення до основоположних прав доступ до Інтернету зафіксоване в документах ООН, рішеннях окремих парламентів та конституційних юрисдикційних органів ряду держав. У Резолюції Ради ООН з прав людини від 18 липня 2016 року

«Заохочення, захист і здійснення прав людини в Інтернеті» стверджується, що ті ж самі права, які людина має в офлайновому середовищі, повинні також захищатися в онлайн-овому середовищі (п. 1).

На значення конституційного регулювання в умовах інформаційного суспільства одним з перших звернув увагу професор права Стенфордського університету (США) Лоуренс Лессіг в програмній статті «Читаючи конституцію в кіберпросторі». Подальші дослідження впливу цифрових технологій на конституційні системи та конституційно-правове регулювання цифрового середовища обумовили появу інноваційного терміно-поняття «цифровий конституціоналізм» («digital constitutionalism»), яке згодом трансформувалось у науковий концепт, пов'язаний з аналізом конституціоналізації цифрового середовища і спробами знайти адекватні демократичні відповіді на виклики, створювані цифровими технологіями.

Зараз проблематика цифрового конституціоналізму висвітлюється рядом авторитетних західних правознавців, серед них Е. Селесте, Д. Редекер, У. Гейсер, К. Падовані, М. Сантениелло, Н. Сузор, Дж. де Грегоріо і ін.¹ Існує загальний консенсус серед дослідників, що цифровий конституціоналізм являє собою набір традиційних конституційних цінностей, адаптованих до нових вимог цифрового середовища. З позицій цифрового конституціоналізму суспільство повинно реагувати на недоліки цифрових технологій і забезпечувати ідеали, цінності і принципи сучасного демократичного конституціоналізму, підтримувати його систему балансу і гарантій. За висловом одного з провідних сучасних науковців у цій сфері Е.Селесте, «якщо ми бажасмо мати демократичну систему і весь ряд гарантій, які ми зараз маємо, і у майбутньому, нам необхідно реагувати на виклики цифрових технологій, визначаючи наші основні конституційні цінності і розуміння, як втілити їх у цифровому соціумі»².

Нова технологічна і комунікативна структура Інтернету дала можливість транснаціональним корпораціям, які працюють в цифровому середовищі в якості інтернет-провайдерів, виконувати квазідержавницькі функції в транснаціональному контексті, нівелюючи національне державне управління. З цієї точки зору ставиться питання про формування транснаціонального цифрового конституціоналізму та

¹ Бочарова Н. В. Цифровий конституціоналізм в сучасному інформаційному суспільстві. *Соціальний калейдоскоп*. 2022. Т. 2. № 1. С. 74–84. DOI: [HTTPS://DOI.ORG/10.47567/BOMIVIT.2-1.2022.05](https://doi.org/10.47567/BOMIVIT.2-1.2022.05)

² Celeste E. (2018). What is digital constitutionalism? Doi: 10.5281/zenodo. 1404577

цифрового конституціоналізму інтеграційних об'єднань³, які також є об'єктами наукових досліджень.

Виникнення та збільшення значення приватних транснаціональних правових структур у глобальному управлінні представляє нову проблему для юридичної теорії. Нові форми транснаціонального права можна знайти в різних сферах, починаючи від питань, пов'язаних з торгівлею, закінчуючи корпоративною відповідальністю, правами людини, нормами права на працю та охорону навколишнього середовища. В опублікованій у авторитетному науковому *Журналі право и суспільство* роботі «Транснаціональний мережевий конституціоналізм» її автори П.Орен і О.Стегманн зазначають: «Проблема транснаціонального конституціоналізму полягає у розробці інституційної моделі, яка пояснює, як конституційно вбудована юридична влада може виникнути незалежно від інституційних структур державного публічного права. З розвитком інформаційного суспільства виникає нова теоретична база для роздумів про нестатистичну юридичну владу, яку називають «мережевим конституціоналізмом» (“networked constitutionalism”)⁴.

Цифровий конституціоналізм викликає складний процес конституціоналізації віртуального середовища, що відбувається як у межах держави, так і за її межами. Держава вже не є єдиним організатором конституції в цифровому середовищі. Як зазначає Е. Селесте, цифрове суспільство – це глобалізований контекст, де багатонаціональні онлайн-платформи стали новими домінуючими акторами і де люди підвищують свій голос, вимагаючи нових конституційних гарантій⁵.

Нова практика конституційного регулювання Інтернету формується завдяки розвитку конституційного судочинства, пов'язаного з вирішенням проблем захисту прав людини в Інтернеті та вирішенням протиріч, які породжує цифровий соціум між цими правами. Судова практика конституційних судів сприяла закріпленню і доктринальному тлумаченню нових так званих Інтернет-прав, які в інформаційну епоху набувають статус фундаментальних прав. Так, право на повагу до приватного і сімейного життя дало народження праву на захист

³ De Gregorio, Giovanni, *The Rise of Digital Constitutionalism in the European Union* (2019). 19(1) *International Journal of Constitutional Law*, 2020, 41-70, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3506692>

⁴ Oren P., and Stegmann O. (2018). *Transnational Networked Constitutionalism. Journal of Law and Society* . Volum 45, Issue S1. Pages S135–S162. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jols.12107>

⁵ Celeste E. *Digital Constitutionalism: How Fundamental Rights are Turning Digital. Convoco!* 26/01/2021. URL: <https://www.convoco.co.uk/digital-constitutionalism-how-fundamental-rights-are-turning-digital>

персональних даних. У Німеччині, наприклад, модель конституційно-правового захисту персональних даних була розроблена Федеральним Конституційним судом. У рамках цифрового конституціоналізму визначилися напрямки досліджень, пов'язаних з конкретними проблемами конституційно-правового регулювання кіберпростору. Наприклад, використання принципу верховенства права для оцінки легітимності управління інтернет-платформами, або укладання так званих інтернет-договорів, як найновішого прояву цифрового конституціоналізму. Окремим напрямком визначилось вивчення впливу кіберпростору на демократичні процеси у суспільстві. Демократичний потенціал Інтернету проявляється у нових формах політичної комунікації (електронне урядування, електронне голосування), Однак найбільший масив праць в рамках цифрового конституціоналізму присвячений забезпеченню основних прав людини в інформаційну добу. За відсутності міжнародного регулятивного документу на рівні ООН, який би міг доповнити *Загальну декларацію прав людини* і інші міжнародні правозахисні документи стосовно нового покоління інтернет – прав, розробляються різноманітні проекти Інтернет-біллей, покликаних сформулювати орієнтовані на людину технологічні моделі в глобальному контексті⁶.

Таким чином можемо констатувати, що цифровий конституціоналізм зазначив нову фазу розвитку сучасного конституціоналізму і нову парадигму конституційно-правових досліджень. Однак існують і критичні оцінки можливостей правового регулювання в межах цифрового конституціоналізму⁷. Тим не менш розробляючи проблематику просування суспільних цінностей у цифрових технологіях цифровий конституціоналізм є новим напрямком сучасного конституціоналізму, залишаючись в межах демократичного правового дискурсу. На думку професора К. Юнг, ліберальні конституційні принципи мають потенціал для адаптації в умовах нашої все більш оцифрованої та датафікованої епохи (our increasingly digitised and datafied age)⁸.

⁶ Бочарова Н. В. Забезпечення прав людини в інформаційному суспільстві: проблеми створення Міжнародного білля про права людини в Інтернеті. *Новітні досягнення та вектори розвитку сучасної юриспруденції* : колективна монографія / за заг. ред. Т. О. Коломєць. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2021. Ч. 1. 448 с. С. 33–60. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/141/1673/4053-1?inline=1>

⁷ Golia, Angelo Jr, *The Critique of Digital Constitutionalism* (March 21, 2022). Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper No. 2022-13, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4145813>

⁸ Yeung, Karen, *Constitutional Principles in a Networked Digital Society* (March 3, 2022). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4049141> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4049141>

РОЛЬ МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Ворон Діана Леонідівна

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану зростає роль альтернативних способів вирішення спорів, одним з яких є медіація. Це відносно новий інститут в праві, проте його роль зростає, а ефективність, практичність та дієвість вказують на те, що в недалекому майбутньому у нашій державі більшість спорів будуть вирішуватися саме за допомогою медіатора, а не в судовому порядку.

Як влучно зазначає С. Йосипенко «широкомасштабне вторгнення росії на територію України різко змінили сприйняття українського суспільства до усіх сфер цивільного життя, в тому числі й до вирішення конфліктів. Основним органом в Україні, який вирішує спори, є суд. Однак з моменту запровадження воєнного стану, судові органи розпочали працювати із певними особливостями, деякі з них припинили свою роботу або змінили місцезнаходження, змінилась й територіальна підсудність справ. З огляду на ситуацію та емоційну складову прийняття рішення щодо врегулювання спору наразі суттєво ускладнюється. Незважаючи на це, конфлікти існують і їх необхідно вирішувати, тому сьогодні, як ніколи актуальним постає питання вирішення спорів в позасудовому порядку»¹.

Слід зазначити, що про медіацію знали ще у Стародавньому Римі, починаючи з кодексу Юстиніана, а у Стародавній Греції населення користувалося послугами посередників. Тому, медіація відносно не є новим інститутом у праві. Наразі вона активно використовується в багатьох державах-членах Європейського Союзу та є популярним способом врегулювання спору. У зв'язку з прагненням України стати повноправним членом Європейського Союзу доцільним є популяризація

¹ Yosypenko, S. (2022). Vrehuliuvannia sporiv u voiennyi chas: mediatsiia yak efektyvnyi sposib [Dispute settlement in wartime: mediation as an effective method]. Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/843899.html> [in Ukrainian].

та впровадження медіації як ефективного способу вирішення спорів. Для цього є необхідним вивчення позитивного досвіду держав-членів Європейського Союзу з метою удосконалення чинного законодавства та підготовки якісних медіаторів в Україні. Це питання потребує окремого дослідження, що і буде зроблено нами в майбутньому.

Наразі предметом дослідження є питання медіації під час війни в Україні, виділення переваг даної процедури в умовах сьогодення. Насамперед, слід відмітити, що в Україні в кінці 2021 року прийнято Закон України «Про медіацію» і це є позитивним кроком вперед, оскільки, на нашу думку, саме медіація є оптимальним варіантом вирішення спору.

Головуючий суддя адміністративного суду м. Гамбург Фрідріх-Йоахім Мемель влучно зазначає, що «медіація – це переговорний процес, що має добровільний характер і може бути перерваний у будь-який час, при цьому сторони самостійно напрацьовують рішення та можуть впливати на результат. Медіації притаманні три особливості: по-перше, переговори проводить третя особа із спеціальною підготовкою – медіатор. По-друге, процедура медіації має особливу структуру, яка відкриває можливості спільного знаходження взаємовигідного рішення. І по-третє, на відміну від класичного судового розгляду медіація не обмежується процесуальним предметом спору»².

На нашу думку, під час війни доцільним є вирішення спору шляхом звернення до медіатора, а якщо спір не врегульовано, то лише у цьому випадку слід звертатися з позовом в суд. Це, з однієї сторони, розвантажить суди, які і так знаходяться в критичній ситуації через війну, велике навантаження на суддів, брак коштів, кадровий голод тощо.

Окрім цього, медіація є швидким та економним способом врегулювання конфлікту. Адже, медіатор зацікавлений у тому, щоб розв'язати проблему у найкоротший термін і отримати за це оплату. Наступним позитивним моментом є відсутність корупційної складової під час процедури медіації. Ні для кого не є секретом, що в українських судах є корупція, а «телефонне право» не зникло з часів Радянського Союзу і дуже часто судді приймають так звані «замовні рішення», підриваючи тим самим віру людей у справедливість та верховенство права в Україні.

Взагалі корупція в Україні є великою проблемою на шляху прийняття її до Європейського Союзу. Тому вимогою європейської спільноти, насамперед, є ефективна судова реформа та боротьба з

² Memel Fridrikh-Ioakhim. (2007). Mediatsiia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Mediation in the administrative proceedings of Ukraine]. Hamburh. Retrieved from http://www.voas.gov.ua/upload/337_mediac2.pdf [in Ukrainian].

корупцією. На нашу думку, саме медіація розвантажує суди, забезпечує чесне і справедливе вирішення спору на взаємовигідних умовах.

Перевагами медіації є:

- добровільність – процедура є добровільною, а сам процес можна припинити на будь-якому етапі;
- нейтральність та незалежність – медіатор є посередником та займає нейтральну позицію;
- конфіденційність – уся інформація, отримана під час медіації є таємницею;
- медіація економить час, гроші та ваші емоції³.

У відповідності до Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 року сторони мають свободу щодо вільного обрання медіатора, можуть визначати умови договору про проведення медіації, мають право змінювати медіатора та відмовитися від медіатора в будь-який час. За результатами медіації укладається угода, в якій фіксуються зобов'язання сторін, способи, строки їх виконання, наслідки їх невиконання або неналежного виконання⁴. З цього можна зробити висновок, що процедура медіації є досить зручною для клієнтів.

На нашу думку, проблемним питанням є застосування медіації в адміністративному судочинстві, оскільки в даному спорі однією із сторін є суб'єкт владних повноважень. У будь-якого чиновника можуть бути побоювання на рахунок перевищення повноважень у разі взяття участі в даній процедурі. Хоча, з іншої сторони, певна категорія публічно-правових спорів можуть вирішуватися за допомогою медіатора. Це, для прикладу, спори про стягнення податкового боргу, оскарження рішень органів місцевого самоврядування, спори, які стосуються публічної служби. Медіація в адміністративному судочинстві не застосовується часто, оскільки історично так склалося, що у разі наявності спору з чиновником, людина звертається до суду. Окрім цього, серед чиновників є побоювання на рахунок притягнення їх до відповідальності у разі примирення з фізичною чи юридичною особою. На нашу думку, доцільним є розвиток та застосування медіації в адміністративних спорах, оскільки це пришвидшить розгляд справ, зекономить час та кошти.

Вважаємо, що в умовах війни в Україні доцільним було б створення на базі юридичних факультетів українських університетів

³ Yuriichuk, I. (2022). Mediations dlia vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh voiennoho stanu [Mediation for internally displaced persons under martial law]. Retrieved from <https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-dlia-vpo-v-umovakh-voiennoho-stanu/> [in Ukrainian].

⁴ Zakon Ukrainy «Pro mediatsiiu» [The Law of Ukraine «About mediation»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text_15 [in Ukrainian].

Лабораторій медіації, до яких можна звернутися із проблемою, що потребує вирішення. На даний час на Західній Україні є багато внутрішньо переміщених осіб, які, для прикладу, мають спори і могли б звернутися за послугами медіатора. Надання даних послуг було б хорошою практикою і для студентів-магістрів, які пройшли відповідне навчання та мають сертифікат про право на проведення медіації. Як показує практика за допомогою медіації вирішуються найбільше цивільних справ. Наприклад, розірвання шлюбу та поділ майна чи дітей, оренда житла тощо.

Отже, на підставі вищенаведеного ми приходимо до висновку, що медіація є відносно новим, але дуже ефективним способом вирішення спорів. Вона допомагає швидко і якісно врегулювати конфлікт та розвантажує суди і може скоротити обсяг фінансування судової гілки влади, що в умовах війни є дуже доцільним. Вважаємо, що в суді мають розглядатися виключно складні справи, які не підлягають врегулюванню шляхом медіації.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-30>

СПІВІДНОШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОBOB'ЯЗКУ ЗАХИЩАТИ ВІТЧИЗНУ ТА НЕВІД'ЄМНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ЖИТТЯ

Греца Світлана Михайлівна

*доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права і
порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Греца Ярослав Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

В системі конституційних обов'язків, встановлений у ст. 65 Конституції України¹ обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254. Відом. Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

територіальної цілісності України завжди розглядався як один із найважливіших, однак, до 2014 року, значна частина громадян нашої держави не усвідомлювала його значущість, адже всі ми почували себе у відносній безпеці, велика війна у центрі Європи видавалася неможливою. Навряд чи ще якихось десять років тому хтось не міг чітко спрогнозувати, що імперські зазіхання сусідньої країни, посягання на суверенітет та територіальну цілісність України, про які на той час в росії відкрито говорили хіба що радикальні маргінали, стануть основою політики держави – терориста, заснованою на амбіціях та викривленому сприйняттю історії її керівництва.

У рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Костенка Юрія Івановича щодо офіційного тлумачення окремих положень підпунктів 1, 2 пункту 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років” щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги» від 16 червня 2011 року № 6-рп/2011 Конституційний Суд України щодо обов’язку з захисту Вітчизни виносить, що «зі змісту статей 17, 65 Конституції України вбачається, що захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. Військова служба – це конституційний обов’язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. До військовослужбовців належать особи, які проходять таку службу, зокрема у Збройних Силах України. Військовій службі передусе необхідність виконання конституційного військового обов’язку, що передбачає проходження громадянами України військової служби (добровільно чи за призовом). З огляду на специфіку військової служби, яка полягає, зокрема, у виконанні військовослужбовцями спеціальних завдань, наявності ризиків для їх життя та здоров’я тощо, будь-яка форма проходження військової служби є обов’язком громадян України щодо захисту держави. Отже, закріплений у Конституції України обов’язок громадян України потребує поваги, а статус військовослужбовців будь-яких категорій обумовлюється військовою службою, інститут якої надає їм спеціальний статус².

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Костенка Юрія Івановича щодо офіційного тлумачення окремих положень підпунктів 1, 2 пункту 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років” щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги» від 16 червня 2011 року № 6-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-11#Text>

Переосмислення значення обов'язку захищати Вітчизну як пріоритетного і основоположного відбулося на початку 2014 року, коли відбулася пряма агресія росії проти України, окупація та анексія її суверенних територій – Автономної Республіки Крим, а також було розпалено військовий конфлікт на сході України.

То ж до 2014 році більшість із нас сприймала виконання обов'язку захищати Вітчизну через призму виконання саме військового обов'язку, передбаченого Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» який включав абсолютно звичні заходи: приписку до призовних дільниць, проходження військової служби по контракту чи за призовом, дотримання правил військового обліку тощо³. У 2014 році відбулася зміна парадигми сприйняття цього конституційного обов'язку, квінтесенцією якого стало саме захист Вітчизни від зовнішнього агресора із зброєю в руках.

Саме у 2014 році були задіяні інші, визначені законом засоби виконання обов'язку захищати Вітчизну, встановлені Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»⁴. Тоді вперше на територіях ОРДЛО було введено воєнний стан, а на території України була оголошена мобілізація. Мобілізації вже підлягали громадяни, в тому числі і мирні люди, які були змушені змінити свої цивільні професії на військову службу, виконуючи свій конституційний обов'язок.

Виконання цього обов'язку є імперативним, тому він забезпечується передбаченими законодавством засобами. Державні органи (зокрема територіальні центри комплектації) наділені відповідними повноваженнями здійснювати військовий облік і проводити мобілізацію. Передбачена адміністративна відповідальність (за порушення правил військового обліку, неявка на виклик до центру комплектації без поважних причин тощо) та кримінальна відповідальність (за ухилення від призову на військову службу).

Той факт, що військовий конфлікт на сході України був локалізований і великою мірою тліючий, також не розбудив повною мірою у переважній більшості українців справжнє усвідомлення того, що обов'язок захищати Вітчизну – це не якась повинність, яка виконується з під палиці, а це – про можливість жити у своїй вільній суверенній державі, про право на свою національну ідентичність, в кінці кінців це про життя або смерть.

³ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»: Закону України від 21.10.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

І ось настало 24 лютого 2022 року. День, який змінив життя кожного із нас, коли почалася жорстока і кривава війна, якої Європа не бачила із часів другої світової. Саме тоді прийшло до кожного усвідомлення, що захист Вітчизни – це наш екзистенційний обов'язок. Саме тому в перші дні війни тисячі добровольців, кращі сини і доньки України стали на захист Вітчизни. Це було проявом неабиякого патріотизму, свідомості і розуміння того, що слова, прописані в Основному Законі про захист Вітчизни – це дійсно не порожній звук, вони наповнилися неабияким змістом.

Звичайно, ця війна завдає великого лиха Україні. Основне – це людські втрати, адже для нас кожне життя є безцінним. Необхідно зупинитися на питанні, пов'язаному із співвідношенням конституційного обов'язку захищати Вітчизну з одного боку та невід'ємним правом людини на життя з іншого.

Дійсно, у країні триває загальна мобілізація. Хвиля свідомих громадян, які добровільно стали до лав збройних сил України вже пройшла. Інші громадяни по різному сприймають можливість бути мобілізованими. Більшість з честю приймає це і виконує свій обов'язок, але багато хто боїться, ховається від мобілізації, шукає різні способи уникнути призову. Чи можемо ми їх засуджувати за це? Складне питання. Всі розуміють, що йде війна і на війні можуть вбити. Багато хто виправдовує своє небажання служити інстинктом самозбереження, а хтось може стверджувати, що ризик бути вбитим на війні суперечить його невід'ємному праву на життя, яке конституціоналісти в один голос визначають як основоположне.

Тож як співвідносяться конституційне право на життя з конституційним обов'язком захищати Вітчизну, якщо особа не хоче його виконувати добровільно?

Безумовно, кожен має право на життя. А чи мали право на життя мирні жителі Бучі, яких розстрілювали російські військові? Чим мали право на життя мешканці Маріуполя, які ховалися від російських бомб у драмтеатрі. Скільки у цій війні загинуло від російських куль і ракет дітей, жінок, людей похилого віку? Безумовно вони всі мали право на життя. Вони, як і всі ми, маємо право на те, щоб держава наше життя захистила. І у статті 27 Конституції України, яка це право гарантує, закріплено обов'язок держави – захищати життя людини. І держава виконує цей обов'язок через призму встановленого ст.65 Конституції України обов'язку кожного захищати Вітчизну. Адже Вітчизна це батьківська земля, родина, рідне місто, люди, які там живуть, це не тільки і не стільки влада чи уряд. То ж всі ми повинні усвідомлювати, що захист Вітчизни – це в першу чергу захист людей, цього самого невід'ємного права на життя.

Питання про співвідношення прав і обов'язків людини і громадянина, поняття та змісту засобів забезпечення конституційних обов'язків є одним з найбільш дискусійних в науці конституційного права. Але баланс між приватними та суспільними інтересами завжди тяжів до оцінки значущості загального, суспільного інтересу всіх чи більшості людей.

Тому, попри втому від війни, попри біль утрат, ми повинні підтримувати розуміння значущості конституційного обов'язку захищати Вітчизну.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-31>

ЗАБОРОНА ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА В ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ І НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Зозуля Олександр Ігорович

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач наукового сектору порівняльного конституційного
та муніципального права
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України
м. Харків, Україна*

В умовах триваючої повномасштабної фази російсько-української війни цілком виправдано в Україні загострюється прагнення позбавлення Російської Федерації, як держави-агресора, її впливу на культурну, інформаційну, освітню та наукову сфери. Це має безпосереднє відношення до питань соціальної справедливості, збереження української ідентичності та національної безпеки, беручи до уваги використання Російською Федерацією зазначених сфер для поширення ідеології т.зв. «руського міра». У даному контексті крім раніше вже розглянутого нами¹ законопроекту від 01.09.2022 р. реєстр. № 7721², присвяченого деколонізації гуманітарної сфери України, також

¹ Зозуля О. І. (2022). Деякі зауваження до законопроекту № 7721 про деколонізацію гуманітарної сфери України. *Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України* (с. 124–128). Львів : LiHa-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-271-8-31>

² Проект Закону України «Про деколонізацію гуманітарної сфери України»

сьогодні актуальним є законопроект від 04.08.2022 р. реєстр. № 7633³ щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора в освітніх програмах, науковій та науково-технічній діяльності. Адже нинішня відсутність зрозумілого ставлення держави до використання джерел інформації держави-агресора вже має наслідком ініціативне проголошення організаторами окремих наукових заходів «заборони використання наукових праць країни-окупанта»⁴, що водночас має дещо суперечливу правову природу в умовах відсутності аналогічної заборони на законодавчому рівні.

Передусім, слід погодитись з важливістю пропорційного реагування держави на сучасні виклики та загрози, зумовлені повномасштабним вторгненням Росії до України у лютому 2022 року. Саме тому маємо загалом підтримати законодавчу ініціативу щодо позбавлення вітчизняного наукового та освітнього простору від впливу, а нерідко й панування російського інформаційного продукту. Разом із тим, законопроект № 7633 не позбавлений низки прогалин і недоліків, що можуть негативно позначитись на майбутній правореалізації та фактичному досягненні його цілей. Саме тому вважаємо доцільним висловити низку зауважень і пропозицій до даного законопроекту, спрямованих на удосконалення його тексту та змісту.

Так, законопроектом № 7633 запропоновано віднести до визначених ч. 1 ст. 6 Закону України «Про освіту» засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності «захист освітньо-інформаційного простору України від впливу російського імперіалізму, який став основою загарбницької геополітичної доктрини «русского міра»». Перш за все, в інтересах більшої правової визначеності вказане потребує істотного розвитку використаних термінів, без деталізації змісту яких наведена норма залишатиметься суто декларативною та неоднозначною. Зокрема йдеться про «освітньо-інформаційний простір України», «російський імперіалізм», «геополітичну доктрину «русского міра»». В останньому випадку задля уникнення колізій та термінологічної синонімії слушним було

№ 7721 (2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1454991>

³ Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності» № 7633(2022). <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1423808>

⁴ XV Міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів» (2023, 27 квітня). https://drive.google.com/file/d/1jAktNjwX7HIFYXscty_17FIoVqZpCusd

й узгодження даного терміну з дефініцією «ідеологія русского міра», передбаченою законопроектом № 7721.

Крім того, актуалізується не лише проголошення захисту освітньо-інформаційного простору від впливу російського імперіалізму засадою освітньої державної політики, але й реальне відображення в її положеннях такої засади. Вочевидь, належне практичне втілення вищевказаної засади не має обмежуватись тільки заборонаю використання джерел інформації держави-агресора, а потребує й інших юридичних та організаційних форм, засобів і гарантії.

Звертає увагу, що автори законопроекту № 7721 пропонують заборонити не саме використання джерел інформації, а лише посилання на них. На нашу думку, це пояснюється прагненням уникнути ймовірного порушення конституційно гарантованої свободи наукової творчості (ст.54 Конституції України⁵), в контексті дотримання якої вбачається суперечливою прийнятність обмеження використання відповідних джерел інформації. До речі, оскільки законопроект № 7721 фактично допускає окремі виключення з встановленої ним «заборони», насправді у ньому йдеться про «обмеження» посилання на певні джерела інформації (а не нібито про заборону їх використання), що актуалізує уточнення назви даного законопроекту.

При цьому, заборона посилання на відповідні джерела інформації без одночасної заборони їх використання на практиці може побічно стимулювати академічну недоброчесність. Адже такі джерела інформації вірогідно надалі продовжать використовувати в освітніх і науково-освітніх програмах, результатах наукових досліджень, але вже без формального посилання на них.

Так чи інакше, основна ідея законопроекту № 7721 полягає у забороні посилання у складових освітньої програми, науково-освітніх програмах і наукових дослідженнях на джерела інформації, які створені на території держави-агресора, її державною мовою чи громадянином, юридичною особою, зареєстрованою на території держави-агресора або кінцевий бенефіціар якої є її резидентом.

У той же час цілком очікувана істотна складність практичної реалізації даної заборони, що вимагає від автора освітньої, науково-освітньої програми чи наукового дослідження часо- і трудомісткої оцінки наявності або відсутності перелічених критеріїв походження того чи іншого джерела інформації. При цьому, у багатьох випадках точне визначення громадянства автора джерела інформації чи походження/приналежності відповідної юридичної особи (які до того ж

⁵ Конституція України № 254к/96-ВР (1996). *Відомості Верховної Ради України*, (30), 141.

можуть змінюватись) є майже неможливою задачею не лише для вчених, але й для держави.

Залишається дискусійним й не охоплення зазначеною заборonoю джерел інформації, створених на тимчасово окупованій державою-агресором території. Наприклад, йдеться про джерела інформації, створені не російською мовою громадянами України – співробітниками діючих на тимчасово окупованій території квазі «закладів освіти». Адже згідно ч.6 ст.5 Закону України від 15.04.2014 р. № 1207-VII Україна не визнає автоматичне набуття її громадянами, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Росії. Також не можна погодитись з непоширенням заборони посилення на джерела інформації, що походять з Радянського Союзу, та на джерела інформації Білорусі, яка попри її роль у збройній агресії Росії проти України юридично не була визнана державою-агресором.

З іншого боку, враховуючи тривалу відсутність в Україні послідовної державної мовної політики, слушним буде встановити виключення щодо можливості посилення на джерела інформації, які створені російською мовою, але на території України та/або її громадянами до набуття чинності законопроектом № 7721. Це дозволить уникнути супутньої шкоди вітчизняній освіті та науці, запобігти штучному блокуванню їх небагатьох актуальних напрацювань.

Крім того, законопроект № 7721 не передбачає жодних конкретних правових наслідків недотримання встановлюваної ним заборони посилення на відповідні джерела інформації, що в умовах недостатньої правосвідомості фактично може нівелювати значення такої заборони. На нашу думку, до наслідків порушення даної заборони посилення на джерела інформації насамперед має відноситись заборона акредитації та використання освітніх і науково-освітніх програм, врахування результатів наукових досліджень для атестації кадрів вищої кваліфікації, ліцензування освітньої діяльності тощо. Хоча сама по собі наявність у науковому дослідженні заборонених посилень на джерела інформації об'єктивно не позбавляє таке дослідження наукової цінності.

Також залишається відкритим питання юридичних наслідків для тих освітніх, науково-освітніх програм та наукових досліджень, в яких посилення на заборонені джерела інформації були включені до набуття чинності законопроектом № 7721. Тому погоджуємось з обґрунтованістю встановлення ним перехідного періоду тривалістю 5 років, в межах якого допускатиметься продовження використання подібних освітніх і науково-освітніх програм, результатів наукових досліджень.

Насамкінець, заборона використання джерел інформації держави-агресора не повинна бути надмірною та непропорційною, завдавати шкоди об'єктивності та повноті вітчизняних наукових досліджень. Адже,

наприклад, згідно ст. 2 Закону України від 25.06.1993 р. № 3322-ХІІ вся науково-технічна інформація визнана суспільним надбанням. Тому для проведення в Україні фундаментальних і прикладних наукових досліджень (насамперед у галузях медицини, природничих і технічних наук) може бути виправданим використання усіх доступних джерел інформації. В окремих випадках очікувана користь для розвитку вітчизняної науки і техніки від використання джерел інформації держави-агресора (які не містять пропагандистських ризиків) може перевищувати негативне соціально-політичне значення їх використання. Зокрема йдеться і про наукові напрацювання держави-агресора у військовій галузі, з питань інформаційно-психологічних операцій тощо.

Таким чином, в умовах триваючої агресії Росії проти України є актуальним обмеження використання джерел інформації держави-агресора (не тільки Росії, а й Білорусі) в освітніх, науково-освітніх програмах і наукових дослідженнях. Встановлення такого обмеження має бути розумним і пропорційним, поєднуватись з чіткими наслідками порушення даного обмеження, не завдавати шкоди розвитку вітчизняної освіти та науки, а також передбачати достатній перехідний період і допускати використання джерел інформації, створених російською мовою на території України та/або її громадянами до встановлення відповідної заборони.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-32>

РОЗДУМИ ПРО ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Корж Ігор Федорович

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
заступник керівника наукового центру електронного парламенту
та правової інформації*

*Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
м. Київ, Україна*

В наукових та політичних колах України продовжується точитися дискусія щодо оптимальності форми державного правління для України, тобто здійснюється теоретичний пошук оптимальної форми правління для нашої країни. При цьому необхідно зазначити, що

протягом терміну дії нинішньої Конституції¹ політиками України, які приходили до влади, декілька раз здійснювалися дії щодо зміни існуючої на той час форми правління. Прийнята в 1996 році Конституція передбачала президентську форму правління у державі, за якої у виконавчій системі державної влади окрім Президента, частину функцій зазначеної гілки влади виконував прем'єр-міністр. Згідно з Конституцією Президент України визнавався Главою держави і одночасно очолював державну виконавчу владу, незважаючи на те, що вищим органом у системі органів виконавчої влади був зазначений Кабінет Міністрів України. Так само, як і в багатьох країнах з президентською формою правління, в Конституції був закладений механізм стримувань і противаг.

Необхідно зазначити, що із розвинутих країн світу ніхто не мав дану форму правління, окрім Південної Кореї. Це були країни, які стали на шлях незалежності, або ж були в економічному відношенні мало розвинутими. Крім того, такі країни складали меншість із загальної кількості країн з президентською формою правління. Так, до країн з президентською формою правління без прем'єр-міністра, які складали більшість у загальній кількості з президентською формою правління, відносились такі країни, як: Аргентина, Бразилія, Індонезія, Мексика, США, Туреччина та інші менш розвинуті країни.

В наукових дослідженнях виділяють головні ознаки президентської республіки:

- дотримання формальних вимог жорсткого поділу влад і запровадження збалансованої системи стримувань і противаг;
- обрання президента на загальних виборах;
- посідання повноважень глави держави і глави уряду в особі президента;
- формування уряду президентом лише за обмеженою участю парламенту;
- відсутність політичної відповідальності уряду перед парламентом;
- відсутність права глави держави на розпуск парламенту;
- відсутність інституту контрасигнування, тобто скріплення актів президента підписами міністрів, які б і несли за них відповідальність².

Український варіант президентської республіки був змішаним, оскільки мав певні ознаки, які не були притаманні «чистим» президентським республікам: наявність прем'єр-міністра; наявність підконтрольності і підзвітності Верховній Раді України у межах,

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №2 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Форми державного правління та державного устрою. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17764/ (дата звернення 29.03.2023).

передбачених у статтях 85, 87 Конституції України (повноваження Верховної Ради України); наявність права Президента на розпуск ВРУ; наявність інституту контрасигнування.

Така ситуація не влаштовувала певне коло політичних діячів, і в 2005 році до Конституції були внесені певні зміни³, які змінили конфігурацію форми правління в Україні, створивши фактично парламентську форму державного правління. Правда, вийшло як завжди – змішана система з відповідними недоліками, як показала практика функціонування такої форми.

У 2010 році Рішенням Конституційного Суду України⁴ згаданий вище Закон був визнаний неконституційним у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття, і була повернута редакція Конституції 1996 року. А у 2014 році положення Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 08.12.2004, № 2952-VI від 01.02.2011, № 586-VII від 19.09.2013, визнано такими, що є чинними на території України Постановою Верховної Ради України⁵, яка у тому ж році була скасована Законом⁶, яким було підтверджено зміст згаданої Постанови.

Слід зазначити, що незважаючи на вказані трансформації, існуюча в країні система державного управління демонструє свою неефективність, внутрішню суперечливість, відірваність від громадян і, як результат, виступає однією з причин стримування модернізаційних процесів та системних перетворень в усіх сферах розвитку суспільства. До основних причин незадовільного стану державного управління Я. Радиш відносить: відсутність належної нормативно правової бази з регулювання діяльності органів державної влади, неефективність системи взаємодії органів державної влади на центральному,

³ Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15> (дата звернення 29.03.2023).

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text> (дата звернення 30.03.2023).

⁵ Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 № (дата звернення 30.03.2023) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-18#n19> (дата звернення 30.03.2023).

⁶ Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 р. № 742-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text> (дата звернення 30.03.2023).

регіональному та місцевому рівнях, недосконалість системи державної та муніципальної служби, недотримання органами виконавчої влади та місцевого самоврядування принципів відкритості і прозорості⁷ [7].

До зазначених причин, на нашу думку, доцільно додати також і наявну в Україні Конституцію, яка визначає державне управління змішаного типу і, головне, продуктує дуалізм виконавчої влади. У такій напівпрезидентській республіці є президент і прем'єр-міністр. Президент має дійсну виконавчу владу на відміну від парламентської республіки, але частину з функцій глави уряду виконує також прем'єр-міністр, який дуже часто в окремих країнах є головою законодавчого органу.

Зазначені причини негативно впливають, насамперед, на питання забезпечення національної безпеки, оскільки одна складова суб'єктів сектору безпеки і оборони підпорядковані Президенту України, а інша – Кабінету Міністрів України. Національна безпека, як стан правової упорядкованості життя суспільства і держави, є ключовим фактором самозбереження українського суспільства. Реальність зміцнення національної безпеки переважно залежить від раціонального переосмислення традиційних догм і стереотипів в розумінні цього феномена, а також форм і методів його забезпечення в поточних трансформаційних умовах. В умовах російської воєнної агресії, яка носить гібридний характер, забезпечення національної безпеки України є життєво-важливою необхідністю. Лише через сучасне, ефективне, своєчасне управління даною сферою можливе подальше існування та подальший розвиток українського суспільства, України в цілому. А тому зазначене вимагає саме консолідованого управління, що дасть змогу гармонізувати діяльність та підвищить ефективність суб'єктів сектору безпеки і оборони, розв'язати широкий спектр завдань, зокрема у кризових ситуаціях та в особливий період.

Зазначене вище вимагає удосконалення існуючої в Україні форми державного управління, його осучаснення відповідно до існуючих та успішних у цьому сенсі у світі країн. Найбільш оптимальними варіантами, на нашу думку, можуть бути або чиста президентська форма державного управління (приклад – США), або ж чиста парламентська форма державного управління, яку мають більшість європейських країн. Квінтесенцією даних форм державного управління

⁷ Радиш Я. Ф. Державне управління в Україні: стан, проблеми та тенденції розвитку (за матеріалами експертної доповіді національного інституту стратегічних досліджень). *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 2009. № 1. С. 11–12. URL: <http://www.cppk.cv.ua/i/1131228.pdf> (дата звернення 30.03.2023).

має стати ефективною системою стримувань та противаг, які будуть дієвими і ефективними супроти існуючих та ймовірних загроз для України.

Висновок. Таким чином, недоліки нинішньої системи державного управління об'єктивно викликають дискусії про необхідність проведення відповідних змін. Однак, серед тих, хто професійно вивчає функціонування різних форм правління, існують досить різні думки щодо необхідності зміни форми правління в Україні. На нашу думку, в умовах становлення України як незалежної, демократичної, правової держави, у період євроатлантичної інтеграції, зазначені вище проблеми можуть бути успішно вирішені за умови впровадження президентської форми правління з належною та дієвою системою стримувань і противаг, і яка максимально буде наближеною до системи державного управління США.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-33>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ГРОМАДЯНСТВО НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Косілова Ольга Іванівна

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теоретико-правових дисциплін
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна*

Громадянство є особливим правовим зв'язком між фізичною особою та державою, що знаходить свій вияв у взаємних правах та обов'язках. Стан громадянства складає основу правового статусу індивіда, його правосуб'єктності. В основоположних міжнародних документах, зокрема у ст. 15 Загальної декларації прав людини та п. 3 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права громадянство визначене як суб'єктивне основоположне право особи¹. Виходячи з цього, змістом права на громадянство є право на набуття

¹ Загальна декларація прав людини: Декларація від 10.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт від 16.12.1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

громадянства, збереження громадянства або відмова від нього, а також право на полегшений варіант відновлення громадянства².

Право на громадянство не тільки проголошується, але й забезпечується системою гарантій міжнародного та національного рівнів. Дотримання цього права з боку держав контролюється Радою з прав людини та Управлінням Верховного Комісара ООН з прав людини³.

Запровадження РФ прискореної паспортизації на захоплених територіях є одним з інструментів незаконної спроби їх окупації. Держава агресор намагається нав'язати російські паспорти громадянам України, які мешкають на тимчасово окупованих територіях в Херсонській та Запорізькій областях. Метою насильницької паспортизації є це легалізація окупації: масова видача паспортів дозволяє російській пропаганді просувати наратив про те, що в регіоні нібито проживають російські громадяни, а відповідно будь-які дії РФ – «легітимні». Оформлення паспортів надає росіянам дані, які потім використовуються для підготовки псевдореферендумів⁴.

Подібні дії агресора з видачі «документів» порушують цілу низку українських законів та міжнародних норм, зокрема:

– Конституцію України, зокрема ст. 25, згідно з якою громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство⁵;

– Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території»⁶. Згідно з ст. 9 будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків.

² Садовська, О. М., & Садовская, О. Н. (2018). Право на громадянство: європейська практика.

³ Садовська, О. М., & Садовская, О. Н. (2018). Право на громадянство: європейська практика.

⁴ Насильницька паспортизація тимчасово окупованих територій Росією: основні факти. URL: <https://oda.zht.gov.ua/news/nasylnytska-pasportyzatsiya-tymchasovo-okupovanyh-terytorij-rosiyeyu-osnovni-fakty/>

⁵ Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁶ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 26, ст. 892.

– Женевську Конвенцію «Про захист цивільного населення під час війни» 1949 року⁷.

– Видача паспортів на тимчасово окупованих територіях України РФ підриває суверенітет нашої держави. Адже відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території» тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. А всі видані незаконними адміністраціями акти є нікчемними та не створюють жодних правових наслідків⁸.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлює, що будь-який акт (рішення, документ), виданий на тимчасово окупованій території незаконними органами, є недійсним і не створює правових наслідків (крім актів, які засвідчують народження, смерть, укладання та розірвання шлюбу, наразі вони беруться до уваги судами України).

Право на збереження громадянства співвідноситься з заборонаю довільного позбавлення громадянства. Тому довільне позбавлення громадянства ставить порушених осіб в несприятливе становище щодо їх користування правами, так як деякі з цих прав можуть бути схильні до законним обмеженням, які в іншому випадку не застосовуються. Крім того, ці люди опиняються в ситуації підвищеної уразливості перед порушеннями прав людини⁹.

Хронологія насильницької паспортизації ТОТ.

У 2014 році РФ підступно окупувала український Крим. Тоді ж в був прийнятий федеральний конституційний закон, згідно з яким громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживали в Криму, були визнані громадянами РФ. Можливість відмовитись від російського «паспорта» була досить примарною через те, що паспортизація проходила у дуже стислі строки та швидкими темпами.

У 2019 році для мешканців ОРДЛО Росія запровадила спрощений режим отримання російського «паспорта». Уже у 2022-му цю процедуру паспортизації розширили на мешканців, що проживають на територіях

⁷ Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁸ #Legal questions: насильницька паспортизація на тимчасово окупованих територіях України: правові наслідки. URL: https://psjust.gov.ua/post_news/legal-questions

⁹ Садовська, О. М., & Садовская, О. Н. (2018). Право на громадянство: європейська практика.

Луганської та Донецької областей, а потім і на всі інші області, що опинилися в тимчасовій окупації внаслідок повномасштабного вторгнення.

Протягом трьох років, на території ОРДЛО Росія надала приблизно 700 тис. рос. «паспортів». Проте, наразі, росіяни не мають подібних «успіхів» в паспортизації окупованій території Херсонської області¹⁰. Точна кількість виданих російських «паспортів» на територіях тимчасово окупованих Херсонської та Запорізької областей наразі точно невідома. За українськими джерелами було видано лише декілька десятків-сотень «документів», проте окупаційна «влада» заявляє, що за російськими «паспортами» стоять черги, а частина населення вже їх отримала.

Наголошуємо на тому, що насильницька паспортизація є незаконною та не визнається в Україні, вона суперечить принципам і нормам міжнародного права та є прямим порушенням Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (там дійсно йдеться про заборону примусу жителів окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику). Стосується це не лише військової присяги сторін, але й того, що громадянство засвідчує взаємні права й обов'язки людини та держави 11.

Здійснення видачі «паспортів» мешканцям тимчасово окупованих територій російською федерацією є грубим порушенням Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Гаазької конвенції 1907 року. Відповідно до нього забороняється примушувати мешканців окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику.

Крім того, варто враховувати, що законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено, що примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства. Таким чином, сьогоднішня насильницька видача «паспортів» на окупованих територіях України є незаконною для громадян. І жодної відповідальності за отримання цих «документів» українці не будуть нести.

¹⁰ Насильницька паспортизація тимчасово окупованих територій росією: основні факти. URL: <https://oda.zht.gov.ua/news/nasylnytska-pasportyzatsiya-tymchasovo-okupovanyh-terytorij-rosiyeyu-osnovni-fakty/>

¹¹ За допомогою паспортизації населення росія запускає процес знищення української держави. URL: <https://minjust.gov.ua/m/za-dopomogoyu-pasportyzatsii-naselennya-rosiya-zapuskae-protses-znischennya-ukrainskoi-derjavi>

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Шелевер Наталія Василівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Дуже часто в науковій літературі, в нормативних актах та у ЗМІ ми зустрічаємо термін «справедливість». Це і «справедливість закону», «справедливість судового рішення», «справедливість пенсій», «справедливість війни», тобто питання справедливості є досить актуальним для нашого суспільства.

Усі реформи в нашій державі зводяться до питання справедливості. Судова реформа, яка проводиться в Україні, також не залишає осторонь питання справедливості. Насамперед, справедливість є принципом юридичної відповідальності. Справедливість юридичної відповідальності є важливою складовою комплексної проблеми справедливості права.

Ідеї справедливості юридичної відповідальності пронизують усі галузі законодавства, а прояв справедливості юридичної відповідальності виражається в ідеї соціальної рівності людей, поваги до прав та свобод людини і громадянина. Справедливість юридичної відповідальності – це форма вираження справедливості права. Вона сприяє охороні і задоволенню інтересів суспільства, прав і свобод людини та громадянина, регулює суспільні відносини. Проблема справедливості юридичної відповідальності пронизує правотворчу, правозастосовну та правоохоронну діяльність.

Справедливість юридичної відповідальності передбачає пропорційність вчинків та їх оцінки, співвідношення між працею і винагородою, правопорушенням і відповідальністю. Справедливість юридичної відповідальності закріплена і у Конституції України. Так, у відповідності до ст. 61 Основного Закону «ніхто не може бути притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те

саме правопорушення»¹. Згідно п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права «ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни»².

Принцип справедливості юридичної відповідальності – це системоутворюючий принцип, суть якого полягає у відповідності інституту юридичної відповідальності моральним нормам і цінностям, категоріям добropорядності, розумності.

Суть справедливості юридичної відповідальності полягає в тому, що суд при прийнятті рішення повинен об'єктивно оцінювати правопорушника та здійснене правопорушення, адже, суд є останньою надією для громадян. Якщо суд приймає несправедливі рішення, то ніякої довіри з боку суспільства до нього не буде. І тоді кожен шукає незаконні шляхи, щоб домогтися прийняття судом потрібного рішення. Тому необхідним кроком з боку законодавця є удосконалення чинного законодавства та боротьба з корупцією.

Окрім цього, будь-яке судове рішення буде ефективним лише в тому випадку, якщо застосується принцип справедливості юридичної відповідальності. Рішення суду має бути законним та справедливим, порушені права та свободи людини і громадянина повинні бути відновлені. У такому випадку досягається мета судочинства. Якщо судові рішення справедливі, а винна особа притягнута до справедливої юридичної відповідальності, то зростає довіра людей до судової системи.

Юридична відповідальність є справедливою у тому випадку, коли виконуються такі вимоги як відсутність зворотної сили закону, який встановлює чи підвищує відповідальність, недопустимість повторної відповідальності за одне і те саме правопорушення, відповідність покарання скоєному злочину, обов'язковість відшкодування шкоди потерпілому.

Правова політика держави повинна базуватися на справедливості юридичної відповідальності і в першу чергу вона має спрямовуватися на удосконалення законодавства щодо закріплення даного принципу. Недооцінювання ролі та значення справедливості юридичної

¹ Konstytsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/card2?lang=en> [in Ukrainian].

² Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].

відповідальності негативно впливає на реалізацію правопорядку, законності та здійснення правосуддя в державі.

Юридична відповідальність буде ефективною лише тоді, коли принципи гуманізму та справедливості будуть застосовуватися системно, тобто разом з іншими принципами відповідальності. Ігнорування такого підходу може спричинити порушення прав і свобод людини та громадянина.

Справедливість юридичної відповідальності – це заснована на нормах юридичної відповідальності система морально-правових вимог, що виражають відповідність правопорушення і відповідальності, правомірної поведінки і винагороди за неї. Умови та підстави притягнення до юридичної відповідальності та її здійснення мають бути рівними для всіх суб'єктів, які вчинили правопорушення. Юридична відповідальність повинна бути спрямована на відновлення прав, свобод і законних інтересів, порушених винною особою.

НАПРЯМ 4. ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-35>

ЗАКОНОДАВЧЕ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТА ПИТАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Білаш Олександр Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Стан забезпечення державою права на свободу совісті та права на свободу віросповідання, значно залежить від характеру відносин держави і релігійних об'єднань, моделі і становлення таких взаємозв'язків, їх правового регулювання.

Правовий статус релігійних організацій, як і саме поняття «релігійна організація», суть і призначення релігійних організацій, їх ознаки, напрями, способи і методи їх культової та позакультової діяльності¹, класифікація, порядок реєстрації, фінансування², обумовлюють актуальність додаткових досліджень правосуб'єктності релігійних організацій, як передбаченої нормами права здатності виступати учасником повноцінним учасником правовідносин, здатності реалізовувати свої права та нести відповідальність за невиконання покладених на них обов'язків, що регулюється нормами національного законодавства Чеської Республіки³.

¹ Див.: Луценко В. В. (2017). Сфера релігії як об'єкт державної політики: специфіка управлінського впливу держави. *Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Державне управління»)*, 1, 97–103.

² Білаш О.В. (2003). Правове регулювання державного фінансування церков та релігійних організацій у Чеській Республіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія: Юридичні науки)*, 4, 9–12.

³ Hrdina, I. A. (2004). *Náboženská svoboda v právu České republiky*. Praha : Eurolex Bohemia, 57.

Конституція Чеської Республіки гарантує свободу віросповідання, також і через Хартію основних прав і свобод людини (статті 3, 15 і 16 Конституції), яка є складовою частиною конституційної системи Чеської Республіки. Базовим законом, який регулює відносини щодо утворення (реєстрації), діяльності, припинення (поділом, злиттям, приєднанням) та ліквідації релігійних організацій у Чеській Республіці є закон № 3/2002 Sb.⁴ «Про церкви і релігійні організації» з подальшими змінами та доповненнями. Цей закон базується на дотриманні свободи віросповідання і внутрішньої автономії церкви та релігійних організацій, а також на послідовному застосуванні конфесійного нейтралітету держави по відношенню до церков та релігійних організацій.

Закон № 3/2002 Sb. дає новим релігійним рухам три варіанти здійснення своєї діяльності (без реєстрації, з реєстрацією та з реєстрацією і наданням спеціальних прав) та чіткий «порядок дій», як можливо переходити від одного стану до іншого.

Законодавець передбачає появу нових релігійних рухів, як це часто буває в демократичній та світській країні⁵. Однак він виключає ті, які суперечать не лише законодавству та демократичним принципам, але й уявленням суспільства про безпечну релігійну групу. Ці поняття конкретизуються переліком неприйнятних заходів, які зазначаються у § 5 Закону № 3/2002 Sb. та характеризуються, як обмеження, пошкодження, приховування тощо.

Пояснювальний меморандум до законопроекту, прийнятого за № 3/2002 Sb., чітко посилається на обов'язок «держави захищати громадян від впливу небезпечних сект, які обмежують, зокрема, свободу думки, совісті та релігії». Хоча законодавча влада не дозволяє створювати та функціонувати тих церков та релігійних громад, які не відповідають цим ідеям, закон не містить жодних механізмів, які б перешкождали створенню та діяльності таких організацій.

Питання членства в релігійних організаціях у Чехії регулюється власними статутами організацій, які встановлюються незалежно від державних органів. Державних положень щодо реєстрації членів релігійних організацій немає. Крім того, немає офіційної державної статистики щодо членів релігійних організацій.

Відповідно до § 5 Закону № 3/2002 Sb. церква та релігійна організація, вчення чи діяльність яких спрямовані на порушення закону

⁴ Sb. = Sbíрка zákonů («Збірка закону»).

⁵ Див.: Patridge, Christopher H., ed. a Vojtíšek, Zdeněk, ed. (2006). Encyklopedie nových náboženství: nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita. Vyd. 1. Praha : Knižní klub.

або досягнення незаконної мети, не можуть, зокрема, здійснювати свою діяльність⁶, а також, якщо їх діяльність:

1) обмежує особисті, політичні чи інші права фізичних осіб в залежності від їх національності, статі, раси, походження, політичного чи іншого переконання, релігійного чи соціального статусу;

2) розпалює ненависть і нетерпимість;

3) сприяє насильству чи порушенню законодавства;

4) серйозно підриває суспільну мораль, державну політику чи охорону здоров'я;

5) обмежує особисту свободу осіб, зокрема, використовуючи психологічний або фізичний тиск для створення залежності, що призводить до фізичної, психологічної чи економічної шкоди для таких осіб або членів їх сімей, до їх соціальних зв'язків, у тому числі до зниження психологічного розвитку неповнолітніх, або заважає неповнолітнім отримувати медичну допомогу, відповідну їхнім медичним потребам⁷.

Загальні положення про реєстрацію церкви та релігійної організації, а також Союзу церков та релігійних організацій закріплені у Розділі 3 того ж закону.

Згідно з законом Чеської Республіки ч. 3/2002 Sb. заява про реєстрацію церкви та релігійної організації, Союзу церков та релігійних організацій, а також пропозиція про надання дозволу зареєстрованій церкві та релігійному товариству на здійснення спеціальних прав подаються до Міністерства культури особою чи органом відповідно до цього Закону.

Заява на реєстрацію церкви чи релігійної організації подається до Міністерства культури щонайменше трьома фізичними особами, які досягли 18 років, є дієздатними та є чеськими громадянами чи іноземцями, що мають дозвіл на постійне проживання в Чехії (*далі – Підготовчий комітет*). Члени Підготовчого комітету підписують пропозицію та надають свої ідентифікаційні дані. Підготовчий комітет визначає, хто з його членів уповноважений діяти від імені підготовчого комітету. Підписи членів підготовчого комітету повинні бути офіційно завірени.

До заяви на реєстрацію церкви та релігійної організації додається:

1) основні характеристики церкви та релігійної організації, її вчення та місія;

2) запис про створення церкви та релігійної організації в Чехії;

⁶ Палінчак М. М. (2014). Особливості державно-церковних взаємин у Чеській Республіці. *Актуальні проблеми політики*, 51, 315.

⁷ Chochołáč A. (2016). *Zákon o církvích a náboženských společnostech. Komentář*. Praha : Wolters Kluwer.

3) список підписів щонайменше 300 повнолітніх громадян Чеської Республіки або іноземців, які проживають у Чеській Республіці, що визнають церкву чи релігійну організацію, з їх ідентифікаційними даними згідно з Законом та з однаковим текстом на кожному листі із зазначенням повної назви церкви і релігійної організації, які збирають підписи з метою її реєстрації, з підписом особи, яка звертається для реєстрації Церкви та релігійної організації.

4) статут, що повинен містити:

– назву церкви чи релігійної організації (при цьому назва церкви чи релігійної організації не повинна містити вказівки на його правову форму);

– місію Церкви та релігійного товариства та основні елементи його віри;

– місцезнаходження церкви та релігійної організації в Чехії;

– найменування статутного органу церкви та релігійної організації, способи призначення його членів та їх звільнення, термін повноважень його членів або призначення інших органів церкви та релігійної організації та органів релігійних установ, уповноважених подавати пропозиції відповідно до цього Закону; і спосіб діяти від імені церкви та релігійної організації;

– ідентифікаційні дані членів статутного органу, якщо члени статутного органу визначені на момент подання заяви;

– організаційну структуру церкви та релігійної організації, включаючи наглядовий орган та інші органи, якщо такі є, та перелік усіх видів юридичних осіб, які будуть заявлені для реєстрації відповідно до Закону Чеської Республіки, положення щодо їх утворення та припинення їх діяльності, порядок утворення статутних органів таких юридичних осіб;

– спосіб затвердження змін до статуту церкви та релігійної організації;

– інтеграція церкви та релігійної організації в церковно-релігійні структури за межами Чехії;

– принципи економічної діяльності церкви та релігійної організації, особливо спосіб отримання фінансових коштів, включаючи ступінь дозволу осіб, органів та інших установ церкви чи релігійної організації розпоряджатися майном;

– спосіб розпорядження ліквідаційним балансом в результаті ліквідації церкви та релігійної організації.

– права та обов'язки осіб, які подають заяву на членство до релігійної організації⁸.

⁸ Kříž, Jakub. (2017). Círky a náboženské společnosti v právním řádu české republiky. Praha: Vysoká škola CEVRO Institut.

Підготовчий комітет діє від імені церкви та релігійної організації до створення статутного органу.

В той же час Закон Чеської Республіки «Про свободу віросповідання та статус церков і релігійних організацій» № 3/2002 Sb (§ 13 Розділу 3) закріплює положення щодо відмови у державній реєстрації релігійних організацій.

Відповідно до вищевказаного Закону, якщо заява про реєстрацію церкви або релігійної організації, про реєстрацію їх об'єднань містить не всю інформацію, передбачену Законом, Міністерство культури встановлює строк для виправлення недоліків, що триває не менше 1 місяця.

Якщо виявлені недоліки не були усунуті в межах строків, встановлених Міністерством культури, останнє відхиляє реєстрацію релігійної організації.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-36>

СУЧАСНІ ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ У СФЕРІ ОСВІТИ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Боброва Юлія Юрїївна

*докторка юридичних наук, доцентка кафедри міжнародного права
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна*

Реакцією на виклики російської агресії рф проти України у сфері освіти стало прийняття Верховною Радою у першому читанні 1 грудня 2022 року законопроекту № 7633 «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності»¹, яким:

1) до Зasad державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності додано положення про захист освітньо-інформаційного

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40164> № 7633 від 4.08.2022 (дата звернення: 2.04.2023).

простору України від впливу російського імперіалізму, який став основою загарбницької геополітичної доктрини «русского міра»;

2) визначено, що складові освітньої програми та наукові дослідження не можуть містити посилання на джерела інформації, створені:

- на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом;

- державною мовою держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом;

- фізичною особою, яка є громадянином держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом;

- юридичною особою зареєстрованою на території держави-агресора або держави-окупанта.

- Однак, дія вищенаведених правил не поширюється на:

- освітні програми з навчання мовою національної меншин;

- використання джерел інформації для ілюстрування, пояснення та критичного аналізу явищ, що відбуваються в державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом;

- компоненти науково-освітніх програм та наукові дослідження, зміст яких охоплює вивчення держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, за умови критичного аналізу цих джерел.

Проектом закону пропонується встановити перехідний період 5 років для перегляду і зміни відповідних освітніх програм тощо.

Так, аналіз законопроекту свідчить, що його розроблено з метою «створення механізмів захисту освітньої і наукової сфер в Україні від пропаганди та поширення шовіністичної загарбницької геополітичної доктрини «русського міра» через наукові дослідження, академічні тексти і джерела інформації у цих сферах»².

Із Пояснювальної записки до законопроекту слідує, що російська федерація – авторитарна держава, де немає свободи слова та академічної свободи. У рф освітня та наукова діяльність нерозривно пов'язані з державною пропагандою і часто виступають її інструментом. Таким чином, використання навчальної та наукової літератури, що створена в росії, несе загрози для освітньої та наукової сфери України. Наукові дослідження та відповідні джерела інформації рф не є якісними, оскільки їх

² Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності. URL: [https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40164 № 7633 від 4.08.2022 \(дата звернення: 2.04.2023\)](https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40164 № 7633 від 4.08.2022 (дата звернення: 2.04.2023)).

підлаштовують, щоб вони не суперечили загальній державній пропаганді чи навіть підтверджували тези, які нею поширюються. Як наслідок, російські академічні тексти несуть в собі загрозу пропаганди – поширюючи погоджені російською владою погляди на суспільство, історію, культуру тощо, а їх використання обмежує можливості української освітньої та наукової спільноти врешті покинути сфери впливу росії. І, крім цього, створені в цій системі російські академічні тексти також загалом ціннісно відображають це авторитарне, шовіністичне, жорстоке та цинічне суспільство. Вони протилежні принципам та цінностям, що закріплені в українському законодавстві про освіту та науку³.

Аналіз законопроекту дозволив нам виявити ряд його недоліків:

1) у чинному законодавстві відсутні дефініції понять «російський імперіалізм» та «загарбницька геополітична доктрина «русского міра», що однозначно ускладнить механізм правозастосування;

2) потребує чіткого визначення часових меж застосування норм законопроекту:

- виникає питання як бути з результати наукових досліджень, проведених до періоду визнання ВРУ рф державою-агресором або державою-окупантом;

- не зрозуміло як бути зокрема з посиланнями українських науковців на власні праці, видані російською мовою;

3) запропоновані обмеження унеможливають використання наукових публікацій українських вчених, зокрема тих, які індексувалися або індексуються бібліографічними, реферативними базами даних Scopus та/або Web of Science;

4) під заборону за ознакою громадянства рф підпадають вчені, які живуть і працюють за межами рф, однак мають громадянство останньої. Знову ж таки, окремого роз'яснення потребують випадки цитування авторів, громадянство яких невідомо або ж не видається встановити чи написані українськими вченими у співавторстві із російськими.

МОН України висловив зауваження з приводу досліджуваного законопроекту, зазначивши, що навіть з огляду на те, що частина праць, як-от, деякі дослідження в сфері гуманітарних наук, містять певну ідеологічну складову та необ'єктивний виклад матеріалу, що зумовлені політикою держави, це не обґрунтовує обмеження використання усіх наукових видань, зокрема, досліджень в галузях природничих, технічних наук, медицини тощо. Доцільно розглянути можливість вільного використання джерел інформації в цілій низці галузей науки як таких, що

³ Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1423810> (дата звернення: 2.04.2023).

не містять пропагандистських ризиків або є важливими для вивчення потенціалу держави-агресора або держави-окупанта (військова справа, ядерна техніка тощо)⁴.

Національна академія наук України надала висновки, підготовлені експертами Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Інституту історії України НАН України, де зазначила, що існує ризик неконституційності запропонованого законопроекту, оскільки передбачені ним обмеження можуть бути визнані неспівмірними та такими, що порушують принцип пропорційності та низку принципів наукових досліджень, а саме об'єктивності, неупередженості, всебічності, повноти та ін. Звертає увагу на невідповідність положень законопроекту нормам Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», яким визначено цілі державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Та вказує, що законопроект № 7633 створює всі умови для формування псевдонауки та суперечить науковій, освітній, культурній та інформаційній політиці Європейського союзу. А його запровадження створить величезні не виправдані й алогічні перешкоди відкритій циркуляції інформації, котрі можуть завдати чималої шкоди іміджу України як кандидата на вступ до ЄС⁵.

Проект не зважаючи на зауваження був прийняти за основу зі скороченими строками підготовки до другого читання.

На наше особисте переконання, ідеологічно – закону бути, але законопроект № 7633 однозначно потребує проведення консультацій з представниками закладів вищої освіти і наукових установ, національних академій наук та науковою громадськістю і суттєвого доопрацювання за результатами таких консультацій.

Так, дійсно Україна не інвестувала у видання книжок і підручників українською мовою, а проблема проникнення в систему освіти російської ідеології є, вона потребує адекватного негайного реагування та вирішення. Тому наразі держава маємо допомогти віднайти баланс між наукою та національною безпекою; стимулювати нас до вивчення іноземних мов, національного друкування і розвитку національної науки.

⁴ Висновок до проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності (реєстр. № 7633 від 04.08.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1539345> (дата звернення: 2.04.2023).

⁵ Висновок до проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності (реєстр. № 7633 від 04.08.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1539345> (дата звернення: 2.04.2023).

**ДЖЕРЕЛА МЕДИЧНОГО ПРАВА СПОЛУЧЕНОГО
КОРОЛІВСТВА, ІРЛАНДІЇ, США, КАНАДИ, АВСТРАЛІЇ
ТА НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ**

Болдіжар Сандра Олександрівна

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Пішта Вадим Іванович

*доктор філософії, асистент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Дослідження джерел медичного права інших держав може допомогти Україні знайти ефективні методи та рішення для вирішення проблем у сфері охорони здоров'я. Це актуально з огляду на реформування медичного сектору України з метою покращення якості надання медичних послуг. Джерела медичного права інших держав можуть дати нам уявлення про те, як можна підійти до вирішення проблем у вказаній сфері. Наше дослідження спрямоване на здійснення стислого та систематизованого огляду джерел медичного права у Сполученому Королівстві, Ірландії, США, Канаді, Австралії та Новій Зеландії.

У вказаних державах основними джерелами медичного права є прецеденти та закони. Домінуючим джерелом медичного права у цих державах є прецедент, коли суди, по суті, створюють право у процесі розгляду спорів. Однак важливе значення мають і закони, які встановлюють правила поведінки для всього суспільства. Виходячи з форми державного устрою, поруч із законами держави можуть існувати локальні закони, що поширюються на територію державних суб'єктів (штату, території, провінції).

Сполучене Королівство включає три окремі юрисдикції, які регулюють відносини у медичній сфері на власний лад: Англія та Уельс, Шотландія та Північна Ірландія. Для юрисдикції Англії та Уельсу одним із найважливіших законів є Закон про національну

службу охорони здоров'я (1977). Його спрямовано на: (1) розвиток медичної служби, (2) покращення фізичного та психічного здоров'я людей, (3) профілактику, діагностику та лікування захворювань¹. Крім цього уваги також заслуговують Закон про національну службу охорони здоров'я та громадський догляд (1990)², Закон про репродуктивне клонування людини (2001)³, Закон про національну службу охорони здоров'я (2006)⁴, Закон про запліднення людини та ембріологію (2008)⁵, Закон про охорону здоров'я та соціальне забезпечення (2012)⁶.

У Північній Ірландії діє Закон про громадське здоров'я (1967), який стосується оповіщення та профілактики деяких інфекційних захворювань⁷. Закон про права пацієнтів (2011) поширюється на територію Шотландії та гарантує право на кваліфіковану медичну допомогу, право на достовірну інформацію про стан свого здоров'я, право оскаржувати дії лікаря у процесі отримання медичної допомоги⁸.

У конституції **Ірландії** (1937) категорія «здоров'я» згадується у контексті необхідності забезпечити з боку держави відсутність зловживань щодо здоров'я працівників, чоловіків, жінок та неповнолітніх осіб⁹. До числа джерел медичного права в Ірландії можна також віднести Закон про охорону здоров'я (1947)¹⁰, Закон про психічне здоров'я (2001)¹¹, Закон про охорону здоров'я (2004)¹².

¹ National Health Service Act (1977). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/49/part/I?view=extent>

² National Health Service and Community Care Act (1990). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/19/contents>.

³ Human Reproductive Cloning Act (2001). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/23/enacted>

⁴ National Health Service Act (2006). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/41/contents>

⁵ Human Fertilisation and Embryology Act (2008). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/contents>

⁶ Health and Social Care Act (2012). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/7/contents/enacted>.

⁷ Public Health Act (Northern Ireland) (1967). <https://www.legislation.gov.uk/apni/1967/36/contents>.

⁸ Patient Rights (Scotland) Act (2011). <https://www.legislation.gov.uk/asp/2011/5/contents>.

⁹ Constitution of Ireland (1937). <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>

¹⁰ Health Act (1947). <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1947/act/28/enacted/en/print>

¹¹ Mental Health Act (2001). <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2001/act/25/enacted/en/html>

¹² Health Act (2004). <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2004/act/42/enacted/en/html>

До числа законів, що регулюють медичні правовідносини у США відносяться Поправки про соціальне забезпечення (1965)¹³, Закон про покращення якості медичної допомоги (1986)¹⁴, Закон про мобільність та підвітність медичного страхування (1996)¹⁵, Закон про безпеку пацієнтів та підвищення якості (2005)¹⁶, Закон про повторну авторизацію програми дитячого медичного страхування (2009)¹⁷, Закон про захист пацієнтів та доступну допомогу (2010)¹⁸.

Серед цих згаданих актів можна виділити Поправки про соціальне забезпечення (1965), які було підписано Ліндоном Джонсоном 30 липня 1965 року. Завдяки цьому було уведено в дію національну програму медичного страхування – *Medicare*. Завдяки цьому вдалося забезпечити медичним страхуванням американців, які старші за 65 років, осіб з інвалідністю, осіб з термінальною стадією ниркової хвороби, а також осіб з аміотрофічним латеральним склерозом.

У США також існує ряд законів, які регулюють відносини у медичній сфері на рівні юрисдикції окремого штату. Яскравим прикладом тут може слугувати законодавство про евтаназію. Так, закони, що дозволили легалізувати евтаназію прийняті у штатах Каліфорнія¹⁹, Мен²⁰, Нью-Джерсі²¹, Вермонт²², Колорадо²³, Орегон²⁴,

¹³ Social Security Amendments of 1965. H.R. 6675. 89th Congress (1965–1967). <https://www.ssa.gov/history/pdf/Downey%20PDFs/Social%20Security%20Amendments%20of%201965%20Vol%201.pdf>

¹⁴ Health Care Quality Improvement Act of 1986. H.R.5540. 99th Congress (1985–1986). <https://www.congress.gov/bill/99th-congress/house-bill/5540>

¹⁵ Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996 (HIPAA). H. R. 3103. 104th Congress (1995–1997). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-104publ191/html/PLAW-104publ191.htm>

¹⁶ Patient Safety and Quality Improvement Act of 2005. S. 544. 109th Congress (2005–2007). <https://www.congress.gov/109/plaws/publ41/PLAW-109publ41.pdf>

¹⁷ Children's Health Insurance Program Reauthorization Act of 2009. H.R. 2. 111th Congress (2009–2010). <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/2>

¹⁸ Patient Protection and Affordable Care Act. H.R. 3590. 111th Congress (2009–2010). <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/3590>

¹⁹ End of Life Option Act (2016). https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?lawCode=HSC&division=1.&title=&part=1.85.&chapter=&article=

²⁰ The Maine Death with Dignity Act (2019). https://www.mainelegislature.org/legis/bills/bills_129th/billtexts/HP094801.asp

²¹ Medical Aid in Dying for the Terminally Ill Act (2019). <https://www.njconsumeraffairs.gov/Statutes/Medical-Aid-in-Dying-for-the-Terminally-Ill-Act.pdf>

²² The Patient Choice and Control at End of Life Act (Act 39) (2013). <https://legislature.vermont.gov/statutes/fullchapter/18/113>

²³ Colorado End-of-Life Options Act (2016). [http://www.leg.state.co.us/LCS/Initiative%20Referendum/1516initrefr.nsf/b74b3fc5d676cdc987257ad8005bce6a/99fbc3387156ab5c87257fae00748890/\\$FILE/2015-2016%20145bb.pdf](http://www.leg.state.co.us/LCS/Initiative%20Referendum/1516initrefr.nsf/b74b3fc5d676cdc987257ad8005bce6a/99fbc3387156ab5c87257fae00748890/$FILE/2015-2016%20145bb.pdf)

Гавай²⁵, Вашингтон²⁶ та в окрузі Колумбія²⁷. Крім цього у штаті Техас чинним є закон «Про випереджальні директиви», який дозволяє закладу охорони здоров'я припинити підтримувати життя пацієнта через десять днів після письмового повідомлення з боку лікуючого лікаря, якщо підтримування життя вважається марним доглядом²⁸.

Відповідно до конституції **Канади** (1867) федеральний уряд відповідальний за продаж та дистрибуцію ліків, натомість легіслатури канадських провінцій – за створення, обслуговування та управління лікарнями, притулками²⁹.

Серед числа федеральних законів варто виділити: Закон про конфіденційність (1983)³⁰, Закон про охорону здоров'я (1984)³¹, Єдиний закон про донорство тканин людини (1990)³², Положення про медичні вироби (1998)³³.

Що стосується рівня провінцій, то станом на сьогодні існують окремі закони, які стосуються конфіденційності на національному, провінційному/територіальному, а в деяких випадках і муніципальному рівнях. Більшість юрисдикцій, за винятком Квебеку та Нунавуту, мають законодавство, яке стосується сфери охорони здоров'я та захисту інформації про стан здоров'я пацієнта³⁴.

В **Австралії** відносини у сфері охорони здоров'я регулюються на федеральному рівні та на рівні штатів/територій. Прикладами

²⁴ The Oregon Death with Dignity Act. (1997). <https://www.oregon.gov/oha/PH/PROVIDERPARTNERRESOURCES/EVALUATIONRESEARCH/DEATHWITHDIGNITYACT/Pages/ors.aspx>

²⁵ Our Care, Our Choice Act (2018). <https://health.hawaii.gov/opppd/files/2018/11/OCOC-Act2.pdf>

²⁶ Death with Dignity Act (2009). <https://apps.leg.wa.gov/RCW/default.aspx?cite=70.245&full=true>

²⁷ Death with Dignity Act of 2016 (2017). https://dchealth.dc.gov/sites/default/files/dc/sites/doh/page_content/attachments/Death%20With%20Dignity%20Act.FINAL_.pdf

²⁸ Advance Directives Act (1999). <https://statutes.capitol.texas.gov/Docs/HS/htm/HS.166.htm>

²⁹ The Constitution Acts (1867). <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-1.html>

³⁰ Privacy Act. 1983. R.S.C. (1985). <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/ACTS/P-21/index.html>

³¹ Canada Health Act. 1984. R.S.C. (1985) <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-6/page-1.html#docCont>

³² Uniform Human Tissue Donation Act (1990). https://ulcc-chlc.ca/ULCC/media/EN-Uniform-Acts/Uniform-Human-Tissue-Donation-Act_1.pdf

³³ Medical Devices Regulations. SOR/98-282 (1992). <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/SOR-98-282.pdf>

³⁴ Colleague (2021). Healthcare Privacy Legislation in Canada. *Colleague*. <https://www.colleague.org/article/healthcare-privacy-legislation-canada>

федерального законодавства у досліджуваній сфері є: Закон про медичне страхування (1973)³⁵, Закон про боротьбу з раком (2006)³⁶, Закон про донорство та трансплантацію органів і тканин (2008)³⁷, Закон про реєстр імунізації (2015)³⁸.

Останній закон передбачає, що реєстр імунізації включає: (1) інформацію, надану провайдером вакцинації про кожну відповідну вакцинацію, включаючи день вакцинації, інформацію про введenu вакцину та ідентифікаційну інформацію про того, хто ввів вакцину; (2) відповідну ідентифікаційну інформацію для кожної особи, яка оцінюється лікарем загальної практики, педіатром, лікарем з охорони громадського здоров'я, лікарем-інфекціоністом або клінічним імунологом тощо.

У штаті Вікторія натомість прийнято Закон про тканини людини (1982)³⁹, Закон про медичну документацію (2001)⁴⁰, Закон про громадське здоров'я та добробут (2008)⁴¹, Закон про добровільну допомогу при смерті (2017)⁴².

За формою державного устрою **Нова Зеландія** є унітарною державою, що означає наявність єдиної системи законодавства для всієї держави.

Джерелами медичного права у Новій Зеландії є: Закон про охорону здоров'я (1950)⁴³, Закон про реєстр раку (1993)⁴⁴, Правила охорони

³⁵ Health Insurance Act 1973. No. 42. (1974). <https://www.legislation.gov.au/Details/C2022C00174>

³⁶ Cancer Australia Act 2006. No. 35, 2006 as amended (2006). <https://www.legislation.gov.au/Details/C2014C00376>

³⁷ Australian Organ and Tissue Donation and Transplantation Authority Act 2008. No. 122(2008).

³⁸ Australian Immunisation Register Act. No. 158(2015). <https://www.legislation.gov.au/Details/C2021C00418>

³⁹ Human Tissue Act 1982. No. 9860 of 1982(1982). <https://www.legislation.vic.gov.au/in-force/acts/human-tissue-act-1982/044>

⁴⁰ Health Records Act 2001. No. 2 of 2001(2001). <https://www.legislation.vic.gov.au/in-force/acts/health-records-act-2001/046>

⁴¹ Public Health and Wellbeing Act 2008. No. 46 of 2008 (2008). <https://www.legislation.vic.gov.au/in-force/acts/public-health-and-wellbeing-act-2008/055>

⁴² Voluntary Assisted Dying Act 2017. No. 61 of 2017(2017). https://content.legislation.vic.gov.au/sites/default/files/8caaf3b4-28f6-3ad1-acf3-e3c46177594e_17-61aa003%20authorised.pdf

⁴³ Health Act 1956. October, 25th 1956. No. 65(1956). <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1956/0065/latest/DLM305840.html>

⁴⁴ Cancer Registry Act 1993. September, 28th 1993. No. 102(1993). <https://www.legislation.govt.nz/act/public/1993/0102/latest/DLM318888.html>

здоров'я (зберігання медичної інформації) (1996)⁴⁵, Закон про охорону здоров'я та інвалідність (2000)⁴⁶.

Метою Закону про охорону здоров'я та інвалідність (2000) є створення таких умов для людей з інвалідністю, за яких можливо: (1) поліпшити та зміцнити їхнє здоров'я, (2) зменшити відмінності у стані здоров'я шляхом покращення показників здоров'я маорі та інших груп населення, (3) сприяти доступу та розповсюдженню інформації для надання ефективних і своєчасних медичних послуг, послуг і програм охорони громадського здоров'я, як для захисту, так і для підтримки людей з інвалідністю.

Проведений нами стислий та систематизований огляд джерел медичного права у Сполученому Королівстві, Ірландії, США, Канаді, Австралії та Новій Зеландії має стати підґрунтям для подальших компаративних досліджень у сфері охорони здоров'я. Вони можуть бути спрямовані на визначення найкращих законодавчих практик та створення завдяки цьому ефективної системи охорони здоров'я.

⁴⁵ These regulations may be cited as the Health (Retention of Health Information) Regulations 1996. 25th November 1996. No. SR 1996/343(1996). <https://www.legislation.govt.nz/regulation/public/1996/0343/latest/DLM225616.html>.

⁴⁶ New Zealand Public Health and Disability Act 2000. 14th December, 2000. No. 91(2000). <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2000/0091/latest/DLM80051.html>

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Братасюк Оксана Богданівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна*

Сучасні концепції та національні інформаційні політики, визначені в стратегіях у різних сферах суспільного життя, призвели до прискореного зростання використання персональних даних суб'єктами владних повноважень. Системи інформаційного забезпечення органів державної влади потребують модернізації, оскільки, незважаючи на прийняття нового прогресивного законодавства про захист персональних даних, залишається багато проблем із забезпеченням права на приватність. Непоодинокими є випадки незаконного збору, зберігання, використання та передачі персональних даних, відсутні дієві засоби захисту прав на конфіденційність та припинення протиправних дій у процесі обробки персональних даних, незалежна система контролю та механізм захисту персональних даних; надмірна кількість баз персональних даних, володільцями або розпорядниками яких є органи державної влади тощо. Із розвитком технологій сфера захисту інформації, що містить персональні дані стає більш уразливою, оскільки ми іноді можемо надати згоду на обробку персональних даних, навіть не здогадуючись про це. Найчастіше це може статись серед активних користувачів соціальних мереж або під час завантаження додатків на гаджети, а також під час незаконних дій шахраїв.

На противагу, Німеччина та Велика Британія мають набагато міцнішу історію системи захисту персональних даних, яка регулюється та застосовується на високому рівні і представлена запитами суб'єктів даних та практикою судових позовів в обох юрисдикціях. Приклади Німеччини та Великої Британії можуть бути корисними для визначення найкращих практик в країнах-членах ЄС, хоча Велика Британія і виходить із зони регулювання права ЄС після закінчення перехідного періоду до кінця 2020 року. Як зазначає А. Берньєр (*Molnár-Gábor F, Beauvais MJS, Bernier A, Jimenez MPN, Recuero M, Knoppers BM (2022)*), Німеччина та Велика Британія також можуть бути хорошими

прикладами для українських законодавців з точки зору наявної адміністративної та цивільної судової практики, яка захищає права суб'єкта даних суворо та ефективно, а також з точки зору наявного потужного та ефективного національного законодавства із захисту персональних даних (Data Protection Regulation – UkrDPR)¹.

Тому майбутнє оновлення українського Закону про захист персональних даних – «UkrDPR» має базуватися переважно на GDPR (*General Data Protection Regulation*)². Однак деякі аспекти та принципи, викладені в GDPR, схоже, не відповідають українській реальності і не рекомендуються для запозичення. Крім надійного законодавства, Україні також знадобиться сильний і незалежний орган, наприклад Агентство із питань захисту персональних даних «UkrDPA». Агентство має бути наділене низкою нормативних і законодавчих повноважень і обов'язків, подібних до тих, що викладені в найкращих практиках і стандартах, перелічених нижче, і повністю відображені в GDPR. На нашу думку, новий UkrDPA повинен бути дуже ініціативним у публікуванні керівництв щодо найактуальніших питань захисту даних та підтримувати українських суб'єктів даних у захисті їх прав на регуляторному рівні (наприклад, як ICO у Великій Британії). Простого виконання оновленого закону без урахування цього аспекту буде недостатньо для виконання вимог, необхідних для отримання рішення Європейської комісії щодо відповідності, або для виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію України з ЄС. Адже захист прав на конфіденційність даних має бути практичним³.

Хоча приклад Німеччини з високим рівнем повноважень місцевих DPA може бути некоректним вибором для України як унітарної країни. Це здається однією з основних вимог, яку необхідно виконати для отримання рішення про адекватність від Європейської комісії. Забезпечення підвищення рівня обізнаності щодо конфіденційності даних шляхом посилення покарань у вигляді штрафів, правоохоронних заходів, практичних інструкцій і навчання. Як зазначалось, новий

¹ Molnár-Gábor F, Beauvais MJS, Bernier A, Jimenez MPN, Recuero M, Knoppers BM (2022) Bridging the European Data Sharing Divide in Genomic Science J Med Internet Res 2022;24(10):e37236. doi: 10.2196/37236

² General Data Protection Regulation. Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation) in the current version of the OJ L 119, 04.05.2016; cor. OJ L 127, 23.5.2018

³ What is personal data?: an official website of the Information Commissioner's Office. URL: <https://ico.org.uk/for-organisations/guide-to-data-protection/guide-to-the-general-data-protection-regulation-gdpr/key-definitions/what-is-personal-data/> (last accessed: 20.09.2022).

UkrDPA має стати більш незалежним та автономним державним органом із повноваженнями, подібними до національних DPA у Європі.

Закон України «Про захист персональних даних» встановлює вимоги до обробки та захисту персональних даних, в тому числі і в Інтернет-середовищі. Зазначені вимоги відображають положення, запроваджені Конвенцією Ради Європи № 108 про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та розвинуті у Директиві Європейського Парламенту та Ради 95/46/ЄС про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і вільним обігом цих даних. Питанню захисту персональних даних в Інтернет-середовищі, в тому числі в соціальних мережах, присвячені й інші рекомендаційні документи різних європейських установ: Рекомендації Ради Європи R(99)5 про захист осіб у зв'язку з обробкою даних у інформаційних магістралях; Рекомендації робочої групи, що функціонує відповідно до статті 29 Директиви 95/46/ЄС (WP 39 – «Приватність в мережі Інтернет»); Рекомендації міжнародної робочої групи з питань захисту персональних даних в телекомунікаціях («Берлінська група»).

Захист персональних даних фізичних осіб в Україні наразі регулюється Законом України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI (далі – Закон № 2297).

Закон № 2297 регулює такі основні питання обробки персональних даних: вимоги до обробки персональних даних; права суб'єктів персональних даних; підстави для обробки персональних даних; порядок здійснення основних процесів обробки персональних даних (збирання, використання, накопичення та зберігання, поширення, видалення); порядок обробки персональних даних, обробка яких становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів персональних даних тощо.

Проте, в епоху бурхливого розвитку цифрових технологій діюче законодавство про захист персональних даних все більше й більше не відповідає сучасним викликам. Воно не забезпечує належного захисту суб'єктів персональних даних при обробці персональних даних з використанням інформаційних технологій та не містить достатніх гарантій прав суб'єктів даних у разі витоку персональних даних, що містяться у базах даних володільця персональних даних.

У зв'язку зі змінами, які відбулися у економіці та соціальному житті, українське законодавство потребує повного оновлення правого регулювання процесів обробки персональних даних.

7 червня 2021 року у Верховній Раді України був зареєстрований Проект Закону «Про захист персональних даних» № 5628, яким передбачено реформування сфери захисту персональних даних в Україні та приведення українського законодавства про захист

персональних даних у відповідність до європейського. Однак 16 серпня 2022 року даний проєкт був відхилений та знятий з розгляду.

Окрім, того 18 жовтня 2021 року у Верховну Раду України було внесено Проєкт Закону України «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації» № 6177, що передбачає створення контролюючого органу у сфері захисту персональних даних та його повноваження зі здійснення контролю. На даний момент документ досі перебуває на розгляді у відповідному комітеті.

У будь-якому разі рано чи пізно всі українські суб'єкти публічного адміністрування та господарювання будуть зобов'язані привести свою діяльність з обробки персональних даних у відповідність до європейських стандартів.

У разі витоку персональних даних особа, що відповідає за обробку даних, повинна буде прийняти належні заходи для відновлення даних, зменшення шкоди, повідомлення наглядового органу та суб'єкта даних.

На підставі проведеного аналізу приходимо до висновку, що майбутнє оновлення UkrDPR повинно враховувати:

- 1) поточні регуляторні вимоги, необхідні для задоволення належного рівня масової обробки персональних даних;

- 2) більш високий рівень захисту дітей та неповнолітніх щодо їх персональних даних;

- 3) оновлення галузевих стандартів захисту персональних даних як важлива умова для розвитку для українського суспільства та бізнесу.

Українська реальність потребує набагато сильнішого правозастосування за законодавством про захист персональних даних та суворішої судової практики та практики адміністративних санкції, що будуть застосовуватися DPA з більшим спектром повноважень.

Оновлення стандартів до рівня GDPR буде складним завданням для української держави. Основні виклики можуть включати, наприклад, неіснуючу практичну підтримку від національного DPA; відсутність освічених працівників; важку технічну адаптацію; брак фінансових ресурсів тощо.

ПРОЦЕСУАЛЬНА РОЛЬ СПЕЦІАЛІСТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЩОДО ЗБИРАННЯ ТА ПЕРЕВІРКИ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ

Будкевич Віталій Андрійович

*аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Відповідно до положень Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) в адміністративному судочинстві є дві основні процесуальні форми застосування спеціальних знань: консультативно – технічна допомога спеціаліста та проведення експертизи.

Основним критерієм розмежування зазначених форм є доказове значення результату використання спеціальних знань¹ у судовому провадженні. Спеціаліст виконує довідково – консультативну функцію, тоді як висновок експерта є засобом доказування в адміністративному судочинстві (відповідно до змісту ст.ст.72, 101 КАС України).

Додатково слід відзначити, що «спеціаліст» – це виключно процесуальний статус, тоді як «експерт» в контексті положень КАС України – це лише один із аспектів правового статусу судового експерта (процесуальний аспект). Адже експертна діяльність може здійснюватися і поза судовим процесом (див., наприклад, п.6 ч.1 ст.13 Закону України «Про судову експертизу»).

Окремо варто звернути увагу, що у редакції КАС України до 2017 року в ч.3 ст.67 та чч.1,3 ст.149 КАС України було закріплено право спеціаліста давати письмові роз'яснення (так звані «висновки спеціаліста»), які могли бути приєднані до матеріалів справи. Даний факт (а також досвід деяких зарубіжних країн) дало підставу для вчених стверджувати про необхідність виділення висновку спеціаліста в якості самостійного засобу доказування^{2,3}. Однак в редакції КАС України після 2017 року було видалено положення про право спеціаліста

¹ Гора І. В. (2013) Залучення спеціаліста й експерта адвокатом за Кримінальним процесуальним кодексом України. Київ : ВЦ Академії адвокатури України «APress». № 1(26). С. 157.

² Калмикова Я.С (2012) Компетенція експерта та спеціаліста під час доказування в адміністративному судочинстві. Київ: [б.в.] №1. С.55.

³ Кучер Т.М. (2012) Співвідношення висновків експерта та спеціаліста як засобів доказування в цивільному процесі: питання теорії і практики. №2(10). С.39.

надавати письмові роз'яснення, і станом на дату підготовки даної статті зі змісту ч.2 ст.222 КАС України впливає те, що під час дослідження доказів суд може скористатися технічною допомогою та саме усними (а не письмовими) консультаціями спеціаліста.

Відповідно до положень КАС України спеціаліст може бути призначений судом для надання консультацій та технічної допомоги при збиранні та перевірці електронних доказів, зокрема, у таких випадках:

- при огляді судом веб-сайту (сторінки), інших місць збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту (ч. 7 ст. 81 КАС України), в т.ч. в порядку забезпечення доказів;
- при відібранні «зразків» для проведення експертизи, допомоги при визначенні необхідності проведення експертизи, формулювання питань для експерта тощо (ст.70 КАС України), в т.ч. й при забезпеченні доказів;
- надання іншого роду консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням технічних засобів.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-40>

ФІСКАЛЬНО-МОНІТОРИНГОВІ ФУНКЦІЇ НОТАРІАТУ

Вдовічена Лідія Іванівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри публічного права

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича

м. Чернівці, Україна

Визначення правового статусу нотаріуса неможливе без врахування основної мети, призначення та функціональної спрямованості нотаріальної діяльності. Варто зауважити, хоч це відносно самостійні частини змісту такої діяльності, однак у своїй функціональній єдності, вони виражають організуючий вплив суб'єкта нотаріату на суспільні відносини, тобто на правореалізуючу, правозастосовчу та правоохоронну сферу суспільного життя. Функції нотаріату справляють об'єктивно необхідний вплив на суспільні процеси, що відбуваються в правовій, господарській, економічній та інших сферах. Крім того, функціональний зміст є притаманним будь-якому виду нотаріальної діяльності, незалежно від того, на якому рівні

та в яких галузях вони здійснюються, тобто ми ведемо мову як про нотаріальну діяльність, яка провадиться в державних нотаріальних конторах, державних ненотаріальних архівах, так і незалежну професійну нотаріальну діяльність.

Семантично, термін «функція» має латинське походження – *functio* («відправлення, діяльність») – означає діяльність, спрямовану на досягнення відповідної мети. В загальному, функція – це робота певного суб'єкта чи об'єкта, обов'язок, сфера діяльності когось, чогось, призначення, роль чого-небудь¹; це спосіб поведінки, властивий будь-якому об'єкту, що сприяє збереженню існування цього об'єкта або тієї системи, в яку він входить в якості елемента У науковій літературі найчастіше термін «функція» використовується як назва або характеристика напрямку діяльності, як узагальнююча характеристика сутності завдань і цілей діяльності будь-кого або призначення будь-чого².

В науковій літературі питання функцій нотаріату особливо актуалізувалося в період реформування органів нотаріату (особливо варто звернути увагу на вплив адміністративно-територіальної реформи, об'єднання (укрупнення) нотаріальних округів, і тому необхідності ререєстрації нотаріальної діяльності³, також розширення нотаріальних функцій у зв'язку із можливістю нотаріусами проводити медіацію⁴.

Незважаючи на різні підходи науковців до визначення функцій нотаріату, зміст термінів передбачає діяльність, за допомогою якої органи нотаріату виконують свої повноваження, реалізують свою компетентну діяльність для досягнення певної мети. В такій діяльності присутній обов'язковий суб'єкт – це нотаріат (в особі його органів), суб'єкт звернення (для здійснення на його користь чи в його інтересах нотаріальних дій) та мета такої нотаріальної діяльності. Наявність різних дефініцій функцій нотаріату демонструє складність і багатогранність даного інституту. Тому при виділенні функцій нотаріату також немає єдиного підходу. Мета, завдання і функції діяльності нотаріуса,

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1552

² Бахтіна, Ю.С. (2018). Поняття та класифікація функцій державного управління. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. (26). С. 86.

³ Наказ Міністерства юстиції України від 31.05.2021 №1911/5 «Про внесення змін до деяких наказів Міністерства юстиції України (щодо врегулювання питання реєстрації приватної нотаріальної діяльності нотаріуса при зміні адміністративно-територіального поділу України)». <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/06/07/20210607134725-95.pdf>

⁴ Долинська М. С. (2022). Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (2), 74–78.

знаходяться на рівні з принципами реалізації публічного інтересу, тобто вони відображають ті суспільні інтереси і прагнення, забезпечення та реалізація яких пов'язані із функціонуванням нотаріату, і що виступають, з точки зору держави та суспільства, необхідною запорукою їх нормального існування та розвитку⁵.

Правова природа фіскальної функції нотаріусів реалізується під час вчинення нотаріальних дій, де нотаріуси у межах своїх повноважень контролюють сплату податків суб'єктами, які звертаються за вчиненням нотаріальної дії. В такому ракурсі, нотаріус виступає допоміжним органом держави, на який покладено обов'язок контролювати сплату фізичними та юридичними особами, що звертаються за вчиненням нотаріальних дій, податків і зборів, визначених законодавством України (пенсійний збір за придбання нерухомості тощо)⁶. В якості прикладу можна привести положення статті 42 закону «Про нотаріат», де встановлено у передбачених законом випадках нотаріальні дії можуть бути вчинені нотаріусом тільки після сплати до бюджету податку з доходів фізичних осіб⁷, тобто нотаріус, перед вчиненням відповідних нотаріальних дій, повинен упевнитися у сплаті особою, яка звернулася до нього по допомогу, податку до бюджету. Крім того, показовим прикладом повноцінної реалізації фіскальної функції є надання відповідно до ст. 172 Податкового кодексу України посадовим особам контролюючих органів доступу до даних «Єдиної бази даних звітів про оцінку» щодо об'єктів нерухомості, оціночна вартість яких визначається та перевіряється, можливість доступу до цієї інформації нотаріусів та контролюючих органів у межах повноважень: «нотаріус щокварталу в порядку, встановленому цим розділом для податкового розрахунку, подає до контролюючого органу за місцем розташування державної нотаріальної контори або робочого місця приватного нотаріуса інформацію про посвідчені ним протягом звітного кварталу договори купівлі-продажу (міни) між фізичними особами, включаючи інформацію про ціну таких договорів та розмір сплаченого податку у розрізі кожного договору»⁸. Зазначена можливість спрощує витрати на адміністрування податків та зборів, що в цілому сприяє реалізації такого принципу податкового законодавства як економічність оподаткування.

⁵ Юрченко В. (2013). Мета, завдання та функції нотаріуса в умовах реформування юстиції України. *Український часопис міжнародного права*, (1), С. 132.

⁶ Дякович М. М. (2009). Нотаріальне право України : навч. посіб. К. : Алерта, С. 20.

⁷ Про нотаріат (1993). Закон України № 3425-ХІІ. 02.09.1993. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 03.04.2023)

⁸ Податковий кодекс України (2010). Кодекс України № 2755-VI. 02.12.2010. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Реалізація фіскальної функції нотаріату на пряму залежить від належного стану нормативно-правового регулювання в сфері податкових відносин, а також від ефективності функціонування самих же податкових органів державної влади, що є, в свою чергу, відображенням рівня задоволення публічних потреб та інтересів. Для належної організації формування, розвитку та реалізації фіскальної функції нотаріату в Україні також є необхідним високий, якісний рівень правового регулювання, визначальною ознакою якого має бути правова визначенні – тобто чіткість та недвозначність змісту правової норми, удосконалення роботи відповідних органів державної влади, а також налагодження та посилення діалогу та співробітництва з громадськістю.

З прийняттям закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» на нотаріусів було покладено функцію, раніше не властиву їх діяльності – здійснення фінансового моніторингу. Фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу. Відповідно до статі 5 закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» нотаріусів віднесено до суб'єктів первинного фінансового моніторингу, який є сукупністю заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог Закону, що включають проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу⁹. Тобто, нотаріус є спеціально визначеним суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що в свою чергу покладає обов'язок на нотаріуса здійснювати моніторинг фінансових операцій клієнта, зокрема, щодо купівлі-продажу нерухомості або управління майном при фінансуванні будівництва житла, купівлі-продажу суб'єктів господарювання та корпоративних прав¹⁰. Однак, як зазначають деякі вчені, що доцільність покладання на нотаріусів функції здійснення первинного фінансового моніторингу досить суперечлива, адже з одного боку вступаючи у ділові відносини із клієнтом з приводу вчинення тих чи інших нотаріальних дій, нотаріус отримує змогу зібрати та проаналізувати інформацію про його фінансовий стан. А з іншого – діюче законодавство не передбачає

⁹ Про запобігання корупції (2019). Закон України №361-IX. 06.12.2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

¹⁰ Kyianytsia L. (2022). Classification of notarial functions . *ScienceRise: Juridical Science*, (4(22)), 57–64. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.272415>

необхідності наявності у нотаріусів знань, вмінь та навичок у сфері бухгалтерського обліку та аудиту, а відтак навряд чи сьогодні нотаріуси зможуть здійснювати функцію щодо вивчення фінансової діяльності та фінансового стану клієнта на достатньому рівні»¹¹.

Отже, фінансово-моніторингові функції нотаріату повинні ідентифікуватися публічними інтересами, і в той же час виходити з ідентифікованих та визнаних громадських інтересів, оскільки їх забезпечення є причиною самого ж існування інституту нотаріату. Спосіб прийняття і задоволення загальних, публічних потреб та інтересів – перетин історичних традицій, конкретного етапу розвитку відповідного суспільства, існуючої інституційної структури забезпечення нотаріальної діяльності, а також належного акценту правової системи (зокрема, врахування євроатлантичної інтеграції).

¹¹ Юрченко В. (2013). Мета, завдання та функції нотаріуса в умовах реформування юстиції України. *Український часопис міжнародного права*, (1). С. 133.

ВРАХУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ ЄВРОПЕЙСЬКО-ПРАВОВИХ ВИМОГ У МІСТОБУДІВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Гошовський Євгеній Михайлович

магістр права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Реформа містобудування в Україні є актуальною темою, у країні існує велика кількість невідкладних проблем та неузгодженостей як на рівні законодавчої ініціативи так і на рівні фактичного використання чинного законодавством, пов'язаних з організацією містобудівної діяльності та плануванням міст.

Сучасний стан публічного управління в галузі будівництва визначається загальним станом публічного управління в державі. Право Європейського Союзу є показовим прикладом забезпечення якісної регламентації суспільних відносин у сфері взаємодії екологічного та містобудівного правового аспекту який є нерозривним. Специфічна внутрішня правова система поєднання з чітким санкціонуванням у разі бездіяльності по втіленню містобудівних та екологічних норм, є показовим засобом для України у сприянні до створення цілісної та ефективної системи функціонування публічного управління у сфері містобудівної діяльності та дотримання екологічних стандартів¹.

Реформування, що відбулися у сфері просторового розвитку та будівництва в Україні в останні роки надали імпульсу процесу залучення інвестицій, втім, варто константувати їхню недосконалість та недостатність, що призводять до зниження якості проживання в населених пунктах, а також до спотворення історико-архітектурного та природного середовища.

Відсутність у публічному доступі необхідної інформації про містобудівну діяльність, заплутаність дозвільних процедур, не створення конкурентного середовища та численні конфлікти

¹ Підсумковий звіт реформування нормативно-правового регулювання будівельної галузі України від 25 листопада 2019 року URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/b.rozrobka-planu-zahodiv-z-nablyzhennya-naczionalnogo-budivelnogo-zakonodavstva-do-vidpovidnoyi-peredovoyi-svitovoyi-praktyky.pdf>

з громадськістю призводять до зловживань та роблять містобудівну сферу інвестиційно непривабливою. Згідно концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019–2030 роки у подальшому, публічне управління у сфері містобудівної та екологічної діяльності має на меті подолання такої комплексної системного виклику як відсутність законодавчо визначених поняття, процедур і механізмів реалізації громадського контролю у сфері містобудівної діяльності.

Містобудівна діяльність в сучасних умовах повинна бути орієнтована на забезпечення гармонійного розвитку території з урахуванням екологічної безпеки та вимог європейського законодавства. Один із головних принципів європейського права у даній сфері полягає у забезпеченні сталого розвитку території, що означає, що містобудівна діяльність повинна бути спрямована на зменшення природних ресурсів, викидів шкідливих речовин, захист біорізноманітності та забезпечення екологічної безпеки.

Організаційний аспект містобудівної діяльності в Україні також має бути орієнтований на забезпечення сталого розвитку. Горизонтальне екологічне право ЄС представлено п'ятьма директивами з них до списку Угоди між Україною та Європейським Союзом про асоціацію увійшли чотири: 2003/4/ЄС про доступ до інформації², 2001/42/ЄС про стратегічну екологічну оцінку (СЕО)³, 2003/35/ЄС про участь громадськості⁴, 2011/92/ЄС про оцінку впливу на навколишнє середовище (ОВНС)⁵.

Директива 2003/4/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС визначає мінімальний перелік видів інформації, яку зобов'язані розповсюджувати органи влади. Наприклад, що стосується звітів, даних про моніторинг про стан довкілля чи екологічні дозволи в Україні ця екологічна інформація поширюється неякісно.

² Про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС: директива Європейського парламенту та ради від 28 січня 2003 року, № 2003/4/ЄС.

³ Про оцінку впливу на стан довкілля окремих проєктів та програм: директива від 27.06.2001, № 2001/42/ЄС.

⁴ Про участь громадськості у розробці деяких планів та програм, пов'язаних з навколишнім природним середовищем, і внесення змін до Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС щодо участі громадськості та доступу до правосуддя: директива Європейського парламенту та ради від 26 травня 2003 року № 2003/35/ЄС.

⁵ Про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проєктів на довкілля (кодифікація): директива європейського парламенту і ради від 13 грудня 2011 року № 2011/92/ЄС.

Визначення проблеми Відповідно до Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності»⁶ та «Про стратегічну екологічну оцінку»⁷ містобудівна документація на всіх рівнях підлягає стратегічній екологічній оцінці. Метою стратегічної екологічної оцінки є сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування.

Оскільки процедура стратегічної екологічної оцінки була введена лише у 2018 році, наразі вона є дещо неузгодженою з процедурою розробки містобудівної документації, наявні дві практичні проблеми, не врегульована послідовність виконання містобудівних робіт та стратегічної екологічної оцінки та не передбачено узгодження проведення громадських слухань, на яких розглядається містобудівна документація, з проведенням громадських слухань в межах стратегічної екологічної оцінки.

Необхідні зміни у нормативно-правовому регулюванні Для врегулювання зазначеної проблеми необхідно вносити систематичні зміни до статей 11, 14, 17, 18 та 19 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» шляхом врегулювання співвідношення та питань послідовності стратегічної екологічної оцінки з етапами виконання містобудівних робіт, що у дійсності має наявні хронологічні та правові суперечності. Статтею 21 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та статтею 12 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» передбачено механізм узгодження проведення громадських слухань, на яких розглядається містобудівна документація, з проведенням громадських слухань в межах стратегічної екологічної оцінки. Данні норми відображають принцип сталого розвитку території, проте практичний аспект проявляється у недотриманні таких регуляторів у дійсності⁸.

У питаннях забезпечення єдності та публічності процедур, технологічного забезпечення містобудівної діяльності наявне контекстне питання щодо забезпечення створення та ведення містобудівного кадастру, що має стати єдиним універсальним публічним джерелом містобудівної інформації, платформою для громадського обговорення проєктів документації з просторового

⁶ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

⁷ Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018. № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>

⁸ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text;f>

планування (містобудівної документації) та «єдиним вікном» для надання всіх адміністративних послуг у сфері містобудівної діяльності, у складі містобудівного кадастру ведення державного реєстру просторового планування та визначити, що документація з просторового планування (містобудівна документація) набирає чинності з моменту її внесення до зазначеного реєстру та присвоєння просторового індексу. Також необхідно встановити строки переходу на оперування електронними документами у проектуванні, використання ГІС та ВІМ-технологій, надання містобудівних умов та обмежень, реєстрацію документів, що дають право на виконання будівельних робіт, автоматично через містобудівний кадастр.

Порядку розроблення містобудівної документації, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16 листопада 2011 року № 290, ДБН Б.1.1-14:2012 «Склад та зміст детального плану території», ДБН Б.1.1- 22:2017 «Склад та зміст плану зонування території»⁹, ДБН Б.1.1-15:2012 «Склад та зміст генерального плану»¹⁰, ДБН Б.1.1-21:2017 «Склад та зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад»¹¹ з метою їх узгодження з положеннями Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності» та «Про стратегічну екологічну оцінку», щодо повноважень органів місцевого самоврядування, вимог до збереження довкілля та екологічної безпеки, планування території та розвитку інфраструктури, розбіжностями у вимогах до містобудівних документів, відмінностями у підходах до сталого розвитку території. У сфері збереження довкілля та формування екологічно безпечного середовища неузгодженість процедури стратегічної екологічної оцінки з процедурою експертизи проектів будівництва, дублювання процедур експертизи проектів будівництва та експертизи оцінки впливу на довкілля, неналежний рівень доступу громадян до екологічної інформації, недостатня урегульованість питань поведінки з побутовими та промисловими відходами, забезпечення енергоефективності інфраструктури населених пунктів, зниження обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, відсутність нормативного регулювання розроблення проектів.

⁹ Склад та зміст плану зонування території: державні будівельні норми Б.1.1- 22:2017.

¹⁰ Склад та зміст генерального плану: державні будівельні норми Б.1.1-15-2012.

¹¹ Склад та зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад: державні будівельні норми Б.1.1-21:2017.

Відповідно до статті 6 Закону «Про оцінку впливу на довкілля»¹², звіт з ОВД має містити, з поміж іншого оцінку за видами та кількістю очікуваних відходів, викидів (скидів), забруднення води, повітря, ґрунту та надр, шумового, вібраційного, світлового, теплового та радіаційного забруднення, а також випромінення, які виникають у результаті виконання підготовчих і будівельних робіт та провадження планованої діяльності, опис поточного стану довкілля (базовий сценарій) та опис його ймовірної зміни без здійснення планованої діяльності в межах того, наскільки природні зміни від базового сценарію можуть бути оцінені на основі доступної екологічної інформації та наукових знань. Проте, наразі законодавчим актом не передбачено жодних кваліфікаційних вимог до виконавців звітів про оцінку впливу на довкілля, що створює ризик низької якості таких звітів, а також виявлення неврахованих наслідків для довкілля під час вже безпосереднього здійснення планованої діяльності.

Відповідні зміни до національного законодавства необхідні для підвищення якості надання екологічної інформації, покращення доступу до цієї інформації для громадськості, посилення відповідальності за неналежно надану або ненадану екологічну інформацію, підвищення екологічної свідомості й обізнаності громадян України в контексті євроінтеграції. Реформа містобудівництва та інтеграція екологічних норм, реформування згідно стандартів ЄС в Україні є невід'ємною частиною стратегії розвитку країни, спрямованої на досягнення європейських стандартів у всіх сферах життя. У зв'язку з цим велика увага приділяється впровадженню європейських практик та стандартів у містобудуванні та охороні довкілля. Реформування та гармонізація законодавства з містобудування та охорони довкілля також сприяють покращенню інвестиційного клімату в Україні, стимулюючи розвиток інфраструктури та привабливість країни для іноземних інвесторів.

¹² Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017, № 2059-VIII
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Дараганова Ніна Володимирівна

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Урегулювання правовідносин з охорони праці та питань захисту життя та здоров'я людини у процесі здійснення трудової діяльності є одним із важливих напрямів діяльності правової демократичної держави. Цей напрям є визначальними для державної політики в Україні, особливо нині, у зв'язку зі збройною агресією Росії проти України, коли українські підприємства опинились у суперечливій ситуації щодо охорони праці, та враховуючи те, що навіть у довоєнний період на підприємствах малого та середнього бізнесу мало місце ігнорування, не виконання вимог з охорони праці¹.

Отже, у випадку порушень установлених законодавством норм з охорони праці, мають діяти заходи примусу, зокрема і притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці здійснюється відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення² (далі – КУпАП). Насамперед, відповідно до норм ст. 41 «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці», а також згідно норм ст. 47 «Порушення права державної власності на надра»; ст. 57 «Порушення вимог щодо охорони надр»; ст. 58 «Порушення правил і вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр»; ст. 93 «Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості»; ст. 94

¹ Бризгалов М. В., Курепін В. М. (2022). Сучасний стан охорони праці в Україні та за кордоном. *Інформаційно-психологічна та техногенна безпека: історичні аспекти, особливості захисту суспільства та особистості*. С. 13–14. <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/12064>

² Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х (2023). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/card2#Card>

«Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості», ст. 188-4 «Невиконання законних вимог центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці». Адміністративна відповідальність за ці правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності (ст. 9 КУпАП).

Розглядати справи, згідно норм ст. 231 КУпАП, має право центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці (на сьогодні цим органом є Державна служба з питань праці – Держпраці). Цією ж статтею визначено і перелік посадових осіб, які мають право від імені Держпраці розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення. Насамперед, ними є державні інспектори, а також: головні державні інспектори, начальники інспекцій Держпраці, та їх заступники; начальники управлінь і відділів Держпраці, та їх заступники; керівник Держпраці та його заступники.

Ефективність правозастосовної діяльності щодо адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства з охорони праці визначається й тим, наскільки грамотно сконструйовані правові норми, які підлягають застосуванню. І удосконалення законодавства, насамперед, вважаємо, пов'язано з удосконаленням стягнень за порушення норм ч. 5 ст. 41 КУпАП.

Так, характеризуючи адміністративні стягнення передбачені у ч. 5 ст. 41 КУпАП слід зазначити, що її нормами визначено лише один вид адміністративних стягнень – штраф. Штрафом, згідно зі ст. 27 КУпАП, є грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим кодексом та іншими законами України. За порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, згідно ч. 5 ст. 41 КУпАП, встановлено накладення штрафу. По-перше, на працівників – від чотирьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, та, по-друге, на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Проте, на наш погляд, застосування до винних осіб лише штрафних санкцій не відповідає нинішнім складним реаліям у сфері охорони праці в Україні. Вважаємо, що у разі повторного протягом року вчинення особами порушення вимог законодавства про охорону праці, передбаченого в ч. 5 ст. 41 КУпАП, до винних осіб мають бути

застосовані й інші санкції. У цьому разі має бути, по-перше, передбачено підвищення розміру штрафних санкцій, та, по-друге, застосований такий вид адміністративного стягнення, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

При цьому, згідно з вимогами ч. 5 ст. 30 КУпАП позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначено судом на строк від шести місяців до одного року незалежно від того, чи передбачене воно в санкції статті (санкції частини статті) особливої частини цього кодексу, коли, з урахуванням характеру адміністративного правопорушення; особи, яка вчинила це правопорушення; інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за цією особою права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Проте у ч. 6 цієї ж статті позбавлення права обіймати певні посади призначається судом строком на один рік, у разі, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) особливої частини КУпАП. Отже, якщо в першому випадку суд, з урахуванням характеру адміністративного правопорушення та інших обставин, має можливість призначити таке стягнення, то в другому – суд має беззаперечно застосувати таку санкцію до винної особи.

Проаналізувавши норми КУпАП, в яких законодавець встановив таку санкцію, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зокрема, ст. 172-4 (порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності), ст. 172-5 (порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків), ст. 172-6 (порушення вимог фінансового контролю), ст. 172-7 (порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів), ст. 172-9-1 (порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням), вважаємо, що забезпечення належної реалізації прав громадян на охорону праці потребує введення такої санкції, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зазначена санкція має застосовуватися до посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності у разі повторного протягом року вчинення цими особами порушення вимог законодавства про охорону праці.

У зв'язку з цим, пропонуємо до ст. 41 КУпАП додати ч. 5-1 такого змісту: «5-1. Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною п'ятою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян – суб'єктів підприємницької

діяльності – від сорока до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік».

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-43>

ПОШУК РЕЗЕРВІВ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Дорофєєва Лілія Максимівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, що стало не тільки додатковим підтвердженням раніше обраного євроінтеграційного курсу нашої країни, а й свідченням глибокої довіри Європейської спільноти до українського народу та одностайної підтримки нашої боротьби за демократичні цінності.

Проте, такий статус не лише пропонує нові можливості та відкриває перспективи для покращення умов життя, але й одночасно окреслює широке коло завдань, які задля вступу до ЄС ми маємо виконати в достатньо стислі терміни і не зважаючи на воєнний стан. Основною умовою приєднання держав до ЄС є здійснення глибоких політичних, соціально-економічних, правових та інституційних реформ, спрямованих на розбудову розвинутої і сталої демократії та ринкової економіки, що вимагає додаткових зусиль по виконанню зобов'язань щодо адаптації законодавства України до права Європейського Союзу.

Одним із таких критеріїв є синхронізація митного законодавства та формування підходів до організації здійснення митної справи з урахуванням того, що Європейський Союз є, насамперед, союзом митним. Відтак, всі держави-члени Євросоюзу є частиною митного союзу ЄС і дотримуються однакових митних правил і процедур.

Угода про асоціацію вимагає від України привести свою митну систему та митне законодавство у відповідність із митним законодавством ЄС. З огляду на це, проблематику розвитку національної митної служби в сучасних умовах слід розглядати у двох

площинах: правовій та організаційно-функціональній. З одного боку, норми законодавства України з митних питань мають узгоджуватись з європейськими стандартами через адекватну імплементацію останніх у відносини між публічною адміністрацією та особами, що переміщують товари через митний кордон. Власне інститут митної служби тут є одним з найважливіших факторів, оскільки призначенням митних органів є створення умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України. А з іншого, – організація діяльності митної адміністрації має ґрунтуватись на її правозастосовній спроможності, рівноправному партнерстві у міжнародному співробітництві, а також організаційному та технічному доступі до комп'ютеризованих систем митних органів ЄС.

Кризова атмосфера українського суспільства в умовах війни та економічної нестабільності насичена різновекторними ідеями та поглядами на масштабну модернізацію державного управління. Вплив інституційних змін на формування та діяльність митної служби України знаходиться у фокусі наукових досліджень не один десяток років, однак, цьогорічний турборежим трансформацій усіх сфер публічного адміністрування додав ще один виток до реформування митної справи.

Згенеровані останнім часом новаційні підходи щодо організації митної діяльності та перехід до роботи системи українських митних органів у формат однієї юридичної особи у 2021 році сформували ряд викликів, що постають як з боку правового унормування окремих понять і процесів в митній сфері, так і з боку внутрішньо-структурних змін в організації діяльності цих органів, що мають неабиякий вплив на ефективність роботи системи в цілому.

На нашу думку, особливості, можливості та межі застосування інституціонального підходу в сфері державного управління митною справою потребують нових поглядів на роль та значення митної служби в нашій країні.

Універсальна модель митної служби в сучасній Європі, як і в цілому світі, не існує. Відсутня єдина форма організації діяльності митних органів, навіть з урахуванням однотипності завдань та функцій таких органів на фоні інтенсивно втілюваної в ЄС гармонізації митних процедур та уніфікації принципів здійснення митної справи. Кожна країна член ЄС, не зважаючи на спільні кордони та функціонування в рамках єдиного Митного союзу, має власну національну модель митної адміністрації, що сформувалася в конкретних історичних та політичних умовах і відповідає національним інтересам. Реформування української митної служби має враховувати рекомендації

Всесвітньої митної організації щодо спрощення і гармонізації митних процедур та кращі практики європейських митних адміністрацій. Тут, на перші плани виходять: необхідність технічно-ресурсного забезпечення Держмитслужби, яке спрямовується на зменшення корупційних ризиків та стороннього втручання шляхом впровадження IT-систем нового типу з мінімізацією впливу людського фактору; розвиток сучасної технологічної інфраструктури пунктів пропуску; а найголовніше – продовження якісного кадрового реформування, яке включає високий рівень знань і професіоналізм, особисті переконання, навички і вміння, здібності, здатність до самовиховання і самовдосконалення, світогляд, правову культуру, коли інтелектуальний рівень пов'язується з високорозвинутою моральною і етичною культурою. Як відомо, вирішальною ланкою в організації суспільства були і залишаються кадри, а базовим показником кадрового потенціалу державної служби є його відповідність нормам інституту державної служби.

Останнім часом митні органи та їх службовці отримують багато критики, як з боку уряду, так і зі сторони пересічних громадян та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Очікування і запит суспільства до реформування митної служби сьогодні є надзвичайно високими, а часті кадрові зміни – це наслідок недостатньо системних підходів до пошуку шляхів її вдосконалення.

В лютому 2023 року відбулось вже сьоме (лише за останні три з половиною роки) звільнення керівництва Держмитслужби. При цьому, лише двоє з очільників служби були призначеними главами відомства, інші перебували в статусі виконуючих обов'язки. Відповідно, майже кожного разу, разом з першими особами центрального апарату змінювались і начальники територіальних органів, переважна більшість яких також керувала митницями на умовах тимчасового обіймання посад. Безперечно, така непевність статусу і короткотерміновість повноважень не сприяють ні розробці довгострокових перспектив розвитку кадрового потенціалу митних органів, ні впровадженню корпоративної культури, ні формуванню компетентнісного підходу у підборі та розстановці персоналу.

У березні поточного року Денис Шмигаль, виокремлюючи недоброчесність працівників ключовою проблемою митниці, окреслив ряд кроків, які необхідні для реформування Державної митної служби: спільна база даних із Європейським Союзом; збільшення пунктів пропуску та спільний контроль; ротація працівників; сканери; ризикоорієнтована система; діджиталізація та запровадження електронної черги на пунктах пропуску. На його думку, саме ці шість елементів реформи унеможливлять корупційні прояви на митниці.

Ще через місяць, – 6 квітня 2023 року у Верховній раді України зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів (6490-д).

Основні новації передбачають, насамперед, зміну процедури конкурсного відбору керівника митної служби на основі кращих практик конкурсів до антикорупційних органів (САП, НАБУ, НАЗК). Конкурсна комісія буде складатись з 9-ти осіб, визначених Кабінетом Міністрів України, із яких п'ять осіб (більшість), визначатимуться на підставі пропозицій міжнародних організацій. На відміну від існуючого порядку проведення такого роду конкурсів, за результатами комісія буде визначати та вносити для розгляду Прем'єр-міністру лише одну особу переможця.

Планується запровадити нову для Держмитслужби процедуру щорічного зовнішнього аудиту ефективності її діяльності. Негативний висновок такого аудиту буде ключовою підставою для звільнення Голови, що, на думку авторів законопроекту, не дасть можливість змінювати керівника митниці просто за бажанням КМУ. Одночасно скасовується необхідність погодження з Мінфіном призначення на посади та/або звільнення з посад керівників середньої ланки (у т.ч. начальників митниць та їх заступників).

Що стосується інших працівників митних органів, то у продовж року після обрання нового керівника Держмитслужби буде проведено їх переатестацію, в тому числі з питання добросовісності. Неуспішне проходження такої атестації стане підставою для звільнення такого працівника. Поряд з цим, для того, щоб була можливість залучити ефективних працівників, проектом передбачається підвищення розміру заробітної плати для митників.

Безперечно, раціональний підхід до формування та використання кадрового потенціалу митних органів є надзвичайно важливим.

Зменшення ризиків «ручного управління» та мінімізація можливості втручання політичних еліт в реалізацію митної справи, на нашу думку, свідчить про демократичні перетворення та формування якісно нового кадрового складу. А компетентний, незалежний та мотивований персонал може стати одним із резервів інституційної спроможності митної системи.

ВИДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА КОШТАМИ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Карабін Тетяна Олександрівна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Державний контроль за діяльністю суб'єктів громадянського суспільства, як і будь-яке інше державне втручання у їх діяльність – одне із найбільш чутливих суспільних питань. Предметом державного контролю може бути статутна діяльність об'єднань, дотримання прав та свобод громадян, заборон, що встановлені положеннями законодавства та навіть фінансові ресурси та фінансова діяльність об'єднань.

В Україні контроль за фінансовими ресурсами суб'єктів громадянського суспільства (не дивлячись на те, що із процедурної точки зору цей вид контролю є найбільш детально врегульованим) породжує немало спорів, у тому числі правового характеру. Коли мова йде про державний фінансовий контроль за діяльністю релігійних організацій, то питання ускладнюється ще й і тим, що Конституція України містить припис про відокремленість церкви від держави. Це стає додатковою підставою для представників релігійних організацій вважати такий контроль неприйнятним та неможливим, не дивлячись на те, що стаття 29 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» закріплює присутність державного контролю у житті релігійних організацій. Крім того останнім часом питання взаємодії держави та релігійних організацій перейшло у політичну площину, що надає визначеній проблематиці додаткової проблемності.

Здійснення державного фінансового контролю за діяльністю релігійних організацій передбачає наявність приватного інтересу із мінімізації такого контролю¹. З іншого боку публічний інтерес полягає у вимозі дотримання встановлених правил поведження із фінансовими ресурсами. Пошук балансу таких інтересів передбачає, з одного боку, вивчення норм регулювання поведження із фінансовими ресурсами та

¹Бочков П. В. (2022). До питання державного контролю та нагляду за господарською діяльністю підприємств релігійних організацій. *JurisEuropensisScientia*, 1, 48–52.

інструментів державного контролю, з іншого боку, розкриття цілей, на які спрямоване таке втручання і контроль.

Питання фінансового контролю стали предметом розгляду і у судових органах. Конституційний суд встановив загальні вимоги та правила його здійснення, зокрема, «такий контроль не повинен бути надмірним і перешкоджати законній діяльності цих об'єднань та реалізації громадянами їх конституційного права. Ступінь втручання держави у функціонування інститутів громадянського суспільства має переслідувати легітимну мету, бути пропорційним та враховувати баланс приватних та публічних інтересів. <...> Заходи фінансового контролю за діяльністю об'єднань громадян та їх членів, які не здійснюють публічних владних повноважень або не фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України чи місцевих бюджетів, не можуть бути надмірними та такими, що непропорційно обмежують свободу політичної та громадської діяльності, нівелюють сутність права громадян на свободу об'єднань» (Рішення Конституційного Суду України від 6 червня 2019 року № 3-р/2019).

1. Найбільш загальний вид фінансового контролю, який проводиться в Україні, здійснює Державна служба фінансового моніторингу України. Фінансовий контроль, що вона забезпечує, спрямований на реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Такі завдання зумовлюють відповідно і способи та методи здійснення контрольної діяльності. Органи Держфінмоніторингу збирають, відстежують та аналізують відомості з метою моніторингу фінансових операцій; у разі виявлення правопорушень направляють узагальнені матеріали правоохоронним органам та можуть простежувати вжиття відповідних заходів на підставі надісланих матеріалів (Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537). При оцінці ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, релігійні організації ще у 2019 році були віднесені до організацій із високим ступенем ризику². Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні

² Державна служба фінансового моніторингу України. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. (2019). Київ. 185. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/310/%D0%9D%D0%9E%D0%A0%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/Zvit.pdf>

(оновлена у 2021 році)³ релігійна спрямованість визначається як фактор ризику для сектору НПО.

Високий коефіцієнт ризику релігійним організаціям наданий не тільки з тієї причини, з якої це робиться у інших країнах – діяльність міжнародних релігійно-екстремістських організацій. В українських реаліях війни із росією, яка використовує релігію та церкву як зброю до боротьби, екстремістськими організаціями подекуди стають і окремі християнські організації. Водночас Огляд щодо використання неприбуткових організацій в незаконних цілях за 2020 рік⁴ вказує, що звернення до Державної служби фінансового моніторингу з приводу діяльності релігійної організації було здійснене лише в одному випадку, а причиною стало ненадання такою організацією на вимогу суб'єкта первинного фінансового контролю (органам Державної податкової служби) уточнюючої інформації. На зміст та предмет уточнюючої інформації, яка не була надана, не вказується, проте зі змісту тих самих звітних матеріалів слідує, що до правоохоронних органів матеріали передані не були.

2. Релігійні організації в Україні можуть діяти як у статусі юридичної особи, так і без такого. Однак, можливість не реєструвати статут та не утворювати юридичну особу стосується тільки релігійної громади. Відповідно, більшість видів релігійних організацій утворюються та діють у формі юридичної особи. В той же час, Закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV визначає необхідність ведення бухгалтерського обліку та подачі фінансової звітності всіма юридичними особами, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності. Відповідно дана вимога стосується і релігійних організацій, які мають статус юридичної особи.

Тому, по-перше, встановлена необхідність ведення бухгалтерського обліку релігійною організацією є інструментом державного впливу на неї, а вимога подачі фінансової звітності – вид державного фінансового контролю.

3. Релігійні організації можуть отримувати фінансування із державного або місцевого бюджету. Тут слід звернути увагу на те, що в

³ Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні (оновлена 2021 року). URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/nacionalni-riziki/3261718-dokumenti/metodika-nacjonalnoji-ocziniki-rizikiv-vidmivannya-koshtiv-ta-finansuvannya-terorizmu-v-ukrajini-kopiya.html>

⁴ Державна служба фінансового моніторингу України. Огляд щодо використання неприбуткових організацій в незаконних цілях за 2020 рік. https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/%D0%9E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%20%D0%9D%D0%9A%D0%9E/Oglad_NPO_2020.pdf

законодавстві не існує заборони щодо фінансування релігійних організацій із публічних фондів коштів. Проте у статтях 87-91 Глави 14 Бюджетного кодексу України здійснено розмежування видатків між бюджетами та чітко визначено, на що можуть спрямовуватися видатки бюджетів різних рівнів. Положеннями таких норм не передбачено можливість здійснювати видатки на утримання релігійних організацій. Проте фінансування релігійних організацій за рахунок бюджету можливе, якщо релігійні організації долучаються, наприклад, до проведення заходів у сфері соціального захисту (соціальної підтримки багатодітних родин та неповних сімей, реабілітації та соціального захисту осіб з особливими потребами, надання соціальних послуг, які спрямовані на подолання бідності тощо), у порядку фінансування пам'яток культурної спадщини (якщо будівля чи інші споруди релігійної організації належать до пам'яток історії та культури) та в інших випадках.

4. Для виконання своїх статутних завдань релігійні організації мають право засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи. Ці юридичні особи, утворені релігійними організаціями, підлягають державному фінансовому контролю, не дивлячись на те, що їх засновниками є неприбуткові організації, суб'єкти громадянського суспільства. Також, відповідно до положень Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства в порядку і розмірах, установлених для підприємств громадських організацій.

5. В аспекті здійснення державного фінансового контролю досить відокремлено серед усіх юридичних осіб, які утворюються релігійними організаціями, стоять фінансові установи, а саме, недержавні пенсійні фонди. Їх утворення є поки не масовим в Україні, проте із 2008 року діє недержавний пенсійний фонд "Покрова", утворений одноосібним засновником – релігійною організацією «Керівний центр «Патріаршої курії» Української Греко-католицької Церкви»⁵. Керівництво Православної церкви України також обговорює утворення відповідного фонду⁶. Тому здійснення державного фінансового контролю слід аналізувати у цьому напрямку окремо.

⁵ Офіційний сайт: <http://pokrovanpf.com.ua/index.html>

⁶ Радіо Свобода 25 квітня 2021. Епіфаній: ПЦУ обговорює створення «пенсійного фонду» для священнослужителів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-epifaniy-pensinyu-fond-sviashchennosluzhyteliv/31222257.html?fbclid=IwAR1BHqx2kRY6B8v0IEhcxJ5yh6Pe7GzeRx2ZR7El6F8qVkah6bog1Ztwgo>

6. І, насамкінець, у контексті російської агресії щодо України не можна оминати питання персональних фінансових санкцій, які запроваджені до керівників російської православної церкви через підтримку нею війни проти України. Санкції передбачають блокування активів керівника РПЦ та ще семи її представників, припинення транзиту ресурсів, призупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань, заборона на участь у приватизації та оренді держмайна, припинення культурних обмінів та співробітництва, анулювання офіційних візитів тощо⁷. Звичайно, це не зовсім стосується питання державного фінансового контролю за діяльністю релігійних організацій, проте через актуальність і гостроту питання так само відмітити його було варто.

⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 жовтня 2022 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України №726/2022.

ІНШОМОВНА СПРОМОЖНІСТЬ ОСОБИ ПРИ ВСТУПІ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ В УКРАЇНІ: ПОВИННА БУТИ ОБОВ'ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ АБО Ж ТІЛЬКИ ЗАХОЧУВАТИСЯ?

Коломоєць Тетяна Олександрівна

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України, декан юридичного факультету
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

В умовах істотної активізації ресурсу держави щодо реалізації євроінтеграційних прагнень як векторів подальшого її розвитку, навіть не зважаючи на складні реалії, зумовлені зовнішньою збройною агресією проти України, проблематика формування «якісного» кадрового контингенту державних службовців, які б забезпечили практичну реалізацію всіх необхідних програм, планів, вчинення обов'язкових дій, не тільки не втрачає актуальності, а навпаки «загострюється», й в т.ч. й щодо потреби забезпечення іншомовної спроможності таких службовців для вирішення визначених завдань. Отже, аналізується питання формування «якісно нового» кадрового ресурсу державної служби, спроможного забезпечити реалізацію євроінтеграційних прагнень держави, працювати із «зовнішніми» партнерами без витрачання додаткових бюджетних витрат й задля досягнення максимальної результативності у служінні публічним інтересам. Виклики воєнного стану, які зумовили об'єктивну потребу державним службовцям у професійній діяльності опрацьовувати значну кількість актів міжнародного права, європейського та зарубіжного законодавства, практики його застосування, підготовки проєктів процедурних документів для подання їх до міжнародних інституцій з метою забезпечення захисту інтересів держави, громадян України, які постраждали внаслідок агресії, співпраці з іноземними колегами стосовно фіксації протиправних діянь агресора на території України для формування доказової бази для вирішення питань притягнення до відповідальності винних осіб й відшкодування шкоди потерпілим особам тощо, істотно актуалізували іншомовну спроможність державних службовців як умову ефективного вирішення сформульованих для них завдань, для здійснення професійної діяльності. Отже, держава має потребу в іншомовно спроможних

державних службовцях, зумовлення якої, у свою чергу, передбачає концентрацію зусиль у двох умовно виділених напрямках нормотворчості та правозастосування.

З огляду на те, що під час війни з'явився блок завдань, пов'язаних із «зовнішнім» елементом у професійній діяльності державних службовців, й вирішення їх передбачає реальну активність їх в умовах сьогодення, цілком логічною вбачається активізація нормотворчої діяльності держави, зорієнтована на підвищення рівня іншомовної спроможності державних службовців, які вже займають посади державної служби різних категорій, створення необхідних умов для їх навчання, стажування. За словами Н. Алюшиної, голови НАДС України, «до кінця 2023 року більше 40% державних службовців мають володіти англійською мовою на рівні не нижче B1». Тим більше, що для цього створені всі належні умови, а саме: реалізується Проєкт Eng4PublicService з безоплатного вивчення державними службовцями англійської мови, іншомовну підготовку визнано як складову професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників, заступників, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад (Постанова КМУ від 30.12.2022 року № 1494), а також виокремлено як різновид пріоритетного (тематичного) напрямку підвищення кваліфікації за загальними (сертифікатними) та короткостроковими програмами у 2023 році (Наказ НАДС України від 20.02.2023 року № 22-23) й навіть погоджено різновиди таких програм (Наказ НАДС України від 21.03.2023 № 39-23). Аналіз плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік, затверджений розпорядженням КМУ від 14.03.2023 року № 221-р, дозволяє стверджувати, що заплановано системне навчання державних службовців щодо підвищення рівня їх іншомовної підготовки, в т.ч. й у поєднанні із навчальними поїздками, стажуваннями, для забезпечення всіх передумов ефективної їх професійної діяльності в новітніх умовах.

Погоджуючись із тим, що держава концентрує достатньо зусиль для підвищення рівня іншомовних компетентностей державних службовців, розраховуючи на вирішення ними тих завдань, які вимагає від них служіння публічним інтересам. Водночас, варто зазначити й те, що відповідний процес вимагає часу для того, щоб рівень іншомовної спроможності державних службовців був релевантним вимогам сьогодення. Вирішуючи «кадрове питання майбутнього» й у незначній мірі «аналог сьогодення» (з огляду на рівень підготовки державних службовців), держава все ж таки має паралельно й змінити правові засади допуску особи до державної служби, передбачивши «фільтр» іншомовної спроможності її, тим самим формуючи «якісний» кадровий

ресурс державної служби «з нуля». Отже, внесення змін до законодавства про державну службу дозволить під час конкурсної процедури з'ясувати рівень іншомовної спроможності особи і, у разі успішного проходження процедури вступу, особа відразу ж може долучитися до вирішення завдань «з іноземним елементом». Це передбачає: а) внесення змін до законодавства про державну службу, із закріпленням в якості обов'язкової умови вільного володіння іноземною мовою-офіційною мовою РС; б) визначення рівня іншомовної спроможності передбачити під час процедури тестового випробування як складового етапу конкурсного відбору в цілому; в) тестове випробування для з'ясування рівня іншомовної підготовки особи здійснювати за процедурою, яка вже впродовж тривалого часу здійснюється, щодо осіб, які претендують на посади державної служби категорії «А», оскільки законодавством передбачено для них наявність іншомовних компетентностей з однієї із офіційних мов РС; г) підвищення (вдосконалення) рівня іншомовних компетентностей передбачити як складову професійного навчання, підвищення кваліфікації державних службовців, які здійснюються ними впродовж всього періоду перебування на державній службі; д) під час щорічного оцінювання результатів діяльності державних службовців передбачити й оцінювання рівня (в т.ч. й вдосконалення) їх іншомовної спроможності, із наслідками (результатами) такого оцінювання.

Отже, запит держави на формування «якісного» кадрового ресурсу державної служби, спроможного вирішити питання сьогодення в умовах правового режиму воєнного стану та втілити у життя програмні результати євроінтеграційних прагнень, з необхідністю вимагають імперативності у фіксації іншомовної спроможності як обов'язкової умови допуску особи до державної служби, із одночасною поточною нормотворчістю щодо закріплення засад набуття такої спроможності державними службовцями під час свого служіння публічним інтересам, з «фільтрацією» результатів такої підготовки, а отже паралельним «якісним» оновленням наявного кадрового контингенту державної служби.

ЗАКОНОДАВЧИЙ АСПЕКТ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДБУДОВИ РУЙНУВАНЬ В УКРАЇНІ

Мамонтов Ігор Олександрович

заслужений юрист України, професор

*Київського національного університету будівництва і архітектури
м. Київ, Україна*

Російське воєнне вторгнення, що триває з 20 лютого 2014 року і перейшло у повномасштабний напад 24 лютого 2022 року призвело до загибелі десятків тисяч українців, серед яких як захисники – воєнні та правоохоронці, добровольці та учасники руху територіальної оборони. Проте найбільших втрат зазнало місцеве населення у наслідок терористичних ударів російських регулярних військ по житловим об'єктам та цивільній інфраструктурі, що призвело до масової загибелі місцевого населення та руйнування житла. У процесі звільнення території України від російських загарбників постає проблема відбудови руйнувань, завданих обстрілами. З урахуванням невідкладності даної задачі, окрім залучення зарубіжної допомоги, необхідно мобілізувати внутрішні фінансові та організаційні ресурси. Відбудова руйнувань потребує плановості та системного підходу, у чому головне місце відводиться фінансуванню.

На наше переконання, зазначена плановість може бути забезпечена за рахунок впровадження внутрішньоподаткового зобов'язання за приміром впровадження податку, широко відомого під терміном «військовий збір». Оподаткування з метою відбудови руйнувань зможе стати реальним ресурсом проведення первинних відновлювано-ремонтних робіт, видатки на які потім складуть основу російських репарацій, що, поряд з іншими складовими дозволить чітко обрахувати заподіяні збитки.

Аналогія з «військовим збором» аргументується доволі нескладним і вже існуючим механізмом адміністрування даного податку і його відносно невелика ставка дозволяє забезпечити масовість надходжень. Приміром, за даними Міністерства фінансів України при податковій ставці 1,5 відсотка за 2021 рік станом на 01.01.2022 р. надходження від «військового збору» становили 28 608,8 млрд. грн.¹,

¹ Надходження військового збору в 2022 р. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/treasury/military/>

що на поточний момент становило понад 1 млрд. долл. США. Наразі податкову ставку збільшено на період воєнного стану, тому і розмір податкової ставки збору на відбудову руйнувань, завданих російським воєнним вторгненням є дискусійним. На наше переконання, розмір податкової ставки має бути еквівалентним розміру на військовий збір.

Реалізація даного організаційного механізму потребує ухвалення відповідного законодавчого акта, зокрема пропонується проект закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо збору на відбудову руйнувань, завданих російським воєнним вторгненням», згідно з яким Верховна Рада України може внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Податковому кодексі України² (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., NN 13–17, ст. 112):

підрозділ 10 доповнити пунктом 16² такого змісту:

«16². Тимчасово, до 1 січня 2024 року, встановлюється збір на відбудову руйнувань, завданих російським воєнним вторгненням.

1.1. Платниками збору є особи, визначені пунктом 162.1 статті 162 цього Кодексу.

1.2. Об'єктом оподаткування збором є доходи у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику в зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами; виграшу в державну та недержавну грошову лотерею, виграш гравця (учасника), отриманий від організатора азартної гри.

1.3. Ставка збору становить 1,5 відсотка від об'єкта оподаткування, визначеного підпунктом 1.2 цього пункту.

1.4. Нарахування, утримання та сплата (перерахування) збору до бюджету здійснюються у порядку, встановленому статтею 168 цього Кодексу, за ставкою, визначеною підпунктом 1.3 цього пункту.

1.5. Відповідальними за утримання (нарахування) та сплату (перерахування) збору до бюджету є особи, визначені у статті 171 цього Кодексу.

1.6. Платники збору зобов'язані забезпечувати виконання податкових зобов'язань у формі та спосіб, визначені статтею 176 цього Кодексу».

2. Частина другу статті 29 Бюджетного кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., N 50 – 51, ст. 572) доповнити пунктом 1² такого змісту:

² Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text2>

«1³) збір на відбудову руйнувань, завданих російським воєнним вторгненням, що сплачується (перераховується) згідно з пунктом 16² підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України».

Норми проекту цього Закону у разі його ухвалення та інші норми законодавства, що впливають із цього Закону, не застосовуються до осіб, об'єкти нерухомого майна яких було пошкоджено та/або знищено внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації.

Водночас слід зазначити, що відшкодування коштів, сплачених платниками збору на відбудову руйнувань, завданих російським воєнним вторгненням, може бути здійснене у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України за правовими наслідками міжнародних актів щодо відшкодування збитків, заподіяних Україні внаслідок російського воєнного вторгнення у період з 20 лютого 2014 р.

Таким чином, зазначений механізм дозволить здійснювати фінансування відбудови руйнувань, завданих російським воєнним вторгненням вже зараз, не чекаючи надходжень від міжнародної фінансової допомоги і стане позитивним аргументом у міжнародній переговорній позиції України щодо залучення такої допомоги з урахуванням того, що українські платники податків вже долучилися до її фінансування.

ПРИНЦИПИ ОФІЦІЙНОСТІ ТА ОФІЦІЙНОГО З'ЯСУВАННЯ ВСІХ ОБСТАВИН У СПРАВІ: СХОЖІ ПРОЯВИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ

Писаренко Надія Борисівна

*докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Школик Андрій Михайлович

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
адміністративного та фінансового права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

1. Порядок діяльності адміністративних органів регламентовано нормами про адміністративну процедуру. До останнього часу у публікаціях українських науковців тематиці адміністративної процедури, на жаль, не приділялося достатньо уваги. Нині з'являються статті¹ і навіть посібники², автори яких зосереджуються на огляді основних правил адміністративної процедури, закріплених у національному законодавстві.

Не зайвим, на наш погляд, сконцентруватися на принципі офіційного дослідження, який вважають спільним для адміністративної процедури та адміністративного (судового) процесу. При цьому має сенс виявити не тільки схожі прояви даного принципу у процедурі та процесі. Не менш вагомим для розуміння сутності принципу, а значить і правильного застосування процедурних та процесуальних норм є виокремлення тих його несхожих проявів, які неможливо ігнорувати,

¹ Boiko, I. V., Zyma, O. T., Mekh, Y. V., Soloviova, O. M., & Somina, V. A. (2019). Administrative procedure: European standards and conclusions for Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(7), 1968–1975 ; Luk'yanets, D., Markova, O., Gurzhii, T. & Petritskyi, A. (2022). Conceptual model of administrative procedure for Ukraine. *Astra Salvensis*, 1, 329–346.

² Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом / В. Тимошук, І. Бойко, А. Школик, Є. Школьний (2022). Київ, 76 с. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/10/20/20221020092133-70.pdf>

адже мова про те, що він (даний принцип) формує основу для діяльності представників різних гілок влади – виконавчої та судової.

2. На сьогодні два акти – Закон України «Про адміністративну процедуру» та Кодекс адміністративного судочинства України – вміщують правила, якими закріплено принципи відповідно процедурної та судової діяльності. Серед останніх належне місце посідають приписи про принцип офіційного дослідження. Проблеми застосування цих приписів привертала увагу науковців. Однак у більшості випадків українські правники зосереджувалися на правилах, адресатами яких є суд³.

Орієнтиром і одночасно базисом для роздумів є чисельні публікації іноземних, зокрема, німецьких дослідників, де представлено багаторічний досвід застосування як процедурних, так і процесуальних правил, побудованих з огляду на дію принципу офіційного дослідження⁴. Разом з тим такі публікації не здатні окреслити проблемні питання, які мають місце у національному правовому просторі.

Отже, порівняльний аналіз, а подекуди і тлумачення національних норм, що характеризують принцип офіційного дослідження, виявлення відмінностей в їх застосуванні адміністративними органами й судами задля якнайкращого окреслення його (принципу) сутності вважаємо актуальним і одночасно перспективним напрямом наукових розвідок.

3. Такі розвідки можна розпочати з вирізнення серед правил Закону України «Про адміністративну процедуру» та Кодексу адміністративного судочинства України тих, що означають принцип офіційного дослідження. Після цього подати інформацію відносно того, як виокремлені правила застосовують адміністративні органи й суди. Такий підхід дозволить встановити, яких прав та обов'язків набувають представники влади, а також констатувати, що офіційність дослідження викликає не тільки активну поведінку останніх, а і спонукає самих учасників справи до презентації своїх позицій, надання усіх доказів, що є в їх розпорядженні.

Окремі норми національних законів доцільно подати у порівнянні із ідентичними положеннями німецьких актів; проаналізувати коментарі німецьких дослідників, сформовані з огляду на багаторічний досвід застосування процедурних і процесуальних правил у цій країні.

³ Кротюк О. В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі та його реалізація в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 (2013). Київ, 18 с.; Колпаков В., Гордєєв В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства (2014). *Право України*, № 3. С. 47–55;

⁴ Jorg Pudelka. *Verwaltungsprozesskodex. Konzeption, Modellgesetz und Kommentierung* (2014). Berlin : Berliner Wissenschafts-Verlag, 205 p.

Як зазначалося вище, серед питань, актуальних для України, особливе місце посідає питання виявлення збіжних і незбіжних проявів принципу офіційного дослідження у процедурі та процесі. Пошук проявів досліджуваного принципу можна здійснити через співставлення ознак процедурних і процесуальних відносин, у яких він (принцип) і знаходить своєї практичної реалізації. Це приведе до виявлення особливості процесуальних відносин, яку можна вважати конститутивною, оскільки саме вона обумовлює їх (відносин) сутність і зміст; і вона не є характерною для відносин процедурних. Не зайвим буде проаналізувати норми про доказування, розміщені у процедурному і процесуальному законах; внаслідок аналізу можна отримати підтвердження правильності тези про притаманність процесуальним відносинам конститутивної особливості.

4. Дослідження, проведене у представленій послідовності, дозволить дійти важливих висновків, серед яких, очевидно, будуть і такі:

а) правила адміністративної процедури і адміністративного судочинства, якими врегульовано діяльність адміністративних органів і судів, відзначаються тим, що їх побудовано з огляду на принципи, у назві яких використано однокореневі слова: для процедури – офіційність; для судочинства – офіційне з'ясування. Такі слова вжито для того, щоб підкреслити вагомість ролі, яку відіграє представник влади у відносинах, на регламентацію яких ці правила спрямовано;

б) і адміністративний орган, і суд під впливом принципів офіційності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі демонструють активність у провадженнях: їх уповноважено самостійно, без отримання на те згоди зацікавлених осіб вчиняти такі дії, які гарантуватимуть, що ухвалені ними рішення повністю відповідатимуть вимогам, задекларованим на нормативному рівні;

в) разом з тим, активність адміністративного органу й активність суду у своїх проявах не може бути визнана ідентичною, оскільки реалізується вона у непримиримо відмінних відносинах – процедурних й процесуальних. Перші – двосторонні; норми, що їх регламентують, надають учасникам взаємні права та обов'язки, однак одночасно і «обтяжують» суб'єкта влади додатковими вимогами – зробити все, що від нього залежить, для з'ясування усіх обставин у справі і лише після цього ухвалювати рішення відносно іншого учасника. Процесуальні відносини – завжди тристоронні, де є сторони і суд; кожна зі сторін доводить свою правоту, окреслюючи обставини, які потрібно з'ясувати, і представляючи на їх підтвердження свої аргументи; суд в цих відносинах оцінює переконливість презентованих позицій і виявляє активність лише тоді, коли вважає, що йому для прийняття законного, обґрунтованого, справедливого рішення недостатньо доводів, наведених сторонами.

РОЗВИТОК ОСВІТИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ

Хохлова Ірина Валеріївна

*кандидатка юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Зростаюча значущість освіти дорослих – визнаний факт. Освіта дорослих з кожним роком стає більш актуальною, у багатьох країнах розробляються національні стратегії та державні програми розвитку освіти дорослих. Виявляється загальна тенденція значного розширення участі дорослих у різних формах навчання, підготовки та пере-підготовки. Статтею 53 Конституції України гарантується кожному право на освіту.

У світовому співтоваристві освіта дорослих у всіх його формах сприймається як важливий компонент системи безперервної освіти.

За оцінками експертів Організації економічного співробітництва та розвитку з урахуванням розвитку демографічної ситуації до 2050 року в розвинених країнах переважна частина освітніх практик у формальній системі освіти та за її межами буде пов'язана з дорослим населенням. Відповідно до практики, що склалася в міжнародному освітньому співтоваристві, прийнято виділяти три види освітньої діяльності, які належать і до освіти дорослих: формальна освіта, що завершується видачею загальновизнаного диплома або атестата; неформальна освіта, яка зазвичай не супроводжується видачею документа, що відбувається в освітніх установах або громадських організаціях, клубах та гуртках, а також під час індивідуальних занять з репетитором або тренером; інформальна (спонтанна) освіта – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя і не обов'язково має цілеспрямований характер.

При розгляді понять, які у різних країнах визначення «освіта дорослих», можна дійти невтішного висновку, що єдиної і загально-прийнятої трактування даного терміна немає, є лише загальні підходи, які відбито у різних міжнародних документах.

Згідно з визначенням Комюніке Комісії Європейських Товариств (Навчання дорослих: вчитися ніколи не пізно, Брюссель, 23 жовтня 2006 р.), навчанням дорослих можна вважати всі форми такого навчання, в якому беруть участь дорослі, після того, як вийшли з освітньо-підготовчої системи (навіть при отриманні освіти, наприклад,

третього ступеня (вищого). Перспективи розвитку системи освіти дорослих міжнародні організації та уряди країн пов'язують із розробкою спеціальних стратегій та національних програм (планів), а також послідовною державною політикою у цій сфері.

Аналіз міжнародних документів та зарубіжних дослідників, пов'язаних з розвитком системи освіти дорослих у Європі, дозволяє зробити висновок про суттєві відмінності у стані справ у цій сфері в окремих країнах.

Система вищої освіти України визначається Конституцією, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», значний вплив на правовідносини у сфері вищої освіти та її розвиток мають Цивільний, Господарський, Податковий, Бюджетний кодекси України та Кодекс законів про працю України. Надання послуг у сфері здобуття вищої освіти для дорослих потребує ще подальшого законодавчого врегулювання.

Відповідно до зобов'язань, взятих Україною в рамках Угоди про асоціацію, реформування системи вищої освіти повинно узгоджуватися з такими ключовими документами Європейського Союзу та Болонського процесу, як рішеннями конференцій міністрів, відповідальних за вищу освіту, країн Європейського простору вищої освіти (зокрема, Римським міністерським комюніке від 19 листопада 2020 р.), Європейською рамкою кваліфікацій для навчання впродовж життя (2017 рік), Рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (2018 рік), стандартами і рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (2015 рік). Динамічні зміни у сфері вищої освіти сприяють розбудові Європейського освітнього простору, зокрема Цифрова стратегія Європейської Комісії (European Commission Digital Strategy), Європейська програма розвитку навичок, формування Європейського дослідницького простору.

В 2022 році Кабінетом Міністрів України було схвалено Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Цей документ визначає пріоритети системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства та економіки країни, а також головні характеристики, що будуть сформовані до 2032 року. Цілі та завдання Стратегії детально визначають що потрібно для відбудови та продовження реформування системи вищої освіти в післявоєнний період¹.

Організаційне забезпечення реалізації цієї Стратегії передбачає розроблення операційних планів її реалізації, в яких конкретизовані

¹ «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» від 23 лютого 2022 року № 286-р <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>

окремі заходи із зазначенням строків їх здійснення. Плани реалізації цієї Стратегії розробляються поетапно на 2022—2024, 2025—2028 і 2029—2032 роки з можливістю їх уточнення щороку.

Стратегія спрямована на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471 (Офіційний вісник України, 2020 р., № 50, ст. 1571), зокрема забезпеченню виконання пріоритету 13.4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих». Нагадаємо, що 21 вересня 2021 року колегія МОН схвалила рішення про направлення законопроекту «Про освіту дорослих» на розгляд Кабінету Міністрів України. 9 лютого 2022 року Уряд України підтримав прийняття Закону «Про освіту дорослих» та направив його на розгляд до Верховної Ради. 18 травня 2022 року прийняти проект закону в першому читатті рекомендували у Комітеті ВРУ з питань молоді та спорту. А 28 листопада 2022 року законопроект підтримали на профільному Комітеті ВРУ з питань освіти, науки та інновацій.

12 січня 2023 у Верховній Раді України було ухвалено за основу проект закону «Про освіту дорослих» №7039². Рішення підтримали 290 депутатів. Це один з кроків. У законопроекті визначаються правові, організаційні та економічні засади функціонування й розвитку системи освіти дорослих в Україні, створення умов для ефективної співпраці стейкхолдерів для реалізації права дорослої особи на навчання впродовж життя, задоволення особистісних потреб індивіда відповідно до запитів економіки та суспільного розвитку. Законопроект врегулює і систематизує відносини у системі освіти дорослих, забезпечує розвиток цього складника освіти на середньострокову перспективу законопроект є євроінтеграційним, його розроблено на виконання завдання 1431 Плану заходів із виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку.

У зв'язку з розвитком різних видів та форм безперервної освіти необхідно вдосконалення нормативно-правової бази, у тому числі щодо створення умов для формування системи обліку та визнання неформального та інформального навчання в масштабах країни. Ці види навчання мають бути визнані повноцінними поряд із формальним навчанням як частину системи безперервної освіти.

У європейських країнах поширеною є позиція, що освіта дорослих має бути спрямована на досягнення професійних та непрофесійних

² Проект Закону України «Про освіту дорослих» (реєстраційний № 7039). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73746

цілей, проте реалізація цих підходів у кожній країні може суттєво відрізнятись. Підвищення привабливості закладів вищої освіти для дорослих повинно стати невід'ємною частиною їх діяльності і Україна певненно йде до цього.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-49>

НАДАННЯ ОСОБИ, ЯКА БАЖАЄ ЗАЙМАТИСЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ, ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Черевко Павло Павлович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Інститут емансипації був відомий ще з часів Стародавнього Риму та передбачав наділення неповнолітнього можливостями особи, яка має повну дієздатність. З латинської мови «емансіро» означало звільнення від опіки.

Як вказують О. Мілевський та А. Мілевська бути повнолітнім у Римі не означало бути повністю дієздатним. Це пояснювалось тим, що дієздатністю в Римській імперії наділялися лише домовладки, а всі інші члени сім'ї були підкорені йому. Поділ осіб у сім'ї за сімейним станом (*status familiae*) на осіб свого права (*persona sui iuris*) та осіб чужого права (*persona alieni iuris*) фактично вказував на можливість особи бути самостійною чи залежною в майнових правовідносинах. Тобто самостійними в майнових правовідносинах визначалися лише особи свого права – домовладки. Усі інші члени сім'ї, незалежно від віку та статі, не мали права самостійно вступати в такі правовідносини та вчиняти інші юридично значущі дії. Усе, що було набуто сином, автоматично ставало власністю батька, тоді як обов'язки з дій підвладного для нього не виникали. Адже зобов'язання, що виникали з дій дітей, не визнавалися законними та їх виконання не забезпечувалось примусом з боку держави чи претора (натуральні зобов'язання)¹.

¹ Мілевський О., Мілевська А. Інститут емансипації за римським та сучасним цивільним правом. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 57.

Процедура емансипації в Стародавньому Римі мінялася (від трикратного продажу батьком свого сина до простої заяви батька перед суддею), але норми цього інституту були настільки популярними, що вони дійшли до наших днів та були включені в Цивільний кодекс України (далі ЦК України).

В кожній країні світу визначаються цивільним законодавством свої випадки, з наявністю яких пов'язується набуття чи надання емансипації. В Україні таких випадків чотири, одним із яких є реєстрація неповнолітньої особи в якості підприємця (ч. 3 ст. 35 ЦК України).

Указаний випадок емансипації неповнолітнього не дуже поширений в світі і в практиці України також, незважаючи на його законодавче передбачення. В Україні певною мірою це пов'язано із умовами та порядком отримання повної цивільної дієздатності за даною обставиною.

Згідно ч. 3 ст. 35 ЦК України передбачено наступні нормативні положення: «Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.»². Указаний текст показує, що чинне законодавство передбачає наявність двох умов для надання неповнолітній фізичній особі повної цивільної дієздатності: 1) досягнення 16-ти річного віку; 2) наявність згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування, яка виражена в письмовій формі. Якщо один із батьків (усиновлювачів) проти, в такому разі 16-ти річній дитині не може бути надана повна цивільна дієздатність. У цьому разі спір батьків або усиновлювачів з цього приводу органом опіки та піклування не розглядається. Можна надати повну цивільну дієздатність неповнолітньому за його бажання займатися підприємницькою діяльністю при наявності письмової згоди одного батька тільки в тому разі, якщо другий батько позбавлений батьківських прав, відсутній, недієздатний чи оголошений померлим.

Щодо процедури надання неповнолітній особі, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю повної цивільної дієздатності, то в ЦК України вона не описана. Просто зазначено, що такий неповнолітній отримує повну цивільну дієздатність з моменту його реєстрації в якості підприємця. Фактично перед нами бланкетна норма,

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

яка відсилає до процедури реєстрації фізичних осіб в якості підприємців. Указану процедуру регламентує спеціальний Закон України: «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Даний Закон визначає перелік документів, порядок їх подання та строки їх розгляду для того, щоб набути статус ФОПа (фізичної особи-підприємця). Цікаво, що для 16-ти річного неповнолітнього, який не має повної цивільної дієздатності указаний нормативно-правовий акт передбачає подання таких документів як «нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування» (п. 3 ч. 1 ст. 18)³.

Якщо порівнювати інші підстави надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності, які вказані в ч. 1 ст. 35 ЦК України з досліджуваною підставою, виходить, що законодавець такий випадок надання повної цивільної дієздатності як державна реєстрація 16-ти річного неповнолітнього в якості підприємця повинен був помістити в ст. 34 ЦК України, яка регламентує набуття, а не надання повної цивільної дієздатності. Так, в ч. 2 ст. 34 ЦК України зазначено, що «у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу». Натомість в ч. 1-2 ст. 35 ЦК України вказано, що «повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду». Отже, у випадку *набуття* повної цивільної дієздатності вона виникає автоматично за наявності певного юридичного факту, а за підставами *надання* повної цивільної дієздатності наявність передбачених законом юридичних фактів не достатньо. Треба відкрити в адміністративному чи судовому порядку розгляд юридичної справи, де орган повинен зважити всі за і проти та прийняти рішення про надання чи не надання неповнолітній дитині повної цивільної дієздатності. Тут появи повної цивільної дієздатності в дитині передує *процедура* розгляду юридичної справи органом опіки та піклування або місцевим загальним судом. Якщо є письмова згода батьків на те, щоб дитина була зареєстрована в якості ФОПа, вони її фіксують в нотаріальній формі та проводять

³ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.

реєстрацію своєї дитини як підприємця. Звертатися ні до якого юрисдикційного органу для вирішення цього питання не потрібно.

Ряд вчених матеріалістів та процесуалістів стверджують, що у випадку відсутності письмової згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування на реєстрацію 16-ти річного підлітка в якості підприємця, дане питання можна передати на вирішення до суду за правилами окремого провадження в порядку цивільного судочинства. Так, В.В. Васильченко, один із співавторів коментованого ЦПК України під редакцією Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, В.В. Васильченка та Н.Ю. Голубевої, стверджує, що в заяві про надання повної цивільної дієздатності, яка адресується суду слід вказувати підстави емансипації, до яких він відносить здатність заявника до зайняття підприємницької діяльності (наявність у неповнолітнього фахової освіти, права бути засновником (учасником) юридичних осіб або майна чи грошових коштів тощо)⁴. Відомий науковець у сфері цивільного процесу С.Я. Фурса в своєму підручнику з цивільного судочинства також стверджує, що існує можливість подати до суду заяву про надання повної цивільної дієздатності для особи, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю та вказує, що їй слід доказати здатність до цього для успішного розгляду вказаної заяви⁵.

Проте, якщо аналізувати главу 3 розділу IV ЦПК України, жодним чином не можна зробити висновок про можливість розгляду судом заяви про надання повної цивільної дієздатності для особи, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Так, в ст. 302 ЦПК вказується «у заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути викладені дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану»⁶. Ніде законодавець не застерігає про здатність особи займатися підприємницькою діяльністю. Ось чому інші науковці заперечують можливість у судовому порядку подолати відсутність письмової згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника чи орган опіки та піклування на зайняття підприємницькою діяльністю⁷.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої. Харків : Одиссей, 2009. С. 584.

⁵ Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] ; [за ред. С.Я. Фурси]. Київ : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2009. С. 541.

⁶ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

⁷ Окреме провадження: монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. С. 100–103.

Вважаємо, що з останньою позицією варто погодитися, оскільки як матеріальне, так і процесуальне законодавство не передбачає по даному питанні звертатися до суду. Якщо подібна заява буде подана суд не повинен її розглядати, оскільки вона не буде охоплюватися правилами цивільного судочинства⁸.

Окремі автори пропонують змінити матеріальне та процесуальне законодавство й розширити сферу цивільної юрисдикції за рахунок розгляду судами заяв про надання повної цивільної дієздатності неповнолітніх, які бажають займатися підприємницькою діяльністю. Аргументується така позиція тим, що «тільки суд, як спеціалізований правозастосовний державний орган, у якого в арсеналі є відомий набір процесуального інструментарію, спроможний досить об'єктивно визначити доцільність надання певній неповнолітній особі повної цивільної дієздатності з метою здійснення нею підприємницької діяльності»⁹. Вважаємо, що ті хто щоденно контактує з дитиною краще за суд будуть знати рівень її розумової, психологічної та моральної зрілості для зайняття ризикованою та відповідальною підприємницькою діяльністю, а тому започатковувати адміністративну чи судову процедуру надання повної цивільної дієздатності для 16-ти річного неповнолітнього не потрібно.

⁸ Луспенник Д.Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ. Харків: Харків юридичний, 2005. С. 345.

⁹ Коваленко О. Проблеми емансипації неповнолітніх осіб, які бажають займатися підприємницькою діяльністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С.39.

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ
МІНОРИТАРНИХ АКЦІОНЕРІВ
ЗА ДОПОМОГОЮ НЕПРЯМОГО ПОЗОВУ**

Щока Станіслав Васильович

магістр права,

*старший лаборант кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

В умовах війни внаслідок військової агресії проти України, проблема юридичного захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів: непрямих позовів не вважається першочерговою, але все ще залишається актуальною низкою питань, з якими певним чином можуть зіштовхуватися навіть на цьому нелегкому етапі нашої історії. Українське законодавство тією чи іншою мірою змогло прийти до значного вдосконалення системи корпоративного права та правового статусу акціонерів досягнувши в даній проблематиці досить хорошого розвитку наближення до стандартів та практик рівня Європейського Союзу (можна навести такий приклад, як: вимоги до мінімального розміру статутного капіталу, розміщення та ціни акцій, анулювання акцій, виплати дивідендів, оплати акцій засновниками, визначення ринкової вартості майна, скликання загальних зборів, представництва інтересів акціонерів, захисту прав та інтересів акціонерів з поданням похідного позову).

Акціонерна форма організації бізнесу, безумовно, разом зі своїми значними перевагами має і ряд певних елементів ризику, що виникають для власників акцій. Можливість, так званого, управління чужою власністю забезпечує ефективний менеджмент, але в той же час її існування та об'єктивна розбіжність інтересів управлінців й акціонерів вимагають достатнього контролю за діями останніх, що потребує вирішення на законодавчому рівні щодо питань встановлення відповідних внутрішньо корпоративних відносин. Захист прав інвесторів на вітчизняному фондовому ринку є одним із найважливіших кроків на шляху становлення і розвитку цивілізованих відносин, що безперечно ґрунтуються, насамперед, на засадах добросовісної конкуренції, еквівалентності результатів затраченим зусиллям, дотриманні інтересів усіх економічних суб'єктів тощо. Разом з цим

«кожна фірма за період своєї діяльності укладає безліч угод, різних за об'єктами, характером та строками виконання. Кожна з таких угод прямо чи опосередковано відбивається на результатах діяльності акціонерного товариства – цей вплив є таким різноманітним, як і самі укладені угоди. За розміром угоди акціонерного товариства їх можна поділити на звичайні (дрібні та середні) та крупні. Саме угоди великого розміру несуть надто велику небезпеку, оскільки в разі їх низької результативності може значно похитнутися становище фірми на ринку або навіть вплинути на сам факт її існування»¹. Існують випадки коли такі правочини укладаються свідомо з метою так званого «злиття» коштів акціонерного товариства по фіктивним правочинам. У такому випадку одним із успішних способів, щоб захистити права акціонерів є можливість звернутися до суду з непрямым позовом, що виступає різновидом колективного звернення, так би мовити, групового позову.

Метою групових позовів є захист багатьох громадян об'єднаних в певні групи, які опинилися в подібних одне одного ситуаціях внаслідок порушення їхніх прав та інтересів однією особою (переважно у сфері обігу). Поняття «груповий позов» є загальним й розрізняє групові майнові позови і групові позови, що спрямовані на захист інтересів громадян невизначеної кількості осіб об'єднаних в групи, та непрямі позови, в яких враховуються своєрідні атрибути правового захисту інтересів колективних груп. В контексті теми дослідження значення буде мати такий вид групового позову як непрямий позов, котрий ще зветься «похідний».

Сам акціонер не отримує прямої вигоди від такого позову, оскільки він в даному випадку захищатиме не власні інтереси, а інтереси товариства. Про власні інтереси, акціонер піклуватиметься опосередковано, оскільки він в першу чергу зацікавлений у якісному веденні справ товариства, і як наслідок в збільшенні прибутку від акцій, які йому належать. У судовому порядку задоволення непрямого позову призведе до припинення протиправної діяльності керівництва компанії, що спричинить значне зростання курсу акцій, а відтак і вартості акцій, які належать акціонеру. Проте рішення за непрямым позовом захищає інтереси товариства, і власне збитки, що завдані акціонерному товариству підлягають відповідному відшкодуванню, а збитки, які завдані окремим учасникам протиправною поведінкою посадової особи товариства, не відшкодовуватимуться.

Судження про непрямий позов виникло та почало набувати широкого використання в англійській трастовій практиці. В подальшому

¹ Стеценко Б. (2002). Крупні угоди з майном акціонерного товариства та захист прав акціонерів. *Ринок цінних паперів України*. 2002. № 1–2. С. 45–48.

це призвело до роздачі акцій великій кількості акціонерів, що зі свого боку спричинило зникнення так званих власників компанії та підконтрольних їм осіб, в яких час від часу могло виникати бажання діяти у власних інтересах, а не виконувати роботу, для якої їх наймали акціонери, і якою були зацікавлені. Даний конфлікт інтересів є головною причиною появи непрямого позову в судових процесах, як легітимності правового способу для певних груп акціонерів впливати на корпоративне управління компанії.

Інститут непрямого позову в Україні сприймається нетрадиційно, проте він вважається досить сучасним нововведенням, хоча «історично українське законодавство не передбачало і не врегульовувало похідний позов, тому на практиці учасники з будь-яким розміром частки могли звертатися до суду в інтересах товариства. Більше того, похідні позови використовувалися всупереч інтересам товариства»². Обставини звернення акціонерів до суду за захистом прав та інтересів акціонерних товариств, опосередковано захищаючи свої, без достатніх на те повноважень можуть призвести до того, що суди будуть просто відмовляти в задоволенні позову, оскільки акціонери цим безпідставно ототожнюють свої права, що випливають з акції, а також права акціонерного товариства, що випливають з договорів, які останнє укладає.

На теперішній період, до того ж з урахуванням дії воєнного стану, ситуація в Україні щодо інституту непрямих позовів є дещо кращою ніж в минулому. Привернути до цього увагу може те, що декілька років тому «в напрямку підвищення можливості для захисту прав акціонерів, а також усунення деяких ризиків для інвесторів, стало набрання чинності з 1 травня 2016 року Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів”, що стало значним кроком»³. У відповідності до цього Закону «пропонується низка інструментів для захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів, одним із яких є введення похідного позову. Під похідним позовом розуміють право акціонера, який володіє часткою більше 10% статутного капіталу подати позов в інтересах товариства про відшкодування збитків (подібне положення існує в законодавстві

² Позняков О. О. Похідний позов: український та світовий досвід. Юридична Газета. 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pohidniy-pozov-ukrayinskiy-ta-svitoviy-dosvid.html>

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України № 289-VIII від 7 квітня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/289-19>

Швеції)»⁴. Але, коло потенційних суб'єктів таких процесів звернення, можливо, вже не буде мати попередніх обмежень, оскільки в новому Законі "Про акціонерні товариства", планували ініціювати зменшення допустимої 10% межі наполовину і дозволити подавати позов групам акціонерів, які володіють 5% статутного капіталу в сукупності. Цей Закон почав діяти з 1 січня 2023 року.

Отже, з урахуванням вищевказаного стає зрозуміло, що результат захисту прав та інтересів акціонерів в першу чергу залежить від їх оперативності і своєчасного реагування на ситуацію. Тобто, якщо самі акціонери виявлять неналежне виконання обов'язків голови та членів ради правління, вони (акціонери) зможуть вплинути на вищевказаних голову та членів правління через органи акціонерного товариства за допомогою непрямого позову. Все це потрібно робити для того, щоб забезпечити порядок та захистити корпоративні інтереси у сфері управління товариства від тих чи інших зловживань з боку його керівництва, навіть в такий не простий для всіх період цивілізаційних викликів сучасності.

⁴ Черкасенко М. Похідні позови: бути чи не бути в Україні. URL: <http://uba.ua/documents/doc/cherkasenko.pdf>

НАПРЯМ 5. ПРИВАТНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВІЙНИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-51>

TAKING UP AND PURSUIT OF BUSINESS ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF POLAND BY A CITIZEN OF UKRAINE AS AN INDIVIDUAL ENTREPRENEUR ON THE BASIS OF THE ACT OF MARCH 12, 2022 ON ASSISTANCE TO CITIZENS OF UKRAINE IN CONNECTION WITH ARMED CONFLICT ON THE TERRITORY OF THAT COUNTRY

Pawel Widerski

*PhD in Law, Research Associate in Department of Civil Law,
The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland*

On February 24, 2022, the Russian Federation attacked the territory of Ukraine. As a result of the attack of the troops of the Russian Federation, citizens of Ukraine, seeking shelter from the war, began to head towards the territory of the Republic of Poland. The outbreak of the war met with a rapid reaction of the state and citizens of the Republic of Poland on a social, international, economic, but also legal level. This was due to the fact that the Act on assistance to citizens of Ukraine in connection with armed conflict on the territory of that country¹ was adopted as early as on March 12, 2022. It entered into force on the same day. This is a novelty (special act) in relation to the general provisions regarding migration and asylum, resulting primarily from the Act of 12 December 2013 on Foreigners² and the Act of 13 June 2003 on granting protection to foreigners within the territory of the Republic of Poland³. As follows from the explanatory memorandum to the draft law on assistance to Ukrainian citizens in connection with the armed conflict on the territory of that country, it aims to create a special legal regulation providing an ad hoc legal basis for legal residence to Ukrainian citizens who, as a result of hostilities, were forced to leave their country of origin and entered the territory of the Republic of Poland with

¹ Consolidated text: Journal of Laws of 2023, item 103 as amended, hereinafter: HeUkrCitA.

² Consolidated text: Journal of Laws of 2023, item 519 as amended, hereinafter: ForeA.

³ Consolidated text: Journal of Laws of 2022, item 1264 as amended.

an appropriate entry authorization⁴. This objective is reflected in the wording of Art. 1, Section 1 of HeUkrCitA, pursuant to which the Act in question sets forth specific rules for legalizing the stay of Ukrainian citizens entering the territory of the Republic of Poland from the territory of Ukraine in connection with military operations conducted in the territory thereof, as well as Ukrainian citizens holding Karta Polaka [the Pole's Card] who, together with their immediate family, entered the territory of the Republic of Poland due to these operations. Nevertheless, it needs to be emphasized that aside the main goal of facilitating the legalization of stay in the territory of the Republic of Poland for Ukrainian citizens, the Act pursues additional objectives, e.g. introduces special regulations facilitating the taking up and pursuit of business activity by Ukrainian citizens residing legally in the territory of the Republic of Poland (Art. 1, Section 3, pt. 9 of HeUkrCitA). Prior to the entry into force of the abovementioned special act, citizens of Ukraine had been allowed to take up and carry out business activities in the territory of the Republic of Poland according to the general rules contained in the Act of March 6, 2018 on the rules of participation of foreign entrepreneurs and other foreign persons in economic turnover in the territory of the Republic of Poland⁵, applicable with respect to citizens of countries other than Member States within the meaning of Art. 3, pt. 6 thereof, which include citizens of Ukraine⁶. Under Polish law, the pursuit of business activity by a natural person is subject to registration in a special register designated for this group of legal entities, called Central Registration and Information on Business⁷. As far as foreign natural persons from countries other than Member States are concerned, the provisions of ForeEntrepA generally prohibit the taking up and pursuit of any business activity in the territory of the Republic of Poland which requires entry in the CEIDG. However, there are certain exceptions with respect to foreign natural persons with a special status in the Republic of Poland in the field of business activity. This is granted to natural persons from countries other than Member States who meet at least one of the conditions listed in Art. 4, Section 2 of ForeEntrepA, e.g. hold a permanent residence permit in the Republic of Poland, a residence permit for a long-term EU resident or a valid Pole's

⁴ Draft of the government bill on the Act on assistance to citizens of Ukraine in connection with armed conflict on the territory of that country, Print no. 2096, Sejm of the 9th term of office, P. 1; <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2069>

⁵ Consolidated text: Journal of Laws of 2022, item 470 as amended, hereinafter: ForeEntrepA.

⁶ Szafrński D., in: ed. Dremkowski P. (2022). *Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy. Komentarz z wzorami dotyczącymi pobytu, dostępu do rynku pracy, świadczeń społecznych, edukacji i opieki zdrowotnej* [Legalis Database], Commentary on Article 23, Thesis 2.

⁷ Hereinafter: CEIDG.

Card⁸. Article 4, Section 2 of ForeEntrepA stipulates that third-country nationals with a special status may take up and carry out business activity in the territory of the Republic of Poland on the same terms and conditions as Polish citizens. Thus, permanent performance of business activity in the territory of the Republic of Poland by a third-country national with a special status results in the acquisition of the status of a Polish entrepreneur by that person⁹. As regards foreign natural persons from outside Member States who do not hold a special status under Art. 4, Section 2 of ForeEntrep, such persons have the right to take up and pursue business activity solely and exclusively in the form of a limited partnership, limited joint-stock partnership, limited liability company, simple joint-stock company and joint-stock company, as well as to join such companies and take up or acquire their shares or stocks, unless international agreements provide otherwise (Art. 4, Section 3 of ForeEntrepA). The special act of 2022 introduced far-reaching simplifications for Ukrainian citizens in relation to the described general rules. Article 23, Section 1 of HeUkrCitA sets forth that Ukrainian citizens whose stay in the territory of the Republic of Poland is deemed legal on the basis of the said Act or the Act of 12 December 2013 on Foreigners may undertake and conduct business activity in the territory of the Republic of Poland on the same terms and conditions as Polish citizens. Thus, legal residence in the territory of the Republic of Poland is sufficient for a Ukrainian citizen to be treated as a Polish citizen as far as the taking up and pursuit of business activity in the territory of the Republic of Poland is concerned, although he does not have Polish citizenship¹⁰. Such treatment, however, depends on the fulfillment of the condition of registration of a Ukrainian citizen in the Polish population register, kept in the Universal Electronic System for Registration of the Population (PESEL)¹¹. According to Art. 23, Section 2 of HeUkrCitA, the right to conduct business activity is granted provided that a citizen of Ukraine obtains a PESEL number. The PESEL register collects data of Polish citizens as well as foreigners residing in the territory of the Republic of Poland. Obtaining this number is not difficult for the citizens of Ukraine. Generally speaking, in accordance with Art. 4, Section 1 of ForeEntrepA, a Ukrainian citizen whose stay on the

⁸ Mierzejewski P., in: ed. Powalowski A. (2019). *Lexykon prawa gospodarczego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, Warsaw. P. 152.

⁹ Szafranski D. (2018). *Przedsiębiorca zagraniczny. Zagadnienia administracyjnoprawne*, Warsaw. P. 60.

¹⁰ Szafranski D., in: ed. Drembkowski P. (2022). *Ustawa...*, Commentary on Article 23, Thesis 10.

¹¹ Sander M., Szmid K., in: ed. Szmid K., Sawicki P. (2022). *Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Komentarz* [Legalis Database], Commentary on Article 23, Thesis 14.

territory of the Republic of Poland is considered legal shall be assigned a PESEL number on the basis of an application submitted to any executive body of the commune on the territory of the Republic of Poland. The content of Art. 23 of HeUkrCitA opens up great opportunities for Ukrainian citizens in choosing the form of conducting business in the territory of the Republic of Poland. One of the simplest and most popular forms is the pursuit of business by a natural person as an individual entrepreneur. Taking up business activity in this form is deformalized. Obtaining the status of an entrepreneur, both in the light of private and public law, is associated with conducting business activity (Art. 43¹ of the Act of 23 April 1964 – Civil Code¹² and Art. 4 of the Act of 6 March 2018 – Entrepreneurs’ Law¹³). The wording of Article 17, Section 1 of EntrepLaA is essential. It shows that when it comes to natural persons, business activity can be taken up on the day of submitting the application for entry in the CEIDG. There is a dispute in the Polish legal literature regarding the importance of an entry in the CEIDG in respect of the status of an individual entrepreneur. According to the first view, the performance of an activity that corresponds to the characteristics of business activity shall not be considered as performance of such activity without the person's entry in the CEIDG. Consequently, entry in the register is necessary to acquire the status of an entrepreneur¹⁴. According to the second view, obtaining this status is determined by the actual pursuit of business activity, regardless of the entry in the CEIDG¹⁵. On the other hand, submitting the application for entry in the CEIDG only legalizes the pursuit of a business. An individual entrepreneur who conducts business activity without submitting the application for entry in the register does so illegally and exposes himself to administrative liability. Pursuant to Art. 60¹ § 1 of the Act of 20 May 1971 – Minor Offenses Code¹⁶, anyone who conducts business activity without the required entry in the CEIDG, entry in the register of regulated activities or without the required license or permit, is subject to prison sentence or a fine. The second view is correct.

¹² Consolidated text: Journal of Laws of 2022, item 1360 as amended.

¹³ Consolidated text: Journal of Laws of 2023, item 221 as amended, hereinafter: EntrepLaA.

¹⁴ Kosikowski C. (2013). *Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej. Komentarz*, Warsaw, P. 44; Sieradzka M., in: Zdyb Z., Sieradzka M. (2013). *Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej. Komentarz*, Warsaw. P. 257.

¹⁵ Kruszewski A., in: ed. Pietrzak A. (2019). *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*, Warsaw, P. 76; Lewandowski P. (2019). *O definicji przedsiębiorcy i działalności gospodarczej po wejściu w życie ustawy – prawo przedsiębiorców*, Palestra, no. 1–2. P. 98; Lubeńczyk G., in: Zdyb M., Lubeńczyk G., Wołoszyn-Cichocka A. (2019). *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*, Warsaw, P. 312; Wolska H., in: Dobaczewska A., Powalowski A., Wolska H. (2018). *Nowe prawo przedsiębiorców*, Warsaw. P. 85–86.

¹⁶ Consolidated text: Journal of Laws of 2022, item 2151 as amended.

Therefore, on the basis of the special act of 2022, a Ukrainian citizen who has obtained a PESEL number in the light of the law becomes a Polish entrepreneur upon the taking up of business activity in the territory of the Republic of Poland in the form subject to the CEIDG procedure¹⁷. However, it should be emphasized that this is a general conclusion, referring to cases of full freedom of business activity. Polish law provides for types of business activity in which this freedom is restricted, the so-called regulated business activity. In order to undertake and perform it, it is additionally necessary to obtain a concession, permit or entry in the register of regulated activities. It should be added that if the stay on the territory of the Republic of Poland of a Ukrainian citizen being an individual entrepreneur ceases to be legal in the light of the provisions of HeUkrCitA or ForeA, then such person is subject to deletion from the CEIDG (Art. 23, Section 3 of HeUkrCitA).

¹⁷ Szafrński D., in: ed. Drebnkowski P. (2022). *Ustawa...*, Commentary on Article 23, Thesis 11.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ТИШУ НА ЗАХИЩЕНИХ ОБ'ЄКТАХ

Задоя Іванна Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»
м. Одеса, Україна*

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹. Саме тому було прийнято низку нормативно-правових актів, що регулюють захист здоров'я населення, зокрема, що стосуються захисту від шкідливого впливу шуму.

Шум – це будь-який небажаний звук, що сприймається негативно через те, що він заважає слуховому сприйняттю, переробці, передачі (речова комунікація) корисної інформації, порушує сон та відпочинок і тим самим завдає шкоди здоров'ю людини і знижує її працездатність².

Загалом шум належить до загальнофізіологічних подразників, які, за певних обставин, можуть впливати на більшість органів та систем організму людини, що може спричинити настання негативних наслідків для її здоров'я. Так, за даними медиків, дія шуму може спричинити нервові, серцево-судинні захворювання, виразкову хворобу, порушення обмінних процесів та функціонування органів слуху тощо³.

Джерела шуму можуть бути різними: внутрішніми, якщо вони розташовані в будинку з приміщеннями і зовнішніми, якщо вони розташовані зовні будинку, але в будь-якому випадку рівень та тривалість шуму регулюється законом.

Саме тому на органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадян при

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Державні санітарні норми допустимих рівнів шуму в приміщеннях житлових та громадських будинків і на території житлової забудови, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України 22 лютого 2019 р. № 463. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-19#4>

³ Третьяков О. В. Охорона праці. Вплив шуму на організм людини. <https://subj.ukr-lit.com/oxorona-praci-tretyakov-o-b-vpliv-shumu-na-organizm-lyudini/>

здійсненні будь-яких видів діяльності з метою відвернення і зменшення шкідливого впливу шуму на здоров'я населення, покладається обов'язок здійснювати відповідні організаційні, господарські, технічні, технологічні, архітектурно-будівельні та інші заходи щодо попередження утворення та зниження шуму до рівнів, установлених санітарними нормами. Також вони повинні забезпечувати, щоб під час роботи закладів громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, розважального та грального бізнесу, культури, при проведенні концертів, дискотек, масових святкових і розважальних заходів тощо рівні звучання звуковідтворювальної апаратури та музичних інструментів у приміщеннях і на відкритих площах, а також рівні шуму в прилеглих до них жилих і громадських будівлях, що не перевищували рівнів, установлених санітарними нормами.

Особливого захисту з боку органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян потребують так звані захищені об'єкти: 1) жилі будинки і прибудинкові території; 2) лікувальні, санаторно-курортні заклади, будинки-інтернати, заклади освіти, культури; 3) готелі і гуртожитки; 4) розташовані у межах населених пунктів заклади громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, розважального та грального бізнесу; 5) інші будівлі і споруди, в яких постійно чи тимчасово перебувають люди; 6) парки, сквери, зони відпочинку, розташовані на території мікрорайонів і груп житлових будинків.

Шум на захищених об'єктах при здійсненні будь-яких видів діяльності не повинен перевищувати рівнів, установлених санітарними нормами для відповідного часу доби⁴. Так, Державними санітарними норми допустимих рівнів шуму в приміщеннях житлових та громадських будинків і на території житлової забудови, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я від 22 лютого 2019 року № 463 передбачено рівень шуму для житлових приміщень житла I категорії та житлових приміщень будинків відпочинку, пансіонатів, будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів – в день 40 дБА, а в ночі – 30 дБА, кімнат в гуртожитках: в день – 45 дБА, а в ночі – 35 дБА⁵.

Крім того, у нічний час, із двадцять другої до восьмої години на захищених об'єктах забороняються гучний спів і викрики, користування

⁴ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#n943>

⁵ Державні санітарні норми допустимих рівнів шуму в приміщеннях житлових та громадських будинків і на території житлової забудови, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України 22 лютого 2019 р. № 463. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-19#Text>

звуковідтворювальною апаратурою та іншими джерелами побутового шуму, проведення салютів, феєрверків, використання піротехнічних засобів.

Також на захищених об'єктах обмежується час здійснення ремонтних робіт, що супроводжуються шумом: забороняється у робочі дні з двадцять першої до восьмої години, а у святкові та неробочі дні (Новий рік, Різдво Христове, Великдень, День незалежності України та ін.) – цілодобово. Проте із зазначеного правила є виключення: у разі отримання згоди мешканців усіх прилеглих квартир ремонтні та будівельні роботи можуть проводитися у святкові та неробочі дні⁶. Вбачається, що таке правове регулювання потребує внесення змін, оскільки, зазвичай, шум від ремонтних та будівельних робіт поширюється не лише на території прилеглих квартир, а й за їхні межі. У будь-якому випадку, власник або орендар приміщень, у яких передбачається проведення ремонтних робіт, зобов'язаний повідомити мешканців прилеглих квартир про початок зазначених робіт. Загалом шум, що утворюється під час проведення будівельних робіт, не повинен перевищувати санітарних норм цілодобово.

Особливе місце серед захищених об'єктів посідають жилі будинки (приміщення), оскільки саме в своїх оселях люди проводять найбільше часу і тому там має бути створено умови, що не зашкодять їхньому фізичному та психічному здоров'ю. Саме тому в Правилах користування приміщеннями житлових будинків і гуртожитків, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1992 року № 572⁷, продубльовано вищезазначені положення щодо дотримання тиші в нічний час та проведення ремонтних робіт.

Необхідно зазначити, що вказані законодавчі обмеження щодо користування житловими приміщеннями (одноквартирними будинками, квартирами у багатоквартирних будинках, житловими приміщеннями у гуртожитках та ін.) є обов'язковими, як для власників житлових приміщень і членів їхніх сімей, так і для користувачів (наймачів, орендарів) житлових приміщень, а також для гостей та інших осіб, які тимчасово перебувають в житлових приміщеннях.

Крім того, ці вимоги можуть фіксуватися, доповнюватися та деталізуватися в локальних нормативних актах, що розробляються

⁶ Державні санітарні норми допустимих рівнів шуму в приміщеннях житлових та громадських будинків і на території житлової забудови, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України 22 лютого 2019 р. № 463. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-19#Text>

⁷ Правила користування приміщеннями житлових будинків і гуртожитків, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1992 р. № 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-92-%D0%BF#Text>

та затверджуються балансоутримувачами житлових будинків: керуючими компаніями, об'єднаннями співвласників багатоквартирного будинку, житлово-будівельними кооперативами та ін. Це можуть бути правила проживання в багатоквартирних житлових комплексах⁸ або ж правила проживання та поведінки на території певних житлових комплексів та інші акти, які розробляються відповідно до вимог законодавства і є обов'язковими до виконання особами, які знаходяться в житлових та нежитлових приміщеннях цього комплексу або будинку.

Однак зазначені вимоги щодо додержання тиші та обмежень певних видів діяльності, що супроводжуються шумом, не поширюються на випадки: 1) здійснення в закритих приміщеннях будь-яких видів діяльності, що супроводжуються шумом, за умов, що виключають проникнення шуму в прилеглі приміщення, в яких постійно чи тимчасово перебувають люди; 2) здійснення в закритих приміщеннях будь-яких видів діяльності, що супроводжуються шумом, за умов, що виключають проникнення шуму за межі таких приміщень; 3) попередження та/або ліквідації наслідків аварій, стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій; 4) надання невідкладної допомоги, попередження або припинення правопорушень; 5) попередження крадіжок, пожеж, а також виконання завдань цивільної оборони; 6) проведення зборів, мітингів, демонстрацій, походів, інших масових заходів, про які завчасно сповіщено органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування; 7) роботи обладнання і механізмів, що забезпечують життєдіяльність жилих і громадських будівель, за умов життя невідкладних заходів щодо максимального обмеження проникнення шуму в прилеглі приміщення, в яких постійно чи тимчасово перебувають люди; 8) відзначення встановлених законом святкових і неробочих днів, днів міст, інших свят відповідно до рішення місцевої ради, проведення спортивних змагань; 9) проведення салютів, феєрверків, інших заходів із використанням вибухових речовин і піротехнічних засобів у заборонений час за погодженням із уповноваженим органом місцевого самоврядування в порядку, передбаченому правилами додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях⁹.

⁸ Правила проживання в багатоквартирних комплексах ТОВ «KADORR Group Management». URL: <https://management.kadorr.com/ua/information/pravila-prozhivannya-v-bagatokvartirnih-zhitlovix-kompleksax>

⁹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#n943>

Отже, шум беззаперечно негативно впливає на здоров'я людей і завданням органів державної влади та органів місцевого самоврядування є розробка і удосконалення нормативних актів, що регулюють захист населення від шкідливого впливу шуму, а також впровадження дієвого механізму захисту прав людини у разі порушення законодавства про шум, особливо на захищених об'єктах.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-53>

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН В СФЕРІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ

Короєд Сергій Олександрович

доктор юридичних наук, професор,

в.о. президента

Науково-дослідного інституту публічного права

м. Київ, Україна

Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року і введення у зв'язку з цим в Україні воєнного стану вплинуло майже на всі сфери суспільних відносин. На виключенням стала й сфера приватноправових відносин, що пов'язано перш за все із випадками заподіяння воєнними діями шкоди життю, здоров'ю, майну осіб, порушення особистих немайнових прав, а також з об'єктивною неможливістю здійснення та захисту особами окремих цивільних прав чи виконання цивільно-правових обов'язків у зв'язку із воєнними діями та обмеженнями, зумовленими введенням воєнного стану та дією правового режиму тимчасово окупованої території. Це потягло й окремі зміни в цивільно-правовому регулюванні. Причому певні зміни відбулися ще з 2014 року – від початку Антитерористичної операції на сході України та тимчасової окупації АР Крим і території Донецької та Луганської областей, а також у 2020 році у зв'язку із встановленням на території України карантину, і ці зміни все ще залишаються актуальними при регулюванні цивільних відносин й у період воєнного стану.

Враховуючи, що зміни в цивільно-правовому регулюванні, про які йдеться вище, пов'язані із воєнним станом (зокрема із воєнними діями), тому зазначена обставина являє собою відповідний юридичний факт

в механізмі цивільно-правового регулювання. Взявши за основу сформульоване Г.В. Луцькою визначення юридичного факту тимчасової окупації¹, можемо визначити воєнний стан як юридичний факт, який є фактом-реальністю, соціальною оборотною триваючою подією, явищем реальної та правової дійсності, зумовленим військовою агресією російської федерації проти України, на чітко визначеній території, який відповідно до внесених до цивільного законодавства змін став юридичною умовою здійснення і захисту окремих цивільних прав та виконання цивільно-правових обов'язків; виступив сприяючим юридичним фактом, завдяки якому виникають, змінюються або припиняються окремі цивільні відносини, права, обов'язки і цивільна правосуб'єктність.

Оскільки внаслідок збройної агресії російської федерації відбувається тимчасова окупація території України, правовий режим на якій визначається Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який хоч й прийнято 15 квітня 2014 року, проте який після введення воєнного стану зазнав відповідних змін з урахуванням сучасних реалій. Зокрема Законом від 21.04.2022 № 2217-IX було встановлено обмеження розмірів загальної площі (в межах показників, встановлених статтею 266 Податкового кодексу України) об'єктів житлової нерухомості, які є об'єктами іпотеки та розташовані (зареєстровані) на території, що після укладення такого іпотечного договору була тимчасово окупована, власників яких, які проживають на тимчасово окупованій території або перемістилися з неї, було звільнено від обов'язку погашення основної суми іпотечного кредиту та нарахованих відсотків за ним (ч. 6 ст. 15 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Інші зміни в правовому регулюванні відбулися вже безпосередньо в тексті Цивільного кодексу України (в розділі “Прикінцеві та перехідні положення”). Причому частину цих змін хоч й було внесено від початку встановлення на території України карантину (який наразі продовжено до 30 квітня 2023 року), проте вони залишаються актуальними і продовжують діяти та широко застосовуватись й в умовах воєнного стану. Мова йде передусім про зміни в обчисленні (продовженні) строків позовної давності, строку захисту переважного права співвласника, строку чинності поруки, тобто строків, визначених статтями 257–259, 362, 559, 681, 728, 786, 1293 ЦК України. Причому

¹ Луцька Г. В. (2021). Правове забезпечення охорони та захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України : дис. ... докт. юрид. наук. Івано-Франківськ, С. 48–71.

спочатку зазначені строки було продовжено на строк дії карантину (Закон від 30 березня 2020 року № 540-IX), а цього року – вже на строк дії воєнного стану (Закон від 15 березня 2022 року № 2120-IX).

Відбулися зміни й в порядку виконання позичальниками цивільно-правових (грошових) зобов'язань. Зокрема, спочатку, в період здійснення в Україні заходів щодо розповсюдження коронавірусної хвороби було заборонено підвищення процентної ставки за кредитним договором (Закон від 30 березня 2020 року № 540-IX) та водночас звільнено позичальників від обов'язків сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки, штрафу, пені за прострочення виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитодавцем (позикодавцем) (Закон від 16 червня 2020 року № 691-IX); а вже в період воєнного стану було встановлено, що позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитодавцем (позикодавцем). Водночас було передбачено, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитодавцем (позикодавцем) (Закон від 15 березня 2022 року № 2120-IX).

Важливою для регулювання орендних відносин в період воєнного стану стала норма, запроваджена ще з початком встановлення карантину, стосовно звільнення наймача від плати за користування майном відповідно до частини шостої статті 762 ЦК України на період дії карантину (Закон від 30 березня 2020 року № 540-IX); пізніше законодавцем було розширено перелік заходів, запроваджених суб'єктами владних повноважень, якими забороняються певні види господарської діяльності з використання орендованого майна, або заходи, якими забороняється доступ до такого майна третіх осіб (Закон від 13 квітня 2020 року № 553-IX); на сьогодні ж діє актуальна й в умовах воєнного стану норма, згідно з якою плата за користування нерухомим майном (його частиною) підлягає зменшенню за вимогою наймача, який здійснює підприємницьку діяльність з використанням цього майна, впродовж усього часу, коли майно не могло використовуватися в підприємницькій діяльності наймача в повному обсязі через запроваджені обмеження та (або) заборони (Закон від 16 червня 2020 року № 692-IX).

Одночасно із змінами до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», було запроваджено можливість встановлення опіки над майном особи, зниклої безвісти «за особливих обставин», ще до ухвалення судом рішення про визнання її безвісно відсутньою (Закон від 14 квітня 2022 року № 2191-IX), що має сприяти охороні і захисту майнових інтересів осіб, зниклих безвісти в умовах війни.

Водночас в умовах воєнного стану залишаються актуальними зміни, пов'язані з особливостями здійснення і захисту цивільних прав особами, які проживають на тимчасово окупованій російською федерацією території України, які зазнали «територіальних» перешкод у здійсненні окремих цивільних прав, зокрема права власності на нерухоме майно, права на спадкування, підприємницьку діяльність, свободу пересування, права на судовий захист, можливість державної реєстрації фактів народження і смерті в органах РАЦС України тощо. Крім того встановлено, що на тимчасово окупованій території поширюється особливий правовий режим вчинення правочинів щодо нерухомого майна, набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, змінюється місце відкриття спадщини, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія тощо (Закон від 15 квітня 2014 року № 1207-VII). Тому в умовах воєнного стану для науки цивільного права продовжують залишатися актуальними дослідження теоретичних засад і практичних проблем, пов'язаних із гарантіями здійснення, охорони і захисту цивільних прав таких осіб на вказаних територіях.

Водночас варто визнати, що частина із наведених змін залишатиметься актуальною й у післявоєнний період, адже до відновлення економіки держави і підвищення рівня доходів громадян ще тривалий час існуватиме необхідність відстрочення виконання власниками житлової нерухомості на деокупованих територіях своїх зобов'язань з погашення основної суми іпотечного кредиту та нарахованих відсотків за ним (зокрема через неспроможність осіб, переміщених внаслідок воєнного конфлікту, повернутись до свого іпотечного житла або внаслідок його руйнування), а також звільнення від відповідальності за прострочення виконання позичальниками грошового зобов'язання за договором кредиту (позики). Певний час залишиться актуальною й необхідність зменшення за вимогою наймача плати за користування нерухомим майном, яке використовується ним в підприємницькій діяльності.

Насамкінець варто зауважити, що незважаючи на те, що зазначені зміни в цивільно-правовому регулюванні є фрагментарними, проте вони

відповідають реаліям сьогодення і тривалість та необхідність їх застосування важко спрогнозувати, а тому, на наш погляд, доречним було б врахувати вказані зміни й в Концепції оновлення Цивільного кодексу України².

² Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ExwdnngsmvpAZJtWi836Rr6-x1quaZJQ/view> (дата звернення 10.04.2023).

ПОДІЛ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ, ЩО Є ПРЕДМЕТОМ ІПОТЕКИ: ЧИ ЗМІНЯТЬСЯ ПІДХОДИ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ В УМОВАХ ВІЙНИ?

Менджул Марія Василівна

*докторка юридичних наук, професорка,
заступниця декана юридичного факультету з наукової роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Війна в Україні триває вже понад дев'ять років, проте масштаби руйнувань за останні чотирнадцять місяців, найбільша міграційна криза в Європі з часів другої світової війни, зумовила численні проблеми у сфері захисту як особистих немайнових, так і майнових прав. Війна зумовила ситуацію, коли мільйони родин роз'єднані як в межах України, так і закордоном. Руйнування економіки та інфраструктури, зростання безробіття, загострення економічної кризи зумовили збільшення майнових спорів.

Якщо рік назад, спостерігалось зменшення розірваних шлюбів, то наразі цей показник дедалі більше зростає із корегуванням на число громадян України, що виїхали закордон та отримали прихисток і тимчасовий захист. Процеси розірвання шлюбу часто супроводжуються поділом подружнього майна і у випадку відсутності обтяжень діють загальні правила, а от щодо майна, яке є предметом іпотеки виникають питання.

При поділу іпотечного майна подружжя важливим та необхідним є системне застосування норм Сімейного кодексу України, Цивільного кодексу України та Закону України «Про іпотеку».

Враховуючи, статті 70-73 СК України подружжя має право на поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності як добровільно (шляхом укладення договору), так і в судовому порядку. Виникає питання, яким чином поділ майна подружжя впливає на права іпотекодержателя та яка доля предмету іпотеки?

Стаття 17 Закону України «Про іпотеку» містить чіткий та вичерпний перелік підстав для припинення іпотеки, а ст. 23 передбачає, що навіть якщо відбувся перехід права власності на майно, яке є предметом іпотеки до іншої особи (зокрема і при спадкуванні чи правонаступництві), іпотека дійсна для нового власника нерухомого

майна, навіть у тих випадках, коли йому не було відомо про наявні обтяження.

Положення статті 23 Закону України «Про іпотеку» були і предметом розгляду Конституційного Суду України, який дійшов висновку, що метою іпотеки є стимулювання боржника до виконання своїх зобов'язань та запобігання негативним наслідкам, які настають в разі порушення ним своїх зобов'язань. Якщо боржник порушує свої зобов'язання, іпотекодержатель може застосувати заходи цивільно-правової відповідальності, включаючи звернення стягнення на предмет іпотеки. Цей вид забезпечення виконання зобов'язань має особливість – майно може бути обтяжене іпотекою незалежно від зміни його власника, що створює ризики відповідальності перед іпотекодержателем для кожного нового власника.¹

Аналіз вказаних положень дозволяє дійти висновку, що при укладенні іпотечного договору та переданні майна в іпотеку, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, подальший поділ такого майна не призводить до припинення іпотеки.

Важливим є також врахування позицій з цього приводу Верховного Суду. Так, у постанові від 25 листопада 2021 року Верховний Суд установив, що позивач, який подав позов про поділ майна подружжя, знав про те, що спірне майно було обтяжене іпотекою. Ці обтяження були зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно і були чинними на час розгляду справи в суді першої інстанції. Однак банк, який є іпотекодержателем спірного майна, не був залучений до участі у справі. В результаті оскарження судового рішення, суд апеляційної інстанції вважав, що запропонований позивачем поділ майна був насправді спрямований на ухилення боржником від кредитних зобов'язань і порушував права та інтереси третьої особи – іпотекодержателя. Це свідчило про недобросовісність та зловживання правами сторін відносно кредитора. Таким чином, суд правильно вирішив відмовити у задоволенні позову про поділ майна подружжя в обраний позивачем спосіб, оскільки не було жодних суперечок між сторонами.² У випадку, коли є судові рішення про стягнення боргу та накладення арешту на майно, Верховний Суд доходить висновку, що поділ майна після ухвалення такого судового

¹ Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2020 року № 8-р/2020 у справі за конституційною скаргою Дерменжи Андрія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 23 Закону України «Про іпотеку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-20#Text>

² Постанова Верховного Суду від 25 листопада 2021 року у справі № 2034/2-4324/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519346>

рішення можна вважати явно недобросовісним та прикладом зловживання правами стосовно кредитора. Оскільки такі дії подружжя можуть порушити майнові інтереси кредитора та направлені на запобігання звернення стягнення на майно³.

На нашу думку, загалом судова практика щодо поділу майна подружжя, яке перебуває в іпотечі під час війни не повинна зазнати суттєвих змін, необхідно дотримуватися таких ключових засад: подружжя має право на поділ майна, що повинно бути гарантовано; поділ майна подружжя не припиняє іпотеку; дії подружжя щодо поділу майна мають бути добросовісними та не повинні містити ознак зловживання правом; рекомендовано долучати іпотекодержателя до розгляду судових справ про поділ майна подружжя, що є предметом іпотеки.

³ Постанова Верховного Суду від 27 квітня 2022 року у справі № 686/16461/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104165161>

НАПРЯМ 6. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-55>

ЗНИЖЕННЯ СТАВКИ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ЯК КРОК ГАРМОНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Атаманчук Наталія Іванівна

*доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Науково-дослідного інституту правотворчості та
науково-правових експертиз НАПрН України
м. Київ, Україна*

Перед Україною як державою, що уклала з Європейським Союзом (далі – ЄС) Угоду про асоціацію¹, а також отримала статус кандидата на членство в ЄС, стоїть завдання гармонізувати національне законодавство з нормами права ЄС. Важливого значення набуває імплементація в Україні директив Ради ЄС із питань непрямого оподаткування, зокрема, адаптація вітчизняного законодавства про податок на додану вартість (далі – ПДВ) до законодавства ЄС, запозичення й запровадження найкращих елементів системи адміністрування ПДВ, з метою усунення торговельних бар'єрів між Україною та ЄС.

Так, Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 року² визначає спільну систему функціонування ПДВ в усіх країнах ЄС, за якою стандартна ставка ПДВ має становити не менше ніж 15%. Відповідно до ст. 98 зазначеної директиви держави-члени можуть

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011 (2015, Листопад). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

² Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС «Про спільну систему податку на додану вартість». (2006, Листопад). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928#o488

застосовувати знижені ставки до постачання товарів або послуг, перелік яких визначається у Додатку III директиви.

Зауважимо, що 5 квітня 2022 року Директивою Ради (ЄС) 2022/542³ були внесені зміни до Директиви Ради ЄС 2006/112/ЄС⁴ та Директиви Ради (ЄС) 2020/285⁵ щодо ставок ПДВ та дозволено державам-членам застосовувати знижені ставки не нижче ніж мінімум 5% до поставок товарів або послуг, що охоплюються максимумом 24 пункти в Додатку III до Директиви 2006/112/ЄС; знижену ставку, нижчу за мінімальну 5% , і звільнення з правом відрахування вхідного ПДВ, але лише до поставок товарів або послуг, які охоплюються максимум семи пунктами Додатку III до Директиви 2006/112/ЄС, що вони вибрали серед поставок товарів і послуг, які вважаються такими, що покривають основні потреби, а саме ті, що пов'язані з постачанням продуктів харчування, води, ліків, фармацевтичних продуктів, товарів для здоров'я та гігієни, транспортування людей та певні предмети культури (книги, газети та періодичні видання) або серед інших поставок товарів і послуг, перелічених у Додатку III до Директиви 2006/112/ЄС, до яких інші держави-члени застосовують знижені ставки, нижчі за мінімальні 5% , або звільнення з правом вирахувати вхідний ПДВ, якщо вони дотримуються встановлених термінів.

Варто зазначити, що більшість держав-членів ЄС уже скористалися рекомендаціями вищезазначених директив щодо розміру і диференціації ставок ПДВ. На такі ж положення щодо стягнення ПДВ орієнтуються і країни – кандидати на вступ до європейської спільноти.

Аналізуючи механізм адміністрування ПДВ в нашій державі, необхідно зазначити, що розміри ставок цього податку зазнавали постійних змін. На сьогодні, ст. 193 ПК України⁶ визначає ставку податку від бази оподаткування в таких розмірах як: 20% (основна ставка), 14%, 7% та 0%. При цьому, ставка ПДВ у розмірі 14% застосовується до операцій з постачання на митній території України та

³ Council Directive (EU) 2022/542 of 5 April 2022 amending Directives 2006/112/EC and (EU) 2020/285 as regards rates of value added tax. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/542>

⁴ Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС «Про спільну систему податку на додану вартість». (2006, Листопад). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928#o488

⁵ Council Directive (EU) 2020/285 of 18 February 2020 amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax as regards the special scheme for small enterprises and Regulation (EU) No 904/2010 as regards the administrative cooperation and exchange of information for the purpose of monitoring the correct application of the special scheme for small enterprises. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32020L0285>

⁶ Закон України № 2755-VI. «Податковий кодекс України». (2010, Грудень). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5748>

ввезення на митну територію України такої сільськогосподарської продукції як: пшениця, ячмінь, кукурудза, соєві боби, насіння свиріпи та ріпаку, насіння соняшнику.

Ставка ПДВ у розмірі 7% застосовується по операціях з: постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, дозволених для виробництва і застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів, а також медичних виробів, які внесені до Державного реєстру медичної техніки та виробів медичного призначення або відповідають вимогам відповідних технічних регламентів, що підтверджується документом про відповідність, та дозволені для надання на ринку та/або введення в експлуатацію і застосування в Україні; постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, дозволених для застосування у межах клінічних випробувань, дозвіл на проведення яких надано центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я; постачання послуг із показу (проведення) театральних, оперних, балетних, музичних, концертних, хореографічних, лялькових, циркових, звукових, світлових та інших вистав, постановок, виступів професійних мистецьких колективів, артистичних груп, акторів та артистів (виконавців), кінематографічних прем'єр, культурно-мистецьких заходів; постачання послуг із показу оригіналів музичних творів, демонстрації виставкових проєктів, проведення екскурсій для груп та окремих відвідувачів у музеях, зоопарках та заповідниках, відвідування їх територій та об'єктів відвідувачами; постачання послуг із розповсюдження, демонстрування, публічного сповіщення і публічного показу фільмів, адаптованих відповідно до законодавства в україномовні версії для осіб з порушеннями зору та осіб з порушеннями слуху; постачання послуг із тимчасового розміщування (проживання), що надаються готелями і подібними засобами тимчасового розміщування; реалізації квитків на спортивні заходи всеукраїнського та міжнародного рівнів⁷.

Зазначимо, що у Верховні Раді України зареєстрований проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зниження ставки податку на додану вартість для молока і молочної продукції від 31 березня 2023 року № 9161⁸. Законопроєктом пропонується внесення змін до ПК України, якими передбачається

⁷ Закон України № 2755-VI. «Податковий кодекс України». (2010, Грудень). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5748>.

⁸ Проєкт Закону № 9161 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зниження ставки податку на додану вартість для молока і молочної продукції». (2023, Березень). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41582>

оподаткування ПДВ за ставкою 10% операцій з постачання та ввезення на митну територію України молока та молочної продукції: молока та вершків, незгущених та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин; молока та вершків, згущених та з доданням цукру чи інших підсолоджувальних речовин; маслянки, коагульованих молока та вершків, йогурту, сметани, кефіру та інших ферментованих або сквашених (бактеріальними заквасками) молока та вершків, згущених або незгущених, з доданням або без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин, ароматизованих чи неароматизованих, з доданням або без додання фруктів, горіхів чи какао; молочної сироватки, згущеної або незгущеної, з доданням чи без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин; продуктів, що складаються з натуральних компонентів молока, з доданням чи без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин; масла вершкового; сирів всіх видів і кисломолочного сиру.

Про доцільність запровадження зниженої ставки ПДВ на сільгосппродукцію, переважна частка якої йде на експорт (зернові, олія соняшникова, насіння олійних культур), а також на сільгосппродукцію, переважна частка якої виробляється представниками дрібного аграрного бізнесу, що не зареєстровані платниками ПДВ (молочне та м'ясне скотарство) зазначають і науковці⁹.

Аналізуючи світовий досвід, зауважимо, що країнами, які мають знижені ставки ПДВ на харчові продукти, є такі, як: Польща – 5% на рис, хліб, м'ясо (яловичина, свинина, баранина, куряча тушка), молоко, яйця, соняшкову олію, капусту, цукор, на інші продукти – 8%; Італія – 4% на молоко, масло, сири, оливкову олію, на інші – 5 і 10% ; Іспанія – 4% на овочі, фрукти, хліб, молоко, на інші – 10%; Бельгія – 6% на м'ясо, рибу, молоко, воду, на інші – 12%; Велика Британія – 0% на сире м'ясо і рибу, фрукти, овочі, горіхи і боби, зелень, хліб і хлібобулочні вироби, на інші – 20% (основна ставка); Німеччина – 7% на продовольчі товари, хліб, овочі, фрукти, м'ясо, молоко¹⁰.

Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність гармонізації законодавства нашої держави з правом ЄС, а також адаптації вітчизняного законодавства про ПДВ до законодавства ЄС. Важливого значення на шляху такої гармонізації набувають Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС, а також Директива Ради (ЄС) 2022/542. Вважаємо, що запровадження зниженої ставки ПДВ на соціально

⁹ Лупенко Ю., & Тулуш, Л. (2020). Зниження ставки ПДВ на продукти харчування в Україні: можливості та доцільність. *Продовольчі ресурси*, 8(14), 217.

¹⁰ Атаманчук Н. І. (2021). Правове регулювання непрямого оподаткування в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня д.ю.н., Західноукраїнський національний університет. Тернопіль. С. 346.

значущі продукти харчування є важливим кроком на шляху підвищення їх доступності для споживачів. Оскільки, «товари та послуги, які підпадають під знижені ставки, мають бути спрямовані на користь кінцевого споживача та переслідувати цілі загального інтересу»¹¹. Тому, установа знятих ставок ПДВ на операції з постачання товарів (послуг) першої необхідності, обов'язковий перелік яких визначений Директивою Ради ЄС 2006/112/ЄС та Директивою Ради (ЄС) 2022/542, забезпечить соціальну справедливість ПДВ шляхом зняття оподаткування на соціально значущі товари (роботи, послуги), стимулюватиме зростання сукупного попиту, а також підвищить платоспроможність нашого населення.

¹¹ Council Directive (EU) 2022/542 of 5 April 2022 amending Directives 2006/112/EC and (EU) 2020/285 as regards rates of value added tax. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/542>.

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА

Баранов Олександр Андрійович

*доктор юридичних наук, професор,
керівник Наукового центру цифрових трансформацій та права
ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
м. Київ, Україна*

Результати перших досліджень щодо виникнення планетарних загроз з'явилися в публікаціях вчених ще в середині 70-х років¹. Цей факт зайвий раз підкреслює надзвичайно важливу роль науки у прогнозуванні майбутнього людства, у пошуку більш ефективних шляхів розвитку цивілізації. Лише на початку XXI століття Організація Об'єднаних Націй вперше публічно заявила про рішучість уберегти планету від деградації та вжила низку заходів щодо мобілізації людства для досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року з метою уникнути катастрофи².

Доведено, що причиною деградації сучасної людської цивілізації є перше, друге та третє цивілізаційні когнітивні протиріччя людства³. Особливо гостро ці протиріччя проявляються на останньому етапі розвитку людства та стають фундаментальною першопричиною нескінченно наростаючого обсягу перманентних помилок у прийнятті рішень. Подолання зазначених протиріччя стає можливим лише завдяки проведенню масштабної цифрової трансформації, на базі впровадження досягнень 4-ї промислової революції: технологій Інтернету речей, Індустрії 4.0, штучного інтелекту, робототехніки, великих даних, хмарних обчислень, мережі Інтернет тощо.

Економіка результату і право. Одним з радикальних шляхів нейтралізації планетарних загроз та досягнення Цілей сталого розвитку вважається зміна парадигми економічної діяльності⁴. Серед низки

¹ Ruff, L. E. (1972). The Limits to Growth: A Report of the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind.

² United Nations. (2015). Transforming Our World, the 2030 Agenda for Sustainable Development. General Assembly Resolution A/RES/70/1.

³ Баранов О. А. (2022). Трансформація: соціальна & цифрова & правова : монографія у 3-х т. Т. 1. Порятунком цивілізації: економіка результату. Видавничий дім «Гельветика».

⁴ Weizsäcker, E. U. and A. Wijkman. (2018). Come on!: Capitalism, short-termism, population and the destruction of the planet. Springer.

запропонованих теорій ресурсо-орієнтованої економіки⁵, особливу увагу викликає теорія Економіки результату (Outcome Economy), яка базується на тотальному застосуванні технологій Інтернету речей⁶. Впровадження Економіки результату буде потребувати масштабних соціальних трансформацій, що робить необхідним проведення широких правових досліджень.

Особливу актуальність правових досліджень зумовлено тим, що перехід до нової парадигми світової економіки незалежно від обраної стратегії безумовно буде відбуватися в умовах трансформацій суспільства як на національному, так і на всесвітньому рівні. Але успіх проведення активних, динамічних, раніше не бачених масштабів та глибини соціальних та цифрових трансформацій, які необхідно буде здійснити у стислий термін, істотно залежить від ефективності їх правового забезпечення.

Місія та мета системи права. Вважаємо, що місія системи права – це створення узгодженого, сприятливого та несуперечливого правового середовища ефективного здійснення людської діяльності. Кореспондується із цим розумінням місії таке визначення: базова мета правового регулювання (системи права) полягає у формуванні правових умов забезпечення ефективності життєдіяльності суспільства як сукупності всіх видів діяльності людини у будь-яких сферах чи сегментах соціальної та особистої активності в інтересах високої якості життя людини та самозбереження і розвитку цивілізації.

Запропоноване уявлення базової мети правового регулювання створює методологічне підґрунтя для побудови загальної системи оцінки ефективності правового регулювання, під якою розуміється максимізація ефективності людської діяльності завдяки мінімізації транзакційних (непродуктивних) затрат на реалізацію правового регулювання.

Зрозуміло, що запропоноване бачення сенсу і змісту місії та базової мети системи права не заперечує попередні результати праці багатьох вчених. Навпаки, воно є об'єднуючим на вищому рівні ієрархії для наявних численних трактувань різних аспектів розуміння місії та мети правового регулювання.

Право і віртуальність. У зв'язку із широким використанням цифрових технологій необхідно звернути увагу на проблему використання у сфері права поняття «віртуальність». На наш погляд, використання таких метафор, як «віртуальність», «віртуальний простір»

⁵ Fresco, Jacque. (2011). *Designing The Future*. Osmora Publishing.

⁶ Barkai, Joseph. (2016). *The outcome economy: How the Industrial Internet of Things is transforming every business*. Createspace Independent Publishing Platform.

та багатьох подібних саме у сфері права, на відміну від інших сфер, є штучним, недоцільним і навіть токсичним.

Штучний інтелект. Прогнозування експертами надзвичайного поширення технологій із штучним інтелектом (ШІ) при реалізації майже необмеженого кола суспільних відносин обумовлює необхідність проведення широких досліджень у сфері приватного та публічного права.

Запропоновані автором в циклі робіт⁷ визначення понять «штучний інтелект» та «робот», їх класифікація, доведення декілька гіпотез дозволили розробити методологію щодо визначення правового статусу робота із ШІ. Рекомендоване розуміння правового статусу робота із ШІ, а також сформульовані доктринальні положення щодо відповідних юридичних догм та фікцій дали змогу запропонувати систему правового регулювання, яку можна гармонійно інкорпорувати до публічного та приватного права.

Проблема довіри. Цифрова трансформація породжує надзвичайно важливу проблему забезпечення довіри при здійсненні різноманітних транзакцій. Один із ефективних шляхів вирішення цієї проблеми – це створення розподілених (децентралізованих) систем довіри на основі блокчейн-технологій. Для застосування цих технологій необхідно вирішити низку правових проблем. Впровадження розумних контрактів, які стануть необхідною умовою оперативного формування ситуативних коопераційних продуктових ланцюжків в Економіці результату також потребує вирішення низки правових проблем.

Конвергенція права. В сучасних умовах глобалізації, поглиблення міжнародного поділу праці, інтеграції різних видів діяльності зростає актуальність вирішення проблеми конвергенції галузей законодавства, що потребує вирішення проблеми мінімізації системної конкуренції між окремими галузями та посилення кореляції процесів їх удосконалення. Проблеми правової конвергенції стосуються як різних правових систем, так і галузей права в межах однієї системи права.

Юридична освіта. Вченими, політичними та державними елітами, провідними експертами та практиками вбачається, що ресурсорієнтована економіка, широке впровадження технологій Інтернету речей та штучного інтелекту є основним шляхом майбутньої соціальної та цифрової трансформації людства. Ефективне проведення масштабних трансформацій не зможе відбуватись без досконалого законодавчого

⁷ Баранов О.А.(2018). Інтернет речей (IoT): робот зі штучним інтелектом у правовідносинах *Юридична Україна*, 5–6, 75–95 ; Баранов О. А. (2018). Інтернет речей (IoT): регулювання надання послуг роботами зі штучним інтелектом. *Інформація і право*, 4, 46–70.

забезпечення. Тому все наполегливіше лунають пропозиції про те, щоб юристи на ранніх стадіях приймали участь у соціальному прогнозуванні та плануванні, в обговоренні актуальних проблем розвитку суспільства. Це потребуватиме кардинального перегляду системи юридичної освіти для забезпечення прикладної за вибором профорієнтації юристів в певних сферах людської діяльності, зокрема в окремих галузях економіки, державному управлінні, соціальній сфері, охороні здоров'я, культурі тощо. Наприклад, юрист, який знається на ІТ праві, має розуміти на засадничих питаннях цифрових технологій, механізмах функціонування ІТ бізнесу тощо.

Вдосконалення системи права. Всі галузі права мають якомога скоріше адаптуватись до можливих майбутніх змін соціального життя. Так масштабність цифрової трансформації, стратегічна важливість, своєчасності актуальної, повної та достовірної інформації для систем прийняття рішень, для будь-якої діяльності вимагає оновлення доктринального розуміння міста, ролі та змісту інформаційного права. А у кримінальному праві має відбутись концептуальний перегляд того, що сьогодні має назву «кіберзлочини».

Потрібно зауважити, що подібно економічній сфері, соціальні та цифрові трансформації будуть відбуватись і в інших сферах соціальної активності, як-от: державне управління, промисловість, сільське господарство, правоохоронна система, військова сфера, сфера охорони здоров'я, освіти, культури тощо.

Міжнародне право. Економіка результату внаслідок безпрецедентної оперативності діяльності буде потребувати вирішення проблеми географічної, галузевої та юрисдикційної масштабності застосування законодавства.

Треба враховувати, що соціальні та цифрові трансформації неминуче, рано чи пізно, відбудуться у всіх державах, тому міжнародне право також стикнеться з низкою викликів, зокрема із різким розширенням сфери свого впливу внаслідок посилення глобалізації у всіх сегментах соціальної активності.

Прогнозний метод формування законодавства. Правова сингулярність – це сингулярність у сфері правового регулювання, яка виникає внаслідок непередбачуваності наступного розвитку соціуму в умовах впровадження технологій Інтернету речей та штучного інтелекту. Тому має стати мейнстрімом перехід на парадигму прогнозного формування законодавства. Базою для такого переходу мають бути форсайт соціально-правові моделі майбутнього стану суспільства, які необхідно формувати на основі багатодисциплінарних та міждисциплінарних досліджень.

Висновок. Таким чином, визначення напрямів і шляхів досліджень та напрацювань теоретично-методологічних та практичних пропозицій щодо вирішення правових проблем як усієї сучасної системи права, так і окремих галузей права є важливою передумовою ефективного переходу до нової парадигми світової економіки – до Економіки результату, як стратегії досягнення Цілей сталого розвитку та євроінтеграції України.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-57>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АДВОКАТУРИ ТА ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Габані Іван Іванович

*асистент кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Постановка проблеми. Адвокатура є ключовим елементом правової системи, оскільки адвокати виконують важливу роль у захисті прав та інтересів своїх клієнтів. Вони забезпечують доступ до справедливого судового процесу та допомагають громадянам та організаціям захищати свої права та інтереси в будь-яких ситуаціях. Це, в свою чергу, може стимулювати зростання підприємницької активності та залучення інвестицій в економіку країни.

Європейська інтеграція також відіграє важливу роль у розвитку адвокатури та правової системи в цілому. Стандарти Європейського Союзу вимагають від країн-кандидаток забезпечення дотримання прав людини, демократії та правової держави, що забезпечує зростання важливості адвокатури як ключового елементу правової системи.

Незалежність інституту адвокатури можна тлумачити по-різному, зважаючи на те, від кого або ж для чого повинна бути незалежною адвокатура. Від кого – від держави в особі її владних органів (адміністративних, правоохоронних, судових тощо) і посадових осіб. Для чого – для реалізації власної конституційної місії стосовно захисту прав і свобод мати фактичну можливість захищати права та законні інтереси осіб, запобігати їх порушенню, зокрема і з боку держави¹.

¹ Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури. *Форум права*. 2009. № 1. С. 429–433.

Адвокатура має важливе значення для економічного розвитку країни. Якщо правова система функціонує ефективно, це забезпечує сприятливу бізнес-середовище та забезпечує захист прав власників підприємств та інвесторів. В Україні адвокатура є особливим правозахисним інститутом, що визначається його публічно-правовим статусом. Про її особливість також свідчить імператив професійного захисту прав та законних інтересів осіб у суді, надання державою права на професійну правничу допомогу всім приватним особам². Зважаючи на це адвокати виконують важливу роль у забезпеченні стабільності економічного розвитку країни.

Європейська інтеграція також відіграє важливу роль у розвитку адвокатури та правової системи в цілому. Стандарти Європейського Союзу вимагають від країн-кандидаток забезпечення дотримання прав людини, демократії та правової держави, що забезпечує зростання важливості адвокатури як ключового елементу правової системи.

Аналіз дослідження проблеми. Багато вчених-правників досліджували різні аспекти цієї проблеми у своїх наукових працях, а саме: О.М. Бандурка, М.О. Баймуратов, Д.М. Белов, Ю.Г. Барабаш, Л.І. Бойко Т.В. Варфоломеева, В.В. Заборовський, С.О. Іваницького, А.М. Колодій, В.В. Кравченко, В.П. Колісник, М.В. Лошицький, Н.А. Мяловицька, С.І. Мінченко, О.В. Марцеляк, О.В. Негодченко, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, С.Ф. Пилипенко, О.В. Синєокий, В.О. Серьогін, О.В. Скрипнюк, О.В. Тимошук, Л.В. Тацій, О.Д. Тихомиров, інших

Мета статті. Дослідження взаємозв'язку адвокатури та економіки в контексті європейської інтеграції України. Стаття має на меті проаналізувати роль адвокатури у підтримці правової держави та її вплив на економічний розвиток країни, зокрема в контексті європейської інтеграції. Окрім того, стаття спрямована на висвітлення ключових функцій, які відіграє адвокат у сучасному правовому середовищі та його взаємодії з іншими учасниками правової системи, а також і поняття євроадвоката, гостьового адвоката та адвоката-міжнародника на прикладі сусідніх країн у Словаччині та Чехії, які є членами ЄС.

Виклад основного матеріалу. За останні роки Україна активно рухається в напрямку європейської інтеграції, що передбачає вирішення багатьох правових питань та гармонізацію національного законодавства з законодавством Європейського Союзу. В цьому процесі адвокатура

² Калинюк С. С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2015. 203 с.

відіграє важливу роль, оскільки адвокати є ключовими учасниками правової системи та забезпечують захист прав і свобод громадян.

Адвокатура має різноманітні функції у правовій системі, такі як захист прав і свобод людини, підтримка законності та дотримання правопорядку, забезпечення доступу до правосуддя та інші. Крім того, адвокати забезпечують правовий захист бізнесу та інвесторів, що є важливим фактором для економічного розвитку країни.

Наука про адвокатуру потребує більш широкого терміна, що охоплював би всі принципи, які характеризують адвокатуру як правовий інститут. Принципи організації та діяльності адвокатури є окремими групами з цього більш загального поняття, їх існування є наслідком класифікації цього більш загального поняття, яке охоплює обидві групи принципів. Ми вважаємо, що цілком обґрунтовано було б назвати ці принципи, які характеризують основні засади побудови та діяльності адвокатури як правової інституції, «принципами адвокатури України»³.

У контексті євроінтеграції адвокатура також має важливе значення. Гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу вимагає високої кваліфікації та компетентності юридичних фахівців, зокрема адвокатів. Адвокати повинні мати глибокі знання в області європейського права та міжнародних стандартів, а також вміти застосовувати їх на практиці, особливо коли в Україні відбувається війна, яка негативно впливає на права та свободи людини.

Тому дуже важливо, щоб адвокати виступали консультантами для підприємців (майбутніх підприємців), допомагаючи їм зрозуміти складні правові процедури, які відбуваються у бізнесі. Це може допомогти підприємцям уникнути порушень законодавства та зменшити ризики втрати ресурсів в результаті правопорушень. Розвивати бізнес та інвестиції після перемоги України в цій війні.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що принципи адвокатури України є основними ідеями, які визначають організацію та діяльність адвокатури, а також закономірності, на яких вони ґрунтуються. Згідно з дослідженням Бакаянної Т., принципи адвокатури мають свої властивості, зокрема:

- кожен принцип адвокатури має в собі окрему ідею, яка розкриває його зміст;
- принципи адвокатури закріплені в нормативно-правових документах, як загальних, так і спеціальних законодавчих актах;
- принципи характеризують основні ознаки адвокатури;

³ Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. д-ра юрид. наук; 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.

– принципи адвокатури є стабільними та витривалими відносно традиційних норм права.

Вони утворюють окрему систему, де один принцип гарантує інші або впливає з них⁴.

У своїй дисертаційній роботі Л.В. Тацій висунув ідею про відокремлення принципів організації та діяльності адвокатури від спеціальних принципів адвокатської діяльності⁵.

Принципи діяльності адвокатури в Україні можуть допомогти вирішити спірні питання між бізнес-партнерами, що можуть стати перешкодою для розвитку бізнесу та інвестицій в країну. Розуміння правових аспектів бізнесу може збільшити довіру до підприємств іноземних інвесторів, що може сприяти залученню іноземних інвестицій у країну.

З іншого боку, якщо проаналізуємо досвід наших сусідів, приєднання Словаччини та Чехії до Європейського Союзу надало можливість їхнім юристам практикувати свою професію в інших країнах. Доступ до професії іноземців може сприяти залученню іноземних інвестицій та підвищенню міжнародного іміджу України. Це особливо важливо в контексті європейської інтеграції та прагнення до входження до ЄС. Це може допомогти залучити більше інвесторів та сприяти економічному розвитку обох країн.

Законодавство ЄС відповідно внесли зміни на національному рівні у Закон про адвокатуру, і цим самим запровадили інститут євроадвокатури, а саме, громадянин держави-члена Європейського Союзу або іншого члена (держави) Угоди про Європейський економічний простір, який має право надавати юридичні послуги самостійно на підставі професійного звання, вираженого офіційною мовою держави реєстрації, називається як євроадвок і має право надавати юридичні послуги в Словацькій Республіці чи у Чеській Республіці чи навпаки, як запрошений (гостьовий) євроадвокат або визнаний євроадвокат.

Гостьовий євроадвокат – це євроадвокат, який надає юридичні послуги на території країни члена ЄС тимчасово чи зрідка, готує процесуальні документи із здійснення адвокатської діяльності заїжджим Євроадвокатом. Запрошений євроадвокат може представляти сторону судового процесу протягом розгляду справи у суді або інших державних органах та захист обвинуваченого у кримінальному провадженні

⁴ Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. д-ра юрид. наук; 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.

⁵ Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л. В. Тацій ; Харків. нац. ун-т внутр.справ. Харків, 2008. 20 с.

зобов'язані співпрацювати з адвокатом, включеним до списку адвокатів (далі – адвокат, що співпрацює); інакше він не має права представляти сторону процесу чи обвинуваченого як адвокат.

Сформований (діючий) євроадвокат – це євроадвокат, який надає юридичні послуги, наприклад, на території Словацької Республіки, Чеської Республіки або іншої країни члена Європейського Союзу, і навпаки, на постійній основі і внесений до списку євроадвокатів, який веде асоціація. Євроадвокат зобов'язаний виконувати зобов'язання національного адвоката, а також правові норми держави реєстрації.

Відповідно до параграфу 30 пункт (d) іноземний адвокат означає: «фізична особа держави-члена Організації економічного співробітництва та розвитку, який уповноважений в державі реєстрації здійснювати адвокатську діяльність незалежно та без обмежень, і який внесений до списку іноземних адвокатів який наповнюється (реєструється) та ведеться асоціацією адвокатів»⁶.

Відповідно до параграфу 30 пункт (e) «адвокат-міжнародник» означає: «фізична особа члена Світової організації торгівлі, який уповноважений у державі реєстрації надавати юридичні послуги незалежно та без обмежень і який внесений до списку адвокатів-міжнародників, який наповнюється (реєструється) та ведеться асоціацією адвокатів»⁷.

Існує також багато інших факторів, які впливають на юристів на європейському рівні: вплив законодавства про конкуренцію на фундаментальні цінності професії; співвідношення між обов'язком адвокатів (а через них і правами громадян) та обов'язком урядів забезпечувати безпеку громадян; вплив глобалізації та лібералізації ринку на юридичну професію.

На засіданні Європейської Ради від 23 червня 2022 року було прийнято рішення надати Україні статус країни-кандидата до ЄС.

Ініціювала ССВЕ, яка є міжнародною асоціацією, заснованою в 1960 році, Відповідно до пункту 11 Статуту ССВЕ, що стосується європейської перспективи, щодо просування поглядів європейських адвокатів та захисту правових принципів демократії та верховенства права. Ця міжнародна організація представляє європейські адвокатські асоціації перед європейськими та іншими міжнародними установами,

⁶ Čl. 1 § 30 písm. d) zákona č. 586/2003 Z.z. o advokácii a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. O živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

⁷ Čl. 1 § 30 písm. e) zákona č. 586/2003 Z.z. o advokácii a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. O živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

зокрема у сферах регулювання професії, захисту верховенства права, прав людини та демократичних цінностей.

ССВЕ зосереджується на захисті прав клієнтів, праві на доступ до правосуддя та оцифруванні процесів правосуддя. РЕСО рекомендував Пленарній сесії ССВЕ змінити статус членства НААУ з члена-спостерігача на асоційованого члена організації, після того, як комітет отримав інформацію про стан справ в адвокатурі та окремих аспектах юстиції в Україні на засіданнях 6 жовтня та 24 листопада 2022 року⁸.

Що у свою чергу відіграє у адвокатурі важливу роль, а саме забезпеченні правової стабільності та прозорості в бізнесі, що в свою чергу сприяє економічному розвитку країни.

Для залучення іноземних інвестицій важливо мати правову систему, яка є прозорою та передбачуваною, що надає іноземним інвесторам впевненість у тому, що їхні права будуть захищені. Адвокати можуть допомогти у підготовці та аналізі договорів, у тому числі з іноземними контрагентами, що забезпечить їх правову захищеність та сприятиме залученню іноземних інвестицій в країну.

Адвокатура відіграє важливу роль у підтримці правового поля та забезпеченні дотримання прав, що сприяє залученню інвестицій та розвитку бізнесу. Вони допомагають у створенні сприятливого інвестиційного клімату, захищаючи права та інтереси бізнесу.

Висновки. Адвокатура є важливим інструментом правової системи і може впливати на економічний розвиток країни.

Адвокатура через адвокатів забезпечує правову стабільність та прозорість у бізнесі, допомагають розв'язувати спори та можуть сприяти збільшенню іноземних інвестицій у країну.

Розвиток адвокатури може бути покращено шляхом підвищення рівня професійної кваліфікації, та створення конкуренції за допомогою іноземних адвокатів, розвитку співпраці з іншими органами, що у свою чергу забезпечить партнерство між адвокатами, державними органами та бізнесом.

Отже, можна стверджувати, що адвокатура є ключовим інструментом правової системи, а її наявність та ефективність можуть суттєво впливати на розвиток економіки країни. Розуміння цього факту може допомогти в удосконаленні правової системи та підвищенні її ефективності, що, в свою чергу, може мати позитивний вплив на економічний розвиток країни.

⁸ Національна асоціація адвокатів України отримала новий статус в ССВЕ <https://unba.org.ua/news/7745-nacional-na-asociaciya-advokativ-ukraini-otrimala-novij-status-v-ssve.html> (дата звернення 01.04.2023 р.)

ОСОБЛИВОСТІ ТА СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Гецько Вікторія Василівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

В Україні процеси по захисту прав споживачів відбувалися під впливом прогресивних європейських ідей, а в умовах євроінтеграційної політики необхідно детальніше зупинитися на особливостях та стандартах Європейського Союзу у цій сфері.

Одним із перших міжнародних документів у сфері захисту прав споживачів є схвалена у 1973 році «Хартія захисту споживачів»¹, у якій закріплені основні права споживача, такі як: правовий захист та допомога, захист від фізичної та економічної шкоди, захист від зловживань надавачів послуг та постачальників товарів, право на післяпродажне обслуговування, обмежувальна практика, заборона неправдивої реклами, гарантії ефективності застосування законодавства, право на компенсацію шкоди та право на інформацію. Хоча Україна не ратифікувала «Хартію захисту споживачів», національне законодавство передбачає визначені в ній гарантії.

Наступним актом, що варто згадати, є Керівні принципи захисту споживачів, які були затверджені Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією №39/248 16 квітня 1985 р.² Особливо цінним виявилось закріплення керівних принципів щодо захисту прав та інтересів споживачів, зокрема: підтримка держав у забезпеченні адекватного захисту споживачів; сприяння створенню виробничих структур, що задовольняють потреби споживачів; посилення етичних стандартів поведінки виробників та постачальників товарів (послуг) для споживачів; сприяння державам у протидії шкідливій діловій практиці підприємців на рівні національного та міжнародного рівнів, яка може мати негативний вплив на споживачів; допомога у розвитку та створенні незалежних спілок, що об'єднують споживачів; збільшення

¹ Consumer Protection Charter. Resolution 543 (1973). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15956&lang=en>

² General Assembly in resolution 39/248 of 16 April 1985. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/462/25/IMG/NR046225.pdf?OpenElement>

міжнародного співробітництва для захисту прав споживачів; поширення ринкових умов, що надають споживачеві більший вибір за нижчу ціну.

Система принципів у галузі захисту прав споживачів, що була сформульована на рівні Генеральної Асамблеї ООН в Керівних принципах захисту споживачів, встановлених Резолюцією №39/248, одночасно є ефективною системою обмеження договірної свободи. Ці принципи були розширені в наступних міжнародних документах, зокрема у Резолюції Економічної та соціальної ради E/1999/INF/2/Add2 від 26 липня 1999 року³ та Резолюції Генеральної Асамблеї 70/186 від 22 грудня 2015 р.⁴

Умови Угоди про асоціацію з ЄС містять важливі пункти щодо захисту прав споживачів у процесі європеїзації законодавства. Наприклад, стаття 140 передбачає захист споживачів у сфері електронної торгівлі, а статті 193, 195 та 198 стосуються оформлення торгових марок. Захист прав споживачів також передбачено в статтях, що стосуються географічних позначень, соціальних допомог, цін на внутрішніх ринках, доступу до енергоресурсів, гарантій на захист прав споживачів та співробітництва у цій сфері.

Україна повинна також імплементувати положення Директиви Ради від 25.06.1987 щодо зближення законодавства держав-членів стосовно товарів, що представляють загрозу для здоров'я та безпеки споживачів (№ 87/357/ЄЕС), Директиви № 98/6/ЄС щодо захисту споживачів при зазначенні цін на товари, та Директиви № 2005/29/ЄС про недобросовісні торгівельні методи підприємств до споживачів на внутрішньому ринку, яка вносить зміни до інших директив і регламентів; Директиви № 1999/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25.05.1999 про певні аспекти продажу споживчих товарів та відповідні гарантії; Директиви № 93/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5.04.1993 про недобросовісні умови у споживчих контрактах; Директиви № 97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20.05.1997 про захист споживачів стосовно дистанційних контрактів; Директиви № 2008/122/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 14.01.2009 про захист прав споживачів за деякими положеннями контрактів щодо розподілу часу на використання нерухомості (таймшер), довгострокового відпочинку, контрактів з перепродажу та обміну; Директиви Ради № 85/577/ЄЕС від 20.12.1985 про захист споживачів щодо контрактів, що укладені поза діловими приміщеннями; Директиви № 2002/65/ЄС Європейського Парламенту та

³ United Nations guidelines for consumer protection (as expanded in 1999). URL: https://unctad.org/system/files/official-document/UN-DESA_GCP1999_en.pdf

⁴ Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2015. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d186_en.pdf

Ради від 23.09.2002 про дистанційну торгівлю та фінансові послуги споживачам, яка змінює та доповнює Директиву Ради № 90/619/ЄЕС та Директиви № 97/7/ЄС та № 98/27/ЄС; Директиви № 2008/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23.04.2008 про кредитні угоди для споживачів, яка скасовує Директиву Ради № 87/102/ЄЕС; Директиви № 96/57/ЄС про вимоги щодо ефективності споживання енергії побутовими електричними холодильниками, морозильними камерами та їх комбінаціями тощо.

Таким чином, на рівні ЄС розроблено ряд Директив та Регламентів, що створюють комплексну основу для системи захисту прав споживачів. Україна поступово переважно більшість норм у сфері захисту прав споживачів, які містяться у Директивах та Регламентах ЄС імплементувала, внівши зміни у чинне законодавство та прийнявши додаткові нормативно-правові акти, що безумовно наближує нашу державу на шляху до євроінтеграції.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-59>

VIRTUAL ASSET IN UKRAINE IN TERMS OF MEANS OF PAYMENT

Hrytsai Serhii

Ph.D. in Law, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Sectoral Law and General Legal
Disciplines of the Institute of Law and Social Relations
of the Open International University of Human Development "Ukraine"
Kyiv, Ukraine*

One of the most dynamic sectors of Ukraine's economic frontier, FinTech, not only withstood the challenges of one of the most difficult times of independence, but also continued to develop despite all the difficulties of the difficult time, and often despite it.

On 17.02.2022, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Virtual Assets" No. 2074-IX (hereinafter – Law 2074)¹, з taking into account previously submitted proposals from the President². According

¹ «Про віртуальні активи», Pub. L. No. 2074-IX(2022), <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20>

² «Картка проекту закону «Про віртуальні активи»», June 11, 2020, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698>.

to the section "Final and Transitional Provisions" of Law 2074, the law itself will come into force, inter alia, from the date of entry into force of the Law of Ukraine on Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the peculiarities of taxation of transactions with virtual assets³. In order to fulfill the requirements of clause 1 of Section VI of Law 2074 and to bring it into force, the Verkhovna Rada of Ukraine on 13.03.2022 registered⁴ Draft Law No. 7150 "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets" (hereinafter – Draft Law 7150)⁵.

Under the concept of virtual assets⁶ Law 2074 contains a definition that covers the entire spectrum of⁷ a more familiar concept to us⁸, as a cryptocurrency⁹, except for the concept of CBDC¹⁰ – digital currency of central banks.

The legal status of virtual assets is defined in part 7 of Article 4 of Law 2074 and has the following interpretation: "Virtual assets are not a means of payment on the territory of Ukraine and cannot be exchanged for property (goods), works (services)".

³ «Пояснювальна записка до Проекту № 7150 Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні”», March 13, 2022, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235>

⁴ «Порівняльна таблиця до Проекту №7150 Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами”», March 13, 2022, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233>

⁵ «Проект Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами», Pub. L. No. 7150(2022), <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211>

⁶ С. О. Грицай. Правова сутність дефініції «віртуальні активи» у законі України «Про віртуальні активи». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, no. 1(2022): 244–48, <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.45> ; С. О. Грицай. Поняттєвий ряд – віртуальні активи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Право, 2, no. 70(2020):313–17, <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.49>

⁷ Serhii Hrytsai, “Classification of Virtual Assets in Ukraine,” *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* 30, no. 1(2023):135–52, <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-135>

⁸ Serhii Hrytsai. The Place of Virtual Assets in the Structure of Digital Financial Technology. *International Science Journal of Management, Economics & Finance* 1, no. 3 (August 1, 2022):34–48, <https://doi.org/10.46299/j.isjmf.20220103.3>

⁹ Грицай С. О. Криптовалюта – чи може бути правовою дефініцією? *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, no. 2 (June 13, 2022):92–97, <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.2.15>

¹⁰ Serhii Hrytsai. Classification of Elements of the Latest Digital Financial Technology. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy* 1, no. 2 (August 1, 2022):1–15, <https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20220102.1>

However, the current practice in Ukraine does not correspond to the meaning of Law 2074¹¹.

This is not the first time that Ukrainian businesses have picked up the trend of paying for goods and services with cryptocurrencies. The previous wave took place in 2017-2018, but payments did not become widespread. Currently, businesses have picked up the trend of introducing cryptocurrency payments again. This is because over the past 5-6 years, infrastructure solutions for crypto payments have caught up with market demands. "Five years ago, everyone wanted to make payments with crypto, but they did not understand how and what," said the head of the Ukrainian office of the cryptocurrency exchange Binance in an interview.

In 2019, major cryptocurrency players appeared on the Ukrainian market. Coinbase, a cryptocurrency exchange with more than 3.5 million users, launched CoinbasePay crypto processing. Binance, one of the world's largest crypto exchanges, started testing crypto payments through its BinancePay crypto processing in 2021. The services developed by these crypto market players helped to accept payments from the buyer and send them to the seller of services or goods – the retailer. Coinbase has developed a payment terminal for offline outlets, having invested more than \$1 million, and BinancePay has introduced payment in stores via QR code. The director of the Ukrainian office of the cryptocurrency exchange Binance notes that they are preparing integration with 10 retailers in the near future: "We plan to announce a new partnership every month." At the same time, Coinbase is negotiating integration with 45 companies¹².

Mastercard, together with Weld Money, a fintech startup based on the Ukrainian bank Unex Bank, has launched a cryptocurrency payment card "Weld" in Ukraine. The card allows you to pay for goods and services with cryptocurrency in a convenient mode where cashless payments are available: POS terminals, online payments. This card can be added to Apple Pay, Google Pay and pay with cryptocurrency without the need for the user to convert it into regular (fiat) currency, as the conversion of cryptocurrency is automatic¹³.

¹¹ Грицай С. О. Сфера застосування законодавства України про віртуальні активи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, no. 2(2022): 54–59, <https://doi.org/10.32782/392278> ; Грицай С. О. Порядок реалізації віртуальних активів в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*, 61, no. 1 (2022): 18–23, <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.3>

¹² Таїса Мельник. iPhone за крипту. Слідом за «Фокстрот» та WOG приймати оплату в крипті планують десятки бізнесів. Навіщо їм це (знову). *Forbes.ua*, August 25, 2022, <https://forbes.ua/inside/iphone-za-kriptu-slidom-za-fokstrot-ta-wog-priymati-oplatu-v-kripti-planuyut-desyatki-biznesiv-navishcho-im-tse-znovu-25082022-7899>

¹³ "В Україні запустили платіжну картку для розрахунків криптовалютою – weld card", *AIN.UA* (blog), September 22, 2022, <https://ain.ua/2022/09/22/weld-kard/>

In 2022, electronics retailers in Ukraine, such as Stylus and TechnoIzhak, began to increasingly accept cryptocurrencies as payment for goods purchased from them. The whole process was implemented in partnership with the crypto processing platform Whitepay, which is part of the European exchange WhiteBIT.¹⁴

Cryptocurrency exchange Binance and supermarket chain Varus, which has 97 supermarkets in different cities of Ukraine, have launched payments for goods in online stores using crypto wallets and Binance Pay technology¹⁵.

Along with the Varus network, the well-known WOG gas station chain has become a partner of the Binance cryptocurrency exchange and launched the possibility of paying for fuel with cryptocurrency through Binance Pay¹⁶.

More than 130 types of cryptocurrencies are now available for payment in the Okwine.ua web marketplace and to visitors of OKWINE stores through POS terminals in Kyiv and Lutsk. The project was implemented in partnership with the crypto processing service Whitepay. In the near future, the option is planned to be integrated in all outlets, as cryptocurrency payments are gaining popularity and new momentum in the Ukrainian market¹⁷.

At the end of May 2022, Foxtrot integrated a tool from the cryptocurrency exchange Binance. According to the results of the first month of trading, Foxtrot accepted more than 1000 payments in cryptocurrency¹⁸. The average receipt in such purchases is close to the average regular receipt in the Foxtrot chain¹⁹.

We assume that all of the above examples of the use of virtual assets are carried out through a banking service – acquiring, which takes place automatically. And this is despite the fact that virtual assets remain

¹⁴ “Мережі магазинів електроніки «ТехноІжак» та Stylus почали приймати криптовалюти для оплати за товари”, European Business Association, November 25, 2022, <https://eba.com.ua/merezhi-magazyniv-elektroniky-tehnoyizhak-ta-stylus-pochaly-prujmaty-kryptovalyuty-dlya-oplaty-za-tovary/>

¹⁵ Юрій Тарасовський. “Binance та Varus оголосили про партнерство: купити продукти на сайті супермаркета можна за криптовалюту,” Forbes.ua, September 15, 2022, <https://forbes.ua/news/binance-ta-varus-ogolosili-pro-partnerstvo-kupiti-produkti-na-sayti-supermarketa-mozhna-za-kryptovalyutu-15092022-8358>

¹⁶ Анастасія Жарикова. “Мережа WOG почала приймати оплату за пальне криптовалютою”. *Економічна правда*, September 26, 2022, <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/26/691864/>

¹⁷ Костянтин Симоненко, “Мережа OKWINE почала приймати криптовалюту”, RAU, October 7, 2022, <https://rau.ua/novyni/okwine-rochala-prijmati-kriptu/>

¹⁸ Мельник, “iPhone за крипту. Слідом за «Фокстрот» та WOG приймати оплату в крипті планують десятки бізнесів. Навіщо їм це (знову).”

¹⁹ Катерина Шаповал, “Мільярди збитків, ріст цін на 20% та зменшення асортименту. Що відбувається з ринком продавців техніки в Україні. Інтерв'ю з CEO «Фокстроту»,” Forbes.ua, June 24, 2022, <https://forbes.ua/inside/rota-fokstrota-yak-pratsyue-v-umovakh-viyni-odin-z-naybilshikh-prodavtsiv-tekhniki-v-ukraini-23062022-6718>

unregulated in Ukraine, as Law 2074 has not yet entered into force²⁰. The widespread use of acquiring would be more logical after the entry into force of Law 2074²¹, when such a scheme will work through service providers²² on the turnover of virtual assets that have received the appropriate permission from market regulators in Ukraine²³.

However, today, despite everything, as we can see from numerous examples, acquiring is used, i.e., there are agreements between the bank and service providers acting at their own discretion, without any control from the state. Due to the current lack of regulation, this issue cannot be addressed and penalties cannot be imposed on such business entities, which leads to arbitrariness.

All of the above touches on another equally important topic, namely the taxation of transactions with virtual assets that take place today before the entry into force of Law 2074. At a minimum, banks that carry out acquiring operations should act as tax agents when conducting transactions with virtual assets on the part of individuals²⁴. The issue of taxation of service providers acting at their own discretion before the entry into force of Law 2074, which may include both legal entities and individual entrepreneurs, remains open in the context of our study²⁵.

In other words, we have a paradigm of views between the legislator and consumers, not a formal one. On the one hand, on the formal side, the legislature is not going to recognize virtual assets as a means of payment after the entry into force of Law 2074. On the other hand, from a practical point of view, before the entry into force of Law 2074, virtual assets

²⁰ Грицай С. О. Правовий режим віртуальних активів в Україні. *Juris Europensis Scientia*, no. 2(2022):65–68, <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.349>

²¹ Грицай С. О. «Віртуальний актив в Україні є засобом платежу?», *Актуальні проблеми політики*, no. 70 (2022): 131–37.

²² Грицай С. О. Учасники ринку віртуальних активів в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, no. 3(2022):152–57, <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.25>

²³ Грицай С. О. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку як суб'єкт адміністрування віртуальних активів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*, no. 1 (2022):86–92, <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.1.14>; Грицай С. О. Національний банк України як суб'єкт адміністрування віртуальних активів в Україні. *Право та державне управління* : збірник наукових праць, no. 1 (2022):87–93, <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.1>

²⁴ Грицай С. О. Податковий агент операцій з «віртуальними активами»: правовий аналіз змін до Податкового кодексу України. *Нове українське право*, no. 2(2022):87–93, <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.12>.

²⁵ Грицай С. О. Перспективи оподаткування операцій фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців з віртуальними активами в Україні. *Право та державне управління* : збірник наукових праць, no. 2 (2022):87–94, <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.11>

are being accepted more and more widely by consumers as a means of payment in Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-60>

МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОМ У КРАЇНАХ ЄС: ПРАВОВИЙ ВИМІР

Давидова Наталія Олександрівна

*доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник
відділу проблем приватного права*

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
м. Київ, Україна*

Єдиної політики щодо задоволення житлової потреби в Європейському союзі немає: кожна країна по-своєму вирішує житлове питання, виходячи з цивілізаційно-культурних особливостей, що історично склалися, сучасної економічної ситуації та специфіки реформування колишніх структур. Методика служби Eurostat¹ та Housing Europe² (Європейська федерація громадського, кооперативного та соціального житла) визначає тип проживання населення у житлі через статус володіння (*tenure status*). Термін «статус володіння» складний для розуміння, оскільки згідно із загальноприйнятими правилами української мови слово «володіння» – фактичне володіння, вважається синонімом слова «власність». Але відповідно до західних норм (стандартів) володіння (*tenure*) значить перебування у праві власності. Вже у римському праві були кодифіковані такі поняття, як «власність» (*proprietors*), «володіння» (*possessio*), «тримання речі» (*detentio*), при цьому поряд з власністю мова йде про володіння та тримання речі. Стан володіння поєднує два елемента: сам факт володіння річчю (*corpus possidendi*) та намір володіти річчю (*animus possidendi*). Позначені невідповідності значень в українській лінгвістичній (відповідно і в юридичній) та в західній традиції породжують певну суперечність.

«Євростат» виділяє чотири типи проживання громадян у житлах:

¹ Database – Eurostat. Retrieved March 29, 2023, from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database/>

² The state of housing in Europe in 2021: Housing Europe. Retrieved March 29, 2023, from <https://www.housingeurope.eu/resource-1540/the-state-of-housing-in-europe-in-2021>

1) власність, що не здається в оренду, без обтяження у вигляді іпотеки або позики – кредиту (*owner occupied, outstanding mortgage or housing loan*) (проста (приватна власність));

2) власність з іпотекою або кредитом (позикою, лізингом) (*owner occupied, with mortgage or loan*);

3) оренда за ринковою ціною (*tenant-market price*);

4) оренда за зниженою ціною або безкоштовно (*tenant-reduced price or free*)³.

Housing Europe відокремлює приватне володіння власністю (*owner occupied*) від прямого володіння власністю (*direct ownership*), ігноруючи іпотечне житло (*owner occupied, with mortgage*), приватних орендарів (*private rent*) від наймачів житла (*tenant ownership*), розширюючи та доповнюючи орендні відносини соціальними (*social rent*), державними (*public rent*) та зі зниженою оплатою (*reduced rent*)⁴.

Виокремлення у методиці Housing Europe різних типів оренди житла – найму (*tenant*) та оренди (*rent*) має схожість з житловими відносинам, викладеним у загальному праві Великобританії, в якому відбито співвідношення понять «володіння» (*possession*) і «заняття, заволодіння» (*occupation*). Якщо перше властиво наймачу, який має право вимагати від усіх осіб, включаючи власника, недопущення порушення своїх прав, то друге відноситься до правового положення, наприклад, постояльца готелю, мешканця. Отже, відокремлення наймача, який не залежить від власника житлового майна і має права й обов'язки, від орендоодержувача, залежного від власника і має тільки обов'язки, більш вірно для європейських країн при визначенні місця проживання.

Необхідно також зазначити, що існують відмінності житлової сфери у розвинених країнах Західної Європи та у країнах Східної Європи. На території колишнього соціалістичного співтовариства у житловій сфері право приватної власності переважає над орендними відносинами; соціальна спрямованість у задоволенні житлової потреби поступається комерційним інтересам. Таким чином, у країнах Західної Європи переважає житлова модель власника, у той час, як у Східній Європі – орендаря, а сукупність даних статистики Eurostat та Housing Europe дозволяє зробити висновок про різноманітність житлової політики й її реалізації в країнах ЄС.

У колишніх соціалістичних країнах право приватної власності переважає над іншими правовими підставами користування житловим

³ Database – Eurostat. Retrieved March 29, 2023, from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database/>

⁴ The state of housing in Europe in 2021: Housing Europe. Retrieved March 29, 2023, from <https://www.housingeurope.eu/resource-1540/the-state-of-housing-in-europe-in-2021>

фондом. Так, у Румунії у простій (приватній) власності перебуває 95,6% житла, у Хорватії – 85,2%, у Литві – 81,3%. При цьому нерозвиненими залишаються інші способи вирішення житлового питання, такі, як оренда, володіння та іпотека, ці житлові моделі існують на початковому етапі.

Внаслідок змін у суспільному устрої в країнах Східної Європи почався процес рецесії уніфікованої моделі побудови капіталізму вільного ринку. Попередня житлова модель передбачала втручання держави у господарську діяльність, у межах якої відбувається протиставлення соціалістичної держави та держави суспільних благ. Сутність нової парадигми реконструювання ринку (*market reconstruction*) полягає у спробі пояснення проведених ринкових реформ у країнах із транзитними економіками. Але, насправді, створений на базі вже збудованого житла шляхом його приватизації клас власників виявився неготовим нести повну відповідальність за придбане майно (платити високі податки, здійснювати догляд і ремонт домобудування) та виконувати покладені на себе, виходячи з інституційних очікувань, зобов'язання (переводити житло до оборотного капіталу). Таким чином, можна говорити про сформований у колишніх соціалістичних країнах своєрідний культ щодо житлової нерухомості, а також формування відповідної специфічної житлової моделі.

Датський соціолог Г. Еспінг-Андерсен у книзі «Три світи капіталізму добробуту» використовує для визначення включеності добробуту в ті чи інші соціальні структури та класи два виміри – декомодифікацію (*de-commodification*), яка зорієнтована на результати соціальної політики, та стратифікацію (*stratification*)⁵. Він виділив три стійкі групи держав – ліберального режиму (Великобританія, США, Ірландія, Канада, Австралія), консервативного режиму (Німеччина, Франція, Австрія, країни Бенілюксу та Італія) та соціал-демократичного режиму (Скандинавські країни). Необхідно зауважити, що відсутність одноманітності у країнах позначається і в житловій політиці. Таким чином, можливо виокремити відповідні житлові моделі: ліберальну, консервативну та соціал-демократичну.

У проведеному дослідженні було здійснено спробу об'єднати отриману інформацію, ранжувати дані щодо країн ЄС відповідно до розвиненості в них житлових відносин. Серед держав, визначених як країни з високим рівнем житлових відносин, варто відзначити Швецію (67 балів), Бельгію, Люксембург, Нідерланди, Фінляндію (по 64 бали), Кіпр та Францію (по 60 балів). Рівень житлових відносин вище за

⁵ Esping-Andersen, G. (2008). Leaders of the profession: An interview with Gøsta Esping-Andersen. *European Political Science*, 7(2), 247–249. <https://doi.org/10.1057/eps.2008.1>

середній відзначений у Данії (59 балів), Великій Британії (58 балів), Німеччині (55 балів), Ірландії (51 бал), Австрії (52 бали), Іспанії (50 балів). Середній рівень житлових відносин виявлено в Португалії (48 балів), на Мальті (46 балів), Італії (41 бал). Нижче за середні житлові відносини розвинені в Чехії (39 балів), Словенії (38 балів), Словаччині (34 бали), Греції (33 бали), Естонії (30 балів). Низький рівень житлових відносин – у Польщі (27 балів), Латвії (23 бали), Угорщині (22 бали), Болгарії (21 бал), Хорватії (21 бал), Литві (20 балів). Найнижчий рівень житлових відносин має Румунія (13 балів). Для порівняльної оцінки було проведено розрахунок відносного відхилення, вираженого у відсотках отриманого середньоєвропейського рівня житлових відносин (43,71 бали).

Як показало дослідження, у сучасній Європі існує велика різноманітність житлових політик, способів вирішення житлового питання. Ця різноманітність зумовлена історичними та цивілізаційно-культурними особливостями країн, рівнем їх економічного розвитку та ще цілою низкою менш значущих факторів.

У державах з розвинутою економікою набули поширення такі житлові моделі, як оренда та найм, кредити під заставу нерухомості (іпотека), лізинг та позичка, соціальне відшкодування витрат на житло, що свідчить про стабільність житлового сектора. В економіках, що розвиваються, при реалізації методу безумовного загального доходу ставка була зроблена на приватизацію нерухомості, а також на впровадження приватної власності, як єдиного способу вирішення житлового питання.

Таким чином, за результатами вивчення даних «Євростату» про рівень житлових умов та їх взаємопов'язані показники можна зробити такі **висновки**. В країнах ЄС можна виділити чотири типи проживання громадян у житлах: проста приватна власність; власність з іпотекою; оренда за ринковою ціною; оренда за зниженою ціною або безкоштовно. Доцільним є приділення більшої уваги в Україні четвертій формі забезпечення громадян житлом (особливо в контексті масових внутрішніх переселень зумовлених військовою агресією).

Існують відмінності житлової сфери у розвинених країнах Західної Європи та у країнах Східної Європи. На території колишнього соціалістичного співтовариства у житловій сфері право приватної власності переважає над орендними відносинами; соціальна спрямованість у задоволенні житлової потреби поступається комерційним інтересам.

УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН ЄС

Кашук Денис Анатолійович

аспірант

*Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

м. Хмельницький, Україна

Інститут негідних спадкоємців, як і багато інших інститутів спадкового права, походить з часів становлення римського права та отримав свій специфічний, унікальний розвиток у кожній окремій правовій системі сучасності. Спадкове право, безпосередньо засноване на національних і моральних традиціях сімейної організації суспільства, що складаються століттями, є однією з найбільш стабільних і консервативних галузей цивільного законодавства, а в силу того, що спадкове право європейських континентальних держав розвивалося під впливом римського приватного права, основні інститути спадкового права у європейських державах мають між собою багато схожих рис. Україна не є виключенням у цьому. Водночас компаративіське дослідження правового регулювання інституту негідних спадкоємців у інших державах є корисним досвідом для удосконалення вітчизняної правової системи. Розвиток спадкового права у багатьох європейських державах відбувався у напрямі вирівнювання становища спадкоємців за законом, за збереженням черговості їхнього залучення до процесу наслідування. Водночас, інститут негідних спадкоємців є необхідним атрибутом спадкового права практично кожної держави, різниця полягає лише у підставах усунення таких осіб від спадкування майна після померлих родичів.

Спадкове право Франції регулюється Французьким цивільним кодексом (ФЦК). Незважаючи на окремі консервативні відступи, саме у Кодексі Наполеона цивільне право Франції знайшло своє класичне вираження. Тому й сам ФЦК мав для своєї епохи революційне значення, відіграв виключно важливу роль у розробці та утвердженні багатьох принципів сучасного цивільного права. Норми спадкового праву у структурі ФЦК розміщено у титулі I «Про наслідування», де докладно описані всі сторони цього інституту. Розділ починається з відкриття спадщини та про перехід його спадкоємцям. Спадщина за цивільним кодексом Франції відкривається внаслідок природної смерті (загибелі спадкодавця). Основна вимога, щоб успадкувати, – потрібно існувати

у момент відкриття спадщини. Тому неспроможні успадкувати: той, хто ще не зачатий; дитина, яка народилася нежиттєздатною¹.

До негідних спадкоємців належать (ст. 726 ФЦК): хто засуджений за заподіяння смерті або за спробу заподіяти смерть спадкодавцю; хто висунув проти померлого кримінальне звинувачення, визнане наклепницьким; повнолітній спадкоємець, який, отримавши відомості про вбивство покійного, не доніс про це судовим органам. Останнє (недонесення) як правова підстава усунення від спадкування не може бути використане проти родичів по висхідній і низхідній лінії вбивці (ст. 728 ФЦК)². Недонесення про вбивство не є підставою для позбавлення спадщини висхідних та низхідних родичів убивці, його дружина, братів і сестер, дядьків, тіток, племінників та племінниць. Діти негідного спадкоємця, які закликаються до спадщини в особистій якості, а не за правом представлення, не позбавляються спадщини з вини батька (матері). Спадкоємець, визнаний негідним, зобов'язаний повернути всі плоди та доходи від спадщини, отримані ним з його відкриття.

Спадкове законодавство Іспанії визначає, що спадкування здійснюється за законом при відсутності спадкоємців за заповітом, або у разі визнання заповіту недійсним, або у разі розповсюдження заповіту лише на частину майна або у разі відмови спадкоємців від прийняття спадщини (ст. 912 ЦК Іспанії)³. Спадкування відбувається таким чином, що спадкоємці ближчого ступеня спорідненості усувають від спадкування осіб більш далеких ступенів, за винятком тих, хто успадковує за правом представлення (ст. 921 ЦК Іспанії)⁴.

На відміну від багатьох європейських держав, іспанське спадкове законодавство встановлює категорію осіб, які не можуть успадковувати ні за законом, ні за заповітом, до яких відносить: батьків, які залишили своїх дітей або змушують своїх дочок займатися проституцією або вчинили проти них акти насильства; особи, засуджені за діяння, спрямовані проти спадкодавця, іншого з його подружжя, родичів по

¹*Code civil France* 2020. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721?tab_selection=all&searchField=ALL&query=*&searchProximity=&searchType=ALL&isAdvancedResult=&isAdvancedResult=&fonds=CODE&typePagination=DEFAULT&pageSize=10&page=2&tab_selection=all#all [in French].

²*Code civil France* 2020. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721?tab_selection=all&searchField=ALL&query=*&searchProximity=&searchType=ALL&isAdvancedResult=&isAdvancedResult=&fonds=CODE&typePagination=DEFAULT&pageSize=10&page=2&tab_selection=all#all [in French].

³*Código Civil Español* 2022. Retrieved from <https://www.conceptosjuridicos.com/codigo-civil>. [in Spanish].

⁴*Código Civil Español* 2022. Retrieved from <https://www.conceptosjuridicos.com/codigo-civil>. [in Spanish].

висхідній або низхідній ліній; особи, які здійснили умисний наклеп пов'язаний з обвинуваченням спадкодавця у вчиненні злочину, за який його було засуджено до каторжних робіт або довічного ув'язнення; повнолітніх осіб, які, знаючи про насильницьку смерть спадкодавця, не заявили про неї органам слідства протягом місяця з дня смерті спадкодавця; осіб, які за допомогою погроз, обману або насильства змусили спадкодавця до складання або зміни заповіту на їхню користь, а також осіб, які тими самими методами перешкоджали складання, скасування або зміни заповіту або приховали новий заповіт (ст. 756 ЦК Іспанії)⁵.

Відповідно до положень Закону про спадкування Хорватії, заповіт є документом, що виражає волю особи щодо розпорядження належних йому матеріальних і нематеріальних благ у разі його смерті⁶. Він є одностороннім правочином. Згодом заповіт може бути частково або повністю змінено або скасовано заповідачем. До заповіту застосовуються загальні положення про зобов'язання та договори, крім тих випадків, коли вони суперечать суті заповіту чи закону. За недотримання загальних вимог при складанні заповіту він буде визнано недійсним. Принцип свободи заповіту обмежується лише правилами про обов'язкову частку у заповіті.

Закон про спадкування Хорватії закріплює, що виступати в ролі спадкодавця може будь-який громадянин, який досяг 16 років і має повну дієздатність у момент складання заповіту. На відміну від французького законодавства, щодо неповнолітніх осіб віком від 16 до 18 років закон не встановлює умов допустимого обсягу заповіту⁷. Як предмет заповіту можуть виступати будь-яке майно, що знаходиться у власності заповідача і не вилучене з цивільного обороту, а також майнові та деякі немайнові права. Якщо майно в момент відкриття спадщини не перебуває у власності спадкодавця, воно не може бути предметом заповіту⁸.

Необхідно зазначити, що спадкоємці можуть бути позбавлені свого права у разі вчинення кримінальних правопорушень проти Республіки Хорватія, протиправних дій проти спадкодавця або інших спадкоємців, порушення норм міжнародного права, а також за умови,

⁵ *Código Civil Español* 2022. Retrieved from <https://www.conceptosjuridicos.com/codigo-civil>. [in Spanish].

⁶ *Zakon o nasljeđivanju*. 2019. Retrieved from <https://www.zakon.hr/z/87/Zakon-o-naslje%C4%91ivanju>. [in Croatian].

⁷ *Zakon o nasljeđivanju*. 2019. Retrieved from <https://www.zakon.hr/z/87/Zakon-o-naslje%C4%91ivanju>. [in Croatian].

⁸ *Zakon o nasljeđivanju*. 2019. Retrieved from <https://www.zakon.hr/z/87/Zakon-o-naslje%C4%91ivanju>. [in Croatian].

що вони ведуть недостойний спосіб життя. Так, наприклад, один з подружжя, який пережив іншого, може бути виключений з числа спадкоємців за законом у таких випадках: якщо спадкодавець подав заяву з вимогою про розірвання шлюбу, і після його смерті було встановлено в судовому порядку серйозні причини стійкого розпаду спільного життя; якщо суд винесе рішення про недійсність шлюбу з причин та обставин, які були відомі подружжю, що пережив іншого, у момент укладення шлюбу; якщо спільне життя зі спадкодавцем було припинено протягом тривалого періоду часу на підставі винної поведінки того з подружжя, що пережив іншого, або за взаємною угодою зі спадкодавцем (ст. 27 Закону про спадкування Хорватії)⁹.

Аналіз наведених положень демонструє прагнення законодавця в різних державах встановити правила про негідних спадкоємців, підстави та порядок позбавлення їх права успадковувати. Зазначені норми об'єднує неможливість успадковувати певними законом особами після смерті спадкодавця у передбачених випадках. Водночас слід зазначити термінологічну різноманітність закордонного законодавця, що виражається у вживанні різних термінів для позначення одного і того ж явища («усунення», «відсторонення», «не мають права наслідувати»). Найбільш вдалим є рішення законодавця ряду держав щодо встановлення фактичних складів, що є підставою для позбавлення негідного спадкоємця права успадковувати. Наприклад, носить досить вичерпний характер згадане нами положення згідно зі ст. 726 ЦК Франції «...не має права успадковувати і повинна бути виключена з числа спадкоємців особа, яка навмисне позбавив або намагався позбавити життя спадкодавця, а також особа, яка навмисне завдала ударів або застосувала насильство або посягання, що спричинило смерть спадкодавця без наміру її заподіяти». Слід звернути увагу, що відповідно до ст. 727-1 ЦК Франції проголошення негідним за правилами ст. 727 ЦК Франції здійснюється після відкриття спадщини і лише судом за заявою іншого спадкоємця. Аналогічний підхід реалізований і у законодавстві Іспанії (ст. 756, 758 ЦК Іспанії).

Сказане свідчить про необхідність внесення змін та доповнень до ЦК України з метою усунення прогалін у нормативній регламентації підстав та порядку позбавлення негідного спадкоємця права наслідування. Реалізація наступних положень дозволить усунути наявні проблеми: по-перше, необхідно розширити конкретні підстави позбавлення спадкоємця права наслідувати; по-друге, закріпити поряд з судовим адміністративний чи нотаріальний порядок визнання

⁹ Zakon o nasljeđivanju. 2019. Retrieved from <https://www.zakon.hr/z/87/Zakon-o-naslje%C4%91ivanju>. [in Croatian].

спадкоємця негідним на підставах ст. 1224 ЦК України та позбавлення його права спадкувати. Вважаємо, що реалізація зазначених пропозицій сприятиме підвищенню ефективності нормативного регулювання спадкових відносин у національній правовій системі.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-62>

РОЛЬ ДОГОВІРНИХ ЗАСТЕРЕЖЕНЬ У НЕДОПУЩЕННІ ТОРГІВЛІ З РОСІЄЮ

Посидинок Валерія Вікторівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Згідно з даними ООН, за останній рік Німеччина, Польща та інші європейські країни у кілька разів збільшили експорт електроніки й підсанкційних товарів у Вірменію, Туреччину, Киргизстан тощо. Звідти ці товари потрапляють до російської федерації. У листопаді-грудні 2022 року обсяги зовнішньої торгівлі росії сягнули 75–80% від довоєнного рівня¹.

Однією з можливих причин зміни структури торгівлі називають те, що західні компанії добровільно відмовляються від прямих продажів до росії, навіть якщо товари не підпадають під санкції. Однак, за словами головного економіста ЄБРР Беати Яворчик, також збільшилися потоки товарів, які можуть «потенційно» підпадати під санкції. Деякі імпорتنі товари можуть мати подвійне призначення².

У праві ЄС обходу санкцій присвячені ст. 12 Регламенту 833/2014³, ст. 9 Регламенту 269/2014⁴, статті 2с і 5 Регламенту 692/2014⁵ та статті 5

¹ Економічна правда (2023, 14 березня) Як Європа налагодила «сірий імпорт» для Росії через її сусідів. <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/03/14/697982/>

² Прасад, А. (2023, 23 лютого). ЄС та союзники розслідують сплеск експорту у сусідні з РФ країни через можливе ухилення від санкцій – FT. Форбс Україна. <https://forbes.ua/news/es-ta-soyuzniki-rozsliduyut-splesk-eksportu-u-susidni-z-rf-kraini-cherez-mozhlive-ukhilennya-vid-sanktsiy-ft-23022023-11928>

³ Council Regulation (EU) No 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. OJ L 229, 1–11.

і 8 Регламенту 2022/263⁶. Як і варто очікувати, дії, метою або наслідком яких є обхід санкцій, забороняються. Втім, наскільки ефективною є така заборона?

У своєму poradнику щодо санкцій проти росії Європейська комісія на питання: «*Високим є ризик обходу експортних заборон через країни, які не долучилися до зусиль ЄС та його партнерів. Що робить Європейська комісія для недопущення уникнення росією санкцій?*» відповідає: «*Забезпечення дотримання таких положень передусім є відповідальністю національних органів, а будь-яку інформацію щодо можливого ухилення слід активно повідомляти їм*»⁷. Це вказує на слабкість санкційної функції ЄС. Крім того, на відміну від США, ЄС не має усталеної системи вторинних санкцій⁸. Тут повномасштабне вторгнення все ж таки внесло корективи: як вказують експерти, нещодавно прийнятий Регламент 2022/1905 дозволив ЄС заморожувати активи осіб/організацій, які «сприяють порушенням заборони на обхід» – відтак розширюючи коло покритих осіб/організацій у спосіб, притаманний вторинним санкціям⁹.

У будь-якому разі, тема цієї доповіді не обмежується санкціями і відповідальністю за їх обхід (тим більше, що в західних країнах така відповідальність є кримінально-правовою, тобто, затратною за часом та зусиллями). Неприпустимою є будь-яка торгівля з країною-терористом, навіть якщо йдеться про звичайні товари, що не підпадають під санкції. У недопущенні такої торгівлі можуть виявитися корисними *договірні*

⁴ Council Regulation (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. OJ L 78, 6–15.

⁵ Council Regulation (EU) No 692/2014 of 23 June 2014 concerning restrictions on the import into the Union of goods originating in Crimea or Sevastopol, in response to the illegal annexation of Crimea and Sevastopol. OJ L 183, 9–14.

⁶ Council Regulation (EU) 2022/263 of 23 February 2022 concerning restrictive measures in response to the recognition of the non-government controlled areas of the Donetsk and Luhansk oblasts of Ukraine and the ordering of Russian armed forces into those areas. OJ L 421, 77–94.

⁷ European Commission (2022, 22 June). Consolidated FAQs on the implementation of Council Regulation No 833/2014 and Council Regulation No 269/2014. https://finance.ec.europa.eu/system/files/2023-03/faqs-sanctions-russia-consolidated_en_5.pdf

⁸ У минулому екстериторіальні вторинні санкції у сферах торгівлі та інвестицій виступали предметом занепокоєння ЄС, спричинивши прийняття Блокуючого статуту (European Commission. Extraterritoriality (Blocking statute). https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/open-strategic-autonomy/extraterritoriality-blocking-statute_en

⁹ Eversheds Sutherland (2022, October 11). Keeping you up to speed. Russian and Belarus sanctions update. [https://www.eversheds-sutherland.com/documents/services/litigation/Russian%20and%20Belarusian%20sanctions%20update%20-%2011%20October%202022%20-%20Eversheds%20Sutherland\(205725201.2\).pdf](https://www.eversheds-sutherland.com/documents/services/litigation/Russian%20and%20Belarusian%20sanctions%20update%20-%2011%20October%202022%20-%20Eversheds%20Sutherland(205725201.2).pdf)

застереження, які, однак, розглядаються мною як інструменти не суто приватного права, а відповідального ведення бізнесу і корпоративної сталості.

Упродовж останнього десятиліття у світі стрімко поширюється імперативне законодавство, яке вимагає від великих компаній ідентифікувати і пом'якшувати ризики, пов'язані з корупцією, порушенням прав людини, порушеннями вимог щодо охорони здоров'я й охорони праці та шкідливим впливом на довкілля, у власних ланцюгах постачання. На рівні ЄС очікується прийняття Директиви про належну обачність в сфері корпоративної сталості¹⁰. Таке законодавство разом із тиском споживачів та стейкхолдерів змушує компанії демонструвати належну обачність щодо екологічних, соціальних та етичних ризиків у своїх ділових відносинах та ефективно управляти цими ризиками. Все частіше компанії включають у договори спеціальні застереження – у формі застережень щодо сталості (*sustainability clauses*), КСВ-застережень (*CSR-clauses*) або застережень про належну обачність щодо прав людини (*human rights due diligence clauses*). Зазначені договірні умови переводять корпоративні зобов'язання в цій сфері з рівня звичайних політичних заяв на операційний та правовий рівень. Так виникає договірне очікування, що всі сторони в ланцюгу, від самого покупця (замовника) до його постачальників найвищого рівня і до субпідрядників найнижчого рівня, будуть виявляти належну обачність щодо соціальних наслідків свого господарювання¹¹.

Наразі необхідно зробити важливе уточнення. Традиційно питання чистоти бізнес-ланцюгів пов'язують з неприпустимістю *придбання* товарів, виготовлених з порушенням прав людини, порушенням природоохоронного законодавства тощо. Тобто, йдеться про *контроль за постачальниками*. Договірні застереження при цьому виконують функцію поєднання договірного права та стандартів прав людини чи інших зовнішніх по відношенню до договору стандартів. Проблема, яку намагаються тут вирішити, полягає в тому, що товари, виготовлені в неприйнятних з точки зору прав людини умовах, можуть повністю відповідати договірним специфікаціям: «[Комерційному] закону нелегко впоратися з проблемою футбольних м'ячів, які ідеально зшиті, але були зшиті дітьми-рабами»¹².

¹⁰ European Commission (2022, 23 February). Proposal for a Directive on corporate sustainability due diligence. https://ec.europa.eu/info/publications/proposal-directive-corporate-sustainable-due-diligence-and-annex_en

¹¹ Посидинок, В. (2022) Договірні умови щодо відповідальної бізнес-поведінки. Право України, 4, 100–101.

¹² American Bar Association (2021) Model Contract Clauses to Protect Workers in International Supply Chains, Version 2.0. https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/human_rights/contractual-clauses-project/mccs-full-report.pdf

Коли говоримо про недопущення торгівлі з росією, ситуація інша. Тут мова йде про те, що умовна компанія Apple, продаючи свій товар покупцю, скажімо, у Киргизстані, має бути впевнена, що цей товар не буде перепроданий до держави-терориста. Тобто, йдеться про *контроль за покупцями*. Про цей аспект в рамці відповідального ведення бізнесу згадують вже набагато рідше.

У цьому зв'язку привертають увагу Типові положення контрактів (Model contract clauses 2.0, далі – MCCs 2.0), розроблені робочою групою Секції бізнес-права Американської асоціації адвокатів (2021)¹³. MCC 2.0 – це перші типові умови договорів, які намагаються інтегрувати засади, що містяться в Керівних принципах ООН з прав людини в сфері бізнесу¹⁴ і Керівництві з належної обачності ОЕСР¹⁵, у комерційні договори. Хоч головною темою для MCC 2.0 є належна обачність бізнесу в сфері прав людини, вони, як буде сказано далі, можуть бути використані і в економічній війні з росією.

Ключовою особливістю MCC 2.0 є те, що вони встановлюють обов'язки щодо належної обачності в сфері прав людини не лише для продавця (постачальника), а й для покупця товарів. Покупець повинен здійснювати купівлю відповідально. Він повинен надавати продавцю розумну допомогу щодо задоволення власних стандартів покупця з прав людини; співпрацювати з продавцем з метою погодження змін до договорів, які зменшують негативний вплив на права людини; і виходити з договору відповідально, беручи до уваги вплив припинення договору на права людини, забезпечуючи повідомлення в розумний строк, і оплачуючи товари, поставлені продавцем до припинення. Більш повний опис відповідальних купівельних практик міститься в Кодексі поведінки відповідального покупця (Кодекс покупця), також розробленому та опублікованому робочою групою¹⁶. Сторони можуть включити Кодекс покупця як додатковий додаток до договору – безвідносно до використання самих MCC.

MCC 2.0 є повністю модульними, тому юрист може обирати, які саме положення і який рівень зобов'язань підходять для конкретного клієнта. З деякою адаптацією, MCC 2.0 можуть також бути використані

¹³ Ibid.

¹⁴ United Nations (2011) United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf

¹⁵ OECD (2018) OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct <https://mneguidelines.oecd.org/OECD-Due-Diligence-Guidance-for-Responsible-Business-Conduct.pdf>

¹⁶ American Bar Association (2021) Responsible Purchasing Code of Conduct: Schedule Q: Version 1.0 https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/human_rights/contractual-clauses-project/scheduleq.pdf

для просування додаткових екологічних, соціальних та управлінських (ESG) цілей¹⁷. Останній чинник і визначає мою увагу до МСС 2.0: ці конструкції (так само як і Кодекс покупця) можуть бути адаптовані європейськими, американськими тощо компаніями до включення у контракти з покупцями їхніх товарів з метою недопущення перепродажу цих товарів у росію.

Є 2 чинники, які визначають дієвість такої пропозиції:

1) вона стосується великих компаній, що мають власні служби комерційної розвідки і в змозі ефективно проконтролювати виконання зобов'язань покупцем. Інструмент договірних застережень працюватиме, тільки якщо ринкова влада продавця буде більшою, ніж покупця;

2) ці компанії мають самі сповідувати позицію неприпустимості продажу товарів до росії, а не «бізнесу як завжди». Тут, на жаль, слід констатувати, що у бізнес-свідомості західних компаній торгівля з росією поки що не стоїть на одному рівні з використанням рабської праці, дитячої праці чи навіть шкодою довкіллю. Відтак вкрай важливими є активні зусилля, спрямовані на стигматизацію бізнес-зв'язків з державою-терористом, оскільки Україна не може дозволити собі десятиліттями чекати на якісь гіпотетичні еволюційні зміни.

¹⁷ American Bar Association (2021) Model Contract Clauses to Protect Workers in International Supply Chains, Version 2.0, 2.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЕНЕРГОМЕРЕЖ В УКРАЇНІ

Росіхіна Галина Володимирівна

*доктор юридичних наук, професор,
професорка кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
дійсний член (академік) Європейської академії природничих наук
м. Харків, Україна*

Дяченко Владислав Олександрович

*старший викладач кафедри електронних обчислювальних машин
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна*

Мартовицький Віталій Олександрович

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри електронних обчислювальних машин
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна*

Євроінтеграція є пріоритетом української влади. Президент, Уряд та Парламент працюють над тим, щоб прискорити цей процес. Сьогодні Україна є надійним партнером Європейського Союзу (ЄС) і рухається до набуття членства в ЄС. В рамках Угоди про асоціацію з ЄС приймаються необхідні (євроінтеграційні) закони та проводяться реформи, які необхідні для економічного зростання. Економічні та екологічні інтереси суспільства є основою сталого розвитку. Після проведення Саміту ООН із сталого розвитку у вересні 2015 року, який відбувся в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, Україна як країна-член ООН приєдналася до глобальних процесів забезпечення сталого розвитку.

В рамках цих процесів та з урахуванням специфіки національного розвитку Україна отримала 17 цілей (рисунок 1).

Після цього у 2016 році у країні було проведено національні та регіональні консультації. За результатами даних консультацій прийняті рішення, які є основою для забезпечення економічного зростання та швидкої євроінтеграції. 15 вересня 2017 року Уряд України представив

Рис. 1. Глобальні цілі сталого розвитку

Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», у якій були визначені базові показники для досягнення поставлених цілей з урахуванням специфіки національного розвитку¹.

Сталий розвиток один з ключових аспектів успішного розвитку країни, який має можливість покращити рівень життя громадян та збільшити економічну стійкість. Але покращення якості життя має ґрунтуватися на нових наукових здобутках. Важливим аспектом сталого розвитку України є покращення екологічної ситуації в країні. Промисловість та транспорт є основними джерелами забруднення навколишнього середовища, тому необхідно приділяти багато уваги роботі над зменшенням кількості викидів та використанню чистих технологій та матеріалів. Таким чином, сталий розвиток України є одним з найважливіших завдань, що стоїть перед країною в найближчій перспективі. Об'єктивно суттєвою рисою процесу є взаємозалежність соціальних та державних факторів, виконання яких може призвести до досягнення поставлених цілей.

Указом Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. передбачене забезпечення дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогностичних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення

¹ Цілі сталого розвитку: Україна (Національна доповідь 12.09.2017, 174 с.) <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsilStalogoRozvitku-Ukraina->

збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України².

Таким чином, держава визнає сталий розвиток одним з національних інтересів України. Метою данної доповіді є аналіз особливостей розвитку та функціонування інтелектуальних енергомереж як інструментів для досягнення глобальних цілей сталого розвитку в Україні.

Регламент ЄС, який був прийнятий у 2019 році, передбачає встановлення моделі ринку електроенергії. За останні роки склалися умови нестабільного виробництва доступної енергії та виникає потреба в гнучких маневрених потужностях для балансування енергосистеми. Існують декілька типів джерел гнучкості, які дозволяють енергосистемам швидко реагування на нестандартні події. Одним з них є концепція Smart Grid³.

Існуючі в теперішній час енергосистеми побудовані за схемою централізованого енергопостачання. Це, в свою чергу, припускає використання високої напруги і створення великомасштабних енергомереж. У мережах такого типу локальні збої можуть мати колосальний вплив на всю енергосистему і часто призводять до масштабних відключень живлення. Крім того, великі виробники електроенергії генерують і постачають електроенергію в такому обсязі, в режимах і за вартістю, що практично не залежать від реального стану електроспоживачів в масштабі реального часу. З точки зору надійності функціонування такої мережі в умовах дефіциту потужності і високих вимог з боку споживача така схема є вкрай вразливою, оскільки не може оперативно виявляти проблеми і реагувати на них на рівні споживачів.

Однак в даний час електроенергетичні системи в багатьох країнах поліпшуються і розвиваються на основі концепції глибокої інтеграції електроенергетичних і інфокомунікаційних мереж. Слід відзначити, що енергомережі знаходять можливість аналізу стану всієї системи в реальному часі, прогнозування процесів в ній, наявна також інтерактивна взаємодія з клієнтами та управління обладнанням. Дана концепція і отримала назву Smart Grid – інтелектуальна мережа⁴.

Загальну функціонально-технологічну ідеологію цієї концепції відображає сформульоване IEEE (Institute of Electrical and Electronics

² Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (база даних «Законодавство України», 722/2019, 2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

³ The Smart Grid: an Introduction. Prepared for the US Department of Energy by Litos Strategic Communication under Contract No DE-Ac26-04NT41817, 2010., pp. 58.

⁴ The Smart Grid: an Introduction. Prepared for the US Department of Energy by Litos Strategic Communication under Contract No DE-Ac26-04NT41817, 2010., pp. 58.

Engineers – міжнародна організація інженерів у галузі електротехніки, радіоелектроніки та радіоелектронної промисловості) визначення Smart Grid як концепції повністю інтегрованої електроенергетичної системи, яка саморегулюється та самовідновлюється, а також має мережну топологію і включає в себе всі генеруючі джерела, магістральні і розподільчі мережі, а також всі види споживачів електричної енергії, що керуються єдиною мережею інформаційно-керуючих пристроїв і систем в режимі реального часу⁵.

Цільові функції даної концепції розвитку мереж електроенергетики Smart Grid в більш загальному вигляді відображені в документах Міністерства енергетики США⁶. Згідно з цими документами, Smart Grid націлена на задоволення ключових цінностей: доступності (забезпечення споживачів енергією без обмежень в залежності від того, коли і де вона їм необхідна, і в залежності від якості, що оплачується), надійності (оптимізація можливості протистояння фізичним і інформаційним негативним впливам без тотальних відключень або високих витрат на відновлювальні роботи; максимально швидке самовідновлення працездатності), економічності (тарифи на електричну енергію для споживачів і зниження загальносистемних витрат), ефективності (максимізація ефективності використання всіх видів ресурсів, технологій і устаткування при виробництві, передачі, розподілі та споживанні електроенергії), органічності взаємодії з навколишнім середовищем (максимально можливе зниження негативних екологічних впливів), безпека (недопущення ситуацій в електроенергетиці, небезпечних для людей і навколишнього середовища).

Одним з компонентів SmartGrid є розумні лічильники – різновид вдосконалених лічильників, що визначають показники споживання більш детально, ніж традиційні засоби вимірювання, забезпечених (додатково) комунікаційними засобами для передачі накопиченої інформації за допомогою мережних технологій з метою моніторингу та здійснення розрахунків за комунальні послуги. Лічильник реєструє споживання електроенергії і передає інформацію постачальнику електроенергії для моніторингу та виставлення рахунків. Розумні лічильники зазвичай записують енергію щогодини або частіше, і повідомляють, що найменше, щодня, за даними⁷.

⁵ Abdulmalik H., Jingqiang L., Fengjun L., Bo L. Cyber-Physical Systems Security – A Survey. IEEE Internet of Things Journal Volume: 4, 2017, pp 1802–1831.

⁶ The Smart Grid: an Introduction. Prepared for the US Department of Energy by Litos Strategic Communication under Contract No DE-Ac26-04NT41817, 2010., pp. 58.

⁷ Lee, Michael, et al. "Assessment of demand response and advanced metering." Federal Energy Regulatory Commission, Tech. Rep, 2013.

В роботі пропонується розроблений сценарій (рисунок 2) взаємодії пристроїв в інтелектуальних мережах.

Розумний лічильник підключається до кожного будинку, щоб надати комунальним компаніям більш точні дані про споживання електроенергії, а клієнтам – зручний спосіб відстеження їх інформації про використання. Лічильник оснащений діагностичним портом, який використовує діючий на короткій відстані безпроводний інтерфейс для зручного доступу за допомогою цифрових зчитувачів і діагностичних інструментів. Розумний лічильник відправляє вимірювання в збирач, який підсумовує дані всіх лічильників в зазначеному районі. Збирач відправляє агреговані дані в центр управління розподілом, керується комунальною компанією.

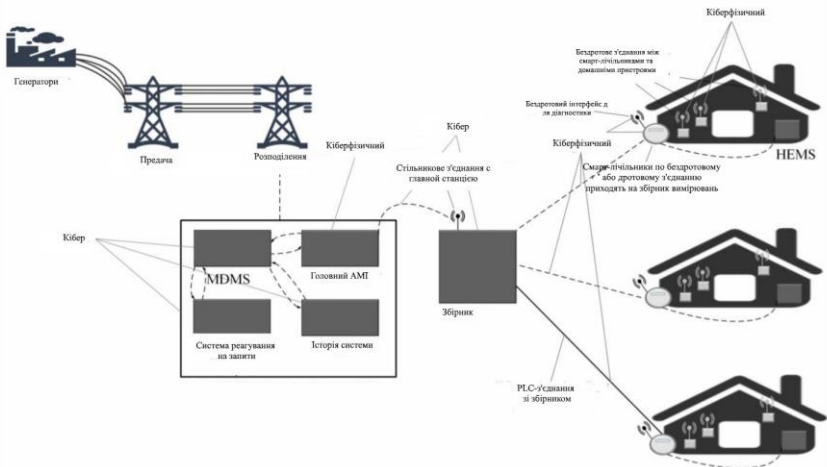

Рис. 2. Сценарій в інтелектуальних мережах

Головна станція може підключати/відключати служби шляхом дистанційної відправки команд на лічильники. Центр управління може також мати кіберфізичний аспект, коли команди з'єднання/роз'єднання передаються головною станцією АМІ на інтелектуальні лічильники. Таким чином, використання інтелектуальних мереж розглянутого типу дозволить значно покращити економічне становище в Україні.

Таким чином, стан енергомереж в Україні наближається до критичного ступеня використання. Запас працездатності та міцності енергетичних систем практично вичерпаний, потреба в нових сучасних рішеннях подібних ситуацій – це не просто питання мінімізації збитків, це умова для розвитку енергетичної галузі в цілому. Сучасні

навантаження на енергосистему вимагають швидкого і максимально точного аналізу стану робочої системи для локалізації неполадок, або запобігання таких за допомогою прогнозу навантажень на окремі сегменти системи. В цьому плані енергетичні мережі все більше вимагають доповнення новими цифровими інтелектуальними рішеннями, здатними допомагати виконувати завдання збору та аналізу великої кількості даних.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-64>

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОБ'ЄДНАННЯ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Фетько Юлія Іванівна

*доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри міжнародного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Передумовами щодо врегулювання статусу об'єднання єврорегіонального співробітництва та розробки Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЕС) спонукало те, що Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями та її протоколи: Додатковий протокол та Протокол № 2, який стосується міжтериторіального співробітництва не чітко врегульовували статус об'єднання єврорегіонального співробітництва. Також серед факторів, які спонукали до врегулювання статусу об'єднання єврорегіонального співробітництва це і запобігання труднощам, які виникали через розбіжності у національному законодавстві держав щодо транскордонного та міжтериторіального співробітництва¹.

¹ Протокол № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЕС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_947#Text

Беручи до уваги всі перешкоди з якими зіштовхувались учасники такого співробітництва Рада Європи виявила за необхідне врегулювати статус об'єднання євро регіонального співробітництва. Первісною метою було розроблення Конвенції, яка б була врегульовувала правовий статус органів транскордонного та міжтериторіального співробітництва. Однак, згодом робота була переорієнтована на розробку Протоколу № 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань євро регіонального співробітництва (ОСС). Цей Протокол набрав чинності 1 березня 2013 року, він врегулював основні положення стосовно створення та функціонування об'єднання євро регіонального співробітництва, як органу транскордонного та міжтериторіального співробітництва².

В Україні врегулювання статусу об'єднання євро регіонального співробітництва пов'язане із положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо транскордонного співробітництва»³. Частина 4 статті 1 Закону України «Про транскордонне співробітництво» під об'єднанням євро регіонального співробітництва врегулювала, що це «форма транскордонного співробітництва зі статусом юридичної особи відповідно до національного законодавства держави, на території якої є його місцезнаходження, метою якого є заохочення, підтримка та розвиток в інтересах населення транскордонного та міжтериторіального співробітництва між суб'єктами і учасниками таких відносин у сферах спільної компетенції та відповідно до повноважень, встановлених згідно з національним законодавством відповідної держави». Положення статті 9 цього ж закону визначають, що об'єднання євро регіонального співробітництва є органом транскордонного співробітництва і «має статус юридичної особи та утворюється відповідно до національного законодавства держави – члена Ради Європи, на території якої є його місцезнаходження». Також положення цього закону врегульовують організаційно-правову форму, мету, завдання, діяльність, утворення, фінансове забезпечення об'єднання євро регіонального співробітництва та ін.⁴

Сьогодні в юридичній науці існують дискусії щодо змістовних характеристик об'єднання євро регіонального співробітництва. Наприклад, Вишняков О.К. розглядає об'єднання євро регіонального

² Explanatory Report – CETS 206 – Transfrontier Co-operation (Protocol No. 3). URL: <https://rm.coe.int/16800d3837>

³ Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо транскордонного співробітництва». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2515-19#Text>

⁴ Закон України «Про транскордонне співробітництво». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>

співробітництва, як орган спільної компетенції його членів, тобто по суті справи, як *sui generis* орган публічної влади, котрий має статус юридичної особи публічного права та діє в рамках тих повноважень, котрі його члени йому передають. Обсяг повноважень визначається при цьому обсягом власних повноважень членів об'єднання євро регіонального співробітництва яким вони наділені у відповідності до національного законодавства. В сутності мова йде про модель наднаціональних інституцій, що діє на регіональному рівні. Нормативну основу для об'єднання євро регіонального співробітництва становлять законодавство держави на території якої розташовується штаб-квартира об'єднання євро регіонального співробітництва, в т.ч. укладені цією державою міжнародні договори з державами, які виступають безпосередньо або через місцеві органи влади як члени об'єднання євро регіонального співробітництва, а також акти які визначають «делеговану» компетенцію членів об'єднання євро регіонального співробітництва.⁵ На відміну від Вишнякова О.К., то Бутирська І.В. вважає об'єднання євро регіонального співробітництва є органом транскордонного співробітництва або міжтериторіального співробітництва, має статус юридичної особи публічного чи приватного права, утворюється у державах-членах Ради Європи, що діють у спільних соціально-політичних інтересах та ін. Дослідниця вважає специфіку об'єднання євро регіонального співробітництва в тому, що учасником об'єднання євро регіонального співробітництва можуть бути не лише держави-члени Європейського Союзу, а й держави-члени Ради Європи.⁶ На відміну від Вишнякова О.К. та Бутирської І.В., то Тимченко Р.І. вважає об'єднання євро регіонального співробітництва формою органу транскордонного співробітництва, який має статус юридичної особи відповідно до національного законодавства держави на території, якої він буде розташований.⁷ Зважаючи на вищенаведені змістовні характеристики щодо об'єднання євро регіонального співробітництва, а також беручи до уваги положення Протоколу № 3 до Конвенції та положення Додатку до цього ж протоколу видається вірним, що об'єднання євро регіонального співробітництва є органом як транскордонного, так і міжтериторіального співробітництва.

⁵ Вишняков О. К. Правові форми економічної інтеграції до Європейського Союзу у контексті регіонів України. *Європейські студії і право*. 2010. № 1(2). С. 44

⁶ Бутирська І. В. Форми діяльності соціально відповідального бізнесу у транскордонному співробітстві країн V–VI розширення ЄС та України. Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва України. 2013. Том. 1. С. 20.

⁷ Тимченко І. Р. Організаційно-правове забезпечення співробітництва територіальних громад України в транскордонному просторі. *Регіональна економіка*. 2016. № 4. С. 128.

Таким чином, врегулюванню статусу об'єднання єврорегіонального співробітництва спонукало те, що Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, та її протоколи, а саме: Додатковий протокол та Протокол № 2 не чітко врегульовували статус об'єднання єврорегіонального співробітництва. Також серед факторів, які спонукали до врегулювання статусу об'єднання єврорегіонального співробітництва це і запобігання труднощам, які виникали через розбіжності у національному законодавстві держав щодо транскордонного та міжтериторіального співробітництва. В Україні врегулювання статусу об'єднання єврорегіонального співробітництва пов'язане із положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо транскордонного співробітництва».

НАПРЯМ 7. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-65>

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ТА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Андрушко Андрій Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У проєкті КК України¹ запропоноване нове бачення шляхів кримінально-правової протидії посяганням на особисту свободу та гідність людини. Свого часу автором цих рядків зверталася увага як на позитивні моменти проєкту у вказаній частині, так і на окремі його недоліки². Звернення до оновленого (станом на 30 січня 2023 року) контрольного тексту проєкту КК України спонукає до висловлення деяких зауважень, окремі з яких раніше мною не висловлювались.

1. Певні застереження слід висловити до переліку різновидів експлуатації людини, наведеному у ст. 4.4.1 проєкту. По-перше, навряд чи виправдано цей перелік робити вичерпним, адже поява нових форм експлуатації – лише питання часу, у зв'язку з чим відповідна норма має бути максимально гнучкою. В Палермському протоколі (п. «а» ст. 3) та

¹ Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. Контрольний текст проєкту станом на 30.01.2023 р. / Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>

² Андрушко А. В. (2021). Злочини проти волі людини в проєкті Кримінального кодексу України: окремі застереження. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 берез. 2021 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 21–24 ; Андрушко А. В. (2021). Злочини проти особистої свободи та гідності людини в проєкті КК України: деякі застереження. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 27–30.

в Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (п. «а» ст. 4) акцентовано на тому, що перераховані в них форми експлуатації людини не становлять вичерпного переліку («Експлуатація включає, як мінімум, ...», «Експлуатація включає в себе, принаймні, ...»). По-друге, є застереження стосовно окремих із перерахованих у вказаній статті форм експлуатації людини. Так, навряд чи вірно поряд із сексуальною експлуатацією виокремлювати «залучення до участі в порнобізнесі», яке фактично є різновидом сексуальної експлуатації. Під використанням у порнобізнесі прийнято розуміти одержання прибутку від протиправного залучення особи в якості виконавця (як актора, статиста тощо) до виготовлення з метою розповсюдження або збуту порнографії. Участь у створенні порнографічної продукції супроводжується не лише оголенням статевих органів, а й статевим актом та іншими діями сексуального характеру, які є сексуальною експлуатацією. Здійснений порівняльно-правовий аналіз законодавства 63 держав засвідчив, що сексуальну експлуатацію та використання особи у порнобізнесі розмежували лише законодавці Північної Македонії та Чорногорії. Натомість законодавці ряду держав використання у порнобізнесі прямо називають різновидом сексуальної експлуатації. Так, литовський та польський законодавці серед форм експлуатації виокремили «використання проституції, порнографії та інші форми сексуальної експлуатації», словацький і хорватський – «проституцію чи інші форми сексуальної експлуатації, включаючи порнографію», іспанський – «сексуальну експлуатацію, включаючи порнобізнес» та ін.³

По суті, формальним є виокремлення таких форм експлуатації, як «підкорення рабству або звичаям, подібним до рабства», «уведення у підневільний стан», які «у чистому вигляді» навряд чи взагалі трапляються (на практиці невіддільні від трудової чи сексуальної експлуатації). Так само «залучення у боргову кабалу» як окрема форма експлуатації у проаналізованій судовій практиці практично не трапляється; у всіх випадках залучення в боргову кабалу є засобом примушування особи до сексуальної, трудової чи іншої експлуатації. Крім цього, варто звернути увагу на таке. Експлуатація людини завжди є вторинною, похідною категорією стосовно рабства чи звичаїв, подібних до рабства. Справа в тому, що вільну людину не можна піддати експлуатації. Спершу її потрібно обернути в рабство або інший підневільний (вкрай залежний) стан. Таким чином, неволя і пов'язані з нею стани є первинними, оскільки саме вони породжують й можуть реально забезпечити експлуатацію людини, а не навпаки. З огляду на це,

³ Див. детальніше: Андрушко А. В. (2020). Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіге. С. 284–287.

як видається, включення до змісту поняття «експлуатація» первинних щодо неї елементів (рабства або звичаїв, подібних до рабства, а також підневільного стану) є нелогічним⁴.

Необхідно також зазначити, що боргову кабалу Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства (ст. 1), відносить до звичаїв, подібних до рабства. Таким чином, виходить, що у відповідному переліку форм експлуатації пропонується виокремити і звичаї, подібні до рабства (ширше поняття), і залучення в боргову кабалу (вужче поняття), що навряд чи правильно (це підтверджує і вивчений зарубіжний досвід).

Підневільний стан, хоч згадка про нього як про окрему форму експлуатації людини і міститься в Палермському протоколі, по суті, нерозривно пов'язаний з рабством та звичаями, подібними до рабства. Так, у ч. 2 ст. 6 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, зазначено, що підневільний стан є результатом інститутів та звичаїв, подібних до рабства. Зрештою, на нерозривний зв'язок підневільного стану і рабства та звичаїв, подібних до рабства, вказує семантичне значення слова «підневільний». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови воно пояснюється так: «Який перебуває в неволі, у залежності від кого-небудь. Той, хто перебуває в залежності від кого-небудь, підвладний комусь»⁵. У зв'язку з цим видається, що виділення підневільного стану як окремої форми експлуатації людини є нелогічним.

2. Однією з обставин, яка знижує тяжкість злочину, передбаченого ст. 4.4.5, у проєкті КК України (ст. 4.4.2) пропонується визнавати добровільне звільнення людини протягом 12 годин з моменту позбавлення її особистої свободи (якщо до неї не застосовувалось катування і не було спричинено шкоди її здоров'ю), а обставиною, яка підвищує тяжкість цього злочину (п. 8 ст. 4.4.4), – утримання людини, позбавленої особистої свободи, понад 7 діб. Чим зумовлені вказані хронологічні проміжки, які з точки зору розробників проєкту КК повинні мати кримінально-правове значення, – сказати складно. У будь-якому разі вони будуть умовними. Переконливі аргументи на їх користь навряд чи взагалі можуть бути, адже визначити чітку грань, яка б відділяла менш і більш небезпечне позбавлення особистої свободи, залежно від часу, протягом якого воно тривало, навряд чи можливо

⁴ Див. детальніше: Андрушко А. В. (2020). Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте. С. 289–290.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) (2005) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: ВТФ «Перун», С. 959.

(саме тому відповідний зарубіжний досвід надзвичайно різноманітний). Більш переконливою видається позиція З.А. Загінєй та деяких інших науковців, які вважають, що тут доцільно виходити не лише з об'єктивних темпоральних критеріїв, а й з чинників суб'єктивного характеру (зокрема, віку потерпілої особи, стану її здоров'я, умов тримання), вплив яких на сприйняття тривалості вказаного посягання дуже важливий. Зазначу, що деякі законодавці (наприклад, Греції, Данії, Норвегії) вказують на тривалий час незаконного позбавлення свободи (без конкретизації часового проміжку) як на обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність за нього⁶.

3. Ознакою, що підвищує тяжкість злочину, передбаченого ст. 4.4.5, на два ступеня визнається поєднаність його з помещенням у заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здоровій людині або людині, яка не потребує госпіталізації до такого закладу. На мій погляд, словосполучення «психічно здоровій людині» у п. 5 ст. 4.4.3 проекту є зайвим, оскільки його зміст охоплюється поняттям «людина, яка не потребує госпіталізації до такого закладу». Як видається, зайвою є також вказівка на «завідомість», адже правозастосувачу однаково доведеться звертатися до Закону України «Про психіатричну допомогу», який встановлює підстави та порядок госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги.

4. У ст. 4.4.5 немає потреби виокремлювати таку форму позбавлення особистої свободи людини як її захоплення. Термін «захоплення» семантично вказує на застосування до особи фізичного насильства для подолання її опору. Відтак складеться враження, що цим терміном розробники проекту вирішили замінити вказівку на викрадення людини, наявну в чинному КК України. Фізичне насильство, однак, є не єдиним способом вчинення викрадення людини; іншими способами є психічне насильство, обман чи зловживання довірою, використання безпорадного стану потерпілої особи.

5. Статтю 4.4.6 проекту КК України коректніше було б назвати «Торгівля людиною», адже у ній пропонується встановити відповідальність за торгівлю навіть однією людиною. На моє переконання, термін «торгівля людьми» позначає радше відповідне явище, а не конкретне діяння.

Варто звернути увагу на те, що більшість дієслів, які позначають форми об'єктивної сторони торгівлі людьми, мають минулий час і доконаний вид. Водночас слово «переміщувала», вжите у п. 2 ст. 4.4.6 проекту, є дієсловом недоконаного виду. У правозастосовній практиці

⁶ Див. детальніше: Андрушко А.В. (2020). Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте, С. 303–304.

це може призвести до певних труднощів, пов'язаних із кваліфікацією такого діяння як закінченого чи незакінченого.

У вказаній статті замість слова «здійснене» (стосується діяння) слід було вжити слово «вчинене».

Не дуже вдалим у ст. 4.4.6 проєкту КК України видається формулювання «використання стану людини, яка є особливо уразливою чи уразливою людиною». Нагадаю, що у міжнародно-правових актах, спрямованих на протидію торгівлі людьми, йдеться про уразливість положення (становища), в якому перебуває людина, а не про уразливу людину.

У цій же статті проєкту КК України формулювання «незалежно від мети та способу вчинення діяння» (стосовно дитини) є некоректним, оскільки складається враження, що торгівля дитиною, яка вчиняється у формах вербування, переміщення, приховування, не потребує мети її подальшої експлуатації. Необхідно підкреслити, що виняток стосовно дитини, пов'язаний з відсутністю мети експлуатації, має стосуватися виключно вчинення щодо неї купівлі-продажу чи іншої незаконної угоди. У разі ж, якщо торгівля дитиною вчиняється в інших формах (зокрема, вербування, переміщення, переховування), мета її експлуатації обов'язково повинна бути наявною. Можливим варіантом вирішення цієї проблеми є виокремлення статті про відповідальність за торгівлю дитиною, що не переслідує мети експлуатації (торгівля дитиною у формах її купівлі-продажу чи вчинення щодо неї іншої угоди), як це зробили деякі законодавці.

6. Неоднозначним є збереження у проєкті КК України статті про відповідальність за примушування до співжиття у шлюбі чи без укладання шлюбу (ст. 4.4.8), яка є спеціальною нормою щодо загальної норми про примушування. На мій погляд, єдиний аргумент на користь існування окремої кримінально-правової заборони примушування до співжиття у шлюбі чи без укладання шлюбу – необхідність виконання положень Стамбульської конвенції (у зв'язку з цим слід визнати, що виключення з КК України статті про примушування до шлюбу навряд чи буде реалізоване). Водночас підкреслимо, що вилучення з кримінального закону даної спеціальної норми зовсім не означало б декриміналізацію примушування до співжиття у шлюбі чи без укладання шлюбу, оскільки в проєкті КК України виокремлено загальний склад примушування (ст. 4.4.7).

7. У статті 4.4.9 проєкту КК України пропонується встановити відповідальність за застосування жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Доцільність такої кримінально-правової заборони видається сумнівною, оскільки в частині, що стосується «жорстокого, нелюдського поводження» стаття про

відповідальність за це діяння конкуруватиме з іншими статтями кримінального закону, а в частині «такого, що принижує гідність, поведіння» має вкрай розмитий (невизначений) зміст і породжуватиме численні труднощі в правозастосуванні.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-66>

MECANISME DE URMĂRIRE PENALĂ A AGRESIUNII RUSIEI ÎMPOTRIVA UCRAINEI

Bzova Laura Heorhiivna

*PhD, asistent univ. dr., Facultatea de drept,
Universitatea națională din Cernăuți în numele lui Iurii Fedkovici
o. Cernăuți, Ucraina*

Dreptul public internațional interzice orice act de agresiune comis de un stat împotriva altuia. Aceasta este considerată cea mai gravă formă a interzicerii utilizării forței, care este reglementată în partea 2 a articolului 4 din Carta Națiunilor Unite, precum și în Declarația privind principiile dreptului internațional privind relațiile prietenoase și cooperarea. Între state în conformitate cu Carta Națiunilor Unite (Rezoluția 2625 (XXV), adoptată de Adunarea Generală a ONU în 1970. În 1974, statele comunității internaționale au ajuns la o definiție a unui act de agresiune într-o rezoluție adoptată în cadrul Adunării Generale, Rezoluția 3314 (XXIX), care definea agresiunea după cum urmează:

Agresiunea este utilizarea forței armate de către un stat împotriva suveranității, integrității teritoriale sau independenței politice a altui stat sau în orice alt mod incompatibil cu Carta Națiunilor Unite, așa cum este prevăzută în această definiție.

Pentru elementul de utilizare a forței – armat – și atac în conformitate cu termenii definiției, Declarația oferă exemple neexhaustive de configurație a unui act de agresiune, incluzând, printre altele, bombardarea de către forțele armate. a unui stat pe teritoriul altui stat. De asemenea, trebuie remarcat faptul că acțiunile de astăzi nu sunt doar un act de agresiune, ci și crime de război, întrucât sunt îndreptate împotriva bunurilor civile și a populației civile; Cu alte cuvinte, scopuri non-militare.

Un act de agresiune este o faptă ilegală la nivel internațional atribuită unui stat și, așa cum este descris mai sus, aceasta ar fi în contextul agresiunii Federației Ruse împotriva Ucrainei.

Poate acest act să creeze responsabilitate pentru un individ? Cu alte cuvinte, poate fi prezentată ca o infracțiune internațională imputabilă unei persoane fizice?

Într-adevăr, deși un act de agresiune este o faptă ilicită internațională imputabilă unui subiect de stat, dreptul penal internațional extrapolează această responsabilitate la nivel individual, concentrându-se asupra crimei internaționale de agresiune. Deși astăzi este definit și reglementat în Statutul de la Roma care creează Curtea Penală Internațională, există un precedent istoric pentru această figură: o categorie de crime împotriva păcii care a fost inclusă în Statutele de la Nürnberg după cel de-al Doilea Război Mondial.

Crimele împotriva păcii de la Nürnberg au fost considerate atât de grave încât în timpul negocierilor pentru Statutul de la Roma al CPI, statele negociatoare au convenit să acorde viitoarei Curți Penale Internaționale jurisdicție asupra crimei de agresiune. S-a ajuns însă la un consens doar la Roma, deoarece în 1998, în cadrul Conferinței Diplomatice de la Roma, statele nu au putut ajunge la un acord cu privire la definirea și exercitarea jurisdicției asupra infracțiunii de agresiune, așa că au inclus, ca compromis, în art. 5 din Statutul de la Roma competența CPI asupra acestei infracțiuni. Dar au fost de acord să o definească la o viitoare conferință de revizuire. Această conferință a avut loc în 2010, cunoscută sub numele de Conferința de la Kampala, la care statele au ajuns în Rezoluția lor RC/Rez. 6 din definiția infracțiunii de agresiune, precum și condițiile de exercitare a competenței Curții asupra infracțiunii și cerințele pentru activarea competenței Curții asupra infracțiunii precizate. Această rezoluție a condus la includerea în Statut a infracțiunii de agresiune, în articolul 8bis.

Crimele comise și au continuat să fie comise de Federația Rusă, de conducerea sa militară și politică și de autorii individuali se află atât în sfera militară, cât și în sfera propagandei și economice. În legislația internațională, fiecare dintre aceste componente are propriile caracteristici și practică de aplicare în raport cu evenimentele care au avut loc, în special, în conflicte interstatale. Lista completă a infracțiunilor, precum și pedeapsa acestora, este cuprinsă în Statutul Curții Penale Internaționale¹, care a fost adoptat la 17 iulie 1998 la Roma. Instanța are personalitate juridică internațională și își poate exercita competențele pe teritoriul altui stat care este parte la statut².

La 2 martie 2022, la cererea statelor părți la Statutul de la Roma, Parchetul Curții Penale Internaționale a anunțat deschiderea unei anchete asupra situației din Ucraina privind săvârșirea de crime de război, crime împotriva umanității și genocid pe teritoriul Ucrainei. Cu toate acestea,

¹ Римський статут міжнародного кримінального суду. (Верховна Рада України). Документ 995_588. (2002). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

² Шемшученко, Ю. С. (ред.). (2003). Юридична енциклопедія. (Т. 5: П-С, с. 682–683); Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.

mecanismul de desfășurare a acțiunilor procedurale pe teritoriul Ucrainei a necesitat îmbunătățiri, ținând cont de normele prevederilor și competențelor Parchetului Curții Penale Internaționale, prevăzute de Statutul de la Roma³.

În legătură cu posibila punere în scenă a așa-numitului „tribunal militar” de către Federația Rusă împotriva prizonierilor de război ucraineni, care este o batjocură față de justiție, norme și principii ale dreptului internațional umanitar, încălcări directe ale Convenției de la Geneva privind tratarea Prizonierii de război, care interzice urmărirea penală a prizonierilor de război pentru participarea la ostilități sau pentru acțiuni militare legale comise în timpul unui conflict armat, deputații poporului din Ucraina – membri ai Comisiei speciale temporare au elaborat un proiect de rezoluție a Radei Supreme a Ucrainei „Cu privire la apel Radei Supreme a Ucrainei Națiunilor Unite, instituțiilor Consiliului Europei, Uniunii Europene, Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, Comitetului Internațional al Crucii Roșii, parlamentelor și guvernelor țărilor străine cu privire la încălcarea de către Federația Rusă și organele de ocupație de facto controlate de aceasta a normelor dreptului internațional umanitar privind apărătorii prizonierilor de război ai Ucrainei” din 30 august 2022 Nr. 2546-IX⁴.

Există patru căi jurisdicționale posibile care ar trebui luate în considerare pentru urmărirea penală a crimelor de agresiune în Ucraina: Curtea Penală Internațională, un tribunal internațional special (fie pe modelul propus de Chatham House, fie în conformitate cu rezoluția Adunării Generale), un tribunal național instanță care își exercită jurisdicția teritorială (în Rusia, Belarus sau Ucraina) sau o instanță națională care își exercită jurisdicția universală.

Deși nici Ucraina și nici Federația Rusă nu sunt părți la Statutul CPI, recunoașterea provizorie de către Ucraina a competenței Curții în temeiul articolului 12 alineatul (3) din Statutul de la Roma conferă Curții jurisdicție asupra crimelor împotriva umanității, crimelor de război sau genocidului, apărute în conflictul actual. Parchetul a demarat deja o anchetă pentru aceste infracțiuni. Cu toate acestea, această anchetă nu va include un atac. Statutul CPI precizează că „Curtea nu își exercită competența asupra infracțiunii de agresiune dacă aceasta este săvârșită de cetățeni sau pe teritoriul” unui stat

³ Звіт Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України про виконану роботу від 20 березня 2023 року URL: <http://www.golos.com.ua/article/369490>

⁴ Звіт Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України про виконану роботу від 20 березня 2023 року URL: <http://www.golos.com.ua/article/369490>

care nu este parte la Statut (15 bis (5))⁵. Chiar dacă ambele state ar deveni state membre ale CPI, ratificările lor nu ar avea efect retroactiv (Articolul 11, Partea 2). O declarație din articolul 12(3) poate fi retroactivă, dar nu face din statul parte raportor un stat parte. Astfel, este puțin probabil ca o astfel de declarație să depășească obstacolul creat de articolul 15a alineatul (5). În plus, termenii articolului 15 bis(5), combinați cu înțelegerea cuprinsă în rezoluția care activează competența Curții în materie de agresiune (alineatul 2), sugerează că orice cale către jurisdicția penală prin articolul 12(3) trebuie să fie prin intermediul ad. adoptarea hoc a amendamentelor la agresiune atât de către agresor, cât și de către statul atacat. În prezent, este de neconceput ca Rusia sau Belarus să dea un astfel de acord. În mod similar, în timp ce jurisdicția asupra agresiunii ar fi simplă dacă Consiliul de Securitate al ONU ar delega situația (art. 15 ter), vetoul Rusiei face acest lucru de neconceput în sistemul actual.

Aceasta lasă două posibilități alternative pentru crearea unui tribunal internațional. În primul rând, ar putea apărea din jurisdicția universală comună a statelor în general. În al doilea rând, ca instanță hibridă, poate proceda din jurisdicția teritorială și consimțământul Ucrainei, unde agresiunea este interzisă în temeiul articolului 437 din Codul penal. Legitimitatea oricărui efort poate fi mult sporită cu aprobarea Adunării Generale (pe linia camerelor extraordinare din instanțele cambodgiene). Mai mult, un astfel de sprijin poate fi esențial pentru caracterizarea curții ca acționând în numele comunității internaționale mai largi. Cu toate acestea, un astfel de tribunal nu s-ar baza pe puterile coercitive sau legale ale Adunării Generale. În cele din urmă, competențele oricărei instanțe vor deriva din competențele jurisdicționale subiacente ale statelor implicate.

⁵ Mecanismos para el enjuiciamiento penal de la agresión de Rusia contra Ucrania
URL: <https://vacicc.org/mecanismos-para-el-enjuiciamiento-penal-de-la-agresion-de-rusia-contra-ucrania/>

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПОГРОЗИ
ЗАСТОСУВАННЯ НАСИЛЬСТВА У ЧАСТИНІ 3 СТАТТІ 342
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ**

Боровик Андрій Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна*

У частині 3 ст. 342 КК України встановлено підстави кримінальної відповідальності за кваліфікований склад опору – опір, поєднаний з примушенням представника влади, державного виконавця, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб шляхом насильства або погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій.

Поєднання в одній частині заборонної кримінально-правової норми таких термінів як «примушення», «насильство», «погроза застосування насильства», «явно незаконні дії» суттєво ускладнює її застосування на практиці.

Звернемо увагу на тлумачення змісту погрози застосування насильства, яка здійснюється з метою примушення потерпілих до виконання явно незаконних дій.

Погрозу застосування насильства у теорії кримінального права тлумачать по-різному: як обіцянку негайно його застосувати¹; як висловлювання або дії, які свідчать про наміри винної особи застосувати насильство до потерпілого^{2,3}; як дії або висловлювання, що виражають намір винного застосувати фізичне насильство до

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с. С. 798.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. [2-ге вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2008. 1428 с. С. 1106.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2002. 968 с. С. 769.

потерпілого⁴; як залякування потерпілого будь-яким фізичним насильством⁵.

Примушенням шляхом погрози застосування насильства охоплюються висловлювання (вербальна погроза) або дії (жести, міміка, демонстрація зброї тощо), які свідчать про реальні наміри винної особи застосувати фізичне насильство до потерпілого⁶.

Погроза застосування насильства може полягати в обіцянці вплинути не лише на здоров'я, тілесну недоторканність, особисту волю потерпілого, а й на інші належні йому блага, наприклад на майно⁷. Відтак, потерпілому можуть погрожувати вбивством, заповіданням тілесних ушкоджень, позбавленням волі, знищенням або пошкодженням майна тощо.

Погроза представників влади, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб має бути реальною. Тобто потерпілий повинен усвідомлювати, що за нею негайно буде застосовано насильство, хоча суб'єкт може й не мати наміру це робити⁸.

Щодо кваліфікації погрози погляди вчених неоднозначні. В. А. Клименко зазначає, що погроза вбивством, спричиненням тілесних ушкоджень, позбавленням волі працівникові правоохоронного органу не вимагає додаткової кваліфікації за ст. 345 КК⁹. Натомість Г. Є. Болдарь наголошує, що сучасна судова практика виходить з того, що погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна під час опору представникові правоохоронного органу кваліфікуються за ч. 2 або 3 ст. 342 КК та ч. 1 ст. 345 КК¹⁰. Частина

⁴ Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с. С. 718.

⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-те вид., перероб. та допов.]. Київ : Дакор, 2018. 1360 с. С. 1052.

⁶ Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. 780 с. С. 322.

⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с. С. 798.

⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с. С. 798-799.

⁹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2002. 968 с. С. 769.

¹⁰ Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. 780 с. С. 323.

вчених взагалі не зазначає як правильно кваліфікувати відповідні кримінально протиправні діяння в таких ситуаціях.

Ймовірно така позиція науковців обумовлена різним тлумаченням терміну «погроза застосування насильства», що вживається в ч. 3 ст. 342 КК. На практиці виникає слушне питання чи охоплюються відповідні погрози насильством представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб з метою примушення їх до виконання явно незаконних дій ч. 3 ст. 342 КК чи потребують кваліфікації за сукупністю з іншими статтями цього кодексу? Фактично у цій нормі має місце складений злочин. У ч. 3 ст. 342 КК складений злочин утворюють опір та інші злочини, що полягають в насильстві (побої, легкі, середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження) або погрозх застосування такого насильства. Конструкція складеного злочину, передбаченого ч. 3 ст. 342 КК, породжує низку проблем кваліфікації відповідних кримінально-протиправних діянь. Йдеться про недотримання загального правила кваліфікації складених злочинів за однією статтею як одиничного злочину, а не сукупності злочинів¹¹. Окрім того, створення складених злочинів шляхом додавання кваліфікуючої ознаки, що є самостійним складом злочину є порушенням принципу «non bis in idem» ще на стадії законотворення, наслідки якого проявляються протягом всього часу дії та застосування КК¹².

З огляду на зазначене погрози застосування насильства з метою примушення потерпілих, передбачених ч. 1, 2 ст. 342 КК, до виконання явно незаконних дій слід кваліфікувати лише за ч. 3 ст. 342 КК. У протилежному випадку матиме місце порушення принципу «non bis in idem», а також правила кваліфікації складених злочинів за однією статтею як одиничного злочину.

¹¹ Вознюк А. А. Конструкції одиничних складів злочинів, передбачених ст.ст. 255, 257, 258-3, 260 КК України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4(12). С. 35–44. С. 41.

¹² Гнатів І. М. Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. 228 с. С. 103–104.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Вереша Роман Вікторович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України
м. Київ, Україна*

Для України процес гармонізації законодавства є однією з основних складових частин процесу інтеграції до Європейського Союзу, що є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики¹. Доктринальна значимість гармонізації законодавства полягає у застосуванні у сфері права однієї з базових філософських категорій – гармонії. Розгляд загальної філософської категорії «гармонія», з точки зору права, проводиться через дослідження окремої та більш вузької проблеми гармонізації законодавства, що зумовлене відновленням суспільного та наукового інтересу до теорії солідаризму – політичної теорії про необхідність солідарності та прагнення до компромісу, соціальної співпраці та духовної довіри серед різних верств суспільства.

Історія європейської інтеграції показує, що обсяг поняття «надбання спільноти» (сукупність спільних прав і зобов'язань, обов'язкових до виконання у всіх країнах – членах ЄС) має динамічний характер та відображає тенденції до постійного розширення (можливо, це пов'язано з прискоренням інтеграційних процесів у ЄС.) Однією з його ознак є диференційованість, що свідчить про зміну обсягу поняття, залежно від сфери застосування його інститутами ЄС. Найбільш наочно диференційований характер цього поняття проявляється у сфері внутрішньої політики Європейського Союзу.

Гармонізація законодавства країн-членів ЄС означає процес зближення національної правової системи та її підсистем з правовою системою Європейського Союзу та вимогами міжнародно-правових норм і стандартів. Договір про функціонування Євросоюзу не дає визначення поняття гармонізації, проте передбачає необхідність її

¹Oleksyuk, M. (2019). Concepts of responsibility in modern Anglo-American philosophy of criminal law. *Comparative and analytical jurisprudence*, (1). P. 519.

здійснення. Він також визначає сфери, способи і правові механізми гармонізації законодавств держав-членів з правом ЄС.²

У цьому контексті важливо порушити питання про перспективи удосконалення кримінального законодавства. Що стосується питань гармонізації, адаптації національного правового регулювання до законодавства ЄС, слід відзначити, що на сьогодні в українському науковому середовищі обговорюються такі теми як гармонізація законодавства України з правом ЄС у контексті викликів російської збройної агресії, притягнення до відповідальності і призначення покарання, гармонізація кримінального процесуального законодавства ЄС про статус потерпілих і потенційних викликів для України пов'язаних з цим процесом, гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права в частині регулювання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, особливості кримінальної відповідальності в межах питань захисту персональних даних.

Окремої уваги заслуговує Концепція реформування кримінального законодавства України, розроблена Комісією з питань правової реформи (консультативно-дорадчим органом при Президентові України) на виконання цілей держави і з урахуванням курсу на зближення із європейським правом і практиками. З урахуванням недоліків існуючого на сьогодні законодавчого регулювання, автори Концепції виділяють ряд аспектів, які обумовлюють необхідність реформування кримінального законодавства, зокрема, перегляд критеріїв оцінки кримінально протиправних діянь з урахуванням глобальних сучасних викликів російської збройної агресії, переосмислення деяких питань щодо відповідальності за публічні кримінальні правопорушення, новий підхід до класифікації кримінальних правопорушень тощо. Передбачається виділення в окрему категорію такого виду юридичної відповідальності – як відповідальність за проступки, тобто протиправне діяння, з меншим ступенем суспільної небезпеки. При цьому, очевидно, ряд кримінальних правопорушень за чинним законодавством має бути віднесений до категорії проступків. В межах концепції реформування, передбачається створення всеохоплюючої законодавчої бази в сфері регулювання відповідних правовідносин, яка б включала 4 окремі кодекси – безпосередньо Кримінальний кодекс України в новій редакції, Кодекс України про відповідальність за правопорушення, Кодекс України про відповідальність за проступки (матеріально-правовий), Кримінальний процесуальний кодекс України (в новій редакції). Вказані кодекси мають ґрунтуватись на єдиних принципах, мати спільний

² Husak, D. (2020). The price of criminal law skepticism: Ten functions of the criminal law. *New Criminal Law Review*, 23(1). P. 34.

понятійний апарат, а також однакові правила кваліфікації. В пояснювальному документі до Концепції відзначено, що нове кримінальне законодавство має бути побудоване з використанням сучасних досягнень законодавчої техніки. На останній аспект слід звернути особливу увагу, оскільки в даному випадку мова йде про питання, яке обговорюється в межах правової філософії. Очевидно, що питання термінологічної уніфікації і розробки єдиного термінологічного апарату в межах кримінально-правової науки має засадниче значення. З точки зору філософії кримінального права, важливість термінологічної уніфікації, в контексті формування єдиних поглядів на ті чи інші правові феномени, і формування відповідної нормотворчої техніки, відмічається в зарубіжній науці в межах міждисциплінарних досліджень.

Разом з тим, однією з особливо важливих тем для України у межах обговорення питань гармонізації кримінального права є питання про ратифікацію Римського Статуту та визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Для України, як і для інших держав світу, які прагнуть вироблення єдиних загальнодоступних правових стандартів, поняття гармонізації законодавства пов'язане з поняттям інтернаціоналізації останнього, що, в свою чергу, обумовлено необхідністю включення до внутрішньо-державної системи правових джерел загальноновизнаних норм та принципів міжнародного права. З точки зору філософії кримінального права, актуальність гармонізації законодавства полягає у ресурсі використання у галузі права однієї з базових філософських категорій – категорії «гармонії». Так, у дослідженнях кінця ХХ ст., присвячених вивченню ролі вищезазначеної категорії у праві, в межах загальної філософії права розглядалися питання стосовно гармонії між правом і судовим рішенням, гармонії між примусом і заохоченням – питання, що сягають філософської думки І. Канта і Г. Лейбніца. Водночас, говорячи про гармонізацію кримінального права, необхідно розуміти, що на даному етапі її можливості обмежені. І якщо у країн романо-германської правової сім'ї, незважаючи на суттєві відмінності в ряді випадків, можливостей набагато більше, то, говорячи про країни англосаксонської правової сім'ї (правової сім'ї загального права), ситуація виглядає інакше, оскільки в останньому випадку йдеться про некодифіковане право.

При цьому гармонія права розглядається виключно у практичному ключі, коли її встановлення пов'язують насамперед із усуненням правових колізій, формуванням логічного, послідовного законодавства, узгодженої структури системи права. У загальному розумінні правову гармонізацію можна розглядати як процес та систему політико-

правових заходів, спрямованих на приведення правових компонентів до органічно злагодженого, пропорційного стану, що дозволяє розглядати право як цілісне, узгоджене явище. Правова гармонізація відбиває закономірний характер розвитку правової дійсності, внутрішню і зовнішню цілісність, узгодженість, пропорційність форми та змісту об'єктів й у цьому сенсі сприймається як об'єктивна властивість правової дійсності, прояв фундаментальної закономірності правового буття.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-69>

НАСИЛЬСТВО У СІМ'Ї ЯК НЕГАТИВНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Вишневська Марина Михайлівна

*старший викладач кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Відповідно до ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».¹ Тому порушення цієї норми Основного Закону в будь-якій формі є неприпустимими. Не зважаючи на війну в країні, інших проблем ніхто не відміняв, в тому числі проблем у сфері сімейно-побутових відносин. Найпоширенішою проблемою у сфері сімейно-побутових відносин є насильство в сім'ї, в тих чи інших його проявах.

На сьогодні проблема насильства в сім'ї досить актуальна, а відтак на цю тему є багато наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема таких як О.М. Джужа, С.М. Корецький, Л. В. Крижна, М.І. Хавронюк, І.О. Бандурка, О.В. Баранова, В.О. Брижик, В.В. Вітвіцька, А.П. Закалюк, М. Джонсон, Л.В. Еквіно, Ліз Келлі та інші.

Соціалізація особистості дитини та утворення стереотипів її поведінки починається досить рано, тоді, коли основним мікросередовищем, яке формує особистість дитини, є сім'я. Вона

¹ Конституція України. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

продовжує здійснювати вплив на процес засвоєння соціального досвіду і у молодшому підлітковому віці. Відомо, що формування особистості дитини, по суті починається з засвоєння соціальних стереотипів поведінки. Сприйняття і засвоєння їх відбувається доволі швидко на основі копіювання та на основі власного «конструювання» стратегії поведінки. Цьому сприяє висока навіюваність дітей у ранньому віці та чуттєвість до соціальних впливів, до їх постійності, однорідності та адекватності.² На основі вище сказаного автором, можна зробити висновок, що духовні, моральні та світоглядні цінності закладаються в сім'ї, в якій виростає дитина. Відповідно, на бачення своєї майбутньої сім'ї так чи інакше вплине психологічне здоров'я родини. А відтак можна вважати беззаперечним твердження, що сам факт насильства в сім'ї, його прояви в тій чи іншій формі, а також його поширення, негативно впливатимуть і руйнуватимуть не лише здоров'я, гармонію і злагоду в сім'ї, зрештою це стане однією із передумов негативного психологічного стану суспільства, що в свою чергу буде підґрунтям для вчинення кримінальних правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин.

Довгий час в Україні питання насильства в сім'ї не було врегульовано кримінальним законодавством. На відміну від досвіду зарубіжних країн, в Україні першим спеціальним нормативно-правовим актом, який регулював питання насильства в сім'ї був Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» прийнятий 15 листопада 2001 року, який на практиці так і не реалізував себе.

Однак, враховуючи реалії сьогодення, а також положення міжнародних договорів, зокрема Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р., Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 2007 року, а також Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 2011 року (ратифікована Україною тільки 20 червня 2022 року ухваливши Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»), 7 грудня 2017 року парламентом України було прийнято інший Закон, а саме «Про запобігання та протидію домашньому насильству». На основі аналізу даного Закону, можна говорити про комплексний підхід

² Ларченко М.О. Сімейні девіації як кримінологічна проблема. *Кримінальне право і кримінологія*. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <file:///C:/Users/HP/Downloads/alex1,%D0%9C.%D0%9E.%D0%9B%D0%B0%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

законодавця до врегулювання такого негативного явища як насильство в сім'ї, а також захисту прав та інтересів осіб, постраждалих від такого насильства.

Також слід відмітити, що на основі даного Закону, Кримінальний кодекс України вперше було доповнено статтею 126-1, яка передбачає кримінальну відповідальність за «Домашнє насильство». Разом із цим встановлено спеціальну систему заходів, що здійснюються для запобігання домашньому насильству, зокрема Загальну частину КК України було доповнено статтею 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство».

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі- Закон), домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь³.

Практика соціальної роботи з сім'ями доводить, що до основних ознак домашнього насильства можна віднести такі: першоджерелом насильства є виключно члени сім'ї; необхідність збереження міжособистісних взаємовідносин і взаємодії з жертвою насильства; повторюваність учинення насильницьких дій, циклічність такого насильства; певна тривалість подібних дій; матеріальна, емоційна залежність між суб'єктами; високий рівень латентності; низький рівень караності винних за вчинене насильство; доволі часте поєднання кількох видів насильства; порушення особистих прав і свобод особи (жертви насильства в сім'ї); здійснення насильницьких учинків під дією алкогольних, наркотичних, токсичних тощо речовин⁴.

Відповідно до Закону, насильство може проявлятися у формі фізичного, психологічного, сексуального чи економічного насильства.

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, кусання, а також незаконне

³ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁴ Козирев М.П. Насильство у сім'ї як соціально-психологічна проблема. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3254/1/28.pdf>

позбавлення волі, завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру⁵.

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що містить словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність спричинили у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку⁶.

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що містить будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи третіх осіб, емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи⁷.

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру⁸.

Що стосується причин виникнення домашнього насильства, то конкретної відповіді немає, тому що, ними можуть бути різноманітні фактори, такі як: вживання наркотичних речовин, алкоголю, непорозуміння у стосунках, ревності, фінансові труднощі, неосвіченість, потреба у визнанні, самоствердженні, низька самооцінка та багато інших. Слід зазначити, що потерпілим від домашнього насильства

⁵ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁶ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁷ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁸ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. (дата звернення 9 квітня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

можуть бути не тільки жінки та діти, але й чоловіки, незалежно від їх матеріального становища, статусу, раси і т. д.

Таким чином, підсумовуючи все вище викладене, можна стверджувати, що проблема насильства в сім'ї є глобальною, адже цій проблемі приділяє увагу вся світова спільнота. Її не можна вирішити тільки прийняттям нормативно-правових актів. Слід сказати, що для ефективної реалізації нормативно-правових приписів повинен бути комплексний підхід як із боку законодавців, правоохоронних органів, місцевої влади, так й із боку засобів масової інформації та діяльності громадських об'єднань громадян.

Отже, будемо сподіватись, що з ратифікацією України Стамбульської Конвенції ситуація щодо захисту жінок та інших осіб, що страждають від насильства, зміниться на краще.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-70>

ЗГВАЛТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ХАРАКТЕРИСТИКА, ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Волобуєв Анатолій Федотович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
ДВНЗ «Донецький державний університет внутрішніх справ»
м. Кривиницький, Україна*

Сьогодні вітчизняна наукова думка, розвиваючись під впливом реалій – в умовах уведення в Україні воєнного стану й окупації військами РФ значної території окремих регіонів, вчинення ними широкомасштабних воєнних злочинів проти населення, зокрема й згвалтувань, має спрямовувати свої зусилля на виконання невідкладних завдань. Серед них визначення особливостей механізму вчинення згвалтувань та їх розслідування.

Під час війни (воєнного стану) міжнародна наукова спільнота розглядає згвалтування як різновид воєнних злочинів, коли жертви (найчастіше молоді жінки і дівчата) часто вважають військовими трофеями. Такі злочинні дії вчиняють на тлі сильного фізичного та психологічного впливу на жертв і свідків. Відповідно до Римського статуту – правового підґрунтя діяльності Міжнародного кримінального суду до сексуального насильства під час війни належать: «згвалтування,

сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства»¹. Тому розслідування таких злочинів є справою не тільки правоохоронних органів і судів окремої країни, а й усієї міжнародної спільноти, що передбачає співробітництво з Міжнародним кримінальним судом. Згідно з положеннями кримінального процесуального законодавства України співробітництво з Міжнародним кримінальним судом спрямовано на поширення його юрисдикції на іноземних громадян та осіб без громадянства, які діяли з метою здійснення збройної агресії проти України, з тим щоб жодний військовий злочинець не уникнув справедливого кримінального покарання. Для успішного виконання цього завдання потрібно зважати на низку чинників, які зумовлюють особливості розслідування зґвалтувань в умовах воєнного стану.

Криміналістична характеристика зґвалтування, вчиненого на тимчасово окупованих територіях.

Особливості суб'єкта зґвалтування. Суб'єктом зґвалтування та інших форм сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях виступає озброєна особа – військовослужбовці РФ, що вторглися на територію України. Мотивом їхніх дій є задоволення сексуальної потреби, поєднаної з прагненням приниження українців на знак перемоги чи як засіб терору, залякування. Саме така мотивація робить подібні масові діяння військовими злочинами проти людяності. Вони не є одиничними випадками, а постають частиною урядової політики, великого поширення звірства, яке замовчується чи виправдовується урядом країни-агресора.

Обстановка вчинення зґвалтування. Злочини вчиняються на тимчасово окупованій території, на якій відсутні органи влади, зокрема й правоохоронні органи, постраждалої від агресії країни. У результаті в соціальному середовищі формується атмосфера беззаконня, безвиході, що зазвичай породжує серед людей почуття страху та покори перед озброєними окупантами-насильниками. Їхнє всевладдя спричиняє формування серед населення стокгольмського синдрому – термін започатковано в результаті ґрунтовного аналізу ситуації із захопленням заручників у Кредитному банку Стокгольма в серпні 1973 р.². Тобто психологічного несвідомого захисного стану, що характеризується толерантністю жертви до кривдника.

1 Міжнародні суди, Організація Об'єднаних Націй. (1998, Липень 17). *Римський статут Міжнародного кримінального суду*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 27.02.2023).

2 Boström, M. (2009). The Stockholm Syndrome. URL: <https://sverigesradio.se/artikel/3254778> (дата звернення 27.02.2023).

Потерпіла особа. Потерпілими від сексуального насильства на тимчасово окупованій території зазвичай є жінки і неповнолітні дівчата. Як повідомляється, останні дослідження показали, що понад 20% жінок з-поміж втікачів та внутрішньо переміщених осіб говорять, що зазнавали сексуального насильства³. Але є підстави вважати, що це занижені дані, оскільки жінки, які пережили масове сексуальне насильство з боку солдатів агресора, отримали глибоку психологічну травму і не схильні до оприлюднення відомостей про це.

Способами зґвалтування є такі дії насильника, що підлягають доказуванню: здійснення акту сексуального характеру або проникнення (вагінальне, анальне, оральне) в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета; дії насильника із запобігання можливому опору, його подолання чи отримання формальної згоди до здійснення акту сексуального характеру.

Як було встановлено після деокупації територій, російські військові у спеціально обраних приміщеннях вчиняли сексуальне насильство. Зокрема, слідчі виявили в Херсоні чотири великі слідчі ізолятори, де практикувалося зґвалтування палицями та удари електричним струмом по геніталіях. Оскільки свідки з різних місць описують аналогічні методи тортур, є підстави вважати, що за всім цим стоїть російське керівництво, солдати роблять це за наказом.⁴ До такого самого висновку доходять і зарубіжні розслідувачі, які вважають, що Росія використовує зґвалтування як військову стратегію в Україні.⁵

Сліди зґвалтування – джерела доказів. Зважаючи на значний відрізок часу, характерним для розслідування злочинів цієї категорії є зазвичай неможливість виявлення та фіксування матеріальних слідів вчинення дій сексуального характеру. Але ймовірно збереження слідів зґвалтування на одязі потерпілої особи, який належно зберігся до моменту відкриття кримінального провадження. Тому на деокупованих територіях переважним джерелом доказів про сексуальне насильство виступають показання потерпілих і свідків, які підлягають ретельному фіксуванню і перевірці, зокрема й з виявленням ознак тілесних ушкоджень статевих органів у потерпілих і відповідних слідів на одязі.

³ ООН назвала шокуючу кількість українців, зґвалтованих під час війни. (2022, Березень 30). *Сьогодні*. URL: <https://war.segodnya.ua/ua/war/vtorzhenie/> (дата звернення 27.02.2023).

⁴ Богданьок, О. (2023). Слідчі документують сексуальні злочини на деокупованих територіях – NYT. АТ «НСТУ». URL: <https://suspilne.media/353052> (дата звернення 28.02.2023).

⁵ Wang, P., Lister, T., Pennington, J., & Heather, C. (2022, October 15). Russia using rape as 'military strategy' in Ukraine. *Cable News Network. A Warner Bros. Discovery Company*. <https://edition.cnn.com/2022/10/15/europe/russia-ukraine-rape-sexual-violence-military-intl-hnk/index.html> (дата звернення 28.02.2023).

Особливості початкового етапу розслідування зґвалтування в умовах воєнного стану. Особливості відкриття кримінального провадження за ознаками сексуального насильства та проведення досудового розслідування зумовлено низкою чинників, пов'язаних як із суб'єктивними, так і з об'єктивними обставинами.

Суб'єктивні обставини – потерпілі особи (а іноді і свідки): залякані та бояться за життя та здоров'я власне чи своїх близьких; не вірять у дієвість правоохоронних органів, особливо в умовах воєнного стану, у судову перспективу своїх повідомлень і звернень; не бажають розголошу відомостей про пережите сексуальне насильство, осуду близьких і сторонніх тощо.

Об'єктивні обставини – потерпілі особи і свідки не в змозі повідомити про злочин, оскільки перебувають на окупованій території, самостійно виїхали або примусово вивезені за межі держави; втрачено можливості виявлення та фіксування матеріальних і ідеальних слідів сексуального насильства через значний проміжок часу, що минув.

Зазначені суб'єктивні й об'єктивні чинники великою мірою впливають на можливості отримання доказів щодо обставин сексуального насильства, вчиненого на тимчасово окупованих територіях, що також залежать, слід наголосити, і від характеру первинної інформації про ознаки вчинення тих чи тих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Зважаючи на це, виокремимо дві типові слідчі ситуації.

Слідча ситуація 1. Виявлення ознак вчинення зґвалтування у зв'язку із заявою потерпілої особи. Така ситуація є типовою, коли потерпіла особа за власною ініціативою звертається із заявою до правоохоронних органів. Рішучість у поданні такої заяви може сформуватися в особи під впливом надання психологічної, медичної та правової допомоги громадянам, які стали жертвами насильства під час російського вторгнення. Тому вжиття заходів щодо забезпечення постраждалих і свідків належною підтримкою надає шанс подолати негативні суб'єктивні бар'єри й отримати докази щодо насильства.

Після складання протоколу отримання такої заяви відомості про вчинення кримінального правопорушення згідно ч. 1 ст. 214 КПК України не пізніше 24 годин повинні бути внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після цього потрібно невідкладно провести допит потерпілої особи, за наявності передумов провести огляд місця події, вжити заходів щодо виявлення та вилучення речей зі слідами сексуального насильства, встановити та допитати свідків, провести судово-медичну експертизу потерпілої особи та речових доказів зі слідами біологічного походження.

Слідча ситуація 2. Виявлення ознак вчинення звалтування у зв'язку з розслідуванням іншого кримінального правопорушення. Така ситуація є типовою, коли правоохоронні органи після деокупації територій виявляють ознаки вчинення військовими РФ тяжких злочинів, зокрема місця поховання вбитих і закатованих людей. У такому разі відкривають кримінальне провадження за ознаками умисного вбивства, зокрема у зв'язку з кваліфікуючою обставиною, передбаченою п.п. 8 і 14 ч. 2 ст. 115 КК України. Коли під час проведення судово-медичного дослідження трупа встановлюють ознаки статевого акту перед настанням смерті, то відкривають і кримінальне провадження за ст. 152 КК України.

У наведеній ситуації особливість розслідування звалтування полягає в тому, що його здійснюють у сукупності з розслідуванням умисного вбивства. Це значною мірою обумовлює проведення слідчих (розшукових) дій, до завдань яких входить встановлення обставин кількох взаємопов'язаних кримінальних правопорушень: огляду місця події, судово-медичної експертизи трупа та речових доказів, встановлення та допити свідків, пред'явлення для впізнання тощо.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-71>

ЄДНІСТЬ НАУКОВОГО І ПРИКЛАДНОГО ДИСКУРСУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМАТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ОБМЕЖЕННЯ/ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Ворожбіт-Горбатюк Вікторія Вікторівна

*доктор педагогічних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташица
м. Харків, Україна*

Формування правової реальності в національному і міжнародно-правовому аспекті відбувається у контексті глобалізаційних процесів та інтернаціоналізації усіх аспектів суспільних відносин. Проблематика реалізації прав засуджених до обмеження/позбавлення волі в реаліях упровадженого в Україні воєнного стану характеризується стадією

активного розроблення, доктринального, історико-педагогічного і концептуального дослідження. Методологія таких досліджень набула виразних ознак міждисциплінарних глибинних розвідок.

Відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини (затверджена 24 березня 2021 року)¹, Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (затверджено Указом Президента України 30 вересня 2019 року №7232/2019)² Україна здійснює євроінтеграційні кроки у площині виконання зобов'язань дотримування світових і міжнародних стандартів поведіння із засудженими та тримання осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарань.

У складних умовах провадження воєнного стану, в ситуаціях нескінченного терору і загрози життю українські фахівці демонструють не лише твердість духу, але й високий рівень наукової роботи. Зокрема, 4 квітня 2023 року відділом дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України у Харкові було проведено науковий івент з використанням інтекрактиву, синхронних і асинхронних взаємодій науковців, практиків, науково-педагогічних працівників закладів загальної, фахової передвищої, вищої освіти, наукових установ, працівників установ виконання кримінальних покарань, адвокатів і практикуючих юристів; працівників Державної служби з якості освіти; Державної установи «Центр пробації», представників волонтерських, благодійних і громадських правозахисних організацій³.

Цей захід зареєстровано в Укрінтеї, посвідчення № 167 від 21 лютого 2023 року як науково-методичний семінар у формі круглого столу із застосуванням інтерактивної дошки Padlet⁴ і ZOOM. Організатори ставили мету: створити інтерактивний простір комунікації за заявленою темою, об'єднавши науковців, фахівців управлінської сфери, практиків, сприяти формуванню нових конструктивних дослідницьких груп у вирішенні фактичних проблем реалізації прав

¹ Указ Президента України Про Національну стратегію у сфері прав людини (Прийняття від 24.03.2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

² Указ Президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року (Прийняття від 30.09.2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

³ Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса (2023). <https://ivpz.kh.ua/uk/%d0%b7%d0%b0%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%88%d1%83%d1%94%d0%bc%d0%be-%d0%b4%d0%be-%d1%83%d1%87%d0%b0%d1%81%d1%82%d1%96-%d0%b2-%d0%ba%d1%80%d1%83%d0%b3%d0%bb%d0%be%d0%bc%d1%83-%d1%81%d1%82%d0%be%d0%bb%d1%96/>

⁴ Науково-методичний семінар у формі круглого столу онлайн (2023, 4 квітня). <https://padlet.com/vvvgworkwww/padlet-m332cemujmissnknf>

засуджених у суспільстві змін. Заздалегідь доповідачі оприлюднили стендові доповіді на інтерактивній дошці Padlet, що дало змогу усім учасникам ознайомитися з науковими висновками і результатами емпіричних досліджень, узагальненим практичним досвідом, налагодити наукову комунікацію. Стендові доповіді містили вичерпну інформацію щодо афіліації дослідника, його наукових, прикладних інтересів, сфери професійної діяльності, робочі контакти.

Слід зазначити, що цей науково-методичний семінар викликав значну зацікавленість у колі фахівців різних галузей, які забезпечують реалізацію прав засуджених. У виступі директорки НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрНУ Владислави Батиргаревої, яка акцентувала увагу у виступі на прагненні науковців на реалізації важливої місії наукової установи: «...Розвитку наукового знання у сфері протидії злочинності, застосуванні цього знання на користь кожної людини, суспільства, держави і світової спільноти, якісній підготовці наукових кадрів, які продукують таке знання».⁵ Надзвичайно інформативною і змістовною була стендова доповідь Віталія Нікуліна – представника Уповноваженого з прав людини в місцях несвободи на тему «Вплив повномасштабного вторгнення росії в Україну на стан додержання прав утриманих у місцях несвободи». Жваве зацікавлення викликав комплексний виклад даних директором ДУ «Центр пробації» Олегом Янчуком. Зацікавлення викликала доповідь «Реалізація права на освіту засуджених до позбавлення волі: досвід комунального закладу «Дергачівський ліцей № 4», презентована директоркою цього закладу освіти Зориною Єфіменко⁶.

Уважаємо найціннішим те, що участь у цьому науково-методичному семінарі дала змогу усім зацікавленим знайти і налагодити конструктивні професійні і наукові зв'язки, продовжити розроблення заявлених у стендових доповідях тем у більш великі форми презентування результатів наукового чи прикладного дослідження на міждисциплінарному рівні в органічній єдності теоретичного і прикладного дискурсу. Отже, приклад діяльності Науково-дослідного інституту імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України засвідчує, попри складні умови провадженого воєнного стану наука в логічній єдності з практикою розширює і відкриває нові дослідницькі перспективи. Це, безумовно, сприятиме реалізації світових

⁵ НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрНУ. (2023). <https://ivpz.kh.ua/uk/history/>

⁶ Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ (2023). Офіційний канал : <https://www.youtube.com/@user-3i3w5f7n>

стандартів в реалізації прав засуджених в реаліях сьогодення. Цим ми наближаємо Перемогу і встановлення стабільного миру в Україні.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-72>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗАНЬ ДИТИНИ В СУДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА СТАРІ ПРОБЛЕМИ

Гловюк Ірина Василівна

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Міжнародні стандарти кримінального провадження за участі дитини виокремлюють потребу врахування вразливості дитини при отриманні від неї вербальної інформації. Це питання має ряд складових, які вже детально розкривалися у літературі¹, проте, розвиток законодавства та судової практики в умовах воєнного стану вимагають оновлення деяких підходів, зокрема, стосовно дослідження в суді показань дитини, які давалися у досудовому розслідуванні.

Це питання логічно поділяється на дві складові, адже ці показання можуть бути судовими (у порядку ст. 225 КПК України), і тоді питання дослідження показань у суді вирішується згідно ч. 3 та 4 ст. 225 КПК України, ч. 4 ст. 95 КПК України); та несудовими.

¹ Гловюк І., Дроздов О., Мельченко В. Міжнародні стандарти опитування дітей-жертв і дітей-свідків та національне законодавство і практика: питання кореляції у кримінальному провадженні. *Право України*. 2022. № 12. С. 53–75. DOI: 10.33498/losh-2022-12-053 ; Гловюк І. В. Відмова від допиту дитини-свідка та дитини-потерпілого у судовому провадженні: питання судової практики та удосконалення законодавства. *30 років розбудови Української державності та кримінальна юстиція як її базовий компонент: чого досягнуто і що втрачене?* : матеріали VII Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 16–17 вересня 2021 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 33–36 ; Гриценко Л. Підходи суду до оцінки доказів у справі, де потерпілою є малолітня дитина, та оцінки процедурної справедливості. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/grytsenko-lyudmyla/articles/pidhodi-sudu-do-ocinki-dokaziv-u-spravi-de-poterpiloiu-je-malolitnia-ditina-ta-ocinki-procedurnoyi-spravedlivosti>

Найбільш чутливим є питання дослідження саме несудових показань, адже відмова від допиту дитини, яка фактично застосовується зараз у судовій практиці, може спричинити порушення права на перехресний допит. Відмітимо, що Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей передбачають, що з урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей, повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення (п. 72). Частина 2 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства прописує, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства. Тобто важливо саме на рівні національного законодавства забезпечити такі положення та практики, які б таку можливість передбачали, при тому, щоб одночасно було забезпечено право на перехресний допит, адже без цього є ризик для ефективності захисту підозрюваного, обвинуваченого.

У сучасній практиці такі питання вирішуються шляхом: обґрунтування неможливості допиту дитини (свідка) через психологічний стан та дослідження відеозапису її показань² або рекомендації психолога (потерпілий)³; використання показань з чужих слів (потерпілої)⁴. ККС ВС погодився з застосуванням механізму ст. 97 КПК України судом першої інстанції, хоча у ч. 3 ст. 97 КПК України прямо не передбачена вразливість потерпілого або свідка як підстава визнання неможливим допиту особи. Утім, ККС ВС у іншій справі слушно звернув увагу на те, що у вироку відсутній аналіз допустимості цих показань з чужих слів згідно з критеріями, визначеними в частині 2 статті 97 КПК, та що суд не зазначив, якими іншими незалежними джерелами доказів підтверджуються ці показання з чужих слів, що дало йому можливість визнати їх допустимими відповідно до цього правила⁵. Відмітимо, що, без сумніву, доречність застосування таких механізмів має оцінюватись у кожному конкретному випадку, залежно від статусу дитини у кримінальному провадженні та характеру кримінального правопорушення, що обумовлює можливу особливу вразливість дитини у статусі потерпілого та свідка. Разом з тим, слід звернути увагу: якщо йдеться про можливу причетність до кримінального правопорушення батьків дитини, ситуація отримання інформації від дитини

² ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519622>

³ ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604311>

⁴ ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95616617>

⁵ ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526645>

ускладнюється, адже мають бути дотримані положення ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України⁶.

Аналіз практики ККС показує, що ним у таких ситуаціях застосовується трискладовий тест, вироблений ЄСПЛ у рішеннях *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*, № 26766/05 та №22228/06, та *Schatschaschwili v. Germany*, № 9154/10, *Seton v. the United Kingdom*, № 55287/10, *Boyets v. Ukraine*, № 20963/08, виокремлюється поважність причини неявки, ідентифікується легітимна мета, а саме збереження психічного і психологічного здоров'я дитини, оцінюється характер цих показань у аспекті засудження особи (чи були єдиним і вирішальним доказом винуватості), оцінюються врівноважуючі фактори для сторони захисту⁷. Разом з тим, ККС ВС було визнано порушення ст. 95 КПК України у посиланнях на такі показання у вирокі, проте, констатовано його неістотність⁸.

Відмітимо, що навіть визнання виправданою відмови від допиту дитини в судовому засіданні не свідчить, що судом буде констатовано відповідність процедури ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, у силу характеру використання цих показань та їх ролі у засудженні особи. ККС ВС, указавши на істотне значення показань дитини-потерпілої, визнавши їх допустимими (при тому, що вони давались за методикою «Зелена кімната» та дитина не допитувалась в суді), зазначив у цілому, що «суди попередніх інстанцій не забезпечили стороні захисту адекватних можливостей, як могли б компенсувати невідгідне становище, у якому опинилась ця сторона через неможливість перехресного допиту. Зокрема, суди ґрунтували свої висновки на позасудових показаннях потерпілої, не здійснивши будь-якого аналізу цих показань з погляду їх належності і достовірності, а також на низці недопустимих та/або неналежних доказів. Крім того, суди застосували підхід до оцінки доказів, який суперечить презумпції невинуватості»⁹.

Концептуальну зміну підходу, і не лише стосовно дітей, спричинила ст. 615 КПК України, зокрема її ч. 11: «Показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що

⁶ Гловюк І. Чи роз'яснюється потерпілій неповнолітній ст. 63 Конституції України у разі, коли обвинувачений є рідним батьком? URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/ci-rozianiujetsia-poterpilii-nepovnolitnii-st-63-konstituciyi-ukrayini-u-razi-koli-obvinuvacennii-je-ridnim-batkom>

⁷ ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604311> ; ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526645>

⁸ ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604311>

⁹ ЄДПСУ. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526645>

здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації». І хоча до неї є зауваження, зокрема щодо права на конфронтацію¹⁰, вона беззаперечно має бути використана у кримінальному провадженні за участі дітей-свідків та дітей-потерпілих.

Отже, слід визнати, що судова практика наразі є більш прогресивною, аніж чинне кримінальне процесуальне законодавство (до набуття чинності процитованою редакцією ч. 11 ст. 615 КПК України) у цій площині, оскільки вона більше відповідає міжнародним стандартам провадження за участі дітей. У розрізі темпорального застосування цієї норми, то ВАКС було підкреслено, що вона набрала чинності лише 1 травня 2022 р., з цієї ж дати набрав чинності й відповідний виняток, передбачений нині в ч. 2 ст. 95 КПК, водночас згідно з ч. 2 ст. 5 КПК, допустимість доказів визначається положеннями цього кодексу, які були чинними на момент їх отримання¹¹, а отже, вона застосовна до показань, отриманих саме з цієї дати.

Тому у аспекті законодавства вже були запропоновані релевантні доповнення, а саме: зміни до ст. 354 КПК України стосовно можливості замість допиту дитини використати відеозапис показань, незалежно від того, чи допитувалась дитина в період воєнного стану; передбачити можливість допиту дитини у судовому розгляді, лише якщо про це заявлено мотивоване клопотання, у якому обґрунтовано неможливість отримати або перевірити фактичні дані іншим чином.

І запропоновані зміни до законодавства, і наявна судова практика, підтримана на рівні ККС ВС, все одно ставлять під питання реалізацію права на перехресний допит. Слід визнати, що для сторони захисту воно тут, безсумнівно, є обмеженим і ускладнює захист, що може призвести

¹⁰ Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (станом на 30 грудня 2022 р.): електронне видання / Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Видання 4. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків : ХНУВС, ДДУВС, 2023. С. 48–51 ; Завтур В.А. Деякі питання реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 432 ; Зінковський І. П. Трансформація отримання вербальної інформації від особи у кримінальному провадженні під час воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 514–515. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.89>

¹¹ СДРСП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106628514>

до звернень до ЄСПЛ за ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проте, застосування цих механізмів стосовно відмови від допиту дитини у суді є і залишитися дискреційним і має оцінюватися можливість допиту дитини у суді, адже можливі ситуації, коли дитина бажає та здатна без ризику для психологічного стану дати показання. Разом з тим, зважаючи на вразливість або особливу вразливість дітей, особливо натеper, в умовах воєнного стану, відповідні механізми є необхідними. А отже, забезпечення балансу відповідних інтересів відноситься до компетенції саме суду, а дотримання загальної справедливості судового розгляду оцінюватиметься за трискладовим тестом, звичним для практики ЄСПЛ: (i) чи були достатні підстави неяви свідка та, відповідно, допустимості неперевірених показань свідка, який не з'явився у судове засідання, як доказу; (ii) чи були докази, отримані від свідка, який не з'явився у судове засідання, єдиною та вирішальною підставою для засудження підсудного; та (iii) чи мали місце достатні урівноважуючі фактори, зокрема надійні процесуальні гарантії, здатні компенсувати недоліки, з якими зіткнулася сторона захисту у зв'язку з допустимістю неперевірених доказів, і забезпечити загальну справедливість судового розгляду («Сітневський та Чайковський проти України», заяви № 48016/06 та № 7817/07).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-73>

ГЕНОЦИД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Григор'єва Марина Євгенівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
асистентка кафедри кримінального права*

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Норма про кримінальну відповідальність за геноцид в КК України з'явилася в результаті виконання Україною зобов'язання щодо приведення свого національного законодавства відповідно до положень Конвенції ООН «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього» 1948 р. (далі – Конвенція 1948 р.). Поняття цього злочину в ст. III Конвенції 1948 р. та ст. 442 КК України загалом сформульовані таким чином, що можна визнати їх досить подібними за змістом. Ця обставина свідчить про спробу законодавця дати визначення

геноциду у максимальній відповідності до міжнародно-правового поняття цього злочину. На перший погляд, важко дорікнути законодавцю у виборі такого підходу. Однак не варто забувати, що на момент прийняття чинного КК України конвенційне поняття геноциду існувало раніше і жодного разу не зазнавало змін. При цьому суспільні відносини, що забезпечують безпеку існування будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, які охороняються нормами про геноцид, удосконалювалися та розвивалися. Конвенція 1948 р. не мала потенціалу для того, щоб відповідати новим викликам у сфері здійснення суспільно небезпечних дій проти безпеки людства. Такий потенціал мали норми про геноцид у кримінальних законах інших держав. Кримінальні кодекси зарубіжних країн, у яких норма про геноцид за обсягом відрізняється від норми, що міститься в Конвенції 1948 р., з погляду наукового дослідження, є найбільш цікавими.

Саме кримінальне законодавство інших держав містить приклади змістовних змін щодо удосконалення норми про кримінальну відповідальність за геноцид, які враховують випадки вчинення цього злочину, що мали місце після ухвалення Конвенції 1948 р. Аналізуючи такі приклади, можна виявити найперспективніші напрями удосконалення норми про геноцид в українському КК. Найчастіше розширення обсягу поняття геноциду в кримінальному законодавстві іноземних держав провадиться за рахунок вказівки на діяння, які не містяться в Конвенції 1948 р. Так, об'єктивна сторона геноциду у ст. 607 КК Іспанії включає таку ознаку, як «сексуальний напад»¹. Вказаний у прикладі шлях удосконалення норми про геноцид має під собою певні історичні підстави. Зазначається, що події на території колишньої Югославії (1992–1996 рр.), у Руанді (1994 р.), Дарфурі – Судані (з 2003 р.) супроводжувалися поряд з фізичним знищенням представників тих чи інших груп людей масовими згвалтуваннями. Згвалтування жінок знищеної групи у таких випадках, зазвичай, виступає символічним актом підкорення всієї соціальної спільності². Таким чином, згвалтування має деяку соціально-історичну основу для того, щоб виступати способом здійснення геноциду. Але з правової точки зору воно має володіти і головною відмінністю геноциду – створювати загрозу існування національних, расових, етнічних і релігійних груп. Щодо наявності такої можливості науковці висловлюють різні позиції. Згідно цієї точки зору, згвалтування може загрожувати існуванню національних, расових, етнічних та релігійних груп з підстав, що не підпадають під дійсне загальновизнане поняття

¹ Станіч В.С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія. К. : ОВК, 2016. 284 с.

² Reid-Cunningham A. R. Rape as a Weapon of Genocide. *Genocide Studies and Prevention*. 2008. V. 3. P. 280.

геноциду. Наприклад, у суспільстві, в якому соціальна приналежність дитини визначається за належністю його батька, у результаті зґвалтування народжується дитина, яка за оцінками оточення сприймається як представник чужої етнічної групи³. Проте, зазвичай, представники етнічних груп визначаються на підставі культурної ідентичності. Перешкод для ідентифікації та розвитку культури етнічної групи, до якої належить мати дитини, у разі коли причиною народження дитини стало зґвалтування, не створюється. Тому існує думка, що і загрози безпеці існування етнічної групи у наведеному прикладі також не буде.

Іншим аргументом на користь розглянутого способу удосконалення норми про геноцид є твердження, що масові зґвалтування в процесі здійснення геноциду можуть безпосередньо впливати на чисельність представників групи, коли в процесі насильницького статевого акту жертві навмисне заподіюється смерть або коли в результаті вчинення зґвалтування потерпілій завдається істотна шкода у вигляді психічного чи фізичного насильства⁴. Такі випадки досить часто були предметом розгляду в міжнародних судових органах. Так, Міжнародний трибунал по Руанді у справі Акайезу (Jean-Paul Akayesu) вказав на можливість розгляду зґвалтування та сексуального насильства як геноциду, але лише за певних обставин: наявності прямого умислу та спеціальної мети геноциду, а також наслідків у вигляді істотних фізичних пошкоджень або психічних розладів⁵. Така позиція була підтримана і в інших судових розглядах, наприклад, у справах Багасора (Théoneste Bagasora)⁶, Каяшема (Clement

³ Obote-Odora A. Complicity in genocide as understood through the ICTR experience. *International Criminal Law Review*. 2002. № 22. P. 397.

⁴ Fisher S.K. Occupation of the womb: forced impregnation as genocide. *Duke law*. Vol. 46, № 1. P. 91–133.

⁵ International Tribunal for the Rwanda. Judgment Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Case No. ICTR-96-4-T) of 02.11.1998 [Electronic resource]. *UNICTR.ORG* : офіційний сайт Міжнародного трибуналу по Руанді. URL: <http://www.unictr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf>

⁶ International Tribunal for the Rwanda. Judgment Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Case No. ICTR-96-4-T) of 02.11.1998 [Electronic resource]. *UNICTR.ORG* : офіційний сайт Міжнародного трибуналу по Руанді. URL: <http://www.unictr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf>

Кайішема)⁷ тощо. Аналогічно питання було вирішено Міжнародним судом у справі про геноцид на території колишньої Югославії⁸.

Як впливає з міжнародної судової практики, зґвалтування, як самостійна дія не може виступати способом здійснення геноциду. Пов'язано це, на наш погляд, з тим, що сексуальне насильство не впливає на расову приналежність особи, а також на її визначення як члена національної, етнічної чи релігійної групи. Ці дії фактично не здатні призвести до знищення названих груп, а отже, не завдають і не становлять загрози заподіяння шкоди об'єкту геноциду.

Об'єктивна сторона геноциду, відповідно ч. 1 ст. 442 КК України, полягає в діянні, умисно вчиненому з метою повного чи часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи певним шляхом. Законодавець визначив та закріпив форми, які дають можливість здійснити таке діяння. А саме: позбавлення життя членів такої групи; заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Будь-яке із перелічених діянь може створювати склад злочину геноцид в тому випадку, коли потерпілою визнається особа, яка належала до конкретної національної, етнічної, расової чи релігійної групи; коли суб'єкт злочину мав умисел і мету знищити одну із зазначених груп; коли діяння було одним із складових поведінки особи, направленої проти зазначеної групи⁹. Тому зґвалтування та сексуальне насильство, вчинене з конкретною метою, що встановлена у складі злочину геноцид слід визнавати складовою такого злочину. Очевидно, що у війні Росії проти України слід встановлювати об'єктивну сторону злочину геноцид в тому числі і тоді, коли вчинювалося зґвалтування чи сексуальне насильство щодо українських жінок саме у зв'язку з їх приналежністю державі Україна, в межах реалізації програми денацифікації, що зазначалася серед тих цілей, які переслідував Путін вдираючись на територію нашої держави. Слід визнавати зґвалтування, як геноцид українського народу, як один із способів завдання жінкам

⁷ International Tribunal for the Rwanda. Judgment Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana (Case No. ICTR-95-1-T) of 21.05.1999 [Electronic resource]. *UNICTR.ORG* : офіційний сайт Міжнародного трибуналу по Руанді. URL: <http://www.unictr.org>. ISBN 978-5-7681-1072-7

⁸ Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia) Preliminary Objections of 11.07.1996 [Electronic resource]. *ICJ-CJ.ORG* : офіційний сайт Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/7349.pdf>

⁹ Лапкін А. В. Проблеми кваліфікації злочину геноциду. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні. Харків : Право, 2022. С. 234.

різного виду тілесних ушкоджень, які в деяких випадках потягли такі наслідки, як смерть жінки, що в свою чергу можна назвати способом знищення українського народу, як етнічної групи. Фактично посягання на статево недоторканість та статево свободу жінки в умовах воєнного стану безпосередньо направлене на знищення нації, як такої, на вірогідність неспроможності жінки народити в майбутньому дітей через каліцтво, яке сталося в результаті зґвалтування чи психічну хворобу, що стала наслідком дій сексуального характеру.

Таким чином, розширення переліку дій, що підпадають під визначення геноциду, не суперечить сутності цього злочину і може бути визнано доцільним при встановленні об'єктивної сторони геноциду, а також використовуватися як напрям модернізації норм про геноцид у вітчизняному кримінальному законодавстві.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-74>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Денисов Сергій Федорович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та
кримінології факультету № 6*

*Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Коваленко Наталія Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат
м. Київ, Україна*

Криміналізація суспільно небезпечних діянь, що мають місце у суспільстві, відіграє провідну роль серед засобів впливу на злочинність¹, у тому числі, коли йдеться про порушення приписів міжнародного гуманітарного права (далі – МГП). Останнє, у свою чергу, містить *значний комплекс міжнародно-правових норм, що*

¹ Орлеан А. М. (2003). Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, С. 59.

визначають діяння індивідів як серйозні порушення МГП (після прийняття Додаткового протоколу I 1977 року вони визначаються також як військові злочини та інші порушення МГП).

Якщо до 2022 року норми МГП, виходячи з їх головної мети та сфери застосування, були, передусім, предметом теоретичних дискусій, то з 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та введенням в державі воєнного стану, питання кримінальної відповідальності за такі злочини набули практичного значення².

Кримінальне законодавство України є частиною загальної системи протидії та покарання за вчинення військових злочинів. Україна, як учасниця Женевських конвенцій про захист жертв війни та Додаткових протоколів до них, повинна забезпечити виконання міжнародних зобов'язань, що впливають з участі в них, зокрема, щодо впровадження відповідного національного законодавства. Саме через внутрішньодержавні правові засоби належить забезпечувати реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання за порушення норм МГП³.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом⁴. Отже, єдиною підставою для визнання суспільно небезпечного діяння злочинним є його включення до переліку злочинів у КК України. Постає питання: чи можна притягнути особу до відповідальності у разі серйозного чи іншого порушення МГП, не передбаченого як злочин у національному законодавстві? Чи є підстави для її видачі та розгляду справи Міжнародним кримінальним судом? Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 10 КК України, громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності, а для притягнення до кримінальної відповідальності в Україні не має правових підстав.

Чинний кримінальний закон відображає ту значну роботу, яку було проведено з метою протидії та покарання за серйозні та інші порушення МГП. Зокрема:

² Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 07.04.2023).

³ Грушко М.В. (2022). Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / за ред. О. В. Бігняка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», С. 84.

⁴ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 5.04.2023).

1. У його нормах реалізовано *принцип незастосування строків давності до злочинів проти миру та безпеки людства*. Відповідно до ч. 5 ст. 49 КК України передбачено виключення із загального правила про давність притягнення до кримінальної відповідальності для осіб, які вчинили особливо небезпечні злочини проти миру та безпеки людства, передбачені у статтях 437-439 і частині першій статті 442 КК України. Це зменшує вірогідність уникнення відповідальності та покарання винними особами.

2. Статті 402 (непокора) та 403 (невиконання наказу) КК України передбачають кримінальну відповідальність за відмову виконати наказ начальника шляхом дії або бездіяльності. Разом з тим, йдеться лише про відмову від виконання *законного наказу*. У разі ж незаконності наказу чи розпорядження відповідальності підлягає не лише начальник, який його віддав, а й військовослужбовець, котрий такий наказ виконав. Щоправда, згідно з ч. 5 ст. 41 КК України у разі об'єктивного неусвідомлення підлеглим злочинності наказу чи розпорядження за діяння, спрямовані на його виконання, буде відповідати тільки особа, що віддала злочинний наказ або розпорядження. Таким чином знайшов своє відображення *принцип відповідальності начальника за видання злочинного наказу та відповідальності особи за його виконання, якщо свідомий вибір фактично був можливий*.

3. Спостерігається тенденція кримінально-правового закріплення принципу універсальної юрисдикції, основою якого є її розповсюдження на серйозні порушення Женевських конвенцій та Протоколу I, а в окремих випадках і на злочинні діяння, вчинені у період неміжнародного збройного конфлікту.

Утім, поряд із позитивними змінами слід вказати й на *суттєві недоліки* національного кримінального законодавства цієї сфері. До них слід віднести термінологічну невизначеність, надання окремим злочинам власних формулювань та пристосування їх до власної концепції покарання, криміналізацію не всіх злочинів, передбачених у відповідних міжнародних документах, використання практики загального відсилання як нормотворчого підходу. Зокрема слід вказати на:

1. Відсутність єдиного підходу до визначення термінів, використовуваних у міжнародних угодах та у КК України. Так, перелік військових злочинів, що міститься у розділі XIX КК України, значно відрізняється від переліку військових злочинів, передбачених у Женевських конвенціях та у ч. 2 ст. 8 Римського статуту⁵. Окремі злочинні

⁵ Rome Statute of the International Criminal Court (Rome, 17 July 1998) URL: https://web.archive.org/web/20160422075501/https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (дата звернення: 07.04.2023).

діяння, які МГП відносить до категорії військових, КК України класифікує як злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділ XX), одночасно даючи визначення у ч. 1 ст. 401 поняттю «військовий злочин», яке не відповідає змістові, що вкладається у цей термін в міжнародних документах.

2. Проблемним видається підхід українського законодавця до типізації порушень МГП у кримінальному законодавстві. Україна відноситься до категорії країн, які беруть до уваги міжнародну систему визначення порушень, мають намір адаптувати її до своєї внутрішньої системи, але дають їм власні формулювання та пристосовують їх до власної концепції покарання, адже відповідні норми КК України містять досить спірну «перетипізацію» багатьох порушень, визначених міжнародним правом, доповнених іншими злочинами.

Наприклад, КК України не передбачає кримінальної відповідальності за апартеїд та інші негуманні та знищуючі дії, що ображають людську гідність, засновані на расовій дискримінації (п. 4 ст. 85 Протоколу I). Чи можна вважати це відмовою законодавця криміналізувати такі дії? З однієї сторони, кримінальне законодавство України вже встановило відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії у ст. 161 КК України; з іншої – у цій статті як кваліфікуюча ознака не передбачається вчинення відповідних злочинних дій під час збройних конфліктів, а кваліфікований та особливо кваліфікований склади цього злочину (чч. 2, 3 ст. 161 КК України) передбачають відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, що означає віднесення цього діяння до категорії злочинів середньої тяжкості, відповідно до класифікації злочинів (ч. 3 ст. 12 КК України).

Утім, на практиці невключення до національної типізації усіх визнаних міжнародним правом порушень у повному обсязі означає невиконання державою своїх зобов'язань щодо введення необхідного законодавства.

3. Викликає занепокоєння обраний у КК України спосіб описання ознак окремих злочинів, що мають ознаки серйозних та інших порушень МГП. Використання як нормотворчого підходу загального відсилання, прийнятого теоретично, на практиці може викликати труднощі на кшталт визначення міжнародної угоди, яка передбачає відповідальність за той чи інший вид злочинів, і навіть унеможливити кримінальне переслідування та притягнення до відповідальності та покарання осіб, винних у їх вчиненні.

Наприклад, у ч. 1 ст. 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни) кримінальну відповідальність передбачено за «жорстоке поведіння з військовополоненими або цивільним населенням,

вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій».

Навіть на перший погляд диспозиція цієї норми потребує вирішення, принаймні, трьох проблемних питань: 1) чи застосовується вона лише до міжнародних збройних конфліктів, чи розповсюджується і на внутрішні збройні конфлікти?; 2) які дії охоплюються поняттям «особлива жорстокість» (для запобігання розширеному або звуженому тлумаченню цього терміну, а, відповідно, й самого об'єкту злочину)?; 3) чому до переліку суб'єктів відносин, на які посягають відповідні злочини, віднесено лише військовополонених та цивільне населення? Зокрема, у разі жорстокого поводження з інтернованими особами застосувати ст. 438 КК України є неможливим через вказівку на спеціальний суб'єкт злочину. Враховуючи також недостатню обізнаність осіб, які проводять провадження у справі та здійснюють правосуддя, у міжнародних конвенційних та звичаєвих нормах про закони та звичаї війни, цілком можливо видається ситуація невірного розуміння цієї норми та уникнення відповідальності за злочинні діяння, прямо не передбачені її диспозицією.

З огляду на викладене, очевидно видається необхідність подальших ґрунтовних досліджень для вирішення проблемних питань імплементації норм МГП до національного кримінального законодавства з метою виконання міжнародних зобов'язань України.

**КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СЕРЕДОВИЩІ
ПРЕДСТАВНИКІВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Кубік Валерій Сергійович

виконавчий директор

ГО «Асоціація народних депутатів України»

м. Київ, Україна

Кримінально-правова кваліфікація правопорушень за ознаками колабораційної діяльності набула свого розповсюдження з моменту ухвалення змін і доповнень у Кримінальний кодекс України 3 березня 2022 року¹, які набули чинності 15 березня 2022 року. До розробки цієї норми доклали зусилля народні депутати України чинного та попередніх скликань, громадські діячі та науковці, серед яких потрібно відзначити проф. І.О. Мамонтова та канд. іст. наук М.С. Кравченка², котрі застосували науковий інструментарій у процесі формування закономірних аспектів колабораційної діяльності. Загалом, після російського вторгнення дана наукова проблематика набула актуальності у сучасних наукових дослідженнях, про що свідчать численні наукові розробки, зокрема таких науковців, як О.М. Чальцева, К.Д. Янішевська та інші, водночас недостатньо дослідженою залишається проблематика кримінально-правових аспектів здійснення колабораційної діяльності представниками релігійних течій в Україні на сучасному етапі державотворення.

Доцільно звернути увагу на той факт, що війна росії проти України триває з моменту початку захоплення Криму у лютому 2014 року і у подальшому захоплення частини Донбасу, але з моменту початку цієї агресії в Україні була відсутня кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність, що призвело до формування почуття безкарності за такі дії і як наслідок – поширення колабораційної діяльності як на окупованих територіях, так і на територіях, підконтрольних Україні. Відсутність відповідальності за колабораціонізм стала підґрунтям для формування росіянами цілої мережі

¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

² Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) 5144 в

агентури, що з 24 березня 2022 року суттєво допомогала у просуванні російських військ і захопленні українських територій, влаштуванні масових страт населення, у чому інформаційно допомагали окупантам колаборанти, а також інших жакливиx наслідків цих злочинів проти людства і людяності.

Статистика кримінальних правопорушень, представлена Єдиним державним реєстром судових рішень, надає можливість констатувати той факт, що чисельною категорією громадян, які отримали вироки за колабораційну діяльність є представники релігійних громадських організацій. З реєстрів кримінальних справ, реєстру судових рішень та відкритих джерел масової інформації наглядно видно, що представники Української православної церкви, підпорядкованої московському патріархату, систематично здійснюють колабораційну діяльність – на масових молитвах публічно заперечують здійснення збройної агресії проти України (частина 1 ст. 111-1 КК України), здійснюють передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території (частина 4 ст. 111-1 КК України), забезпечують здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора (частина 6 ст. 111-1 КК України), коли проводять агітацію за підтримку так званого «руського міра». Представники цієї релігійної організації вчиняли інші злочини, які є однорідними з колабораціонізмом, зокрема є доведені факти посібництва державі-агресору (стаття 111-2), шпигунство (стаття 114), публічне інформування про переміщення або розміщення Збройних Сил України (114-2). Отже, такі злочини говорять про системність, що зумовлює внесення доповнень у Кримінальний кодекс України відносно даної категорії громадян. Водночас на тимчасово окупованих територіях такі представники церковних організацій, окрім вищезазначених злочинів, дуже часто забезпечують логістику пересувань підрозділів окупаційних військ, на деокупованій Херсонщині дуже часто виявляли катівні у приміщеннях церков даної громадської релігійної організації.

З огляду на вищезазначене, доцільно також окремою частиною додати категорію представників громадських релігійних організацій, оскільки вчинення колабораційної діяльності на тлі дуже підвищених релігійних почуттів вірян із широким соціальним охопленням також потребує окремої кримінально-правової кваліфікації.

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ВІЙНИ

Петришин Назар Андрійович

*студент 4-ого курсу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Розвиток суспільних відносин зокрема в площині кримінального права та процесу, що виникли в умовах війни та надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському союзі, демонструє гостру необхідність, навіть в умовах війни, продовження системної розробки реформування закону про кримінальну відповідальність.

Ці зміни повинні в повній мірі охоплювати ті діяння, які своїм деструктивним характером несуть високий рівень суспільної небезпечності, але не отримують належної кримінально-правової оцінки. Реалізовувати загальноправовий принцип справедливості та співмірності – відповідність між вчиненим кримінальним правопорушенням і покаранням, що призначається, тобто виходити за межі норм матеріального права і реалізовуватися на практиці судами в межах кримінального процесу.

З огляду на правопорушення, зокрема злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які скоюють російські окупанти на території України та прагнення всієї міжнародної спільноти рішуче засудити такі злочини, дати належну кримінально-правову оцінку. Тому постає питання імплементації в кримінальне законодавство України правових норм, якими послуговують країни міжнародного співтовариства, де важливу роль у визначенні міжнародних кримінальних правопорушень займає Римський статут (далі – РС), який є базою для міжнародного кримінального правосуддя.

Питання імплементації цього міжнародного документу українською державою не є новим, адже Україна досі його не ратифікувала, хоча цей міжнародний договір, який заснував

Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), був прийнятий на дипломатичній конференції в Римі 17 липня 1998 року і набрав чинності з 1 липня 2002 року.

Ратифікація РС є в переліку завдань України після підписання угоди про Асоціацію з ЄС 2014 року та набрання статусу країни-кандидата на членство у Європейському союзі у 2022 році.

Досліджуючи процес імплементації міжнародно-правової норми можна розділити імплементацію на дві основні частини. По-перше, держава може включити в своє право норми, що відсилають до норм міжнародного права, внаслідок чого останні можуть діяти всередині країни. По-друге, держава може прийняти нові норми права, змінити або скасувати вже існуючі, виконуючи приписи міжнародного права, адаптувати їх до особливостей правової системи держави¹.

Наразі Україна визнала юрисдикцію МКС, скориставшись механізмом подання декларації (п. 3 статті 12 РС), чим взяла на себе всі передбачені зобов'язання по співпраці з МКС та щодо виконання його рішень. Однак, при набутті вказаних обов'язків з визнанням юрисдикції МКС, Україна не набула прав, передбачених в РС для держав-учасниць. Це означає неможливість для України визначати елементи злочинів, які допомагають МКС в тлумаченні і застосуванні статей 6–8 РС МКС, неможливість встановлення правил та процедур доказування, вирішення інших питань організації та діяльності МКС через неможливість набуття членства в Асамблеї держав-учасниць МКС. Україна не має змоги приймати участь у виборах Прокурора МКС².

Римський статут МКС заохочує внесення змін до національного законодавства держав-учасників, але не зобов'язує державу вводити в дію національні положення, відповідні приписам Римського статуту МКС. Внесення змін до національного законодавства необхідно для того, щоб держави могли здійснювати самостійне ефективне розслідування і кримінальне переслідування за вчинення міжнародних злочинів (воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду тощо)³.

Процес реформування матеріальної площини кримінального права України неодноразово повертався до необхідності застосування на практиці положень РС, що лягло б за основу змін Кримінального кодексу України (далі – КК України). На сьогодні продовжуються спроби приведення внутрішнього законодавства України (зокрема КК України) у відповідність до норм міжнародного кримінального права. На це спрямований закон №2689 від 27.12.2019, який було прийнято Верховною Радою України 20.05.2021 року. Однак станом

¹Садова Т. С. Імплементація норм Римського статуту в кримінальне законодавство України. *Вісник ОНУ ім. Мечнікова. Серія : Правознавство*. Том 24. 2019. Вип. 1(34). С.121.

²Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум Права: електронне науково-фахове видання*. Вип. 61(2). 2020. С. 153–154.

³Сірант М. М. Досвід імплементації норм про воєнні злочини в кримінальному законодавстві країн ЄС. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. Вип. 845. 2016. С. 226.

на 27.03.23 року він ще не підписаний Президентом України⁴, а отже не набув чинності.

На цьому етапі важливе значення має робота наукової спільноти над створенням проєкту нового Кримінального кодексу України, який базується на принципах та основних положеннях РС, за якими передбачається диференційоване поняття санкції за злочини, де пропонується введення 9 ступенів злочинів залежно від їх тяжкості, а за злочин 9 ступеня, який є злочином геноциду, агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином санкція передбачає ув'язнення на строк від шістнадцяти до тридцяти років або довічне ув'язнення⁵, тобто межі санкцій прирівнюються до статутних меж.

Щоб вирішити проблему регулювання відповідальності за ту чи іншу категорію міжнародних злочинів під час розробки змін до кримінального законодавства України необхідно брати за основу перелік воєнних злочинів, який закріплений у статті 8 РС МКС, де містяться вичерпні воєнні злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду.

Базуючись на переліку міжнародних злочинів, зазначені в законопроекті зміни до статті 8 КК України передбачають запровадження принципу універсальної юрисдикції, що встановлюватиме кримінальну відповідальність, що не пов'язана із територією вчинення злочину, громадянством чи місцем проживання потерпілого чи підозрюваного щодо низки злочинів:

а) злочинів агресії; б) геноциду; в) злочинів проти людяності; г) воєнних злочинів.

Наукове та правозахисне співтовариство важчає за необхідне криміналізувати повний перелік воєнних злочинів, які вказуються у статті 8 РС чи вводити бланкетну норму на положення РС МКС.

Проте законодавці пішли шляхом введення лише низки положень до КК України. За цим проєктом передбачено доповнити чинний КК України статтею, яка б включала кримінальну відповідальність військових командирів та інших осіб, що фактично діють як військові командири (інститут командної відповідальності (responsibility of commanders and other superiors)) та є однією із норм РС. Така стаття дала б змогу притягнути до відповідальності командирів за злочини їхніх підлеглих, наслідки яких, на жаль, сьогодні доводиться спостерігати на деокупованих територіях.

⁴Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права № 2689 від 27.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (дата звернення: 26.03.2023 року).

⁵Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 30.01.2023 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 26.03.2023 року).

Пропонується редагувати зміст КК України таким чином, щоб виключити статті 432 (Мародерство), 433 (Насильство над населенням у районі воєнних дій), 435 (Незаконне використання символіки Червоного Хреста...), натомість статтю 436 КК України (Пропаганда війни) замінити на «Публічні заклики до акту агресії або збройного конфлікту не міжнародного характеру». Вважається, що в умовах сучасної повномасштабної війни та супроводження її так званою гібридною війною потребує сучасних підходів для оцінки злочинів, які вчиняються в такій війні, адже поняття агресії, яке було сформоване після Другої світової війни, зараз трансформувалося та не зводиться лише до агресивної війни.

Тому пропонується статтю 437 КК України (Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни) узагальнити до «Злочин агресії», а чинну статтю 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни) конкретизувати до «Воєнні злочини стосовно особи».

Проте, даний законопроект так і залишився законопроектом, а в квітні 2022 року з'являється проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» № 7290.

Даний законопроект містить положення, зокрема в частині розподілу воєнних злочинів, що є ідентичні законопроекту № 2689, а також в базується на принципах та нормах РС МКС.

Проте цей законопроект, попри позитивні тенденції змін, не враховує низку положень, що мали місце в попередніх редакціях, а саме відсутнє положення про кримінальну відповідальність командирів чи осіб, які фактично діють як командири. Також відсутнє положення, яке пропонувалося законопроектом № 2689 про універсальну юрисдикцію, що надавала можливість переслідувати іноземців за вчинення міжнародних злочинів на території України.

З початком повномасштабної війни росії проти України та вчинення правопорушень, зокрема злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку російськими окупантами, знову актуалізується питання реформування кримінального законодавства України відповідно до вимог міжнародного кримінального та гуманітарного права.

Відповідно до єдиного переліку воєнних злочинів, що закріплені у ст. 8 РС МКС, де передбачено воєнні злочини, охоплені юрисдикцією відповідного Суду. Законопроекти, які передбачають імплементацію норм РС, зокрема Проект нового КК України, повинні врегулювати існуючу прогалину законодавства про кримінальну відповідальність в площині реальної реакції на воєнні злочини та внести зміни щодо визначення понять злочинів, які передбачені РС МКС.

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ТРУПА,
ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Ступник Ярослав Валерійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

На жаль, повномасштабне вторгнення російської федерації на українські землі 24 лютого 2022 року вплинуло практично на всі сфери життєдіяльності суспільства та змінило життя кожного українця, доповнивши його складними і скорботними обставинами. При цьому зросла потреба рішучих дій з боку правоохоронців, адже саме на них покладено важливі завдання протидіяти злочинності та оперативно реагувати на злочини. В умовах війни швидко відбувається переосмислення фундаментальних понять, а отже, для науковців і практичних працівників правоохоронних органів постають непрості завдання і виклики адекватної кваліфікації ситуацій, відновлення справедливості та покарання винних. Сьогодні значно збільшилося навантаження на підрозділи Національної поліції, представники якої здійснюють не лише покладені на них професійні обов'язки, але й забезпечують певні процесуальні питання, зокрема у зборі доказів і документуванні злочинів, вчинених російськими окупантами на нашій землі. Все це внесло корективи і в актуальність науково-практичних порад щодо того, як поводитися та що робити під час окремих слідчих дій, які почали проводити в особливих умовах, враховучи ситуацію в країні.

Майже щодня працівники поліції документують наслідки обстрілів населених пунктів та жорстокість російських військ над мирним населенням на окупованих територіях. Реалії сьогодення активізують роботу слідчих підрозділів і криміналістів за напрямом документування злочинів російської армії в місцях ведення активних бойових дій на території нашої держави. Одним із важливих моментів є вивчення особливостей документування та процесуального оформлення огляду місця події щодо обставин убивств і катувань цивільних осіб та військових, фіксування місць одиночних і масових захоронень, порядку ексгумації тіл для проведення необхідних досліджень.

Слово «ексгумація» походить з латинського «exhumation», (ex – з і humus – земля, ґрунт) і означає вилучення трупа з землі. Думки вчених діляться на дві групи. Одні вважають, що ексгумація є самостійною слідчою дією, оскільки інформація, отримана в результаті ексгумації, носить доказовий характер. Інша група вчених дотримується думки, що ексгумація є лише засобом отримання даних для огляду трупа. Видається більш правильною позиція В.Ю. Стельмаха, який відзначає наступне: «незважаючи на те, що ексгумація не є «самодостатньою» слідчою дією» і майже завжди вимагає певного продовження, вона прямо закріплена в процесуальному законодавстві, і саме її проведення «знімає всі питання щодо того, яким чином стало можливим проведення експертного дослідження похованого трупа»¹.

Загалом поняття «ексгумація трупа» не закріплене у чинному законодавстві і з наукової точки зору у літературі під ексгумацією трупа розуміють процесуальну дію організаційно-технічного характеру, що полягає у вийманні трупа людини з могили з метою створення належних умов для подальшого проведення огляду трупа, пред'явлення його для впізнання, експертного дослідження та/або інших процесуальних дій².

Варто відзначити, що огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією є особливим різновидом огляду трупа, і проводиться з дотриманням відповідних правил огляду трупа, проте має ряд відмінних рис. Почати слід з того, що для проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, як і будь-якої слідчої дії, необхідна наявність фактичної та юридичної підстав. Фактичною підставою проведення ексгумації є наявність достовірних доказів того, що в певному місці, де похований труп, на ньому чи біля нього могли залишитися сліди, що мають важливе значення для кримінального провадження. Юридичною підставою є вмотивована постанова прокурора. Перший етап слідчої дії – планування ексгумації, насамперед, вимагає відповіді на питання про мету цієї процесуальної дії і про можливість її досягнення, тобто про доцільність. Мета полягає в проведенні огляду (первинного чи повторного), а також створенні належних умов для судово-медичного дослідження, призначення інших видів експертиз, пред'явлення для впізнання тощо. При цьому слід враховувати кілька обставин: по-перше,

¹ Стельмах В. Ю. (2016). Процесуальний порядок і проблеми провадження ексгумації трупа у кримінальному судочинстві. *Адвокат*. № 1. С. 21.

² Удалова Л. Д. та ін. (2020). Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. Вид. 5-те, перероб. і допов. Київ. С. 241.

мають бути сформульовані питання, які потрібно вирішити в ході ексгумації для дослідження трупа і наступних слідчих дій; по-друге, врахувати зміни, яких зазнає труп в могилі після поховання, і які можуть унеможливити встановлення фактів, що цікавлять слідство. Саме тому на підготовчому етапі проведення ексгумації слід оцінити можливий стан трупа, з огляду на часові фактори, особливості впливу зовнішніх факторів, передбачувані причини смерті, а також фізіологічний стан особи до настання смерті. Комплексний аналіз цих відомостей дозволить визначити принципову можливість подальшого експертного дослідження вилученого трупа і, як наслідок, доцільність проведення ексгумації. Виняток можуть скласти ті випадки, коли потрібне повторне дослідження кісткових тканин, які втрачають свої властивості набагато довше і менше схильні до зовнішніх впливів. Перелік підстав для проведення ексгумації трупа не є вичерпним. Категорія «необхідність» для цієї слідчої дії носить оціночний характер, адже для кожного кримінального провадження є свої вагомі підстави, які визначають слідчий, прокурор³.

Відповідно до ст. 239 Кримінального процесуального кодексу України ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. Насамперед слід зазначити, що ексгумацію трупа проводять лише після початку досудового розслідування. Ексгумація трупа співвідноситься із деякими іншими процесуальними діями, серед яких огляд, насамперед огляд трупа, а також пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, одержання зразків для експертизи. Від вказаних процесуальних дій ексгумація трупа відрізняється за метою проведення, за процесуальною природою, складом учасників, фактичною і юридичною підставами, визначеним у КПК України процесуальним порядком, рекомендованими тактичними прийомами проведення. Практично неможливо провести ексгумацію без огляду трупа, так же, як і немає огляду похованого трупа без ексгумації. Складову частину огляду похованого трупа не варто розглядати як самостійну слідчу (розшукову) дію. Важливо врахувати і те, що огляд трупа у цих випадках супроводжується оглядом місця його поховання, який починається фактично з моменту початку ексгумації⁴. Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та оглядається з додержанням правил статті 238 КПК України

³ Ковтун О. О., Сухіна Г. Ю. (2020). Особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією як слідчої дії. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. С. 385.

⁴ Галаган В. І., Кулик М. Й., Моргун Н. С., Терещенко Ю. В. (2018). Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України : навч. посіб. Київ, 2018. С. 83.

про огляд трупа. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан. Коло учасників складають слідчий чи прокурор, поняті (у кількості не менше двох), судово-медичний експерт в обов'язковому порядку, а якщо його неможливо викликати, запрошують найближчого лікаря як спеціаліста⁵. Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень. У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи. Під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Незважаючи на важливість питання процесуальної фіксації результатів ексгумації трупа, чинний КПК України не містить детальних вказівок про те, як саме повинні фіксуватися хід та результати цієї процесуальної дії. У частині 6 статті 239 КПК України встановлено, що про проведену слідчу (розшукову) дію складають протокол, у якому зазначають все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення слідчої дії. До протоколу додають матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки⁶.

Таким чином, проведення ексгумації трупа є досить складною і специфічною процесуальною дією, що вимагає професіоналізму і високого рівня морально-вольових якостей слідчого. У силу характеру місця проведення ексгумації та емоційного стану її учасників, весь процес ексгумації трупа повинен бути попередньо продуманий слідчим. На даний час відсутній законодавчий порядок проведення ексгумації, внаслідок чого виникають колізії і ситуації, коли отримані докази є недопустимими.

Наявність окремих процесуальні прогалини в організації підготовки та безпосередньому проведенні ексгумації трупа під час процесуальної діяльності дослідження цієї дії на теоретичному рівні з урахуванням вимог практики набуває винятково важливого значення. Крім цього, необхідною передумовою успішного проведення ексгумації трупа є знання психологічних проблем, що виникають між її учасниками під час її підготовки та безпосереднього проведення, а

⁵ Лучко О. А. (2020). Щодо суб'єктів проведення огляду. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Криворізька академія патрульної поліції*. Том 31(70). № 4. С. 238.

⁶ Галаган В. І., Кулик М. Й., Моргун Н. С., Терещенко Ю. В. (2018). *Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України* : навч. посіб. Київ, 2018. С. 83.

також вміння слідчого їх долати. Саме задля реалізації поставлених перед ним завдань слідчий повинен знати сутність і володіти тактичними та психологічними прийомами проведення такої складної процесуальної дії, як ексгумація трупа, вміло застосовувати свої теоретичні знання у процесуальній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

МАТЕРІАЛИ
XV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ.
ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СТІЙКОСТІ
ТА РОЗВИТКУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ»

Частина I

Присвячена 30 річниці заснування юридичного факультету
Ужгородського національного університету

27 квітня 2023 року

Підписано до друку 20.04.2023. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 19,07. Наклад 100. Замовлення № 0423-016.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.